

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN ÜÇÜNCÜ VE
DÖRDÜNCÜ CİLDİNDE KÖKEN AÇIKLAMALARI VE KÖKEN
YAKIŞTIRMALARI**

Funda KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ CİLDİNDE
KÖKEN AÇIKLAMALARI VE KÖKEN YAKIŞTIRMALARI

Funda KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Funda Kaya tarafından hazırlanan ‘‘Evliya Çelebi Seyahatnamesi’’nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları’’ başlıklı bu çalışma, 02.06.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emine Yılmaz (Başkan)

Prof. Dr. şükrü Halük Akalın (Danışman)

Doç. Dr. Selma Gülsevin (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLşEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

02/06/2022

Funda KAYA

¹ “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Funda KAYA

TEŞEKKÜR

Tez hazırlama sürecinde deneyimlerini ve engin bilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen, çıkmaza düştüğümde bir sözüyle bana farklı kapılar açan tez danışmanım Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın'a; yüksek lisans öğrenimim boyunca bana farklı bakış açıları kazandıran ve engin bilgileriyle bana yeni şeyler öğreten Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten'e ve Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer'e; lisans öğrenimim boyunca her daim bana yol gösteren ve engin bilgileriyle beni donatan Doç. Dr. Selma Gülsevin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, her koşulda yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme; Neşe Kaya, Hasan Kaya, Gökhan Kaya, Servet Kaya ve Kemal Gültekin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KAYA, Funda. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022

Tezde, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazmış olduğu on ciltten oluşan *Seyahatname* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki kökenbilim (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örnekleri ele alınmıştır. Bu örnekler, Evliya Çelebi'nin köken açıklaması ve kelime oyunu yaparken benimsediği yöntemler göz önünde bulundurularak açıklanan sözcüğün veya özel adın dayandığı kaynağa bağlı kalınarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk grup olan “Köken Açıklamaları”nda mekân adları, yapı adları, kişi adları, coğrafi adlar, boy/aile/topluluk/ kavim adları, nesne/varlık adları, dil-burun adları ve canlı adları ele alınmış ve Evliya'nın bu adları açıklarken dayandığı kaynak göz önünde bulundurularak bir sınıflandırma oluşturulmuştur. İkinci grup olan “Köken Yakıştırma (Folk-Etymology)”da ise Doğan Aksan'ın üç sınıfa ayırdığı köken yakıştırmasının (folk-etymology) türleri esas alınarak *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan köken yakıştırması (folk-etymology) oluşumundaki örneklerin sınıflandırılması yapılmıştır. Üçüncü grup olan “Çoklu Açıklamalar”da ise Evliya Çelebi'nin birden fazla köken açıklaması yaptığı sözcük veya adların sınıflandırılması yapılmıştır. Sınıflandırmada yer alan sözcükleri dilbilimin konusu olan kökenbilim (etymology) ve köken yakıştırması (folk-etymology) açısından incelenmesi ve Evliya Çelebi'nin kökenbilim (etymology) ve köken yakıştırması (folk-etymology) tarzının ortaya konulması amaçlanmıştır. Tezde, Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman'ın hazırlamış olduğu “Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini” adlı çalışmadan hareketle oluşturulmuş olan sınıflandırmadaki sözcükler taranıp belirlenmiş, bu örnekler alfabetik sıraya göre çeviri yazı harfleri kullanılarak verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Köken Açıklamaları, Köken Yakıştırma, Çoklu Açıklamalar

ABSTRACT

KAYA, Funda. *Etymology and Folk-etymology in the third and Fourth volumes of Evliya Çelebi's Seyahatname*, Master Thesis, Ankara, 2022

In the thesis, examples of etymology, folk-etymology and multiple explanations in the third and fourth volumes of Evliya Çelebi's ten-volume *Seyahatname* written in the 17th century are discussed. These examples are classified by adhering to the source of the explained word or proper noun, considering Evliya Çelebi's etymology and the methods he internalized while making wordplay. This classification comprises three main headings. In the first group, "Origin Explanations", place names, building names, personal names, geographical names, clan/family/community/tribe names, object/entity names, tongue-nose names and creature names were approached, and a classification has been created by considering the source that Evliya Çelebi relies on while explaining these names. In the second group, "Folk-Etymology", the examples of folk-etymology formation in the third and fourth volumes of the *Seyahatname* were classified based on the types of folk-etymology that Doğan Aksan divided into three classes. In the third group, "Multiple Explanations", the classification of words or names for which Evliya Çelebi explains more than one origin is made. It is aimed to examine the words in the classification in terms of etymology and folk etymology, which are the subject of linguistics, and to reveal Evliya Çelebi's etymology and folk etymology style. In the thesis, the words in the classification created based on the work titled "The Transcription-Index of Baghdad Manuscript No. 305 in the Topkapı Palace Library" prepared by Yücel Dağlı and Seyit Ali Kahraman were scanned and determined, and these examples were given in alphabetical order by using the letters of the translation.

Keywords

Etymology, Folk-Etymology, Multiple Explanations

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR	İV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
DİZİN	XV
TABLolar DİZİNİ	XXVI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XXVII
ÖNSÖZ.....	XXVIII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM :KÖKEN BİLİMİ VE KÖKEN YAKIŞTIRMA.....	9
1.1. KÖKEN BİLİMİ.....	9
1.2. KÖKEN YAKIŞTIRMA	12
1.2.1. Yabancı Sözcüklerin Söyleyiş Zorluğunun Giderilmesi Amacı ile Meydana Gelen Köken Yakıştırma	14
1.2.2. Yerlileştirme, Bilineni Söyleme Çabası	15
1.2.3. Çağrışımın Rolü, Çeşitli Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi.....	15
2. BÖLÜM : KÖKEN AÇIKLAMASI.....	20
2.1. MEKÂN ADLARI	20
2.1.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	20
2.1.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	33
2.1.3. Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	35

2.1.4. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	36
2.1.5. Yerin Konumuna Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	38
2.1.6. Çevredeki Yapılara Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	40
2.1.7. Çevredeki Bitki Örtüsüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	41
2.1.8. Yerin Renk Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	42
2.1.9. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	43
2.1.10. Çevredeki Bir Bitki ve Meyve Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	45
2.1.11. Çevrede Yaygın Olan Meslek Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	48
2.1.12. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Dini Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	49
2.1.13. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Niteliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	50
2.1.14. Çevrede Tanınmış Bir Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	51
2.1.15. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	51
2.1.16. Yerleşim Yerinde Tanınmış Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	53
2.1.17. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	54
2.1.18. Halkın İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar	56

2.1.19. Halkın Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	57
2.1.20. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	58
2.2. YAPI ADLARI.....	59
2.2.1. Bir Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	59
2.2.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	83
2.2.3. Ünleme Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	88
2.2.4. Yerin İşlevsel Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	89
2.2.5. Çevrede Üretilen Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	89
2.2.6. Çevredeki Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	90
2.2.7. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	91
2.2.8. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	92
2.2.9. Yerin Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	93
2.2.10. Renk Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	94
2.2.11. Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	96
2.2.12. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	100
2.2.13. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	101
2.2.14. Çevredeki Belli Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	102
2.2.15. Belli Bir İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.	103

2.2.16. Önceki Kullanılışına Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	104
2.2.17. Yansıma Sese Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları..	104
2.2.18. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	105
2.3. KİŞİ ADLARI.....	107
2.3.1. Bir Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	107
2.3.2. Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	110
2.3.3. Sahip Olduğu Özel Güçlere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	111
2.3.4. Kişinin Sahip Olduğu Belli Bir Şeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	112
2.3.5. Kişisel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları...	114
2.3.6. Doğum Yeri veya Geline Ülke, İl, İlçe ve Köye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	115
2.3.7. Fiziksel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	116
2.3.8. Yaşayışına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	117
2.3.9. Mesleğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	118
2.3.10. Ailedeki Bir Kişinin Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	119
2.4. COĞRAFÎ ADLAR	119
2.4.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	120
2.4.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	124
2.4.3. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	125
2.4.4. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	126
2.4.5. Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	128

2.4.6. Çevredeki Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	129
2.4.7. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	129
2.4.8. Çevrede Üretilen Belli Bir Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	130
2.4.9. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	131
2.4.10. Boy/Aile/Topluluk Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	131
2.4.11. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	132
2.4.12. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	133
2.5. BOY/AİLE/TOPLULUK VE KAVİM ADLARI.....	138
2.5.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	138
2.5.2. Görünüşüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	141
2.5.3. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	142
2.5.4. İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	142
2.5.5. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	145
2.6. NESNE- VARLIK ADLARI.....	145
2.6.1. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	145
2.6.2. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	146
2.7. DİL ADLARI	146
2.7.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	146
2.8. CANLI ADLARI.....	147
2.8.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	147

2.8.2. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	148
3. BÖLÜM : KÖKEN YAKIŞTIRMA	149
3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEYEN GETİRİLMESİ.....	151
3.1.1. Yapı Adları	151
3.1.2. Yer Adları.....	152
3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEYEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI	154
3.2.1. Bilgince Karşılıklar	154
3.1.1.1. Yer Adları	154
3.1.1.2. Yapı Adları	160
3.1.1.3. Coğrafya Adları	172
3.1.1.4. Kişi Adları.....	174
3.1.1.5. Kavim Adları	177
3.1.1.6. Kavram Adları	177
3.2.2. Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi.....	178
3.2.2.1. Yer Adları	179
3.2.2.2. Yapı Adları	181
3.2.2.3. Coğrafi Adlar	185
3.2.2.4. Yemek Adı.....	187
4. BÖLÜM : ÇOKLU AÇIKLAMALAR	188
4.1. KÖKEN AÇIKLAMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR	188

4.1.1. Hem Kişi Adına Hem de Çevredeki Bitkiye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	188
4.1.2. Hem Kişi Adına Hem de Bir Nesneye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	189
4.1.3. Hem Yapı Adına Hem de Ebcde Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	190
4.1.4. Hem Kişi Adına Hem de Coğrafi Özelliklere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	191
4.1.5. Hem Kişi Unvanına Hem de Çevredeki Belli Bir Yapıya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	192
4.1.6. Hem Renk Özelliğine Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	193
4.1.7. Hem Yerin Konumuna Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	193
4.1.8. Hem Kişi Adına Hem de Bir Duruma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	194
4.1.9. Hem Olaya Hem de Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	194
4.1.10. Hem Çevredeki Akarsuya Hem de Belli Bir Madene Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	195
4.1.11. Hem Kişi Adına Hem de Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	195
4.1.12. Hem Olaya Hem de Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	196
4.2. KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR	196

4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMASINDA HEM DE KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	199
4.3.1. Hem Kişi Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	200
4.3.2. Hem Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	203
SONUÇ.....	205
KAYNAKÇA	210
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	216
EK 2. ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	218

DİZİN

‘Ayn-ı Arslan	130
‘Ayn-ı Balıklı	128
‘Ayn-ı Erba‘ataş	132
‘Ayn-ı Havz.....	126
‘Ayn-ı İskender	119
‘Ayn-i Rüz.....	129
‘Ayn-ı Şakku'l-‘acüz	118
‘Ayn-i Şül.....	50
‘Aynü'l-hayāt.....	132
‘İmādiyye	198
Abdülkâdir-i Cîlânî	113
Acısu	131
Adadepe	124
Akhalvet	93
Alabaş.....	185
Alacahân.....	176
Âl-i Çobaniyân	136
Alî Hammâmı.....	59
Alî Kayası	118
Armağânî Mehemmed Efendi	106
Arz-ı Muqaddes.....	152
Atbâzârı kapusu.....	88
Avretler Ilıcası.....	132
Ayşofya	59
Âzerbaycân.....	45
Aznavur Depesi	119
Bâğ-ı Baba-yı Rüten.....	21
Balaban Baba	110
Balçık İskelesi	92
Ballı Göl.....	133
Bapır köyü.....	50
Bâyezîd.....	112
Belde-i Babadağı.....	57
Belde-i ‘Ubbādân	56
Belen kasabası.....	52

Bender-i Böğürdelen	82
Biñgöl.....	51
Bi'r-i Tennür-ı Nūh Nebī.....	60
Bıyıklı Mehemmed Paşa Cāmi'i	61
Buhayre-i Rūmiyye-i Kübrā.....	129
Büleyde-i Burgaz	201
Büleyde-i Çatalca	38
Bulğar.....	137
Cāmi'-i Āḥund Ḥānım.....	62
Cāmi'-i Bedlīs	62
Cāmi'-i Deylemī.....	62
Cāmi'-i Dühük	62
Cāmi'-i Emīr Kay.....	63
Cāmi'-i Ḥüsrev Paşa	63
Cāmi'-i İparīyye	95
Cāmi'-i Mu'allak.....	95
Cāmi'-i Müşebbek.....	96
Cāmi'-i Peyğamber	60
Cāmi'i Sinoğlu	179
Cāmi'-i Süleymān Ḥān.....	63
Cāmi'-i Sülupeyān	61
Cāmi'-i Üçşerīfeli.....	96
Cāmi'u'n-Nüreddīn.....	63
Cāmi'-i Şāfi'ī	99
Cebel-i 'Arafāt	183
Cebel-i Sincār.....	119
Cebel-i Sīncār.....	170
Cebel-i Sübhān	184
Cebelü's-selc.....	124
Cehennem Bölükbaşı	114
Cezīre-i Dicle	38
Cezire-i Dicle Erzen	45
Çifte Ḥān.....	97
Cığalı Sultān.....	115
Cisr-i Çoban Deli Kāsım Ağa	64
Cisr-i Kelek	89
Cisr-i Mehresin.....	90

Cisr-i Yalñız Güz	97
Çoban Köprüsü.....	64
Çorlu	153
Cünin-i Cüryâne	36
Dārāhiyye Kazāsı	21
Demirkazık Yıldızı.....	143
Derbend-i Karakan	125
Derteng Boğazı.....	125
Derviş Sünneti.....	115
Deşt-i Karakan	123
Destpot	172
Diñer Kurna.....	97
Dobruca.....	22
Dümdüm Kayası.....	123
Ebü's-selc	110
Ecezade	172
el-Mevlā Husrevzāde Muşafā Efendi	117
Er Gölü.....	133
Ercis dağı.....	171
Erzen-i Ahlad	46
Erzincān	46
Erzurüm.....	47
Frenk	137
Hābibi Neccār	117
Hān-ı Çakıt.....	37
Hān-ı İkiKapulu	40
Hasan Badrak	106
Hasan Tapdı Yaylası	193
Hatun Gölü.....	133
Hazret-i Erfahişd	172
Hazret-i Hızır	110
Hazret-i Muhammed Şām-ı Ğazan.....	173
Hazret-i Peyk-i Resül 'Amr-ı 'Ayyār.....	112
Hazret-i Şeyh Rūmī.....	113
Hazret-i Seyyid Battāl Ğāzī Tekkesi	64
Hazret-i Şi's Nebi	173
Hırvad.....	137

Hondî Hanım Hammâmı	65
Hün-kâr	175
Hüseyni Zü'l Cenâheyn	107
İçme Gölü	134
İmâm 'Alî-i Kûfî	114
İmâm Boğabây	111
İpşala	177
İskender-i Zülkarneyn	174
Kaşa-i Derebun	150
Kal'a Hasinkefâ	84
Kal'a -i Sivas	76
Kal'a- Karacaşîşâr	94
Kal'a-i Nuçud	75
Kal'a-i Sultânî	105
Kal'a-i 'Adilceviz	192
Kal'a-i 'Amîk	92
Kal'a-i Aşağay	158
Kal'a-i Ahdîm-var	159
Kal'a-i Albak	160
Kal'a-i Antakıyye	160
Kal'a-i Arabkîr	83
Kal'a-i Aydos	65
Kal'a-i Âzerzâd	65
Kal'a-i Bağdâd	160
Kal'a-i Bârgîrî\	83
Kal'a-i Başke	65
Kal'a-i Beç	90
Kal'a-i Bedlîs	66
Kal'a-i Bitlîs:	161
Kal'a-i Böğürdelen	84
Kal'a-i Ca'ber	66
Kal'a-i Çapağçur	180
Kal'a-i Çâr-Melik	162
Kal'a-i Cem-cenâb	66
Kal'a-i Cemşîd-kenîzek	67
Kal'a-i Cihân Şâh	67
Kal'a-i Çirmen	198

Ḳal‘a-i Dārāca	67
Ḳal‘a-i Destpol	163
Ḳal‘a-i Deylem	84
Ḳal‘a-i Dühük-i Dihkânî	68
Ḳal‘a-i Dümbülî	99
Ḳal‘a-i Dümdümüî	103
Ḳal‘a-i Eğin	68
Ḳal‘a-i Erbîl	200
Ḳal‘a-i Erceyş	165
Ḳal‘a-i Erdebil	68
Ḳal‘a-i Ereçek	164
Ḳal‘a-i Erez-i Şîrîn	192
Ḳal‘a-i Erganî	164
Ḳal‘a-i Esedâbâd	69
Ḳal‘a-i Eski Poloz	69
Ḳal‘a-i Eskişehir	69
Ḳal‘a-i Finik	70
Ḳal‘a-i Ḥamâ	70
Ḳal‘a-i Ḥar-pût	195
Ḳal‘a-i Ḥasanî	70
Ḳal‘a-i Havâr	87
Ḳal‘a-i Ḥilletü'l-Fîhâ	71
Ḳal‘a-i Ḥoş-âb	91
Ḳal‘a-i İskenderün	71
Ḳal‘a-i Kapân	85
Ḳal‘a-i Kara Âmid	93
Ḳal‘a-i Karaḥarman	85
Ḳal‘a-i Karaḡan	149
Ḳal‘a-i Karalar	94
Ḳal‘a-i Karnıyarık	71
Ḳal‘a-i Kâsımiye	71
Ḳal‘a-i Kaşrû'l-Luşuş	86
Ḳal‘a-i Kavala	72
Ḳal‘a-i Kayşeriyye	72, 166
Ḳal‘a-i Kefindir	181
Ḳal‘a-i Kerkâk	72
Ḳal‘a-i Kestiġân	72

Ḳal‘a-i Kirmānšāhī.....	73
Ḳal‘a-i Kızılca.....	73
Ḳal‘a-i Koṭur.....	189
Ḳal‘a-i Mardin.....	196
Ḳal‘a-i Mıdık.....	74
Ḳal‘a-i Mudurnu.....	74
Ḳal‘a-i Mühennāvī.....	57
Ḳal‘a-i Mut.....	74
Ḳal‘a-i Nerīmān.....	74
Ḳal‘a-i Niğebolı.....	168
Ḳal‘a-i Nihāvend.....	168
Ḳal‘a-i Pilever.....	75
Ḳal‘a-i Pirevadi.....	181
Ḳal‘a-i Rimle.....	92
Ḳal‘a-i Rūm.....	99
Ḳal‘a-i Rūm Nāhiye.....	101
Ḳal‘a-i Şağman.....	199
Ḳal‘a-i Salmas.....	75
Ḳal‘a-i Şamük.....	77
Ḳal‘a-i Şataḥ.....	77
Ḳal‘a-i Şecer.....	77
Ḳal‘a-i Sehend.....	75
Ḳal‘a-i Şehrezül.....	78
Ḳal‘a-i Semāvāt.....	86
Ḳal‘a-i Şemīrān.....	78
Ḳal‘a-i Ser-āh.....	169
Ḳal‘a-i Silivri.....	76
Ḳal‘a-i Sīn.....	97
Ḳal‘a-i Sincār.....	169
Ḳal‘a-i Sorḥbīd.....	186
Ḳal‘a-i Süleymānī.....	77
Ḳal‘a-i Sultāniyye.....	105
<i>Ḳal‘a-i Tikrit</i>	104
Ḳal‘a-i Uruscuḳ.....	79
Ḳal‘a-i Vasaṭan.....	91
Ḳal‘a-i Zālīm ‘Alī.....	80
Ḳal‘a-i Zile.....	89

al'a-i Zıştovi	80
al'a-i Ba'albek	187
al'a-i Baytanur	194
al'a-i Diyarbekr	163
al'a-i Edirne	177
al'a-i Gulek	100
al'a-i şıkıf	79
al'a-i Sinn-i Ruhā	76
al'a-i Van	103
al'a Miyāfārikīn	167
anlı Göl	134
anlı Kulle	86
aplı Kulle	80
aradere	151
araalvet	94
aranlık Kapu	94
arğa Sekmez	52
arye-i Bekufār	43
arye-i alıkkavak	33
arye-i Deliklişaş	51
arye-i Demirci	48
arye-i Demirkapu	40
arye-i Gūğemlū/Gōğemli	47
arye-i Hān-ı arışdıran	34
arye-i Hasan Badrak	26
arye-i İzoli	54
arye-i Mağār	52
arye-i şaşa	26
arye-i Vādī-i Limon	48
arye-i Yılanlı	43
asaba-i Babaeski	190
aşaba-i Bālis	22
aşaba-i Fener	53
aşaba-i Hācıođlu	23
aşaba-i Hafıza	22
ařaba-i Hārūniyye	80
aşaba-i Hersek	23

Kaşaba-i İhtimān	155
Kaşaba-i İlğm	154
Kaşaba-i Karapınarı Konya	191
Kaşaba-i Karasu	191
Kaşaba-i Kösdemir	193
Kaşaba-i Lüt	24
Kaşaba-i Ruşāfe	188
Kaşaba-i Sancağ-ı Āl-i Şāh	23
Kaşaba-i Sancağ-ı Gīlān	24
Kaşaba-i Tāk-ı Giray	24
Kaşaba-i Übülle	54
Kaşaba-i Zeng-ābād	25
Kaşr-ı Ca'feriyye	81
Kaşr-ı Şīrīn	61
Kavm-i 'Ubbādān	142
Kavm-i Āfitāb-perest	141
Kavm-i Āteşperest	141
Kavm-i Boşnak	138
Kavm-i Buhtāniyān	138
Kavm-i Dodoşka	138
Kavm-i Gāzīkīran	140
Kavm-i Macar	175
Kavm-i Sekiz Bıyıklı	140
Kavm-i Yılan	143
Kefl Peygamber	108
Kemikli Baba	175
Kend-i Bana	37
Kend-i Hāzret-i Sa'd-ı Vakqāş	25
Kend-i Koçağa Baba	25
Kend-i Şāhseven	49
Kend-i Ser-Cem Hānı	38
<i>Kend-i Seyyidler</i>	49
Kend-i Vestān	55
Kesikkaya/ Deveboynu	131
Ketağaç Paşa	111
Ketağaç Paşa Sarāyı	81
Kıllı Göl	134

Kızıllı	42
Küh-ı ‘Akra	126
Küh-ı Bî-sütün.....	126
Küh-ı Dehdīvān.....	122
Küh-ı Nemrūd	120
Küh-ı Şaçlı	130
Küh-ı Seylān	127
Küh-ı Taklaban.....	134
Küh-ı Zov	130
Küpelî Cāmi‘	194
Ꞑuş Gölü	128
Ꞑuşlar Ꞑal‘ası	101
Leylek.....	146
Lisān-ı Kürd	145
Lūt Gölü	120
Makedone	155
Manşūr-ı Devānıķī	113
Medīne-i Cerbān Ꞑan.....	27
Medīne-i Ꞑāşān	35
Medrese-i Ꞑoþan.....	89, 90
Menzil-i Altunçayırı	41
Menzil-i Ꞑal‘a-i Hekimhānı	151
Menzil-i Ꞑarĝaçamı	43
Menzil-i Ꞑarye-i Çayırlı.....	41
Menzil-i Ꞑarye-i İlhānlar	152
Menzil-i Ꞑaşaba-i Zānbakıyye	42
Menzil-i Tavāhīn Mefşūhāt.....	40
Menzil-i Ülke-i Oraman	42
Mihāl Beĝ Köprüsü	81
Miskīnler Mezāristānı	178
Miskinler Tekyesi.....	182
Nāĝa Ꞑayası	128
Nehr-i ‘Āşī -i Anĝakıyye	184
Nehr-i Hoş-āb.....	135
Nehr-i İshāk.....	121
Nehr-i Ma‘ĝal.....	121
Odunpāzārı Ꞑapusu.....	39

Oğlan Hammāmı	98
Payas Dağı Yaylağı	171
Pehlivān Zengūzer	116
Rūmiyye Őeyhi	114
Sā'at Depesi	126
Şalbaş Gölü	135
Sarāy-ı Hān	98
Őađı-ı Bāđın	127
Şecerü'l-Vakvak	123
Şehr-i Dilmas	154
Şehr-i Durak	28
Şehr-i Aksarāy	202
Şehr-i Āvend	27
Őehr-i Behrūz	27
Őehr-i Ćermik	37
Şehr-i Dinc	50
Şehr-i Ereğli	200
Őehr-i Ćazzetü'l-HāŐim	28
Şehr-i Heremdād	28
Şehr-i Hızır	29
Şehr-i Hoş-āvān	29
Şehr-i İzmit	178
Şehr-i İznik	29
Őehr-i Ćalinseve	30
Şehr-i Kōstence	156
Şehr-i Malatıyye	156
Őehr-i Mansūre	34
Şehr-i MarmāŐ	30
Şehr-i Mışır	31
Şehr-i Muş	44
Şehr-i Pertek	157
Şehr-i Ruĥā	31
Şehr-i Sāve	35
Şehr-i Őehribān	32
Şehr-i Sīne	49
Şehr-i Sivas	32
Şehr-i Őumrı	157

Şehr-i Tesübân	32
Şehr-i Vāsıt	39
Şehr-i Zov	54
Selām Kayası.....	135
Şems Efendi	115
Sin Kayası	131
Sincār	109
Sinhişār.....	81
Şırf tā'ıfesi.....	139
Şolğay Yaylası	122
Şūr Gölü	136
Sūr-ı Haşîn-i Mansūr.....	82
Sūr-ı Hâtüniyye.....	104
Sūr-ı Himmār	82
Ṭā'ıfe-i Āb-perest.....	141
Ṭā'ıfe-i Gāv-perest.....	142
Ṭālî' Çeşmesi	102
Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled	109
Tatarbāzarcığı.....	55
Tatarlar Mezârlığı.....	55
Üsküdâr	158
Vilâyet-i Behdînân	33
Voynuq Kabillesi.....	139
Yaḥyâ-yı Hayâtî	116
Yatağan Baba	116
Yûnus Balığı	145
Zindân Kullesi.....	87
Zü's-sehâb	144

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Köken Açıklamaları adlı bölümde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo	203
Tablo 2. “Çağrışım Aracı ile Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)” adlı grubuna uygun olan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo	205
Tablo 3. “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” adlı grubun ‘Bilgince Karşılıklar’ bölümünde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo.....	205
Tablo 4. “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” adlı grubun “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo.....	206
Tablo 5. “Çoklu Açıklamalar” adlı bölümde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo.....	206

ŞEKİLLER DİZİNİ

(--): Evliya Çelebi'nin boş bıraktığı kısımları ifade etmektedir.

(...): Metinde kökeni açıklanan sözcük ile ilgili olmayan açıklamaları ifade etmektedir.

ÖNSÖZ

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları adlı tezde, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazmış olduğu on ciltten oluşan *Seyahatname* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan köken bilimi (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örneklerinin tespit edilmesi ve bu örneklerden yola çıkarak Evliya Çelebi'nin köken bilimi açıklamaları ve köken yakıştırma (folk-etymology) tarzının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç ise *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinin dil bilimin konusu olan kökenbilim ve köken yakıştırma (folk-etymology) açısından bir araştırma yapılmadığından dolayı ortaya çıkmıştır.

Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman'ın hazırlamış olduğu “Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini” adlı çalışmadan hareketle kökenbilim (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örnekleri taranıp incelenmiş, Evliya Çelebi'nin ele aldığı özel adların dayandığı kaynağa bağlı kalınarak “Köken Açıklamaları”, “Köken Yakıştırma (folk-etymology)” ve “Çoklu Açıklamalar” adlı üç ana başlık çerçevesinde bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Sınıflandırmada yer alan örnekler alfabetik sıraya göre çeviri yazı harfleri kullanılarak verilmiştir.

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin söz varlığı esas alınarak yapılan çalışmalar vardır. Kemik (2003) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde¹, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin birinci ve ikinci ciltlerinde köken yakıştırma (folk-etymology) örnekleri üzerinde durmuştur. Dankoff ise (2013), *Seyahatnâme*'de Evliya Çelebi'nin söz varlığındaki sözcükleri, deyimleri anlamları ve kullanılış biçimleriyle ele alan Dankoff (2013) bir okuma sözlüğü hazırlamıştır². Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin üçüncü ve dördüncü ciltleri kökenbilimi değerlendirmesine tabi tutularak yazarın kökenini açıkladığı, köken yakıştırdığı sözcükler değerlendirmeye alınmıştır.

Tez; giriş ve sonuç bölümleri haricinde dört bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde Evliya Çelebi'nin hayatı, *Seyahatname*'nin sözvarlığı ve ünlü gezginin dille oynama tutumu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

¹ Kemik, F. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)* (Yayımlı no: 2501000075).[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/38267.pdf>

² Dankoff, R. (2008). *Evliyâ çelebi seyahatnâmesi okuma sözlüğü* (S. Tezcan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

“Köken Bilimi ve Köken Yakıştırma” başlıklı ikinci bölüm, iki alt bölüme ayrılmıştır. “Köken Bilimi” kısmında en eski dil çalışmalarının nasıl başladığı, anlam bilimi, kökenbilim (etymology) çalışmalarında atılan ilk adımlar, sözcüğün gerçek anlamına ulaşmak için bilinmesi gereken bilgiler, köken bilimin sözcüklerin kökenini araştırırken yararlandığı birkaç yöntem ve çağdaş köken bilimin (etymology) genel kuralları üzerinde durulmuştur. “Köken Yakıştırma” (folk-etymology) kısmında ise; bu dil olayının doğuşundaki etkiler, üzerinde yapılan çalışmalar, köken yakıştırma (folk-etymology) olayının anlam bilimi, onomastik ve diller açısından önemi, sözcük ile gösterdiği ad arasında ilgi, dil ile düşünce arasındaki ilgi, köken yakıştırmayı (folk-etymology) semantik metodu ile yürütülmesi gerektiği ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümü olan “Köken Açıklamaları” kısmında mekân adları, yapı adları, kişi adları, coğrafi adlar, boy/aile/topluluk/ kavim adları, nesne/varlık adları, dil adları ve canlı adları ele alınmış ve Evliya Çelebi’nin bu adları açıklarken dayandığı kaynak göz önünde bulundurularak bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Buna göre;

Mekân adları, yirmi grupta ele alınmış bulunmaktadır:

Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerin Konumuna Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Yapılara Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bitki Örtüsüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerin Renk Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Bitki ve Meyve Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevrede Yaygın Olan Meslek Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Dini Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Niteliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevrede Tanınmış Bir Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerleşim Yerinde Tanınmış Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Halkın İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar
 Halkın Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yapı adları, on sekiz grupta ele alınmıştır:

Bir Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Ünleme Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yerin İşlevsel Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevrede Üretilen Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevredeki Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yerin Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Renk Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevredeki Belli Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Belli Bir İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Önceki Kullanılışına Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yansıma Sese Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Kişi adları, on grupta ele alınmıştır:

Bir Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Sahip Olduğu Özel Güçlere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Kişinin Sahip Olduğu Belli Bir Şeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Kişisel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Doğum Yeri veya Geline Ülke, İl, İlçe ve Köye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Fiziksel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yaşayışına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Mesleğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Ailedeki Bir Kişinin Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi adları, on iki grupta ele alınmıştır:

Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevrede Üretilen Belli Bir Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Boy/Aile/Topluluk Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Boy, aile, topluluk ve kavim adları beş grupta ele alınmıştır:

Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Görünüşüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Nesne-varlık adları, “Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” ile “Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” olmak üzere iki grupta; Dil adları “Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” olmak üzere bir

grupta ve Canlı adları “Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” ile “Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” olmak üzere iki grupta ele alınmıştır:

Tezin üçüncü bölümü olan “Köken Yakıştırma” (folk-etymology) kısmında “Çağrışım Aracı İle Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki temel sınıfa ayrılıp *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan köken yakıştırma (folk-etymology) oluşumundaki örneklerin sınıflandırılması yapılmıştır. Buna göre;

Çağrışım aracılığıyla yabancı unsurun yerine dilde sesçe onu andıran unsurun, muhteva gözetilmeden getirilmesi iki grupta ele alınmıştır:

Yapı adları

Yer adları

Yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsura çoğu zaman şuurlu olarak ve yine muhteva gözetilmeden karşılıklar yakıştırılması iki grupta ele alınmıştır:

“Bilgince Karşılıklar” grubu yer adları, yapı adları, coğrafya adları, kişi adları, kavim adları, kavram adları olmak üzere altı grupta, “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” grubu ise yer adları, yapı adları, coğrafya adları ve yemek adları olmak üzere dört grupta ele alınmıştır.

Tezin dördüncü bölümü olan “Çoklu Açıklamalar” kısmında “Köken Açıklamasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar”, “Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” ve “Hem Köken Açıklamasında Hem De Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” olmak üzere üç temel sınıfa ayrılıp *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan Çoklu açıklamalar oluşumundaki örneklerin sınıflandırılması yapılmıştır. Buna göre;

“Köken Açıklamasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” grubu, on iki grupta ele alınmıştır:

Hem Kişi Adına Hem de Çevredeki Bitkiye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Bir Nesneye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Yapı Adına Hem de Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Coğrafi Özelliklere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Unvanına Hem de Çevredeki Belli Bir Yapıya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Renk Özelliğine Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Yerin Konumuna Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Bir Duruma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Olaya Hem de Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Çevredeki Akarsuya Hem de Belli Bir Madene Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Olaya Hem de Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

“Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” grubunda, alt başlık olmaksızın, tek grupta ele alınmıştır.

“Hem Köken Açıklamasına Hem de Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” iki grupta ele alınmıştır:

Hem Kişi Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

Hem Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

“Dizin” başlıklı beşinci bölümde, ele aldığımın *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan köken açıklaması ve köken yakıştırması örneklerinin sayfa numaraları verilmiştir.

“Sonuç” başlıklı altıncı bölümde ise Evliya Çelebi’nin sözcüklerin kökenini kelime oyunu yaparak açıklama eğilimde bulunduğu belirtilmiş, oluşturulan sınıflandırmada yer alan sözcüklerin nicelikleri ortaya konulmuştur.

GİRİŞ

EVLIYA ÇELEBİ

“Yalnızca Türk edebiyatının değil bütün dünya edebiyatının en büyük, en geniş kapsamlı, en ilgi çekici seyahat kitabının yazarı” (Akalin, 2019, s.11) olan “Evliya Çelebi, 25 Mart 1611 (10 Muharrem 1020) günü İstanbul’da” (Akalin, 2019, s.11) dünyaya gelmiştir. Ünlü gezgin, “dünyaya geldiğinde evlerinde yetmiş kadar ulema ve meşâyih bulunduğunu, onların mânevi yardımlarından dolayı macera dolu hayatında her türlü dert ve sıkıntıdan” (İlgürel, 1947, s. 529) kurtulduğunu ifade etmiştir.

Kütahyalı olan ünlü gezginin hem “Hoca Ahmet Yesevi” hem de “Germiyanoğulları” ile bağlantısının bulunduğu bilinmektedir (Kahraman, 2013, 29). Evliya Çelebi’nin babası, sarayda kuyumcubaşı olarak görev alan “Derviş Mehmed Zillî”dir ve “Kanuni Sultan Süleyman’dan Birinci Ahmed’e kadar hüküm süren padişahların kuyumcubaşılığını” (Akalin, 2019, s. 12) yapmıştır. Evliya Çelebi’nin soyu “Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevi’ye oradan Muhammed Hanefi’ye, İmam Zeynelabidin, İmam Hüseyin, İmam Ali ve Fatimatüzzehra’dan da ‘bizzat cedd-i ızamımız’ diye andığı Hz. Muhammed’e” (Akalin, 2019, s.12) bağlanmaktadır. Seyyahın annesi ise Abaza halkındandır ve “Melek Ahmet Paşa, Defter-zâde Mehmed ve İpşir Mustafa Paşa ile akrabalığı” (Baysun, 1947, s.401) bulunmaktadır.

Evliya Çelebi’nin “tam ve gerçek adı belli değildir” (İlgürel, 1995, 529). Baysun (1947), Evliya Çelebi’nin ismi hakkında “kendi ismini her zaman, Evliyâ, Evliyâ Çelebi veya Evliyâ Efendi” (s.400) olarak zikrettiğini ve “ona Evliyâ isminin, Derviş Mehmet Ağa ile yakından ilişkisi bulunan ve daha sonra seyyahımıza hocalık eden imam-ı sultanî Evliya Mehmet Efendi’ye” (Baysun, 1947, s.400) saygı göstergesi olarak verildiğini öne sürmüştür. Buna rağmen, Dankoff (2010), “Evliyâ eserinin hiçbir yerinde bir başka ismi olduğuna dair” (s. 53) imada bulunmadığını ifade etmiştir.

Arapça *veli* sözcüğü “keramet sahibi, ermiş, eren” anlamına sahip iken çoğulu olan *evliya* sözcüğü ‘keramet sahibi olanlar, ermişler’ anlamına gelmektedir. “Arapça çokluk biçimi olmasına karşın *evliya* sözü Türkçede teklik olarak algılanmıştır. Bu değişimin köklerinin Evliya Çelebi dönemine kadar uzandığı söylenebilir” (Akalin, 2019, s. 11). *Çelebi* sözcüğü ise Evliya’nın unvanıdır. Günümüzde *çelebi* sözcüğü “görgülü, terbiyeli, olgun (kimse)” (Türk Dil

Kurumu [TDK], 2010) anlamında kullanırken Osmanlı Devleti'nde “çeşitli sanat ve meslek sahiplerine simge olmuş bir terimdir” (Pakalın, 1946, s. 342). Bu unvan; dinî, askerî ya da bürokratik gibi mesleği kabul görmüş sınıflardan birine girmeyen kişiler için kullanılmaktadır (Dankoff, 2010, s. 137). Müezzin ve hafız olarak bazen “*efendi*” unvanı alabilen Evliya için, saraylı, müzisyen ve edip konumuna en uygun olan “*çelebi*”dir. Ancak, bazen bir tür züppeyi anlatmak ya da cuma günü savaştırmayı salık veren tedbirli subayları tanımlamak için kullanmıştır (Dankoff, 2010, s.138)

Babasından ve babasının arkadaşlarından dinlediği çeşitli seyahat maceraları, Evliyâ Çelebi'ye ilham vermiştir. Eserinde, 1040 Muharrem'inin aşure gecesini (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya nedeniyle seyahat etmeye başladığını belirtmiştir (İlgürel, 1995, s. 529). Bu rüyada, “dil sürçmesiyle peygamberden şefaata yerine seyahat dilemiş ve peygamber de ona bu ikisinin yanı sıra ermişlerin ve peygamberlerin türbelerini ziyaret etmesi için de izin verdiğini” görmüştür (Dankoff, 2010, s.48). Bu rüyayı tâbir ettirdiği Kasımpaşa mevlevî şeyhi, Şeyhi Abdullah Dede'nin tavsiyesine uyarak öncelikle seyahat etmeye İstanbul'dan başlar (Baysun, 1947, s. 402). “Yedi iklim, on sekiz padişahlık, iki yüz elli şehir gezen, yetmiş yılı aşkın ömrünün elli bir yılını seyahatlerde, bir diyardan başka bir diyara uzanan yollarda, farklı şehirlerde, değişik ülkelerde geçiren” (Akalm, 2019, s.7) Evliya Çelebi'nin seyahati böylelikle başlamış olur.

SEYAHATNAME VE SÖZ VARLIĞI

Seyhatname, hem diller hem de birçok değişik alan açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu eserde, “tarih, coğrafya, terâcim, kitâbeler, dil, folklor ve iktisâdi hayat gibi” (Baysun, 1947, s. 408) gibi birçok konuda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Evliya Çelebi, “katıldığı savaşları, karıştığı olayları dönemin kroniklerinde rastlanmayacak derecede ayrıntılı biçimde” (Tezcan, 2009, s. 18) ortaya koymuş ve “bunlardan kendisinin de içinde bulunması sebebiyle anlatılanlar bir vekâyi'nâme tarzında değil bir gözlemci sıfatıyla hâtırat şeklini almıştır” (Tezcan, 2009, s. 18). Ayrıca, “devlete karşı ayaklanan şahıslar ve halkın ruhî durumunu aksettiren birçok olayı” (Kuran, 1989, s. 251) içermesi nedeniyle “17. Yüzyılda memleketi sarsan ictimaî buhranı açıklığa kavuşturacak” (Kuran, 1989, s. 251) bir eser olması açısından da önem taşımaktadır.

Evliya Çelebi; şehir, kasaba, köy, türbe gibi birçok yer gezmiştir. “Gittiği şehirler anlatımının ana mekânlarıdır; bu şehirlere ulaşmak için geçtiği ya da yol üstünde konakladığı köy ve kasabalar ise ikinci derecede kalmıştır. Bu bilgilere ‘evsaf’ adı altında sistematik bir şema içinde yer verilmiş” (Tezcan, 2009, s. 16) ve “çok az yerde tekrara düşmüştür” (Duman, 1997, s. 156).

Bu şema çerçevesi içinde, elli bir yıl boyunca gezip dolaştığı yerlerin “tarihinden coğrafyasına, insanlarından bitkilerine, hayvanlarına, yiyeceklerine, giyeceklerine, örf ve âdetlerine, menkıbelerine, zaman zaman bizzat yöre halkının dilinden naklettiği mahallî bilgileri sade ve başarılı bir üslupla” (Duman, 1997, s. 153) ele almıştır.

Evliya Çelebi, eserinde “anlattıklarının çoğunu bizzat görmüş ise de, geriye kalan kısmını, hiç şüphesiz, ya bir yerde okumuş ya da bir kimseden işitmiştir” (Baysun, 1947, s. 408). Yazılı kaynakların “adını kimi zaman vermemiş, hatta kaynaktaki cümlelerin bazı sözcüklerini değiştirerek kendi tespitleri gibi nakletmiştir. Kaynağın adını bazen kendi bilgisini doğrulamak, bazen de o kaynaktaki bilginin doğru olmadığını göstermek için” (Tezcan, 2009, s. 17) vermiştir. Bunların dışında ünlü gezginin kaynak olarak gösterdiği ancak yararlanmadığı eserler de bulunmaktadır (Eren, 1989, s. 251). “Onun adını verdiği kaynakların başında Yanvan Tarihi” (Tezcan, 2009, s. 17) gelip “Kitâbü'l-Unvân”, “Mığdîsi'nin Ermeni tarihi”, “Lugat-i Şâhidî, İskendernâme, Târîh-i Taberî, Fütüvvetnâme-i Kebîr, Tevârîh-i Tuhfe, Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şekâik, Kühü'l-ahbâr, Cevâmiu'l-hikâyât ve Tezkiretü'l-bünyân” gibi kaynaklar da yer almaktadır (Tezcan, 2009, s. 17).

Evliya Çelebi, “bazen naklettiği şeyi daha da renklendirmek için uydurma bir haber veya hadise ortaya atar” (İlgürel, 1995, s. 532) ve “okuyucunun ilgisini çekmek” (İlgürel, 1995, s. 532) amacıyla olağanüstü olaylara yer verdiği görülür. Yerel kültürü yansıtan bu bilgiler “yazarın görgü ve bilgisinin enginliğini, kültürel alt yapısının niteliğini ortaya koyar. Bazen bu olağanüstü olayların sırrını çözerek kendi akıllılığını ispat etmeyi, bazen doğruluğunu denetlemeyi, akılcı açıklamalar getirmeyi, bazen de şaşkınlığını göstermeyi amaçlar” (Tezcan, 2009, s. 17). “Gezip dolaştığı yerlerde gördüğü ve duyduğu ilginç olayları ve varlıkları dikkatle yazıya geçirmeye çalışmakta, bunu yaparken de orijinalliğini bozmamaya ayrı bir özen göstermektedir. Kekeme bir kişinin konuşmasını, kedi sesini, güvercin çağıran bir kimsenin seslenişini” (Duman, 1997, s. 156) oldukları gibi vermeye çalışmıştır.

Evliya Çelebi, “Anadolu’da yaşayan” neredeyse bütün etnik toplulukların “dilinden örnekler vermiştir” (Duman, 1997, s. 177). Tanıdığı milletlerin dillerinden birçok sözcük ve cümle listesi vermiş; bu listelerden bazılarını kendisi düzenlemiş, bazılarını ise başka bir eserden alınmıştır (Baysun, 1947, s. 409). Eserde, “Türkçenin muhtelif ağızlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Balkanlar, Yunanistan ve Anadolu’da konuşulan Türkçe ağızlara dair” (Develi, 2004, s. 767) bilgiler, cümleler ve sözcükler; Kıpçak ağızları, Özbekçe ve Azerbaycan-Türkmen ağızlarıyla

ilgili örnekler de yer almıştır (Develi, 2004, s. 767). Evliya Çelebi'nin Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak “kişisel gözlemlerine dayandığı ve sağlam bilgiler verdiği” (Eren, 1972, s. 119) belirtilebilir ve “Anadolu ağızları alanında bu verilerden daha eski veri ve bilgilere rastlanmadığı göz önüne alınacak olursa, Evliya Çelebi'ye borçlu olduğumuz bu listenin değeri anlaşılabilir” (Eren, 1972, s. 119). Gezgin, hem “17. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin Osmanlı Türkçesinden ayrılan önemli noktalarını” (Develi, 2004, s. 768) göstermekte hem de “coğrafyası konusunda da bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır” (Develi, 2004, s. 768). “Ayrıca çeşitli azınlıkların Türkçe konuşmalarını kendisine has telaffuzlarıyla kaydetmiştir” (Tezcan, 2009, s. 17).

Manzum parçaların oldukça önemli bir yer tuttuğu esere, “kitabelerden beyitlere hatta duvar yazılarına kadar büyük bir çeşitlilik” (Horata, 2002, s. 36) gösteren bu manzum parçaların “bir kısmı Evliya'nın kendisine ait olmakla birlikte, çoğu diğer kaynaklara dayanmaktadır” (Horata, 2002, s. 37). Eserde, “üslûbu derinleştirmek ve zenginleştirmek” (Horata, 2002, s. 38); “verilmek istenen mesajın daha açık ve etkili” (Horata, 2002, s. 40) bir hale getirmek ve “bahsedilen kişi veya herhangi bir olay karşısında yazarın duygu ve düşüncelerini daha yoğun ve etkili bir dille” (Horata, 2002, s. 41) anlatmak amacıyla bazı şiirlere yer verilmiştir. Evliya Çelebi, “anlattığı olayın, mimari eserlerin tarihini ebcet düşürerek vermeye özen göstermiştir” (Akalm, 2019, s. 20). Bu durum, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan yer adlarının (*Medīne-i Kāṣān, Kaṣaba-i Ruṣāfe-i Kebīr*) ve kişi adlarının (*Sincār, Tarh ibn Nūh-veled*) ebced hesabına dayanarak oluşturulan köken açıklamalarında da ortaya çıkar.

Evliya Çelebi'nin dili ve üslûbu oldukça önemli ve dikkat çekici olup, “konuşma dilinden çok yararlanmış ve birçok halk deyimi kullanmış olduğu halde, orta üslûbun, 'okumuşlar dilinin' ve inşa geleneğinin çok etkisinde kalmış bir çeşidi” (İz, 1979, s. 728) olması bakımından *Seyahatname*, orta dilli eserler arasına girmektedir. Bu nedenle, “Evliya Çelebi'nin dilinden çok, anlattığı olaylar ve bu olayları anlatışında benimsediği yol, yani üslûbu sadedir. Bu üslûp, asrının kültür çevresinde görülen tantanalı anlatımdan uzak, zevkli ve akıcı, okuyucuyu olayların ve nesnelere dünyasına çeken canlı bir üslûptur” (Duman, 1997, s. 157).

Her yazarın kendine has özelliklerinin olmasının yanında, *Seyahatname*'yi Osmanlıca metinlerden ayıran önemli bir özelliği, Osmanlıca metinlerde söz varlığı ve dilbilgisi biçimlerinin kullanımında sıklıkla basmakalıp ifadeler içerisinde kalınırken, *Seyahatname*'de hem dil hem de başka birçok yönden basmakalıp ifadeler yıkılmıştır (Dankoff, 2008, s.17). Ünlü

gezgin, eserinde Türkçenin ifade zenginliğinden yararlanmış, dilbilgisi kurallarını zorlayarak kendine özgü bir üslup oluşturmuş ve belirli bir tutum izlemiştir (Duman, 1997, s.155). Yazım kurallarına karşı aldığı bu tutumu, hem “kelime oyunu yapma alışkanlığı” benimsemesinden hem de “kendi kurallarını” koyup bunları tutarlı bir şekilde uygulamasından dolayı anlaşılmakta ve eserin söz varlığında, sözcük türetmede ve cümle yapısında kendini göstermektedir (Dankoff, 2008, s.17).

Evliyâ Çelebi'nin dil kullanırken benimsediği yollardan biri, Osmanlı Türkçesinde sınırlı kullanılan yapı ve ifadelerin kullanımını çoğaltmaktır. Onun bu tutumu, özellikle son eklerde karşımıza çıkmaktadır (Dankoff, 2008, s.17). Evliya Çelebi, “bazen Türkçe bir kelimeye Arapça ve Farsça yapım eklerini” (Duman, 1997, s. 155) getirmiş, “bazen de Arapça ve Farsça çokluk eki almış kelimeye yeniden Türkçe çokluk ekini” (Duman, 1997, s. 155) getirebildiği görülmektedir.

Evliya Çelebi, “birden fazla şey söz konusu olduğu zaman çoğul eki kullanmaktan kaçınmaz. *İki köprüler* gibi kullanımlar” (Dankoff, 2008, s.17) ünlü gezginin serbestçe kullanabildiği ifadelerdir. Ayrıca, *-lar* ekinde başka “çoğu zaman bunları Türkçe kelimelere” getirilmeyen *-ân*, *-ât* ve *-în* çokluk eklerinin de (Dankoff, 2008, s.17) kullanımı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, “Arapça kırık çoğul (*cem'-i mükesser*) biçimlerinin sonuna bu eklerden birini” (Dankoff, 2008, s.18) getirdiği, “Arapça ikilik (teşniye) ve dişilik (müennes)” eklerinin kullanımını yaygınlaştırmaya çalıştığı ve “Arapçada soyut ad yapan *-et* ve *-iyyet* eklerini kimi zaman Arapça olmayan sıfatlara veya Arapça isimlere” (Dankoff, 2008, s.18) getirdiği görülmektedir.

Dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkan Evliya Çelebi (Akalm, 2019, s. 54), sözcük türetirken, kimi zaman Arapça ve Farsça sözcükler türetme eklerinden yararlanmışır. *Ziyâret-gâh*, *şikâr-gâh* gibi sözcükleri örnekseyerek *gür-gâh*, *yayla-gâh* gibi sözcükler türetmiş, Farsça yer adı türeten *-istân* ekini (*-listân* veya *-istâne* biçimlerinde de görülür) “Türkçe ve Türkçe olmayan kelimeler, özel adlar, hatta deyimler üzerine getirerek” *çayuristân*, *gömistân* gibi sözcükler de türetmiştir (Dankoff, 2008, s.18).

Evliya, “dilde esasen mevcut olan bir eğilimi” (Dankoff, 2008, s.19) diğer sözcüklerde kullanarak, çoğu alışılmış aliterasyona ve cinaslara dayanan kelime oyunları yapmıştır

(Dankoff, 2008, s.19). Fakat, kimileri “-z~-s, -s~-z, -l~r” değişimlerinin görüldüğü “*filiz~ filis, cirid~cilit*” örneklerindeki gibi “kendi başına bir tür” (Dankoff, 2008, s.19) oluşturmaktadır

Seyahatname'de, özellikle yer adlarında kelime oyunu yapılması oldukça yaygındır. Bu konu ile ilgili eserde, “İstanbul'dan *İslām-bol* (“İslâmın bol olduğı yer”), İstanbul'daki tersâne'den (cephanelik) *ters-ḥāne* “dışkı evi”, Uşak'tan *’Uşşāk* (“âşıklar, sevgililer”)) (Dankoff, 2008, s.19) gibi birçok örnek bulunmaktadır.

Kimi zaman “yazımda kullanılması ayıp ve sakıncalı sayılan kelimeler yerine Türkçe ile Arapça veya Farsça aynı anlama gelen iki kelimeyi birleştirerek yeni bir kelime meydana getirir” (Kahraman, 2013, s. 82) ve bu sözcükleri türetmek için de “Arapça kelime yapım kalıplarıyla oynamayı sever. Bu cümleden olmak üzere fu’âl vezninde Arapça bilimsel bir terminus görünümündeki kūsām “vajina”, aslında Farsça kūs ile Türkçe am'ın yapay olarak birleştirilmesinden oluşmuştur” (Dankoff, 2008, s.19-20).

Bazen de “Arapça kurallara göre çokluk yapma” (Akalin, 2019, s. 52) tutumu sergilemiş, Arapçada bulunmayan sözcükler türetmiştir. *Seyahatnamede*, “Arapçada hiçbir kökü olmayan” *enācīr* “incirler” Türkçe incir'den, *bedāsiten/ bezāsiten* “bedestenler” gibi sözcüklere rastlanılmaktadır. Ayrıca, eserde bulunan bir yiyecek listesinde ‘pesātirme ve şücāyik ve kaşakavāl penāyiri ve kesātene’ gibi uydurmaca çoğulların sıralandığı karşımıza çıkar (Dankoff, 2008, s.20).

Evliyâ, bu gibi söz oyunlarını, “günlük konuşma dilinde var olan eğilimleri yansıtmak” ya da “kendi yarattığı bir biçimi sokak satıcılarının ağızına” yerleştirmek amacıyla yapmıştır (Dankoff, 2008, s.20). Bu sebeple, bu biçimler farklı metinlerde görülmedikçe salt bir yargıda bulunmak doğru olmaz (Dankoff, 2008, s.20).

Bazen, “*cümle*” gibi standart olarak kullandığı terimler yerine çoğunu kendi yarattığı, kendine özgü “*cümlesi, hamusu, kamusu, dükelisi, küllisi, barısı, hepisi, cümleten*” gibi yarı Türkçe yarı Arapça terimlerin art arda kullanılmış olduğu görülmektedir (Dankoff, 2008, s.22). Ayrıca, Evliyâ Çelebi *camiler, hamamlar* gibi eserin alt bölümlerinde *ān* veya *-āt* uyak kullanma eğiliminde bulunduğu “Farsça bir ara başlık” atmış, sözcük oyunu yaparak “*Der vaşf-ı sarāy-ı aġavāt, Der cevāmi'hā-yı müslimāt*” örneklerinde görüldüğü gibi *-āt* çoğul biçimlerini serbestçe kullanmıştır (Dankoff, 2008, s. 22-23).

Seyahatname, deyimler açısından da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tam yerinde kullanılan bu deyimlerin “çoğunu kendisinin türetmiş olduğu” anlaşılmaktadır (Dankoff, 2008, s.21). Buna örnek olarak, “"kesme, bir ünlüyü düşürme" anlamını taşıyan *cezim* kelimesini, "suyun çekilmesi, alçalması" demek olan *cezir* yerine geçmesi” (Dankoff, 2008, s.21) verilebilir. *Seyahatname*'de sıklıkla “*var kuvvetin bāzūya getirmek*” gibi kalıplaşmış deyimler görülmektedir. Evliya, *lāle-zār* “lale bahçesi”, yerine *lāle- 'izār* "lale yanaklı" ifadesini kullanması gibi, deyimler üzerinde yaptığı kelime oyunlarını tutarlı bir şekilde kullanıp kendi çeşitlemelerini standart deyimler haline getirmiştir (Dankoff, 2008, s. 23).

Yazar, bu tutumunu özel adlar ve coğrafya adlarında da devam etmiştir. Doğru adlarını bilmesine rağmen, kökenlerini açıklamak amacıyla, Ahî Evran'ın ismi, *Seyahatname*'de Āh-i Evran ("ejderhanın âhi"), Baħr-i ħazer'in yerine Baħr-i ħarez yazılması bu duruma örnek olarak verilebilmektedir (Dankoff, 2008, s. 23-24). Erciş yerine Erceş "Erkek-ordu", Mar'aş yerine ('ayş "yaşam" sözcüğünün ilgisi varmış gibi) Mar'ayş kullanması da benzer bir kelime oyunudur (Dankoff, 2008, s. 23-24).

Evliya'nın bu tutumu, atasözüne benzer deyimsel nitelikteki sözlerde de görürüz. Ustalıkla yapılan bir hırsızlıktan takdirle bahsettiğinde "*gözden sürmeyi çalmak*" deyiminin kalıplaşmış biçiminin dışında, “*sürmeden gözi ağızdan sözi çalarlar, sürmeden gözi çalup sürme gözde kalır*” gibi farklı biçimlerini kullanmıştır (Dankoff, 2008, s. 24).

Standard Osmanlı Türkçesi; Arapça, Farsça ve Türkçe dilbilgisi öğelerini birbirinden ayrı tutarken, Evliyâ Çelebi bunları birbirine karıştırıp serbestçe kullanmıştır. Ünlü gezginin bu tutumuna, '*balığ-ı kebir, seng-i beyāz*’ gibi Farsça izafetlerin ilk ögesi olarak Türkçe sözcüklerin kullanıldığı örnekler verilebilmektedir (Dankoff, 2008, s. 24). Bu durum, “Evliya'nın dili, malzemesinde herhangi bir ayırım gözetmeden, asıl ve yabancı unsurlarıyla bir bütün olarak kabul etmesinden kaynaklanıyor olmalıdır” (Duman, 1997, s. 156).

Seyahatname, Türkçenin fonetik gelişimini göstermesi açısından da kıymetli bir eserdir. 16. yüzyıldan sonraki metinlerin harekesiz olmaları nedeniyle Türkçenin fonetik yapısını ve gelişimini izlemek oldukça zorlaşmaktadır. Böyle bir ortamda *Seyahatname*, devir fonetik özelliğini yansıtacak yazılışları bizlere sunmaktadır (Duman, 1997, s. 158-159). "Öte taraftan sesleri doğru olarak yazıya geçirebilmek için her çareye başvurmuştur” (Dankoff, 2008, s. 26). “Kelimedeki gelişmeyi göstermek için, Arapça ve Farsça kelimelerin aslî imlâlarını bile

değiştirmekte, bazen bunu, kelimenin aslı şekliyle yan yana veya mütepak satırlarda vermek suretiyle kelimenin aslı şeklini de bildiğini, ama kelimenin okunuşunun öyle değil böyle olduğunu göstermek istemektedir” (Duman, 1997, s. 159). Evliya Çelebi’nin çağdaşı çevri yazılı metinlerinde de ‘‘*abadan* <*Far. âbâdân* = ‘*mamur*’, *âvâdân*, *âbâdân*’’ gibi sözcükler hem gelişmeli şekilleriyle hem de kalıplaşmış yazımlarıyla görölmektedir. Bunun nedeni; Meninski, Viguier gibi dilbilimcilerin belirlediği gibi, toplumundaki telaffuz farklılığı olmalıdır (Duman, 1997, s. 160).

Seyahatname’de sözcüklerin yazılışlarında da sık sık oyun yapma amacına yönelik bir tutum izlenmiştir (Dankoff, 2008, s. 24). Ancak, “*Eşer-i binâdan bir âřârıñ yerinde yeller eşer*” (IV 402b35) örneğinde göröldüğü gibi “bu iki örnekte Evliya’nın amacı yalnızca kelime oyunu yapmak değildir, asıl ve bilinçli olarak istediği şey, *es-* fiilinin geniş zamanı olanı olan *eser’i* “*iz*” anlamına gelen esere uydurmaktır” (Dankoff, 2008, s. 27).

Seyahatname’nin Türkçe açısından değeri konusunda yeteri kadar çalışma yapılmamış, yapılan çalışmalarda da eserin hacminden dolayı bütünüyle incelenmemiştir. Saadet Çağatay, Hasan Eren, Fahir İz, Halasi-Kun, H. Boeschoten, Robert Dankoff gibi araştırmacıların çalışmaları da belli bölümlerin ve konuların incelenmesine yöneliktir (Duman, 1997, s. 154). Yukarıda belirtilen *Seyahatname*’nin söz varlığı içerisinde dikkati çeken önemli ögeler; köken açıklaması ve köken yakıştırmasıdır. Tezde bu ögeler dilbilimin ilgilendiği anlambilim ve kökenbilimi (etymology) açısından ele alınmıştır.

1. BÖLÜM

KÖKEN BİLİMİ VE KÖKEN YAKIŞTIRMA

1.1. KÖKEN BİLİMİ

Eski Yunanistan, Çin ve Hindistan’da yapılmış olan en eski dil çalışmaları, daha çok din adamlarının ihtiyaçlarını karşılamıştır. “Sözün (*logos*) sihirli kuvvetini tanıyarak iyice öğrenmek ve kendi menfaatlerinde onu kullanabilmek için bir rahibin her şeyden önce dili güzelce bellemesi şarttır” (İtil, 1963, s. 1). Sihrin etkisinin artması için sözcüğün anlamının, telâffuzunun ve kullanımının doğru olması gerekir. Bir hata olması sonucunda her şeyin tersine dönebileceğine inanıldığı için “birtakım dualar, tanrı ve tanrıçaya yalvarışlar ve kutsal metinler üzerinde oldukça titiz bir şekilde” durmuşlardır (İtil, 1963, s. 1).

Uzun yıllar geçmesiyle birlikte, “metinlerin yazıldıkları dillerdeki söz ve kavramların felsefesi, hikmeti ve anlam açıklamaları, başka bir yönden de bu sözlerin şekil, ses özellikleri ve bu sözlerin yan yana gelmeleri demek olan cümle kurma kuralları” (İtil, 1963, s. 1) üzerinde durulmasıyla birlikte Yunanistan, Hindistan, Rusya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi birçok ülke bu konu hakkında önemli adımlar atmıştır (İtil, 1963, s. 1-21).³ Sözcüğün kökenine yönelik açıklamalar, nitelik ve çeşitleri bakımından, ilmî etimoloji olarak da bilinen kökenbilim (etymology) ve köken yakıştırma (folk-etymology) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır (Korkmaz, 1995, s. 274). Kökenbilim (etymology), dilbilimin anlam boyutundaki alt dalları arasında yer alması nedeniyle, öncelikle “anlambilim” konusuna değinmenin uygun olacağı kanısına varılmıştır.

Anlambilim (*Alm. Sematik, Fr. Sèmantique, İng. Semantics*), “sema (gösterge) kökenli Yunanca *semainô* (şu ya da bu anlama gelmek, anlam aktarmak) sözcüğüne bağlanmaktadır” (Vardar, 1999, s.16). “Dilbilimsel anlambilim, göstergenin gösterilen yanını ele alır, gösterenle gösterilen arasındaki bağıntıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilbilimsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardıkları çeşitli sorunları inceler” (Vardar, 2002, 18) ve “ses ile düşünce arasındaki ilgiyi araştırır” (Bayraktar, 2017, s. 131).

³ Daha fazla bilgi için Doç. Dr. Abidin İtil’in Sanskrit Kılavuzu adlı eserine bakınız (s. 1-21).

Köken, “Bir sözcükten ekler çıkarıldıktan sonra geriye kalan anlambirimidir. Bu kavram özellikle eşsüremli dilbilimde kullanılır” (Vardar, 2002, s.138). Kimi dilbilimcilere göre “kökenle kök arasındaki temel ayran, birinci ögenin dilde bir sözcük niteliğiyle yer alması, ikinci ögeninse bu türlü bir özellik taşıyamasıdır” (Vardar, 2002, s.138). Kökenbilim (etymology) ise “sözcüklerin kökenini, ses ve anlam gelişimini, yapılarını, akrabası olan diğer sözcükleri ele alan filoloji dalına” denilmektedir (Ölmez, 2008, s. 407). Başka bir deyişle, bir sözcüğün “şekil yapısı ile anlamı arasındaki bağlantıyı çözme işine” (Korkmaz, 1995, s 274) kökenbilim (etymology), diğer adıyla köken bilimi (etymology) denmektedir.

Köken bilimi (etymology) (*Alm. etymologie, Fr. étymologie, İng. etymology*) sözcüğünün kökeni, “Eski Yunanca *étimos* ‘gerçek’ ve *lógos* ‘bilgi; mana’ sözcüklerine birleşmesinden meydana gelir ve genellikle “gerçek anlam” veya “gerçek anlam bilgisi” diye açıklanır” (Stachowski, 2011, s. 1). “Bu terim ilk olarak, bugünkü Türkiye’nin Mersin ilinde bulunan Soli adlı antik bir kentte yaşamış olan Yunan felsefeci Hrisippos (M.Ö. ≈ 280-207) teklif etmiştir” (Stachowski, 2011, s. 1).

Bu terim; Hellenistik çağda, Halikarnassos’lu Dionysios tarafından kullanılmıştır. Herakleitos ve Demokritos sözcüklerin kökeni ile ilgilenmiştir (‘Etimoloji’, 1968, s. 497-498). “Eski Ahit’te de özel adların kökenleri belirtmeye çalışılmıştır. Eflâton, “Kratyles” adlı diyalogunda köken bilimine (etymology) yer vermiştir. Bazı Arap dilciler kabile adlarının kökenlerini araştırmışlardır” (Yakın, 1997, s. 140). “Orta Çağda dil bilgisi alanında yapılan çalışmalarda dillerin bir kökten geldiği öğretisi savunulmuştur. Bu inançla bütün dillerde kullanılan bütün kelimelerin kökleri” (‘Etimoloji’, 1968, s. 498) İbraniceden alınmıştır. Sözcüklerin kökenini aydınlatmak için yapılan bu çalışmalar, bir bilim düzeyine çıkmaktan uzak kalmıştır. “Gerçek anlamında etimoloji bilimi, XIX. yüzyıldan itibaren, dillerin incelenmesini karşılaştırmalı dil bilgisine dayandıran; Raynouard, Diez, Bopp, Grimm gibi bilginlerin” yaptığı çalışmalarla ortaya çıkmıştır (Yakın, 1997, s. 140). Bu dönemde anlambirimlerin ses yönleri, araştırmalarda oldukça önemli bir yer almaktadır (Vardar, 2002, s. 139).

XX. yüzyıl başlarında, J. Gilliéron’un “özellikle yapısal dilbilimin geliştirdiği ‘alan’ kavramından yararlanmasıyla (P. Guiraud) ögeler arasındaki bağıntıların yanında anlam boyutunu da” ele almaya başlamıştır (Vardar, 2002, s. 139). “Günümüzde kökenbilim (etymology) artık salt kaynak, araştıran bir inceleme değil, anlamlı birimlerin hem biçim, hem de içerik düzlemindeki tarihini ele alan bir daldır” (Vardar, 2002, s. 139). “Bir dilin geçirdiği

evrimle ilgili yasaların bilimsel olarak saptanması sonucunda, sözcüklerin kökeninin araştırılması daha sağlıklı ve bilimsel olmuştur” (Yakın, 1997, s. 140).

Antik Yunanlılar bir sözcüğün kökenini araştırırken o sözcüğün gerçek, yani anlamını öğrenmek istemişlerdir. “Bir kelimenin aslı anlamını bulmak, kelimenin aslı fonetik ve morfolojik şeklini bulmaktan daha zordur” (Stachowski, 2011, s. 4). Ancak, sözcüklerin gerçek anlamını aydınlatmanın zorluk derecesi, her sözcükte aynı değildir. Bazı sözcüklerin yapısı açıktır ve gerçek anlamına ulaşmak için dil duygusuna dayanmak yeterlidir (Stachowski, 2011, s. 4). Ancak, yapısı açık olup köken bilimi (etymology) anlamı manasız görünen sözcükler de mevcuttur (Stachowski, 2011, s. 5). Bazı sözcüklerin yapısı açık değildir ve gerçek anlamına ulaşmak için tarihî ve karşılaştırmalı dilbilim metotlarından yararlanmak gerekir (Stachowski, 2011, s. 4). Bazı sözcüklerin ise gerçek anlamına ulaşmak için “kültür tarihine, milletlerin etnolojisine dair çeşitli bilgilere de sahip olmak” (Stachowski, 2011, s. 6) oldukça önemlidir.

Ayna görevinde olan bir dile ait sözcükler, o dil mensuplarının kültür tarihini yansıtması nedeniyle kültürel değişiklikler dilde bazı etkiler bırakır. Bir yabancı sözcüğün gerçek anlamına ulaşmak için ise sözcüğün ait olduğu dildeki tarihi ve anlamı belirlenmelidir (Stachowski, 2011, s. 2). Bu sözcüklerin dışında “aslı manaları hiç gösterilemeyen sözcükler” (Stachowski, 2011, s.3) de mevcut bulunmaktadır. “Somut dil malzemesine yönelik” olan kökenbilimi (etymology), bazı sözcüklerin gerçek anlamına ulaşmak için, “bir dilin ses tarihini ve kelime yapma yollarını” bilmenin yanında, “çeşitli bilgilere de sahip olmak” gerekmektedir (Stachowski, 2011, s. 6). Bundan dolayı, bugün köken bilimine (etymology) “birleşimsel bir bilim dalı” denilir (Stachowski, 2011, s. 6).

Kökenbilim, sözcüklerin kökenini araştırırken temel birkaç yöntemden yararlanır. Kaken Ahanov’un (2013) soy ağacı, ses, biçim, anlam ve köken ilkeleri (s. 138-143) ile ele aldığı bu durumu, Yılmaz (2007) şu cümlelerle açıklar;

Eski metinlerde bulunan ve diyalektler arasında çeşitlenme gösteren sözlerin anlam ve biçimleri bu sözlerin geçmişlerine kılavuzluk yapar; akraba dillerin sistemli karşılaştırmaları sözlerin en eski biçimlerinin tasarlanılmasını (rekonstrüksiyon) sağlar; dillerde yaygın olarak görülen anlamsal değişme tipleriyle yapılacak karşılaştırmalar, özel bir anlamsal değişim için de kanıt oluşturur. (Yılmaz, 2007, s. 619).

Aziz Yakın (1997) çağdaş köken biliminin (etymology) genel kurallarını beş maddede toplamış ve bilimsel bir köken bilimi (etymology) sözlüğünün yazılmasında bu genel ilkelerin göz önünde tutulması gerektiğini belirtmiştir:

Bu ilkelere göre öncelikle, bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimi ve ona paralel olarak gelişen bütün biçimleri tespit edilmeli; içerdiği her ses, genellikle köken (etinom) adı verilen kaynak sözcükte, ona denk seslerle karşılaştırılmalı; sözcüğün ait olduğu dilin, belirlenen ses bilgisi ile ilgili karşılıklarındaki her türlü sapma ve değişme, bilimsel olarak açıklanmalı; tarihsel gelişiminde ortaya çıkan her türlü anlam kayması da belirtilmeli ve bir dile başka dillerden alınmış sözcüklerin hangi dilden geldiği de tespit edilmelidir (s. 140-141).

1.2. KÖKEN YAKIŞTIRMA

İnsanlar, dil birliği içerisindeki sözcüklerin ve özel adların (*kişi adı, coğrafi ad, yer adı, gibi*) nereden geldiğini, nasıl ortaya çıktığını öğrenmek ve gerçek anlamlarına ulaşmak istermişlerdir. Bu konu ile ilgili, “bilimsel bilgi eksikliği durumunda ise sezgilerine ve dil duygularına dayanırlar. Bir türde yanlış köken açıklamalarına (etymology) köken yakıştırması (Alm. Volksetymologie, Fr. *étymologie populaire*, İng. *folk etymology*) denilmektedir” (Stachowski, 2011, s. 9).

Milletler, “tarih boyunca birbirleri ile çeşitli siyasî, sosyal, ticarî ve kültürel münasebetlerde” (Korkmaz, 1995, s.276) bulunmuşlardır. Bu ilişkiler sonucunda, belli şartlara bağlı olarak, hem dillerine başka dillerden kopyalama yoluyla sözcükler⁴ almakta hem de kendi dil varlıklarından kopyalama yoluyla sözcükler vermektedir (Caferoğlu, 1957, s. 3). Bu bakımdan Anadolu’umuz önemli bir yer taşımaktadır. Türk-İslâm medeniyeti olması bakımından bütün İslâm ülkeleriyle ve jeopolitik durumu nedeniyle birçok devletle daimî ilişkilerde bulunmuş; geniş Türk zaferleriyle birlikte birçok yabancı ülkeyi hâkimiyet altına almıştır. (Caferoğlu, 1957, s. 3). Anadolu Türkçesindeki bu gibi yabancı unsurları Caferoğlu (1957), “Eski Asya dillerine ait olanlar, Altay dillerinden alınmışlar, Çin dilinden kalmalar, Hindo-Avrupa dillerinden alınanlar,

⁴ Burada ödünç alma (ödüncleme) veya alıntı yerine kopyalama terimini kullanmayı uygun görülmüştür. Dilde yeni bir sözcük türetme yollarından biri olan ödünç alma bir sözcüğün kaynak dilden erek dile biçimsel, sesbilimsel ve/veya yazımsal niteliklerini koruyarak aktarılması demektir (Karaman, 2017, s. 126). Bu durum, başka dillerle doğrudan ya da dolaylı ilişkiler sonucunda meydana gelmektedir. Ancak, Johanson ödünçleme sözcüğü gibi başka çağrışımları olan terimlerden ziyade kopyalama terimini önermiştir (Demir, 2007, s. 29). Alıntı ve ödünçleme sözcükleri, sanki sözcüğün alındığı dilden bir şey çıktığını, hatta kullanıldıktan sonra geri verileceğini bizlere çağrıştırmaktadır. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir.

Kafkasya dillerinden alınanlar ve Sâmi diller grubuna ait olanlar” (Caferoğlu, 1957, s. 3) olmak üzere altı gruba ayırmıştır

Her dilin kendine özgü “yapı ve işleyiş” kuralları bulunmaktadır (Korkmaz, 1995, s. 277). Bu nedenle, dil birliği mensuplarının, “kendi ana dilinin yapı ve işleyiş kurallarına aykırı düşen yabancı” (Korkmaz, 1995, s. 277) sözcüklerin ve kökeni bilinmeyenlerin yerine, sesçe onu çağrıştıran bildikleri bir sözcüğü getirme yöneliminde olmuşlardır. Bu yabancı öge bir özel ad (yer adı, kişi adı, bir coğrafi ad) olabileceği gibi bir tür adı da olabilir; dilde eskiden kullanılırken unutulmuş, ölmüş sözcüklere de aynı işlem uygulanabilir (Aksan, 2015, s. 198).

“Genel dilbilimde köken yakıştırma (folk-etymology) ile ilgili yapılan araştırmaların ilk adımını, XIX. yüzyılın ortalarında, 1852 ‘de yayımlanan *Über deutsche Volksetymologie* adlı araştırması ile "halk etimolojisi" deyimini kullanmış olan E. Förstemann olmuştur” (Aksan, 1964, s. 6). Förstemann'dan sonra bu konuyla ilgili olarak H. Steinthal ve K. G. Andresen araştırmalar yapmış, daha sonra A. Smith Palmer doğrudan doğruya köken yakıştırma (folk-etymology) niteliğindeki sözlüğünü yayınlamıştır (Aksan, 1964, s. 7-8). XX. yüzyıl araştırmacıları arasında Herman Paul, Wilhelm Wundt, John Kjedervist, Ferdinand de Saussure ve A. F. Lenkova bu konuyla ilgili önemli adımlar atmış, köken yakıştırmasını (folk-etymology) farklı bakış açılarıyla ele almaya çalışmışlardır (Korkmaz, 1995, s. 275).

Yurdumuzda, doğrudan doğruya, köken yakıştırmasını (folk-etymology) genel dilbilimi veya Türk söz varlığı yönünden inceleyen çalışmaya son yıllara kadar rastlanılmamaktadır (Aksan, 1964, s. 10). “İbni Bîbî, Müsâmeretü'l-ahbâr, Âşıkpaşa-zâde Tarihi, Neşri Tarihi gibi tarihî kaynaklarda, vakfiyelerde, şer'îye sicillerinde, bölge tarihlerinde, eski dil ve edebiyat metinlerinde, çeşitli nitelikteki sözlüklerde, seyahat-nâmelerde, yer adları üzerinde yapılan araştırmalarda ve halk arasından derlenmiş olan efsanelerde” (Korkmaz, 1995, s. 275) köken yakıştırma (folk-etymology) açısından oldukça önemli malzeme bulunmaktadır. “Ahmet Ziyaüddin'in *Mecmuam* adlı *galatât* kitabında”, “Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları*” eserinde ve Necip Üçok'un “Genel Dilbilim adlı eserinde” (Aksan, 1964, s. 11) bu dil olayı “galatât, tahrif ve yanlış iştikak örneği olarak” (Korkmaz, 1995, s. 276) dolaylı bir biçimde ele alınmıştır. Ayrıca, bu eserler arasında “İbni Kemal'in *Tercüme-i Galatatü'l-avâm*'ı ve İ. Fikri'nin *Lûgat-ı Garîbe'si*”ni (Korkmaz, 1995, s. 275) de saymak mümkündür. Devamında ise, Andreas Tietze'nin *Oriens* dergisinde yayımlanan “Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörter im türkischen” adlı çalışmasında, “Avrupa'dan alınan unsurların,

dilimizde uğradıkları şekil değişiklikleri incelenirken iki ayrı bölümde birtakım örneklere yer vermiştir” (Aksan, 1964, s. 11). Doğan Aksan, köken yakıştırma (folk-etymology) konusunu, genel dilbilim yönünde inceleyen bir doçentlik tezi ortaya koymuş, “P. Wittek, H. Berberian, Semavi Eyice, Hasan Eren, F. Aksu, İbrahim Kafesoğlu, M. Eröz” gibi daha birçok araştırmacı tarafından ele alınan bir konu olmuştur (Korkmaz, 1995, s. 276).

Doğan Aksan (1964), köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayının meydana geliş nedenleri ve biçimlerini üç sınıfa ayırarak ele almıştır (s. 81-91). Ona göre, bu dil olayının meydana gelmesine rol oynayan etkenler bazen kendi başına, bazen de bir arada bulunmaktadır (s. 82). Tüm dillerde köken yakıştırmasına (folk-etymology) ait unsurların doğuşu ve özellikleri neredeyse ortak olması nedeniyle “Türkçe için varılan sonuçların aşağı yukarı öteki diller için de” kabul edilmektedir (s. 81). Bu aşamada, Aksan’ın belirlemiş olduğu köken yakıştırmasının (folk-etymology) meydana geliş nedenlerini ele alınırken, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan köken yakıştırma (folk-etymology) örneklerinden de söz edilmesi uygun görülmüştür.

1.2.1. Yabancı Sözcüklerin Söyleyiş Zorluğunun Giderilmesi Amacı ile Meydana Gelen Köken Yakıştırma

Bu dil olayının iki aşamada ilerlediği görülmektedir: Öncelikle, bir sözcüğün yapısı, buna bağlı olarak da gerçek anlamı anlaşılabilir olur; daha sonra ise kökeni bilinmeyen sözcük veya sözcüğün bir parçası, dilde sesçe ona benzeyen bir sözcük ile değiştirilir (Stachowski, 2011, s. 10). “Dilin fonetik eğilimlerinin ve kurallarının yardımcı olduğu bu değişimler her dilin sözcük hazinesinde görülmekte” (Aksan, 1964, s.1) olup, “o dil birliği mensuplarının alışmadıkları ses yapıları yüzünden söylenişleri zor geldiği ve anlamları anlaşılmadığı zaman değiştirilebilmektedir” (Aksan, 1964, s.2). Bu durum, “birçok benzeşmeye sebebi olan en az gayret sarfı kanunu” (Aksan, 1964, s. 83) ile ilişkilidir. Söylenişi kolaylaştırmak için meydana gelen köken yakıştırma (folk-etymology) “örneklerin çoğu muhtevaya dikkat edilmeden meydana getirilen örneklerdir; değiştirilen unsurla yeni şekil arasında anlam ilgisi bulunmaması, yapıları sırasında anlam gözetilmeden başka etkenlerin, bu arada söyleyişte kolaylığa doğru gitme çabasının” (Aksan, 1964, s. 84) etkisi oldukça büyüktür.

Seyahatname’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan “Alacahān (*Alaben Hān*), İpşala (*İbtidā şalā*), Qal’a-i Pirevadi (*Bir er vardı*), Qal’a-i Çapaççur (*Ne çapak çur*)” gibi köken yakıştırması örnekleri, bu gruba örnek olarak verilebilmektedir.

1.2.2. Yerlileştirme, Bilineni Söyleme Çabası

“Köken yakıştırmasının (folk-etymology) meydana gelişi, genellikle, halkın konuşma diline kadar girmiş olan yabancı kelimeleri Türkçeleştirme ve yerlileştirme amacına dayanmaktadır” (Korkmaz, 1995, s.276). “Yerlileştirme çabası ile bilineni söyleme çabası birbirine oldukça yakındır” (Aksan, 1964, s. 85).

Sesçe birbirine benzeyen sözcüklerin arasında anlam ve kavramsal muhtevaları açısından herhangi bir ilgi yoktur (Aksan, 1964, s. 86). Doğrudan ses benzerliğinin neden olduğu çağrışımdan hareket edilerek yabancı unsurun yerine dil birliği mensuplarınca bilinen unsurun getirildiği görülmektedir (Aksan, 1964, s. 86). Bu dil olayı özellikle yer adlarında meydana gelmektedir. Ayrıca, “devlet eliyle ve sun’î olarak yapılan yerlileştirmeler” dışında, yabancı unsurların genellikle “yarı şuurlu, hatta şuursuz olarak” değiştirilmektedir (Aksan, 1964, s. 85). *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan “*Qal*’a-i Albaq (*Alī Bāqī*), *Qal*’a-i Diyārbekr (*Diyār-ı Bīkr*), *Qal*’a-i Ereçek (*Er gerçek*), *Qal*’a-i Erciş (*Erceyş*), *Qal*’a-i Nıgebolı (*Nıge-poli*)” gibi köken yakıştırması örnekleri, bu gruba örnek olarak verilebilmektedir.

1.2.3. Çağrışımın Rolü, Çeşitli Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi

“Bu anlam olayının meydana gelmesinde çağrışımın önemli bir rolü olduğu vardır” (Aksan, 1964, s. 89). Yabancı ve kökeni bilinmeyen bir sözcük yerlileştirilirken “yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara dayanır. Nesnenin ve dilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz” (Stachowski, 2011, s. 10). Doğan Aksan’ın (1964) köken yakıştırma (folk-etymology) türleri sınıflandırmasında, birinci ve üçüncü bölümün içine giren sözcüklerde çağrışımın etkisi oldukça büyüktür (s. 89). Yabancı bir sözcük yerine bilinen bir sözcük getirilirken, “bu yabancı unsurların ses izlenimlerinin yarattığı çağrışımla zihinde beliren kelimeler kullanılmıştır” (Aksan, 1964, s. 89). *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan “Payaş Dağı Yaylağı (*Kūh-ı Beyāz*) ve *Qal*’a-i ‘Ahdim-var” gibi köken yakıştırması örnekleri, bu gruba örnek olarak verilebilmektedir

Saussure (1985), köken yakıştırma (folk-etymology) konusunu ele alırken örneksime ve köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayını karşılaştırmıştır. Ona göre, örneksime ve köken yakıştırmanın (folk-etymology) ortak özellikleri, “dilinde sunduğu anlamlı öğeleri” (s. 194) kullanmalarıdır. Birbirinden ayrılan yönleri ise; örneksimede önceki biçimin unutulması zorunlu kılınp yerini aldığı göstergelerin tözünden asla faydalanılmazken köken yakıştırmada

(folk-etymology) çözümlemenin temelinde hem anımsama, hem de unutma olgusu hâkimdir (s. 194). Aksan (1964), köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayının görüldüğü bazı sözcüklerde, örneksemenin etkisinin olduğunu belirtmiştir. Buna örnek olarak, “yağlı ballı deyiminde ‘-li’ ekiyle kurulan sıfat pekiştirmelerinin ve ‘yağlı ballı’ deyiminin analogik baskısının Çirmeli, Kırelî ve Dazkırı gibi yer adlarında” (Aksan, 1964, s. 90) oldukça açık bir şekilde görüldüğünü ortaya koymuştur.

Yabancı ve kökeni bilinmeyen bir sözcük yerleştirilirken “yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara” dayanılarak oluşturulur ve “nesnenin ve dilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz” (Stachowski, 2011, s.10). Ayrıca, sözcüğün bir parçası açıklanıp diğer kısmının anlamsız bırakılması sıklıkla görülen bir durumdur. “Açıklanan mana ile gerçek nesne arasında” herhangi bir ilişkinin bulunmadığı da görülmektedir (Stachowski, 2011, s.12). Bu açıklamalar “yöntemsiz ve düzensizdir. Her kelime için ayrı ayrı köken bilimsel (etymological) ilgiler, kaideler, değişimler bulunabilir” (Stachowski, 2011, s.11). Kimi zaman, “bir sözcüğün şekli hiç değişmeden kalabildiği gibi manasını açıklamak için özel bir hikâye de uydurulabilir” (Stachowski, 2011, s.15).

Bu durumda, köken yakıştırması (folk-etymology) terimi “şekil değiştirme” ve “hikâye uydurma” için kullanılabilir (Stachowski, 2011, s. 16). Köken bilimciler sözcüklerin biçimini asla değiştirmeyip açıklama bulmaya çalıştıklarından dolayı “hikâyeyi uydurma, bir dereceye kadar açıklamayı bulmaya denk olması bakımından bilimsel etimolojiye (yöntemler tipolojisi bakımından) çok yakındır” (Stachowski, 2011, s. 16). Bu gibi adımlar Antik Yunanistan'da ve onun izinde kalan Avrupa ülkelerinde yapılmıştır. “Tarihî ve karşılaştırmalı dilbilimini bilmeyenler” (Stachowski, 2011, s. 16), “Antik Yunanistan'da başlayan ve 19. yüzyıla kadar devam eden eski bir geleneğin” yansıması olarak, “sadece dil duygusuna ve fantezilere” (Stachowski, 2011, s. 16) dayanılmaktadır.

Köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayı ile birlikte “toplumun etimolojik ve dilbilimsel” (Stachowski, 2011, s. 17) seviyesi görülebilmektedir. Bununla birlikte, “bir toplumun etimolojik bilinci, kelimeyi değiştirme yönünü” (Stachowski, 2011, s. 17) belirleyebilir; değişen sözcükler (yani köken yakıştırma örnekleri) dilde kabul görebilir ve “kelimelerin biçimsel yapısını da etkileyebilir” (Stachowski, 2011, s. 17). Bu nedenle, kökenbilimi çalışmalarında hata yapılmaması için köken yakıştırmasına (folk-etymology) önem vermek gerekir.

Halkın yaratıcı gücü sayesinde oluşan bu dil olayı, “belli şahısların malı olmaktan çıkarak folklorun malı olmuştur” (Korkmaz, 1995, s. 274). Anonim ve milli olan bu sözcükleri, asıl yapısından uzaklaştırıp farklı bir biçim veya anlam çerçevesinde değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu değişikliğin görüldüğü sözcükler, tamamıyla “folklorun etki alanına girmiştir” (Korkmaz, 1995, s. 274). Bu yönden, köken yakıştırma (folk-etymology) ile folklor, birbirinden ayrılmaz bir parçası olmuştur (Korkmaz, 1995, s. 275).

Köken yakıştırma (folk-etymology) konusu; anlambilim, onomastik (*özeladbilim*) ve diller arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemli bir yeri vardır (Aksan, 1964, s. 13). Anlambilim açısından önemine geçmeden önce birkaç noktaya değinmek uygun görülmüştür. “Dil ögesi arasındaki bağlantı ve ayrılıklar, her biri belli bir değerler düzeni yaratan değişik iki alanda ortaya çıkar” (Vardar, 1985, s. 133). “Bir yandan, söylemde, sözcükler birbirlerine bir zincirin halkaları gibi bağlanmalarından ötürü, dilin çizgiselliğine dayanan bağıntılar kurarlar” (Vardar, 1985, s. 133). Diğer yandan, “aralarında ortak bir yön bulunan sözcükler söylem dışında, çağrışım yolu ile bellekte birbirine bağlanmaktadır” (Vardar, 1985, s. 134). “Anlıksal çağrışım ürünü olan öbekler, yalnızca herhangi bir ortak yanı bulunan öğeleri birbirine yaklaştırmakla kalmaz. Anlığımız, her durumda bunları birbirine bağlayan ilişkinin niteliğini de kavrar; böylece, kaç çeşit değişik bağıntı varsa, bir o kadar da çağrışımsal dizi yaratır” (Vardar, 1985, s. 136). Bir sözcük, kimi zaman anlam yönünden kimi zaman da biçim yönünden ortak olduğu sözcükleri kendisine bağlayarak anımsatabilir. Bu durumu sözcüğün köküne veya sonekine bağlı kalınarak gerçekleştiği gibi sadece gösterilenlerin benzerliğine ya da farklılığına, işitim imgelerinin ortaklığına da dayanabilmektedir (Vardar, 1985, s. 136).

Bu konuyu, Aksan (2015) Türkçe *yollamak* sözcüğü ile açıklamıştır: “Yollamak ögesi ‘*yollama, yolluyoruz, yolladı*’ gibi türev ve çekimli biçimleri çağrıştırabildiği gibi anlam yönünden de çağrışımlara yol açabilir” (Aksan, 2015, s.155). “Bu açıdan ilişkili olduğu ‘*göndermek, sevk etmek, ulaştırmak*’ gibi öğeleri akla getirebilir. Ses yakınlığı bakımından ‘*sollamak, kollamak*’ gibi öğeler, biçim açısından ise *-ad+la* biçimbirimiyle türetilmiş ‘*-tuzlamak, pullamak*’ gibi sözcükleri çağrıştıracaktır” (Aksan, 2015, s.155).

Herhangi bir sözcüğün sesçe kendine yakınlığı olan unsurların çağrıştırması, köken yakıştırmanın (folk-etymology) anlam bilimi açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda, yabancı veya anlamı bilinmeyen bir sözcük söylenildiği zaman, bazen söyleniş zorluğunun giderilmesiyle birlikte bilinen bir sözcüğü çağrıştırmaktadır (Aksan, 2015, s.198).

“Kelime ve gösterdiği, ad olduğu şey arasındaki ilgi, eski Hint ve Yunan düşünürlerinden beri araştırma konusu olmuştur” (Aksan, 1965, s. 168). Saussure’ün bu konudaki görüşü, dilbilimi açısından oldukça önemli bir adımdır. Ona göre; “tek başına düşünce, hiçbir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Önceden oluşup yerleşmiş kavram yoktur; dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şey belirgin değildir” (Vardar, 1985, 121). Dilin düşünceye karşı görevi, birbirine bitişik olarak bulunan belirsiz düzlemdeki (Vardar, 1985, 121) “düşünceyle sese aracılık yapmaktır” (Vardar, 1985, 122). Bu durumun gerçekleştiği koşullar, “düşünceyle sesin” birleşmesini “zorunlu olarak karşılıklı birim sınırlandırmaları” ile sonuçlandırır (Vardar, 1985, 122). Dil ile düşüncenin iç içe oluşturduğu bağın başlıca nedeni, her ikisinin de ortak kökeni olan simgesel ya da göstergesel işleve bağlı olmasıdır. “Bu düzlemde dille düşünce birbirini sürekli biçimde etkiler, dil düşünceyi, düşünce de dili destekler, geliştirir, güçlendirir” (Vardar, 1982, s. 11). Bu bakımdan Saussure (1985), dili bir kâğıda benzetmiştir:

Düşünce kâğıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür. Kâğıdın ön yüzünü kestiğiniz zaman arka kısmını da ister istemez kesmiş oluruz. Dilde de durum aynıdır: Ne ses düşünceden ayrılabilir, ne de düşünce sestten. Böyle bir ayırım ancak bir soyutlamayla gerçekleşebilir. Bunun sonucunda da salt ruhbilim ya da salt sesbilim alanına girilmiş olur. Özetle, dilbilim bu iki düzeye bağlanan öğelerin birleştiği sınır bölgesinde işlem yapar. Bu birleşim bir töz değil, bir biçim yaratır. (Vardar, 1985, 122)

Doğan Aksan (1964) da Saussure’ün yolundan gitmiştir. Ona göre, herhangi bir sözcüğün ses kısmına bağlanan ve dil birliği mensuplarınca kişiden kişiye çok az değişen belirli bir muhtevası vardır (s. 15). “Düşünce, hayal ve duygunun birleşiminden” meydana gelen muhteva, “kavramın belirtilerini” taşımaktadır (Aksan, 1964, s. 15).

Köken yakıştırma (folk etymology), sözcük ile sözcüğün “sahip olduğu muhteva, düşünce, duygu, hayal unsuru arasındaki” ilgiyi aydınlatmakta, “insanın adlandırma sırasında nasıl hareket ettiğini” ortaya koymakta ve “kavram ile kelime” arasındaki bağı açıklamaya yardımcı olmaktadır (Aksan, 1964, s. 13).

Birçok bilgin sözcük ile düşünce arasındaki ilişkiyi anlam olarak kabul etmektedir. Erdmann’a göre sözcükler “yalnız kavramları göstermeye yarayan işaretler olmayıp o zamana kadar” sözcüğün anlamı içinde “kavramsal muhteva”, “ikincil hayal, tasavvur” ve “duygu değeri veya ruhsal unsurlar” gibi değerler de bulunmaktadır (Aksan, 1965, s. 170). Kronasser, bu konuya örnek vererek açıklık getirmeye çalışmıştır: “Yeryüzünde nasıl birbirinden başka birçok at varsa, *"at"* tasavvurlarının da birbirinden öylece ayrı olduğunu belirtmekte, bununla birlikte

bütün *at* tasavvurlarının, onları başkalarından ayıran ortak bir yönünün, belirtilerinin bulunduğunu söylemektedir” (Aksan, 1965, s. 170).

“Her sözcük, temel anlam ögesine dayanan bir temel anlama sahiptir. Çeşitli aktarmalarla bir takım yan anlamlar da kazanabilmektedir. Ancak duygu değeri, bu yan anlamların yanı sıra, bir göstergenin dile getirdiği duygular, değişik tasarımlardır” (Aksan, 2015, s. 195). Masa, sehpa gibi sözcülerde neredeyse duygu değeri hiç görülmemekte iken, anne, ölüm, vatan gibi sözcüklerde duygu anlamın ayrılmaz parçası halindedir (Aksan, 1964, s. 17). “İnsanların yaşayış şartları, özel durumları, bu birlikte duyguların kuvveti üzerinde rol oynamaktadır. Çölde yaşayan bir kimse veya bir hastanın, bir ameliyatlının su kelimesi söylenildiği sıradaki duygularıyla başkalarının duygularının derinliği bir değildir” (Aksan, 1965, s. 171).

Saussure’ye göre, “bir toplumun benimsediği her anlatım biçimi” temel kurallar bakımından toplumsal bir anlaşmaya dayanmaktadır (Vardar, 1985, s. 74) ve kavramsal yönü bakımından anlamın bir ögesi olan değerlerin (Vardar, 1985, s. 123-124) yerleşebilmesi için de toplum zorunludur. Bloomfield’e göre, “anlam birliği insanlar bakımından son derece kişiseldir ve bireyin içinde yaşadığı düzen açısından da toplumsaldır” (Başkan, 2003, s. 96). “Yani söyleyenin beyninden ağzına kadar olan kısım ile işitenin kulağından beynine kadar olan kısımda geçen işlemleri dilbilimsel çalışmaların dışında bırakmaktır” (Başkan, 2003, s. 97).

Tezde ele alınan konu ile ilgili olarak sözcük ve onun muhtevası üzerinde yapılacak araştırmalar semantik metodu ile yürütülmeli, sözcüklerden hareket edilmelidir (Aksan, 1964, s.18).

Evlıya Çelebi dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen, kimi zaman sözcükler türeten kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkmaktadır (Akalin, 2019, s. 54). Ünlü gezgin, dil çalışmaları için önemli bir kaynak olan eserinde, çeşitli sözcüklerin ve özel adların (*kişi adı, coğrafi ad, yer adı, gibi*) kökenlerinin ne olduğunu belirtmiş, kökenbilim ve köken yakıştırma (folk-etymology) açısından bol miktarda örneklere yer vermiştir. Tezde ele alınan köken açıklaması ve köken yakıştırması (folk-etymology) yapılan unsurları semantik metodu ile sözcüklerden hareket ederek şu alt başlıkta sınıflandırmaya uygun görülmüştür.

2. BÖLÜM

KÖKEN AÇIKLAMASI

2.1. MEKÂN ADLARI

Evliya Çelebi gezip gördüğü bağ, bahçe, belde, kasaba, köy, şehir gibi yerlerin adlarına yönelik köken açıklamalarına yer vermiştir. Sözcüklerin kökenini açıklarken “*sebeb-i tesmiyyesi, gâlat-ı meşhur, derler, vech-i tesmiyyesi oldur kim*” gibi ifadelerinden yararlanmış ve sözcüğün kökenini “*lisân-ı Moğolîde, lisân-ı Yunan, lisân-ı Türki, lisân-ı İbrî, lisân-ı Ekrâd, lisân-ı Arab, lisân-ı Türkmân*” gibi dillerle de ilişkilendirmiştir.

Sözcüğün kökenine yönelik yapılan bu açıklamalarda, kimi zaman “*niçe tevârîhde, müverrihân-ı Arab u Acem ve Hind ü Sind ü Rûm ve nûkte-pezîrân-ı zevi'l-mefhûm kavilleri, Cemî-i Arab u Acem ve Kıbtî müverrihleri ve gayrı milel-i Mesîhiyye ve Ya'kûbî ve İsrâ'ilî müverrihleri, bi-kavl-i müverrihîn, be-kavl-i müverrihân, müverrihân-ı Acem, ba'zî müverrihîn kavli üzre*” gibi ifadelerle aktarmış olduğu bilginin kaynağını göstermiş, kimi zaman yararlandığı kaynağı belirtmeden doğrudan doğruya köken açıklamasında bulunmuş, kimi zaman da “*hakka ki*” ifadesiyle verdiği bilgilerin doğruluğunu onaylamıştır.

2.1.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı mekân adlarının köken açıklaması kişi adına dayanarak oluşturulmuştur. Bu köken açıklamaları içerisinde, çoğunlukla, ismini yerin yapıcısından/kurucusundan alan mekân adları (*Kaşaba-i Bâlis, Şehr-i Behrûz, Şehr-i Sivas, Şehr-i Şhribân*) yer almaktadır. Bununla birlikte, ismini ilgili yerde oturan bir kimseden alan mekân adları (*Dârâhiyye Kazâsı, Bâğ-ı Baba-yı Rüten, Kaşaba-i Lût*); ismini ilgili yerde gömülü olan bir kişiden alan mekân adları (*Belde-i Babadağı*); ismini hükümdarının veya hâkiminin adını alan mekân adları (*Dobruca, Şehr-i Gazzetü'l-Hâşim*); ismini ilgili yeri imar eden kişiden alan mekân adları (*Kaşaba-i Hâcioğlu, Şehr-i Durağ, Şehr-i Mışır*); ismini ilgili yerde doğan bir kişiden alan mekân adları (*Kaşaba-i Sancağ-ı Gîlân, Şehr-i Hızır*); ismini ilgili bölgede yarım kalan bir yapıyı tamamlayan kişiden alan mekân adları (*Kaşaba-i Zeng-âbâd*); ismini ilgili yeri ilk defa vatan edinen kişiden alan mekân adları (*Karye-i Şaşa, Vilâyet-i Behdînân*) ve ismini ilgili bölgedeki bir yapının yapıcısı olan kişiden alan mekân adları (*Medîne-i Cerbân Kan, Şehr-i İznik, Şehr-i Heremdâd*) yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle,

kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamalarının kendi içinde belli bir sistem üzerinden ilerlediği söylenilebilir.

Bâğ-ı Baba-yı Rüten

“Evşâf-ı ‘ibret-nümâ-yı Kûh-ı Erces ve ğayrı aşâr-ı ‘acîbeleri beyân eder: Bu şehriñ hâ’ilinde olan Cebel-i Erces’de aşlâ yılan ve çıyan ve ‘akreb ve mür [u] mâr ve ğayr-ı mesmûm cânavar haşarâtları yokdur. Bir rivâyetde bu kûh-ı bülend ricâlü’l-ğayb maķâmı olduğundan yırtıcı cânavar ve mesmûm hayvânâtlar olmaz derler. Rivâyet-i uhrâda Hâzret-i ‘Ömer ‘Aşrı’ndaki fethinde sekiz yüz sene mu‘amer olan Baba Rüten-i Hindî hâzretleri, aşhâb-ı güzîniñ güzîdesi idi, bu cebelde sâkin olup anlarıñ hayr du‘âsı berekâtiyle bu cebelde zehirnâk hayvânâtlar olmaz derler. Hâlâ bu cebel-i bülend üzre bâğ-ı Baba-yı Rüten derler. Kendi biter ve kendi yeter eşcâr-ı müşmirrât-ı günâ-gündur. Zîrâ Baba Rüten bâğbânlarıñ pîridir. İsm-i şerîfi Ebû Zeyd-i Hindî Baba Rüten’dir” (SN III, 67a).

Evliya Çelebi, Erciyes Dağı’nda “yılan, çıyan, akrep, karınca, yılan ve zehirli olmayan canavar böcekler” olmamasına dair iki rivayet bulunduğunu açıklarken “kendi biter ve kendi yiter türlü türlü meyve ağaçlarının” bulunduğu “Baba-yı Rüten Bağı”nın adını, bir zamanlar “bu yerde sakin olan” Baba-yı Rüten’den aldığını ve Baba-yı Rüten’in “bağçıvanların piri” olduğunu belirtmiştir.

Dârâhiyye Kazası

“Andan Dârâ Şâh’ı zebûn edüp arz-ı ‘Irâķ-ı ‘Acem kim Bağdâd’dır, aña da mâlik oldu ve ba‘dehû Dârâ Şâh merhûm olup İskender Dârâ’nıñ ehl-i beytlerin cümle Anaṭolu diyârında Menteşâ hâkinde Rodos Cezîresi muķâbelesinde Dârâhiyye nâm kazâ-yı fezâda Dârâ Şâh’ıñ duḡter-i pākîze-aḡterlerin anda haps edüp Sönbeki cezîresi küffârların Dârâ Şâh kızları üzre dîdebân naşb etdi. Hâlâ ol kazânıñ vech-i tesmiyyesi Dârâ Şâh kızları anda sâkin oldugiyçün Dârâhiyye kazâsı derler” (SN IV, 391a).

Evliya Çelebi, Dârâhiyye ilçesinin adını “Dârâ Şah’ın kızları”ndan aldığını ifade etmiştir. Rivayete göre; İskender, Dârâ Şah öldüğü zaman Dârâ Şah’ın temiz yıldızlarını (kızlarını), Dârâhiyye adlı yerde hapsedip başlarına Sönbeki adası kâfirlerinden oluşan bekçiler koyar. Bu olay akıbetinde Dârâhiyye Kazası’nın adı, Dârâ Şah kızlarının orada oturmasından dolayı verilmiştir. Arapçada, “eril (müzekker) bir kelimeyi dişil (müennes) hale getirmek için kelimenin sonuna bir /e/ sesi” (Develi, 2015, s. 160) getirilmektedir. Dârâhiyye yer adında da Arapça dişil ek yer almaktadır.

Dobruca

“Ve bu Dobruca kralı dā'imā Çıngız Hān ve Tohtamış Hān ile Aşkirmān'da Kāmerü'l-kāmer şahrāsında ceng-i 'azīmler edüp İslāmbol Koştaninleriniñ üzerine Tatar'ı geçirmeyüp sedd olduğundan "dobra" ya'nī iyi kral demek olur” (SN III, 109b).

Evliya Çelebi, “Dobruca kralı daima Cengiz Han ve Tohtamış Han ile Akkirmān'da Kāmerü'l-kāmer Sahrası'nda büyük savaşlar edip İstanbul Kostantinlerinin üzerine Tatar'ı geçirmeyip set olduğundan” dolayı “dobra yani iyi kral” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Dankoff (2013), *dobra* sözcüğünün “iyi (Sırpça-Hırvatça)” anlamına sahip olduğunu ve bu sözcüğün “Dobruca (Yunanca)” isminde de yer aldığını ifade etmektedir (s. 102). Diğer kaynaklara bakıldığında, Dobruca devletini kuran Balık'in kardeşi Dobrotiç “bölgeye kendi adını” (Karpat, 1994, s. 483) verdiği ve Dobruca'nın adı “Dobrotiç'in ülkesi” (Karpat, 1994, s. 483) anlamında olduğu görülmektedir.

Kaşaba-i Hafıza

“Süleymān Hān muşāhibelerinden dalle-i muhtāre-mişāl kelām-ı pür-māl şāhibi Hafşa nām şāhib-i kelām bir hātūn-ı sebük-rūh bu büleydede sākin olmağıla anıñ nāmıyla şöhre-i şehir olmuş bir kaşaba-i şirindir” (SN III, 169a).

Evliya Çelebi, ele alınan yer adının burada oturan “Hafsa adlı söz sahibi bir hoşsohbetli kadın”dan geldiğini ifade etmiştir.

Kaşaba-i Bâlis

“İbtidā bānisi Ca'fer Devānikī veziri Bâlis nām bir Ekrād-ı hümām binā etmiştir” (SN III, 59b).

Evliya Çelebi, kasabanın adını yapıcısı olan “Cafer Devanikî'nin veziri olan Bâlis”ten aldığını belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Bu şehrin adından ilk defa Xenophon” (“Balis,” 1952, s. 152) bahsettiği ve “Tabula Peutingeriana'da, klâsik yazarların Barballissas” (“Balis,” 1952, s. 151) ismiyle andığı görülmektedir.

Kaşaba-i Hersek

“Ve cümle şoñradan ihdās beş ‘aded hānlardır kim cümle bināları kiremitlidir ammā Hersekoğlu Ahmed Paşa'nıñ bu kaşaba içre cümle cāmi‘ ve ‘imāretleri kırşumlu binā-yı ‘azīmlerdir. Anıñcün Hersek kaşabası derler” (SN III, 4b).

“Bir oğlu Hersek idi. Hersek diyāri anıñ ismiyle müsemmadır” (SN III, 137a).

Hersek kasabasının adı, ilk metinde “Hersekoğlu Ahmed Paşa”dan geldiği belirtilirken ikinci metinde “Sırfâyil’in oğlu Hersek”ten geldiği ifade edilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1993) *hersek* sözcüğü “taşlık yer” anlamında yer almaktadır (s. 2348). Tietze (2016), “Bosna vilayetinin Kuzey kısmı” olan *Hersek*’in “taşlık yer” anlamındaki *hersek* sözcüğünden geldiğini belirtmiş ve “Fa. *har-sang* ‘taşlık yol’ [har ‘eşek’ ve sang ‘taş’]” olarak kökenini açıklamıştır (s. 462). Ancak, Hersek adının “XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip kendisini “St. Sava’nın Herseki” yani dükü ilân eden Stjepan Vukčić-Kosača’nın unvanından (Herzegovina = Hersek’in toprağı)” (Djurđev, 1992, s. 297) geldiği görüşü de bulunmaktadır.

Kaşaba-i Sancağ-ı Āl-i Şāh

“İbtidā bānisi Āl-i Şālihiyān'dır” (SN IV, 330a).

Evliya Çelebi, kasabanın adını “ilk kurucusu olan Āl-i Sālihlerden” aldığı için “*Āl-i Sāh*” olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.

Kaşaba-i Hācıoğlu

“Sene (---) tārihinde Yıldırım Bāyezīd Hānzāde Sultān Mūsā ümerālarından Hācıoğlu nām dilāver-i server-i hümām ‘imār etdiğinden Kaşaba-i Hācıoğlu derler” (SN III, 122a).

Evliya Çelebi, kasabayı “Yıldırım Bayezid Han oğlu Sultan Musa beylerinden Hacıoğlu isimli himmetli bir ulu yiğit imar ettiği için” onun ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Kaşaba-i Lût

“Hazret-i Lût bunda sâkin olduğuçün şehr-i Lût derler” (SN III, 46a).

Evliya Çelebi, “Hazret-i Lût burada oturduğu için” kasabaya “Lût” isminin verildiğini ifade etmiştir. *Lût* sözcüğünün kökeninin “İbrânîce ve Süryânîce”ye (Harman, 2003, s. 227-228) dayandığı ileri sürülmüştür.

Kaşaba-i Sancağ-ı Gîlân

“Zamân-ı kadîmde Cîlân nâmında bir kend idi. Bi’z-zât eş-Şeyh Hazret-i ‘Abdülkâdir-i Cîlânî’niñ maskat-ı re’sleri olmağile ma’mûr [u] âbâdân olup büleyde-i ma’mûrdur. Ammâ hâlâ ol kadar ma’mûr değildir. Şeyh ‘Abdülkâdir’iñ vatan-ı aşîleri olduğundan ‘Abdülkâdir-i Cîlânî’ derler. Yoğsa Gîlânî değildir” (SN IV, 330a).

Seyahatname’ye göre, kasabanın eski adının Cîlân’dır ve “Şeyh Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî’nin doğum yeri” olduğu için onun ismiyle isimlendirilmiştir. Ayrıca, “Şeyh Abdülkâdir’in asıl vatanları olduğundan Abdülkâdir-i Cîlânî” denildiği ve “Gîlânî” olmadığı vurgulanmıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında ise, “Arapça kaynaklarda Cîl veya Cîlân, Türkçede Geylân, Avesta’da Vârenâ” biçiminde yer alan “Gîlân, Antikçağ’da Gil adı verilen İranlı bir kabilenin oturduğu” (Yazıcı, 1996, s. 68) yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaşaba-i Tâk-ı Giray

“Zamân-ı kadîmde Hulâgü Hân Bağdâd’a mâlik olduğda Hulâgü’nuñ oğlu Giray Hân nâm bir şehzâde-i âzâde bu mağall-i şayd u şikârdan hazz edüp bir şehir bünyâd edüp ismine Tâk-ı Giray Hân derler” (SN IV, 328a).

Evliya Çelebi, kalenin “Hülâgu Han Bağdad’a sahip olduğu zaman “Hülâgu’nun oğlu Giray Han isimli hür bir şehzade av yerini beğenip” burada bir şehir kurduğu için onun ismi ile isimlendirildiği ifade etmiştir.

Kaşaba-i Zeng-âbâd

“Zamân-ı kadîmde Hârûnu'r-Reşîd hilâfetine Zengî Hazînedâr nâm bir şahş-ı benâm tamâm etdigiyçün Zeng-âbâd derler” (SN IV, 329a).

Evliya Çelebi, eski zamanda “Harun Reşid halifeliğinden Zengî Hazinedar isimli meşhur bir kişi tamamladığı için” onun ismi ile isimlendirilip “Zeng-âbâd” denildiğini belirtmiştir. Farsça kökenli *-âbâd* sözcüğünün “mâmur, şen, bayındır” (Devellioğlu, 2015, s. 3) anlamları bulunmaktadır.

Kend-i Hazret-i Sa'd-ı Vaqqâş

“Nihâvend hâkinde biñ hâneli şehir-mişâl câmi' ve hân u hammâm ve çârsü-yı şâhîli bir kend-i İrem'dir. Kaçan kim Nihâvend cenginde Hazret-i Sa'd-ı Vaqqâş kendi âleti olan düşman okuyla mecrûh olup bu kendde şîhhat bulunca sâkin olup, " 'İmâr ola." deyü du'â eder. Hâlâ maqâm-ı Sa'd-ı Vaqqâş ulu âsitânedir” (SN IV, 308b).

Seyahatname'de belirtilene göre, “Nihavend savaşında Hazret-i Sa'd b. Ebî Vakkas kendi âleti olan düşman okuyla yaralanmış” ve iyileşinceye kadar bu yerleşim yerinde kaldığı için onun ismiyle anılmıştır.

Kend-i Koçağa Baba

“Rûmiye şehrinde medfûn olan Koçağa Sultân 'imâr etmeg ile kend-i Koçağa Baba derler” (SN IV, 298a).

Evliya Çelebi, Koçağa Baba köyünün adını, Rumiye şehrinde gömülü olan Koçağa Sultan'ın burayı “imar ettiği için” Koçağa Sultan'ın ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Karye-i Hasan Badrak

“Ammâ Câmî'-i Sultân Uzun Hasan'ın olmak ile Hasan Badrîk derler. Türkmân mabeyninde Sultân Hasan'a Badrîk laqab komuşlardır. Zîrâ sene (---) târîhinde Tercân Şahrâsında Uzun Hasan Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân Gâzî ile ceng-i

‘azīm edüp iki kerre yüz biñ ādemi dendān-ı tīğ-ı Mehemmed Hān'dan geçüp yüz biñi esīr-i pāy-beste olup hatta oğlu Ya‘küb Şāh daħi esīr oldu. Uzun Hasan Şāh-ı gümrāh yetmiş ādem ile firār edüp cānib-i Āzerbaycān'da hālāş edüp inhidāmına tārīhdır: "Buṭlanu keydū'l-hā'inin"⁵ Sene [818]. Uzun Hasan firār etdüğinden Türkmān aña badraḳ derler. Lisān-ı Türkmān-ı Moğolīde luğat-i kadīmdir. Anıñçün Kırım halkına Noğay Tatarları cümle badraḳ derler. Zīrā Tohtamış Hān ile Timur Kırım cezāresinde ceng-i ‘azīm edüp Kırım halkı yan verüp firār etdikleriyçün Kırım halkına da badraḳ derler. Ammā bu Hasan Badraḳ Uzun Hasan Şāh ‘Aşrı’nda gāyet ‘imār imiş” (SN IV, 192b).

Rivayete göre; ele alınan yerleşim yerinde mevcut olan “Sultan Uzun Hasan Camisi olduğundan” dolayı Hasan Badrak Köyü denildiği belirtilmiştir. Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed Han ile yaptığı savaştan “yetmiş adamı ile kaçıp Azerbaycan taraflarında” kurtulduğu için Türkmenler arasında Sultan Hasan’a “Badrik” lakabı konulmuştur. Ayrıca, bu bilgiyi destekleyen bir bilgi vererek, “Moğol-Türkmeni dilinde Nogay Tatarları “Tohtamış Han ile Timur Kırım bölgesinde savaşınca Kırım halkı kaçtığı için Kırım halkına da badrak” dedikleri ifade edilmiştir.

Dankoff (2013), “kaçak, kaçkın” anlamına sahip *badraḳ* (“Türkmān-ı Moğol) sözcüğünü “bir kişi adı için verilen kurmaca köken açıklaması” olarak ele almıştır (s. 68). Tarama Sözlüğü’nde (2018) *badruk* sözcüğü “kaçak, firari” (s. 34) anlamlarıyla yer almaktadır. Derleme Sözlüğü’nde ise (1965) *bedrük (II)* için “sıra, saygı gözetmeyen, münasebetsiz (kimse)” anlamı mevcuttur (s. 597). Tekin ve Tietze (1964), “sözcüğün aslı Farsça درك *bad-rag*” (s.160) olabileceğini önermiştir. Steingass (1963), *bad-rag* sözcüğünün “kötücül/ hain” (s. 163) anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tekin ve Tietze (1964), Krş. Kürtçede “*bedrik* “kötü, alçak, utanmaz” (s. 160) sözcüğünün yer aldığını belirtmiştir.

Ḳarye-i Şaşa

“Menzil-i Ḳarye-i Şaşalar: Ġāzī Hūdāvendigār'ın Şaşa Koca nām bir yarar-ı benām anda ibtidā mesken edinmegile ḳarye-i Şaşa derler” (SN III, 108b).

Evliya Çelebi, “Gazi Hudavendigâr’ın Sasa Koca adındaki bir yiğidin orayı ilk defa mesken ettiği için” onun ismi ile anıldığına yer vermiştir.

⁵ Hainlerin oyunları suya düştü.

Medīne-i Cerbān an

“{Mevlūd-i Nebī'niñ} sene 6 tārīhinde bānīsī Enūşirvān-ı ‘ādil ümerālarından Hātem-i Tay-yi ‘Arabī'nūñ arındaşı Emīr Cerbān an bināsı olduğundan Cerbān an nāmıyla meşhūr bir şehr-i ma‘mūrdur. avm-i Moğol bu şehre an derler. Lisān-ı Çīn'de an hākime derler” (SN IV, 323b).

Evliya Çelebi, “Âdil Enūşirvān emirlerinden Hātem-i Tay-i Arabī'nin kardeşi Emir Cerbān Kan yapısı olduğundan” onun ismi verilerek Cerbān Kan adıyla meşhur olduğunu ifade etmiştir.

Han I/Ghan sözcüğünün kökeni Eski Türkçedeki *xağa:n* sözcüğüne dayanmaktadır (Tietze, 2016, s. 380). Eski Türkçede *xa:n* sözcüğü kullanışta *xağa:n* “Bir kabilenin veya halkın bağımsız hükümdarı” anlamındaki sözcüğü ile eş anlamlı olan bir unvan iken daha sonra *xağa:n*'dan bir alt hükümdar olarak kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 630). Daha sonra Farsça *hān* “hükümdar, bey” sözcüğü görülmeye başlamış ve yerini *Han/Gha:n* “padişah unvanı”na bırakmıştır (Tietze, 2016, s. 380). Dankoff (2013), *an* sözünün “vezir, hākim (Çin; Func)” anlamına sahip olduğunu ve bu sözcüğün İnan'da *a'an* olarak yer aldığını ifade etmiştir (s. 139). Evliya Çelebi de Moğol kavminin bu şehre *Kan* dediğini ve Çince *kan* sözünün hākim anlamında kullanıldığını ortaya koymuştur.

Şehr-i Āvend

“İbtidā bānīsī Keyūmers'iñ Āvend nāmında ciger-kūşesi binā etdi” (SN IV, 306b).

Evliya Çelebi, bu şehrin ilk defa Keyumers'in çok sevdiği Āvend adlı bir kişi tarafından yapıldığı ve onun ismi ile anıldığını belirtmiştir.

Şehr-i Behrūz

“Behrūz nām bir veledi nā-ābili binā etdiginden şehr-i Behrūz derler” (SN IV, 331b).

Evliya Çelebi, Behruz'un “yapılması imkânsız bir binâ” yapmasından dolayı şehre onun isminin verildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Durak

“Sene (---) tārīhinde Kōr Hūdābende Şāh'ın Durak Hān nāmında bir benām hāmı vilāyet-i Hürmüz'ü Portuķal Firengī destinden fetḥ etdiği sene-i mezkūrde bu ḥāk-i 'amber-pāke geldikde bu şehir Durak Hān ābādān etdiğiçün şehir-i Durak derler. Dāl-ı maẓmūme ve vāv-ı müczem rā-yı meftūḥ ve elif-i meskūn ve kaf-ı müczem ile Duvrak şehir derler” (SN IV, 365a).

Evliya Çelebi, “Kōr Hudabende Şah'ın Durak Han adında ünlü bir hanı” bu şehir imar etmesinden dolayı Duvrak şehir olarak adlandırıldığını açıklamıştır.

Şehr-i Ğazzetü'l-Hāşim

“Niçe tevārīḥde bu Hāşim Ğazze'de ḥākim olduğundan bu şehre Ğazzetü'l-Hāşim derler” (SN III, 49a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Hāşim ibn Abdümenāf'ın ziyaret yerini anlatırken, Hazret-i Hāşim'in “Ğazze'de ḥākim olmasından dolayı bu şehre Ğazzetü'l-Hāşim” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiyle örtüşen bir bilgiye rastlanılmaktadır. Buna göre, “Mekkeli tüccar kabilelerinden birinde Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hāşim b. Abdümenāf da bulunmuş ve bu şehirde vefat etmiştir; kabrinin burada yer alması sebebiyle şehre bazı kaynaklarda Ğazzetü Hāşim denildiği” (Bilge, 1996, s. 534) görülmektedir.

Şehr-i Heremdād

“Manzara-i evvel oldur kim müverriḥān-ı 'Arab u 'Acem ve Hind ü Sind ü Rūm ve nūkte-peẓīrān-ı zevi'l-mefhūm kavilleri üzre ba'de't-Ṭūfān 'Ays evlādlarından Heremdād nām bir melik bir ḳal'a-i 'azīm ü ḥışn-ı ḥaşīn ü sedd-i metīn binā edüp anı ismiyle müsemma Heremdād nām bir sūr-ı ābāddandır” (SN IV, 332a).

Evliya Çelebi; Arap, Acem, Hint, Sind ve Rum tarihçilerin yazdıkları bilgiye dayanarak şehrin adını “Tufan'dan sonra 'Ays evlatlarından Heremdād adlı bir melik sağlam bir kale ve sağlam bir sed” yaptığı için hem kalenin hem de şehrin onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Hızır

“Cemî’-i ‘Arab u ‘Acem ve Kıbtî müverrihleri ve ğayrı milel-i Mesîhiyye ve Ya’kübî ve İsrâ’îlî müverrihleri bu şehr için müttefiklerdir kim Hazret-i Hızır ‘*aleyhi's-selām*’ bu şehir maskat-ı re’sidir, demişler” (SN IV, 406b).

Evliya Çelebi; Arap, Acem, Kıptî tarihçileri ve Hristiyan, Yakubî, İsrailî tarihçileri’nin Hazret-i Hızır’ın bu şehirde doğduğu görüşünde olduklarını belirterek şehrin adının Hazret-i Hızır’dan geldiği görülmektedir. Tietze (2016), *Hızır* adının kökenini “Arapça Hıdr” sözcüğüne bağlamaktadır (s. 480). “Arapça kaynaklarda *hadır* (*hadr*, *hıdr*) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime Türkçede *Hızır* ve *Hıdır* biçiminde kullanılmaktadır. *Hadır* “yeşil, yeşilliği çok olan yer” manâsındaki ahdar ile eş anlamlıdır” (Çelebi, 1998, s. 406). Arapça kökenli *ahzâr* sözcüğünün de “yeşil” (Devellioğlu, 2015, s. 23) anlamı bulunmaktadır.

Şehr-i Hoş-âvân

“Hulefâ-yı Âl-i Benî ‘Abbâsiyân’dan el-Mu’temed Billah’ın hoş âvanâsından bir emîr-i ahûr binâ etmiştir kim ol şahşın ismiyle müsemmâ olup Şehr-i Hoş-âvân derlerdi” (SN IV, 283a).

Belirtilene göre, bu şehrin adı yapıcısı olan “Abbâsî halifelerinden el-Mutemed Billah’ın Hoş-âv adındaki emir-i ahûr”un ismi ile isimlendirilmiştir.

Şehr-i İznik

“Bi-ğavl-i müverrihîn ibtidâ ‘imâreti İslâmbol Qal’ası yerin Hazret-i Süleymân kaşr binâ etmezden biñ yedi yüz yıl muğaddem ‘imâr olmuş şehr-i kadîmdir. Ba’dehû İslâmbol’a bânî-i şânî olan Yanko İbn Madyan’ın duhter-i ferhunde-ahteri olan İznike nâm krale-i muhtâre Sâmbinâsı üzre müceddeden bir sūr-ı hışn-ı haşîn ve sedd-i metîn inşâ etmiştir kim hâlâ cemî’-i seyyâhân-ı berr [u] bihâr lisânında ve cemî’-i müverrihân-ı Rûm kütüb-i mu’teberelerinde huşûşan *Tevârîh-i Yanvan*’da Qal’a-i Çin-i Rûm-ı atîk şehr-i İznik deyü tevârîhlerde mevşûfdur” (SN III, 5a).

Evliya Çelebi, İznik şehrinin adını “İstanbul’a ikinci kurucu olan Yanko b. Madyan’ın kutlu yıldız kızı olan İznike adlı seçkin bir kraleden” aldığını belirtmiştir. İznike adlı krale, “Sam yapısı üzerine yeniden sağlam bir kale ve dayanıklı bir set inşa etmiştir”. Ayrıca, bu şehirden

bütün kara ve deniz seyyahlarının dillerinde, Rum tarihçilerinin güvenilir kitaplarında ve özellikle Yanvan Tarihi'nde “Eski Rum Çini Kalesi, Eski İznik Şehri” olarak bahsedildiği ifade edilmiştir.

Tietze (2016), İznik şehrinin adının “Bizans Yunancası εἰς Νίκαιαν (is Nikean)”dan (s. 676) geldiğini ortaya koymuştur. M.Ö. 301’de Lysimakhos, Makedonyalı Büyük İskender’in kumandanlarından biri olan Antigones’e karşı galip gelince, şehre eşi “Nike”nin adını vererek “Nikaia” olarak değiştirmiştir (Eyice, 2001, s. 543). Bazı eski şehirlerin isimlerinin başında bulunan *is/iz* unsuru “aslında Klasik Yunanca εἰς (*eyis*) ‘için’, bugünkü telaffuz ve mana ile (iz) ‘içinde’ demek olan bir ön takıdır” (Tietze, 2016, s. 647). İznik şehrinde de bu ön takı varlığını korumaktadır.

Şehr-i Kālinseve

“Lisān-ı ‘İbrî’de Kālinsev bir şeyhiñ ismidir kim Kābābīta kavmi "Bu şeyh Kālinseve peygamberdir. Sām İbn Nūh Kālinsev'dir" derler. Yedi yüz sene mu‘ammer olup bu kal‘ayı inşa etmeyle anıñ ismiyle müsemma bir şehr-i Kālinsev'dir” (SN III, 45a).

Evliya Çelebi, Şeyh Kalinsev’in bu yerde “yedi yüz sene yaşayıp bu kaleyi inşa ettiğinden” şehrin onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, “İbrî dilinde Kalinsev bir şeyhin adıdır” ve Kıptî kavmi de Şeyh Kalinsev’in “Sām ibn Nuh Kalinsev” olduğu görüşündedir.

Şehr-i Marmāş

“Hūdūd-ı Arz-ı Hāsān, şehr-i Kadīm Marmāşim ya nī Kal‘a-i Ğazzetü'l-Hāşim: (...) Şeb [u] rüz niçe tevārih -i kütüb-i mu‘tebereler tetebbu‘ edüp anlardan istihrāc ettiğimiz üzre ba‘de’t-Ṭūfān ‘imār olan şehr-i kadīmleriñ biri dahı bu mahrüse-i Ğazzetü'l-Hāşim'dir. Bi-kavli Müverrih ibn Zolağ ve el-Ḥıtaṭı'l-Kazā’ı ve *Tārīhu't-Tecrīd fi's-Şahābe li-Zehebī nām* tevārihlerdir kim evşāf-ı Ğazze anlardan me’hūzdur kim ibtidā bānisi ba‘de’t-Ṭūfān Mermaşim İbn Sām İbn Nūh ‘aleyhi’s-selāmdir. Bu Mermaşim biñ yüz elli sene mu‘ammer olup Arz-ı Hāsān [u] Teberistān’da niçe şehirler binā edüp bu Ğazze-yi Marmāşim’den üç mil ba‘id bir şehr-i ‘azīm inşa edüp ismine Marmāş kodu. Hālā Buhtunnaşr’dan berü ḥarābdır. Hālā bir büleyde-mişāl kalmışdır” (SN III, 47b).

Evliya Çelebi; “tarihçi ibn Zolak, el-Hitati'l-Kazâ'î ve Tarihu't-Tecrîd fi's-Sahâbe li-Zehabi” adlı tarihlerden edindiği bilgilere göre Tufan'dan sonra kurulan eski şehirlerden biri de bu Gazzetü'l Hâşim olduğunu belirtmiştir. İfade edilene göre, Gazzetü'l Hâşim'i ilk kuran Tufan'dan sonra “Nuh oğlu Sâm oğlu Mermaşim”dir. “Bin yüz elli sene yaşayıp” birçok şehir kurmuştur. Kurduğu bu şehirlerden biri de Marmaş adlı yerdir. Buna bağlı kalınarak, Marmaş Şehri'nin adı Nuh oğlu Sâm oğlu Mermaşim'den gelmektedir.

Şehr-i Mısr

“Andan Hazret-i Nüh ‘aleyhi's-selâm zevrakında olan yetmiş ‘aded âdemlere nübüvvet ile fermân edüp her birini birer diyâra kondurdu. (...) Tūfān'dan sehel harāb olmak ile Kalimon hakīm yine ‘imār edüp anda sâkin oldu. Merhūm olup Ehrām Dağı’nda defn etdiler. Oğlu Mısrāyim hakīm-i kebīr olup şehr-i Fustāṭ’ı binā etdigiçün şehr-i Mısr dediler” (SN III, 137a).

“(…) ibtidā Kālimon Hakīm'i arz-ı Mısr'a gönderüp Tūfān'dan evvel binā olunan Heremīn dağları dibinde sâkin olup evlād-ı evlādları münteşir olup arz-ı Mısr'ı ve arz-ı Hāsān'ı ‘imār etdiler. Büyük oğlu Mısrāyim Mısr-ı ‘atīki ‘imār etdigiçün Mısr dediler” (SN III, 148b).

Evliya Çelebi, Mısır şehrinin adını “Kalimon Hekim'in oğlu Mısrayim”den aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, Tufan'dan sonra “Hazret-i Nuh gemisinde olan yetmiş insana peygamberlik verilip her biri farklı bölgeye yerleştirilir”. Mısrayim'in babası Kalimon Hekim de önce Mısır'a gönderilir ve Etham Dağlarına yerleşip buraya gömülür. “Büyük oğlu olan Mısrayim de Eski Mısır'ı imar ettiği için” onun ismi ile isimlendirilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Mısır/Mısır memleketinin adı “Arapça Mişr” (Tietze, 2016, s.221) sözcüğüne dayandığı görülmektedir. “Çivi yazılı tabletlerde Misri/Musri/Musur ve İbrânîce belgelerde Mısrayim şeklinde geçen Mısır adının Proto-Semitik mâsôr (sur, kale) kelimesinden, bugün Batı dillerinde kullanılan Egypt'in de başşehir Memfis'in Eski Mısır dilindeki ilk adı olan Hakuptah/Hikuptah'tan geldiği” (Görgün,2004, s. 555) varsayılmaktadır.

Şehr-i Ruḥā

“Zirā {Kāl'a-i 'Urfa'nıñ} bānī-i evveli daḥi Ruḥā'dır. Hālā bu şehriñ ismi elsine-i nāsda galaṭ-ı meşhūru 'Urfa'dır, ammā şahīḥ ismi Ruḥā'dır” (SN III, 55a).

Evliya Çelebi, Urfa şehrinin adını Urfa Kalesi'nin “ilk yapıcısı Ruha” adlı kişiden aldığını ve “halkın arasında meşhur galatı olan Urfa” olarak anıldığını belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında ise Urfa sözcüğünün kökeni ile ilgili fikir ayrılığı yaşandığı görülmektedir. Bir görüş “Süryânîce *Orhai*’den (Urhay) geldiği, bu ismin Arapça “suyu bol” anlamındaki “*veriha*”dan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bir başka görüş Yunanca *Osrhoëne*, Latince *Orrpei*’ye dayandığı yolundadır. Bu dillerdeki anlamı kale veya pınardır” (Turan, 2010, s. 337). Ancak bu görüşlere katılmayanlar da bulunmaktadır. “Türkler döneminde yazılı kaynaklar vasıtasıyla yaygınlaşan Ruha kullanımını şehrin Arapça adı olan *Ruhâ*’dan gelmiştir” (Turan, 2010, s. 337).

Şehr-i Sivas

“Bu şehr-i dilāvīzi ibtidā binā eden Hāzret-i Zekerīyyā ‘Aşrı’nda Kayseriyye’yi binā eden Erces oğullarından Ermen-Kayser Sivas binā etdi” (SN IV, 192a).

Evliya Çelebi, Sivas şehrinin adını yapıcısı olan “Erces oğullarından Ermen Kayser Sivas”tan aldığını belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında şehir adını “Roma Sebasteiası”ndan aldığı görülmektedir. “Pontus krallarından Polemon’un karısı Pythodoris şehri imar ederek bu şehre Roma Kralı Augustus’a bağlılık nişanesi olarak Sebasteia adını vermiştir. *Sebast* kelimesi Eski Yunan dilinde “Augustus şehri” anlamına da gelir” (Demirel, 2009, s. 278). Şehrin adı, “daha sonra Sebastos, Selçuklular devrinde Sevaste (Sivaste/Sivastos), Anadolu Selçukluları döneminde ise Sivas” biçimini almıştır (Demirel, 2009, s. 278).

Şehr-i Şehribān

“Be-kaṣl-i müverriḥān ibtidā bānīsi Enūşirvān kızı Bānū-yı Cihān inşā etmegile şehr-i Bānū derler. Mürūr-ı eyyām ile elsine-i nāsda taḥfīf-i kelām edüp Şehribān dediler” (SN IV, 330b).

Evliya Çelebi, şehir adının şehrin “ilk kurucusu olan Enūşirvān kızı Bānū-yı Cihan”dan geldiğini ve “Şehr-i Bānū olarak isimlendirilip zamanla “halk arasında sözcüğün söylenişi hafifletip Şehribān” denildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Tesübân

“Zamân-ı kadîmde Yezdcürd Şâh'ın Tesübân nâm bir hürmesi bu al'a-yı binâ etmegile {bu şehir Tesübân ismiyle müsemmâ idi (...)}” (SN IV, 301a).

Evliya Çelebi, şehrin kalesini “Yezdecürd Şah'ın Tesubân isimli bir hatunu” yaptığı için bu yerin Tesubân adıyla anıldığını belirtmiştir.

Vilâyet-i Behdînân

“Ammâ bu 'Îmâdiyye gârlarında ibtidâ vaan edinen Âl-i 'Amâlia'dan Keyümers olu Behdînân bu 'Îmâdiyye kühunda tavattun edinüp üç yüz sene kâmil mu'ammer olup evlâd-ı evlâdı tenâsül buldu. Anıcün bu Küh-ı 'Îmâdiyye'ye vilâyet-i Behdînân derler” (SN IV, 376b).

Seyahatname'de, “Îmadiye mağaralarında ilk yurt edinen Amalikalılardan Keyümers olu Behdînân” olduu ve “Îmadiye Daı'na yerleşip tam üç yüz sene yaşayıp nesli” çoaldığı için “Îmadiye Daı'na Behdînân şehri” denildii yer almaktadır.

2.1.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı sözcüklerin kökenini belli bir olaya bağlamaktadır. Ele alınan sınıflandırmadaki sözcüklerin kökeni, kendi içinde belli bir sistem üzerinden ilerlemiş; gücün ve kahramanlığın ön planda olduu bir olaya (*arye-i alıavak*, *Şehr-i Manşûre*), yerin corafi yapısı etrafında gelişen bir olaya (*arye-i Hân-ı arışdıran*) veya dini bir olaya (*Şehr-i Sâve*) dayanılarak açıklanmıştır.

arye-i alıavak

“atta alıavak nâmıyla şöhre-i şehir olmasının alı üç 'aded birâder-i cân-berâber bellerinde birer kemer mâllarıyla bu balkana uğrayup 'ubür ederken üzerlerine on 'aded Bular kefereleri amle edüp bu üç fetâ on kefereye emân u zamân vermeyüp atlı ederler. Meger matül olan keferelerin otuz 'aded refileri dai kemîngâhda âmâde imişler. Hemân cümle küffâr bu üç yigide üşüp arbe ve navortâ ve şapan ve oya ve şopa ve penyal üşürürler. Hemân bu üç fetâ görürler kim iş işden geçüp Allah deyüp bu otuz kâfire mu'cizât-ı Muhammedü'l-Muşafâ berekâtıyla Allah'a şıınup girişirler. Küffârın bir kaç cân avliyle ba'z avak

dırahtlarınıñ ardına pinhân olup ol fetâlar kavaklara kılıç urdukça hem kavakı ve hem ardında şaklanan küffârları ikişer pâre ederler. Küffâr bu hâlî görüp qarârı firâra mübeddel edem zann edüp kırkı da üç yigidiñ elinde katl olunup ol fetâlar bu kadar mâl-ı gâna`imlerin alup sâlimin ü gânimin şıla-i rahmlerine giderler. Hâlâ ol yedi `aded çalık kavak şâhrâh üzre durur. Ve kırk `aded küffâr leşi ol maħalde maşadlıktır. Ol sebep ile çalıkkavak deyü elsine-i nâsda meşhûr-ı âfâk bir balkan-ı Çalıkkavak'dır” (SN III, 130a).

Evliya Çelebi, ele alınan köyün adını belli bir olaya bağlayarak açıklamıştır. Rivayete göre; üç kardeş, balkandan geçerken Bulgar kâfirlerinden olan on kişinin saldırısına uğrasa da üç yiğit kardeş on kâfiri de katleder. Bunun üzerine ölen kâfirlerin arkadaşlarından olan otuz kişi pusuda beklediği yerlerinden çıkıp üç kardeşe mızrak, topuz, sapan, sopa ile saldırmaya başlar. “Üç yiğit Allah’a deyip otuz kâfire saldırmaya başlayınca kâfirlerin birkaçı can havliyle bazı kavak ağaçlarının ardına saklanmaya girişirler”. Bunu gören üç kardeş de “kavaklara kılıç vurup hem kavağı hem de ardında saklanan kâfirleri iki parçaya bölerler”. Bu durumu gören diğer kâfirler de kaçmaya başlar, ancak üç yiğit tarafından öldürülür ve bu olayın yaşandığı yere “Çalıkkavak” denilir. Evliya Çelebi, olayın gerçekliğini ortaya koymak için, anayol üzerinde yedi adet “çalık kavak” bulunduğunu ifade etmiştir. “*Çalık II*” sözcüğünün “kesik, kesilmiş” (Dilçin, 2018, s. 61) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, belli bir olay eşliğinde, *çalık* sözcüğünün “kesik/kesilmiş kavak” anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmıştır.

Ķarye-i Hân-ı Ķarışdıran

“(...) vaqt-i şitâda çamurun fîl-i Maħmûdî ve pîl-i Menkerûsî ve Adana cāmûsu ve boğası çamurun sökemyüp beher sene niçe biñ at ve `araba ĝarĝ olduğundan çamurun ĝarışdırdıklarıyçün "Ķarışdıran" derler” (SN III, 107b).

Evliya Çelebi, “kış günlerinde çamurunu Maħmudî fili, Menkerûsî fili, Adana camusu ve boğası” geçemeyip “her sene nice bin at ve araba boğulduğundan çamurunu ĝarıştırdıkları için” bu yere "Ķarıştıran" denildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Mansûre

“Beher sene biñ pâre küffâr-ı düzaħ-ĝarâr keştîleri gelüp gidüp Ķuds’i `imâr ederlerdi. Tâ ki Mışır’da Yûsuf Şelâhaddîn {Yûsuf b. Eyyûb Şâdu’l-Kürdî Âl-i Eyyûbiyân’ dandır} Freng-i bed-reng elinden ibtidâ Dimyâţ Ķal’asın alıp küffâr bir daħi müteħaşşın olmasın içün Ķal’a-i Dimyâţ’ı münhedim edüp andan şehr-i Mansûre’ye gelüp küffârın ardın alup cümle küffârı dendân-ı tîĝdan geçirdigiyçün şehr-i Mansûre dediler” (SN III, 40b).

Rivayete göre, “her sene bin durağı cehennemde olan kâfir gemileri gelip Kudüs’ü imar ederlerdi”. Ancak, “Mısır’da (Eyyubîoğullarından) Yusuf Selâhaddîn, kirli Freng elinden önce Dimyat Kalesi’ni alıp kâfirlerin bir daha buraya sığınmaması için Dimyat Kalesi’ni” yıkar ve Mansure’ye gelip “kâfirleri kılıçtan geçirdiği için” buraya Mansure şehri denilmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli “*nusret*” sözcüğünden türetilen *mansûr*, *mansûre* “nasrolunmuş; Allah’ın yardımıyla galip, üstün gelmiş” anlamlarına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 580). Evliya Çelebi, bu sözcüğün anlamına uygun bir olayla şehrin adı ile ilgili köken açıklamasında bulunmuştur.

Şehr-i Sâve

“Ba‘de’t-Ṭufân Hazret-i Nüh Cebel-i Cûde üzre Cûde şehrin ‘imâr etdi. (...) Andan bu şehr-i Sâve’yi binâ etdi kim muqaddemâ keştisi bu maşehel qarâr bulduqda ساوی الی ج بل⁶ buyurmuşlardı. Ba‘de’l-binâ bu şehriñ ismine Sâvî ka‘dı dediler. Lisân-ı İbrî’de ka‘d şehre derler. Hattâ Qabâbiṭa târiḥlerinde ka‘d-ı İskender ve ka‘d-ı Mısır ve ka‘d-ı Fustât ve ka‘d-ı Ḥasân ve ka‘d-ı Filistîn ve ka‘d-ı Dımışk-ı Şâm derler. (...) Ba‘dehû sene (---) târiḥinde Sencer-i Yezcürd ‘imâr edüp ismine taḥfif-i kelâm ile Şehr-i Sâve dirler” (SN IV, 324b).

Belirtilene göre, Hazret-i Nuh’un Tufan’dan sonra yaptığı şehirlerden biri “Sâve şehri”dir. “Daha önce gemisi bu yerde durduğundan” Hazret-i Nuh’un “*Seâvi*” yani “Bu dağa sığınacağım” demesi üzerine şehre Seâvi ka‘dı demişlerdir. Evliya Çelebi, İbrî dilinde “*ka‘d*” sözcüğünün “şehir” anlamının olduğunu belirtmiş, Kıbtî tarihinden bu bilgiye uygun örnekler vermiştir. Daha sonra ise Sencer-i Yezcürd bu yeri imar edip ismini “Sâve” olarak kısalttığı içi Sâve denilmiştir.

2.1.3. Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, özel adların ebced değerine dayanarak yaptığı köken açıklamalarında “gün” sayısına bağlı kalmıştır. Bu durum *Qāṣān* şehrinde açıkça görülmektedir.

⁶ Kale seavi ila cebelin “dağa sığınacağım” (11. Hud suresi 43. Ayet)

Medīne-i Kâşân

“Zîrâ ism-i kadîmi şehr-i Kılmân'dır. Ba‘dehü Hârûnu'r-Reşîd hürmesi Zübeyde Hanım dörd yüz elli iki haftada itmâm etdiginden lafz-ı Kâşân 452 ‘add olunduğundan vech-i tesmiyyesi oldur kim Kâşân dediler” (SN IV, 321b).

Belirtilene göre, eski adı Kılmân'dır ve “daha sonra Harun Reşid’in eşi Zübeyde Hanım dört yüz elli iki haftada” bitirdiği ve “Kâşân sözcüğü dört yüz elli iki sayısı sayıldığı için” bu şehir Kâşân olarak adlandırılmıştır. Kâşân (ن اش اق) sözcüğünün ebced değeri “100 (ق) + 1 (ا) + 300 (ش) + 1 (ا) + 50 (ن)” olmak üzere toplam dört yüz elli ikidir. Evliya Çelebi, “Kâşân” adının ebced hesabına bağlı kalarak bu şehir adının kökeni açıklamıştır.

Steingass (1963), Irak’ta bulunan Kâşân şehrini “*kāsh*” ve “*kāshān*” olarak ele almıştır (s. 1005). Kurtuluş ise (2002) şehrin adının “cami süslemeciliğinde kullanılan kâşî adı verilen mavi ve yeşil renkli bir taşın işçiliğiyle tanınmasından” (s. 3) kaynaklandığını belirtip, “efsanevî Pers Hükümdarı Kays’ın ikametgâhı manâsındaki Kays-Âşiyân kelimesinden” (s. 3) geldiğini öne sürenlerin de olduğunu ifade etmiştir.

2.1.4. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, özel adların kökenini çevredeki bir akarsuya dayanarak oluşturmuştur. Bu sınıflandırmada, adını kenarında bulunan akarsudan alan yerler (*Cünîn-i Cüryâne*, *Han-ı Çakıt*) ve adını sahip olduğu ılıcalardan alan yerler (*Kend-i Bana*, *Şehr-i Çermik*) olmak üzere köken açıklamalarının iki biçimde yapıldığı görülmektedir.

Cünîn-i Cüryâne

“Zamân-ı kadîmde Cürcân tır‘ası kenârında şehr-i ma‘mûr imiş. İbtidâ bânî ve vâlîsi Emîrül-mü‘minîn Hârûn binâ edüp ve nehr-i Dicle Şat‘dan Cürcân nâm bir ark hafır edüp bu şehri eyle müzeyyen eyledi kim şehr-i Vâsıt-mişâl cünîn-i hayâbân olduğundan bu şehre Cünîn-i Cürcân nâm verdi. Hâlâ elsine-i nâsda gâla‘-ı meşhûr evlâ olmağın bu şehre Cünîn-i Cüryân derler” (SN IV, 368a).

Evliya Çelebi, “eski zamanda Cürcan arkı kenarında imar edilen bir şehir” olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, ilk kurucusu ve valisi olan Halife Harun’un Dicle Şat’tan Cürcan adlı bir ark kazıp bu şehri” yapmıştır. Bu şehir, “Vâsit şehri gibi iki tarafı ağaçlı yol

olduğundan” dolayı Cinîn Cürcan adını almıştır. “Halkın arasında meşhur galatı yaygınlaşarak bu şehre Cinîn Cüryan” denilmiştir. Kurtuluş (1993), bu şehrin asıl adının Farsça Gürgân olduğunu ve adını kurucusu olan “efsanevî İran kahramanı Mîlâd oğlu Gürgîn”den aldığını belirtmiştir (s. 131)

Ḥan-ı Çakıt

“Nehr-i Çakıt kenârında sene 1047 târihinde Fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd Ḥân vezîrlerinden Bayrâm Paşa vezîriñ hayrâtıdır ammâ gâyet bî-emân yerde inşâ olunmuş bir ḥân-ı ‘azîmdir” (SN III, 19a).

Evliya Çelebi, Çakıt Hanı’nın “Çakıt Nehri kenarında” kurulduğunu belirterek yerin adını, çevresinde bulunan bir nehirden aldığını açıklamıştır.

Kend-i Bana

“Lâkin ḥammâm yerine bunda bir germâb-ı kudret ḥammâmı vardır kim gūyâ Erzurûm’uñ Ḥasan Kâl’ası banaları olduğundan aniñçün bu kende Banaköy derler” (SN IV, 374a).

Evliya Çelebi, Bana köyünde bir “kudret ılıcası hamamı” olduğunu belirtir. Bu kudret ılıcasının yapısını, büyüklüğünü tarif etmek için ise Erzurum’un Hasankalesi ılıcalarına benzetmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1965), “*bana II*” sözcüğünün “kaplıca” anlamı olduğu görülmektedir (s. 515).

Şehr-i Çermik

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim bu Diyârbekir ḥâkinde ılıcaya çermik derler. Bu şehirde ılıcalar olmağıla ol ismile müsemâm bir şehr-i ra’nâdır” (SN III, 60b).

Evliya Çelebi, “Diyarbakır toprağında ılıcaya çermik” denildiğini, Çermik şehrinin de ılıcaları olduğu için Çermik olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1968), “*çerme (I), çermih, çermük*” biçimlerinde de görülen *çermik* sözcüğünün “sıcak su kaynağı, kaplıca” (s. 1147) anlamlarına sahip olduğu görülmektedir. Tietze (2016), *çermik* sözcüğünün aynı anlamını

verip kökenini “Anadolu Türk diyalektlerinde *çermik* <Ermenice *çermug* <Eski Ermenice *cermuk*” (s. 194) sözcüğüne bağlamaktadır.

2.1.5. Yerin Konumuna Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini bulunduğu yerin konumuna dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda; adını bulunduğu dağın adından alan yer adları (*Büleyde-i Çatalca*), adını iki nehrin arasında bulunmasından dolayı alan yer adları (*Cezîre-i Dicle*), aynı ada sahip olup fark yaratmak için ek olarak bölgenin adını alan yer adları (*Kasaba-i Karapınar-ı Konya*), adını bulunduğu ovanın adından alan yer adları (*Kend-i Ser-Cem Hânı*), adını bulunduğu kapının adından alan yer adları (*Odunpazarı Kapusu*) olmak üzere köken açıklamalarının yer almaktadır. Ancak, aşağıda da belirtildiği gibi, Vâsıt şehrinin bulunduğu iklim ve yere bağlı kalınarak şehrin adının kökeni iki farklı biçimde açıklanmıştır. Bu yer adının çoklu açıklamalar grubuna alınmamasının nedeni farklı açıklamalar yapılmış olsa da her iki açıklamanın dayandığı nokta konumdur.

Büleyde-i Çatalca

“Bu şehrin ‘imâristâni Çatal Dağı’ nîñ zeyline vâki‘ olmağıla Çatalca derler” (SN III, 171b).

Evliya Çelebi, şehrin “Çatal Dağı’nın eteğine kurulmasından dolayı” dağın ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Cezîre-i Dicle

“Ta bu mertebe Cezîre-i Dicle'dir. Şat ile Furât mâbeyninde olmağile Cezîre-i Dicle derler, ammâ Nehr-i Dicle yine Nehr-i Şatı'l-'Arab'dır” (SN IV, 209b).

Evliya Çelebi, yerin “Şat ile Fırat arasında olduğundan Dicle Cezîresi” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Dicle adının kökeni “Akkatça Diglat” adına dayanmaktadır. “Diglat” adı Arapçada “Dicla” biçimini alarak, günümüzde “Dicle” ismiyle yer aldığı görülmektedir (Tietze, 2016, s. 405).

Kend-i Ser-Cem Hānı

“Şahrā-yı Sercem'de şehr-i Merāğa ülkesi nāhiyesinde biñ hāneli cāmi‘ [ü] hānlı şīrīn kend-i engübīndir” (SN IV, 304a).

Evliya Çelebi, köyün “Sercem Ovası’nda” yer aldığını belirterek, isimlendirme nedenini açıklamıştır.

Odunpāzārı Kāpusu

“Odunbāzārı Kāl’a Kāpusu önünde olmağıla Odunpāzārı Kāpusu derler (SN III, 65a).”

Evliya Çelebi, “Odunpazarı Kapısı”nın adını “Odun Pazarı Kale kapısı önünde bulunduğundan Odunpazarı Kapısı” denildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Vāsıt

“Ammā ‘ilm-i hey’et şāhibleri bu şehr-i Vāsıt için iklīm-i şālīşīñ vasaatında bulunup arz-ı beledi (---) (---) olup tūl-ı nehārı (---) sā’at ve derīcede bulunduğiyçün şehr-i Vāsıt demişler ve niçesi Bağdād ile Basra mābeyninde Şatt kenārında bulunduğiyçün şehr-i Vāsıt demişler” (SN IV, 367a).

Vāsıt şehrinin bulunduğu iklim ve yere bağlı kalınarak şehrin adının kökeni iki farklı biçimde açıklanmıştır. Belirtilene göre, “Astronomi ilmi sahipleri Vāsıt şehrinin üçüncü iklim ortasında” bulunduğu için bu adı aldığını savunurken “birçoğu Bağdad ile Basra arasındaki Şat kenarında bulunduğu için” şehrin “Vāsıt” ismiyle isimlendirildiği görüşündedir. Arapça *vasat* sözcüğünden türetilen *vāsıt* sözcüğünün “ortada bulunan, ikisi ortası” (Devellioğlu, 2012, s. 1326) anlamları bulunmaktadır. “Haccâc halifeye gönderdiği mektupta kurduğu şehre Kûfe, Basra ve Cebel bölgesine aynı mesafede bulunan arazide yer aldığı için Vāsıt adını” (Söylemez, 2012, s. 542) verdiğini belirtilirken bu yere yakın olan “Vāsıtkasab şehrinin adının verildiği” (Söylemez, 2012, s. 542) de kaydedilmiştir.

2.1.6. Çevredeki Yapılara Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede bulunan yapılara dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada, çevrede bulunan yapı sayısına dayanarak oluşturulan yer adları (*Hān-ı İki kapulu*); çevrede bulunan yapının içindeki elemente dayanarak oluşturulan yer adları (*Ḳarye i Demir kapu*); çevrede bulunan yapının doğrudan ismini alarak oluşturulan yer adları (*Menzil i Tavāhīn Mefşūhāt*) olmak üzere köken açıklamaları yapıldığı görülmektedir.

Hān-ı İki kapulu

“Cümle āyende vü revende ve devendegān bir ḳapusundan girüp bir ḳapusundan çıḳduḳiyçün iki ḳapulu derler” (SN III, 28a).

“Şām nevāhīsinde ḳal‘a-miṣāl iki ḳapulu bir hān-ı ‘azīm olup (---) Paşa ḫayrātı ve ḫākimi olduḳu bālāda mastūrdur” (SN III, 50a).

Evliya Çelebi, “tüm gelen, giden ve gezenler bir kapısından girip bir kapısından çıktığı için” ve “Şam tarafında kale gibi iki kapılı ulu bir han” olduğu için “İki kapılı Han” ismiyle isimlendirilmiştir.

Ḳarye-i Demir kapu

“Ḳayāşıralar ‘Aşrı’nda bu maḫalle bir sūr dīvārın tā kenar-ı baḫre varınca çeküp ‘Arab ‘askerinden emīn olup bir demir ḳapu inşā etdiklerinden ḫālā āṣār-ı bināları zāhir ü bāhir dūrür. Ve bir yalçın ḳaya üzre ḫarāb bir ḳal‘ası ormanistān içinde ḳalup anıñçün bu maḫalle Demir ḳapu derler” (SN III, 19b).

“Zamān-ı ḳadīmde bu Demir ḳapu maḫallinde Enūşirvān-ı ‘ādil bir demir ḳapu inşā etmeḳile Demir ḳapu derler” (SN IV, 197b).

Evliya Çelebi, bu yerde “Âdil Enuşirvan’ın bir demir kapı yaptırmasından dolayı” Demir kapı ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, “Kayserler zamanında bu yerde kale duvarını deniz kıyısına varıncaya kadar çekip bir demir kapı yaptıklarından dolayı” bu ad ile anılmıştır. Evliya Çelebi, oraya gittiğinde demir kapı yapılarının belirtilerinin açıkça görüldüğüne değinmiştir.

Menzil-i Tavāhīn Mefşūhāt

“Akka hākimi ve kađısı hūkmünde leb-i deryāda fātih-i Yemen Sinān Paşa degirmānları olduđundan Tavāhīn derler. Ma‘mūr evkāf-ı ‘azīm degirmān-ı dađıķlardır. Nāhiyesine Mefşūhā derler” (SN III, 40b).

Evliya Çelebi, “deniz kıyısında bulunan Yemen fatihi Sinan Paşa’nın değirmenleri olduğundan Tavahîn” denildiğini belirtmiştir. Bu değirmenler “un değirmeni” özelliğinde olup, “bölgesine Mefşuha” denilmektedir. Diđer kaynaklara bakıldığında, Arapça *tāhūn* ve *tāhūne* kökünden gelen *tavāhīn* sözcüğünün “su değirmenleri; öğütölmüş şeyler” anlamları bulunmaktadır (Develliođlu, 2012, s. 1214).

2.1.7. Çevredeki Bitki Örtüsüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede bulunan bitki örtüsüne dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını bölgede bulunan bitkinin gürlüğünden (*Menzil-i Altunçayırı*) ve çevrede yaygın olarak görölen bitki türünden (*Menzil-i karye-i Çayırlı*, *Menzil-i kasaba-i Zambakıyye*, *Menzil-i kasaba-i Zambakıyye*, *Menzil-i ülke-i Oraman*) alan mekân adları yer almaktadır.

Menzil-i Altunçayırı

“Hađķā ki altun çayırıdır. Eyle giyāhāt u ‘alefzār, lālezār, çemenzār, zemīn-i mařşöldārdır kim bir gecede cümle küheylān atlarımız cüsedār oldu” (SN III, 147b).

Altın sözcüğünün mecaz anlamda kullanılan “üstün nitelikli, değeri” anlamı mevcuttur (TDK, 1968). Evliya Çelebi, altın sözcüğünü mecaz anlamda kullanarak, yerin gerçekten altın çayıra, yani değeri/gür olan bir çayıra sahip olduğunu belirterek köken açıklaması yapmıştır. Bu yerde “öyle yeşil otlar, yonca, lālezār, çemenzār” olup öyle “verimli toprağa” sahiptir ki Evliya Çelebi, mübalağa sanatı kullanarak, atlarının “bir gecede cüsse sahibi olduğunu” belirtmiştir

Menzil-i Karye-i Çayırılı

“Ḥaqqā ki nebātāt [u] giyāhātı vefret üzredir” (SN III, 122a).

Evliya Çelebi, bu yerin “otları ve çayırlarının bol olduğunu” belirterek adını çevredeki bitki örtüsünden aldığı ifade etmiştir. Hattâ mübalağalı bir anlatımla “otlarının ve çayırının bolluğun da üzerinde” olduğunu ifade etmiştir.

Menzil-i Kaşaba-i Zambakıyye

“Ḥaqqā ki bir maḥşūdār vādī içre bāğ u bāğçeli ve zambak şükūfeli üç yüz ḥāneli ma‘mūr büleydedir” (SN III, 24a).

Evliya Çelebi, “verimli vadi içinde bağlı, bahçeli ve zambak çiçekli” olmasından dolayı Zambakıyye ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Menzil-i Ülke-i Oraman

“Bir dere kenārında ḥaqqā ki orman ḥıyābānlı bāğ u bāğçeli ve cāmi‘ ü ḥān u ḥammāmlı çārsūsuz bir ma‘mūr u ābādān biñ beş yüz ḥāneli belde-i ma‘mūrdur.” (SN IV, 374a).

Evliya Çelebi, “bir dere kenarında gerçekten orman hıyâbânlı, bağlı, bahçeli” olduğunu belirterek köken açıklaması eğiliminde bulunmuştur.

2.1.8. Yerin Renk Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi bazı yer adlarının kökenini, ilgili yerde baskın bir şekilde görülen belli bir renge dayanarak açıklama eğilimi gütmüştür.

Kızıllı

“Menzil-i Karye-i Ceremāt: Nehr-i Tennūr'uñ cānib-i ġarbī taraḥı olmağile Zübdāniyye nāḥiyesi ḥudūdunda yüz ḥāneli muṭī‘ Dürüzī köyüdür, kim bunlara

ızılı ta‘b r ederler. Ceng maħallerinde "H b r" deyü fery d-ı g lbang  ekerler. Cem ‘i b y tlarının der-i d v rları ve bacaları ve ğayt nlarında dud ağaçları ve zeyt n ağaçları kıızıl aŐı ile boyanmıŐtır. H kmet-i H d  cem ‘i dağlarında ve Őahr larında t r bları kırmızı h k-ı ‘anber-p k olduğundan ızılı derler ve cem ‘i Őıby n u nisv n-ı emred ninin lib sları ve başlarında t cları kırmızı g vezi ma demdir” (SN III, 37b).

Evliya  elebi, “bütün evlerinin duvarlarını kapıları, bacaları, bahçelerde bulunan dut ve zeytin ağaçları kıızıl aŐı ile” boyalı olup “bütün dağ ve ovalarındaki toprakları da temiz kokulu kırmızı toprak olduğundan” Ceremat köyüne ızılı denilmektedir.

2.1.9. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya  elebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede bulunan bir hayvan türüne dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını çevrede yaygın bir Şekilde bulunan (*arye-i Yılanlı*, *arye-i Bek f r*) veya bölgeyle ilgili bir rivayette yer alan bir hayvan türünden (*Şehr-i M Ő*) alan mek n adları olmak üzere köken açıklamaları yer almaktadır.

arye-i Bek f r

“arye-i Bek f r lis n-ı Ekr d’da s ylenici Őıĉan köyü demektir. H k  ki faresi çokdur ve hirresi azdır” (SN IV, 376a).

Evliya Çelebi, Bek f r Köyü’nün anlamının Kürt dilinde “Őıĉan Köyü” olduğunu belirtip bu köyün faresini çok olduğunu onaylamaktadır. Dankoff (2013), *bekufar* sözcüğün “Őıĉan (“Kürtçe)” anlamının bulunduğunu ifade edip “bir yer adı için verilen kurmaca (?) açıklama” olduğunu açıklamıştır (s. 72).

arye-i Yılanlı

“İki yüz h neli ve bir c mi‘li m selm n aryesidir. Amm  yılanı ğ yet çokdur” (SN III, 124b).

Evliya  elebi, yılanın çok olduğunu belirterek, bu yerin adını çevrede yaygın olan bir hayvandan aldığını ifade etmiştir.

Menzil-i Kargaçamı

“Ve karga çamı nāmıyla meşhūr-ı āfāk olmasınınıñ sebab-i tesmiyyesi oldur kim bu şakız ma‘deni gölleriniñ üzerine cemī‘i hūş-ı tıyūr kōnsa cemī‘i murğ-ı zeyrekler cenāhlarından yapışup şayd olunduğıyçün Kargaçamı derler” (SN IV, 405a).

“Ve bu ma‘dende nice ceyran u erneb ve gāv-ı beyābānī ve hımār-ı berrī ve niçe biñ gurāb-ı vahşī ğarķ olduğundan Kargaçamı derler” (SN IV, 405a).

Evliya Çelebi, bu yer adının kökenini iki yerde açıklamıştır. İlk metinde, “sakız madeni göllerinin üzerine kuşlar konduğu zaman tüm zeyrek kuşlarının kanatlarına yapışıp avlandıkları için” Kargaçamı denildiği belirtilmiştir. İkinci metinde ise, burada birçok “ceylan, tavşan, yaban öküzü, yaban eşeği ve binlerce vahşi kargalar boğulduğu için Kargaçamı” denildiği belirtilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1993), *çam(I)* sözcüğünün “toplu, küme olan şey” anlamı bulunmaktadır (s. 1063). Evliya Çelebi, “ceylan, tavşan, yaban öküzü, yaban eşeği ve binlerce vahşi karganın” bu yerde toplu bir şekilde durduğunu belirtmiş ve bundan yola çıkarak yer adının isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Şehr-i Muş

“Ba‘dehū yine Nemrūd-i la‘īn kavmine Cenāb-ı Hayy-i Kādīr Muş Şahrāsı’ndan bir fāre-i ‘azīm hāşıl edüp cümle Nemrūdīleri tenāvül edüp şehr-i Muş ahālīsın helāk etdüğüyçün şehr-i Muş derler. Zirā bu şehir kırbunda mūşuñ tūlū‘ etdüğü ğār-ı ‘azīm nümāyāndır. Bu ğār içinde olan gūnā-gūn fāre ve şıçan ve pūndıka ve mūş bir diyārda yoķdur. Ammā bi-emri Hūdā İskender Filikōs’u tılsımı sebebiyle Muş Şahrāsı’na aşlā şıçan olmaz. Ammā kādīm zamānda mūş-ı kebīr sebebiyle Muş şehri derler” (SN III, 87a).

Rivayete göre; “kovulmuş Nemrud kavmine Tanrı Muş Sahrası’nda büyük bir fare çıkarır ve bu fare tüm Nemrut kavmini yiyerek Muş halkını öldürdüğü için Muş şehri” ismiyle isimlendirilmiştir. Evliya Çelebi, “şehir yakınında farenin çıktığı büyük mağara”nın belli olduğunu ve bu mağaranın içinde başka yerlerde olmayan “gūnā-gūn fāre ve şıçan ve pūndıka ve mūş”un olduğunu belirtmiştir.

Farsça kökenli *mūş* isminin “fāre” anlamı bulunmaktadır (Develliođlu, 2012, s. 804). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun bir köken açıklamasında bulunmuştur. Diğer kaynaklara

baktığımızda, şehrin adının kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. “Bazı rivayetlere göre Muş adı suların bolluğunu ifade eden Süryânîce “muşa” kelimesinden gelir, bazılarına göre ise şehri kurduğu söylenen Muşet adlı bir kişiden kaynaklanır” (Tuncel, 2020, s. 369).

2.1.10. Çevredeki Bir Bitki ve Meyve Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede yaygın bir biçimde bulunan belli bir bitki türüne dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını çevrede yaygın olarak bulunan “erzenden” alan yer adları (*Āzerbaycān, Erzen-i Cezīre-i Dicle, Erzen-i Ahlad, Erzincān, Erzurūm*); adını çevrede yaygın olarak bulunan “limondan” alan yer adları (*Ķarye-i Vādī-i Limon*) ve adını çevrede yaygın olarak bulunan “güğemden/göğemden” alan yer adları (*Ķarye-i Güğemlū/Göğemli*) olmak üzere köken açıklamaları incelenmiştir.

Āzerbaycān

“Müverrihān-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-ābāda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkā ki erzeni, ya’nī darısı çok olur, ammā dest-i Āl-i Osmān’da Erzen nāmıyla meşhūr olan beş şehir-i ‘azīmlerdir. Evvelā biri diyār-ı ‘Acem’de Erzenbaycān’dır kim aña ‘Acem müverrihleri Āzerbaycān derler, o kim şehir-i Tebrīz-i dilāvīz’dir kim sene 991 tārīhinde dest-i Āl-i Osmān’da iken Şāh-ı ‘Acem istilā edüp hālā niçe ‘Acem’de kaldı ” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nī darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan *Erzen* adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden birincisi tarihçilerin “Āzerbaycān” olarak adlandırdığı “Erzenbaycān”dır. Başka bir deyişle, Evliya Çelebi Azerbaycan adının kökenini Erzenbaycān olarak açıklamıştır.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Azerbaycan sözcüğü, “Gaugamela yenilgisinden (M.Ö. 331) sonra Büyük İskender’in hizmetine giren İranlı satrap Atropates’in adından gelmektedir” (Buniyatov, 1991 s. 318). Daha sonra ise “Ermenice’de Atrapatakan, Orta Farsçada Aturpatakan, Süryânîce’de Azarbaygan şeklinde telaffuz edilen kelime Arapçada g/c değişikliğiyle Azerbaycan’a dönüşmüştür” (Buniyatov, 1991 s. 3).

Cezire-i Dicle Erzen

“Müverrihân-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmiyla meşhûr olan beş şehir-i ‘azîmlerdir. (...) Dördüncüsü Erzen-i Cezîre-i Dicle'dir kim Nehr-i Şaţ ve Nehr-i Furât mâbeyninde Erzen-i Dicle'dir” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nî darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden dördüncüsü “Erzen-i Cezîre-i Dicle” olarak ele alınmıştır.

Erzen-i Ahlad

“Müverrihân-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmiyla meşhûr olan beş şehir-i ‘azîmlerdir (...) Beşincisi bu Erzen-i Ahlat'dır kim cümle erzenlerden kadîm ve şehir-i ‘azîm idi” (SN IV, 238b).

Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı (hububattan)” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 262). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olarak bu şehrin adının köken açıklamasını yapmıştır. Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nî darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden beşincisi olarak “Erzen-i Ahlat” verilmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Şehrin en eski sakinleri olan Urartular buraya Halads, Ermeniler Şaleat (Şaliat), Süryânîler Kelath, Araplar Hılât, İranlılar ve Türkler ise Ahlat” (Sümer, 1989, s. 19) dediği görülmektedir.

Erzincân

“Müverrihân-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmiyla meşhûr olan beş şehir-i ‘azîmlerdir. (...) Üçüncüsü yine Erzurûm kırbunde ara yatı menzilde şehir-i Erzincân'dır kim aña efvâh-ı nâsda Erzicân derler” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nī darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden üçüncüsü “Erzigān” köküne dayandırılan “Erzincan”dır. Diğer kaynaklara bakıldığında, şehrin adının “Strabon’un İlkçağ’da bu bölgede bulunduğunu belirttiği Eriza şehriden” (Miroğlu, 1995, s. 318) geldiği ileri sürülmektedir.

Erzurüm

“Müverrihān-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-ābāda Erzen-i Ahlad demişler. Hāḳḳā ki erzeni, ya’nī darısı çok olur, ammā dest-i Āl-i Osmān’da Erzen nāmıyla meşhūr olan beş şehir-i ‘azīmlerdir (...) İkincisi Erzeni’r-rūm’dur kim aña Erzurüm derler.” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nī darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden ikincisi “Erzeni’r-rūm” köküne dayandırılan “Erzurüm”dur. Evliya Çelebi’nin sözcüğün kökeni ile yaptığı açıklama, diğer kaynaklarda da görülmektedir. Şehrin bilinen en eski adı, Bizans İmparatoru II. Theodosios’un (408-450) adından gelen Theodosiopolis’tir (Küçük, 1995, s. 321) “Türkler, Erzen’i fethettikten sonra (1048-1049) buradaki halkın bir kısmının sığındığı Theodosiopolis için Erzen adını kullanmışlardır. Ancak Siirt taraflarındaki diğer Erzen’den ayırmak ve bunun Anadolu’ya ait olduğunu belirtmek için sonuna Rum kelimesini” (Küçük, 1995, s. 321) ekleyerek “Selçuklu paralarında şehrin adı Erzenü’r-Rūm (أرزن الروم), Erzen-i Rūm (ارزن روم) ve Erz-i Rūm (ارز روم)” biçiminde görülmektedir (Küçük, 1995, s. 321).

Tietze (2016), Erzurum şehri için ‘*Arz-ı Rūm* [Arapça *arḍ* ‘toprak, arazi’ ve Rūm ‘Roma= Bizans imparatorluğu; Anadolu]’ veya “‘*Arz-ı/ Erzen-i Rūm*’ olmak üzere iki köken önerisi vermiştir (s. 636). “Erzurum şehrine yakın olan Arzan/Erzen şehri 1048/1049 senesinde Selçukluklar tarafından yıkıldıktan sonra ahalisi (o zaman ismi daha *Ḳālīḳalā* olan) Erzurum’a” (Tietze, 2016, s. 637) yerleşmiştir.

Ḳarye-i Güğemlü/Göğemli

“Ḥaḳḳā ki erik ḳadar güğemü olur” (SN III, 125a).

Evliya Çelebi, köyün adını ile köyde bulunan “erik kadar göğem”in arasında bir ilişki kurarak köken açıklamasında bulunmuştur. *Gögem* sözcüğünün “çakaleriği veya mürdümeriği (ekşi erik)” (Dankoff, 2013, s. 119), “bir çeşit dağeriği” (Dilçin, 2018, s. 107) anlamları bulunmaktadır. *Kamus-ı Türki*'de ise (2015), güğüm biçimiyle ve “Haşebî sert bir ufak ağaç; bu ağacın verdiği eriğe müşabih mavi meyve” anlamlarıyla yer almaktadır (s. 404). Evliya Çelebi, sözcüğün bu anlamlarına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ḳarye-i Vādī-i Limon

“Cümle ‘asākirle bir limonlu şahrāda ḥayemātlar ile meḳş olup (...)” (SN III, 44a).

Evliya Çelebi, bu yerin “bir limonlu sahrada” bulunduğunu belirtirken Vādī-i Limon köyünün adını nereden aldığı açıklamıştır.

2.1.11. Çevrede Yaygın Olan Meslek Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının çevrede yaygın olan meslek adına dayanarak açıklamıştır. Ele alınan sınıflandırmada Demirciler köyünde tüm kâfirlerin demirci ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir.

Ḳarye-i Demirci

“Bu daḥi Van deryāsından ba‘īd Ercīş ḳal‘ası ḥākinde üç yüz ḥāneli ma‘mūr Ermenī köyüdür kim cümle kefereleri demircilerdir ve ze‘āmetdir” (SN IV, 244b).

Evliya Çelebi, köyde yaşayan “tüm kâfirlerin demirci” olduğunu belirterek köken açıklamasında bulunmuştur.

2.1.12. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Dini Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde yaşayan kişilerin dini özelliklerine dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını yerleşim yerindeki halkın mezhebine dayanarak alan yer adları (*Kend-i Şāhseven*, *Kend-i Seyyidler*, *Şehr-i Sīne*) incelenmiştir.

Kend-i Şāhseven

“Cümle halkı şāhsevenlerdir kim hīn-i cengde şāh elinden tolu ayak çakır içenlerdir kim cümle teberrāī kıızıl Kıızılbaş-ı evbāşlardır” (SN IV, 300a).

Evliya Çelebi, köyün “bütün halkı şāhsevenler” olması nedeniyle Şāhseven köyü denildiğini belirtmiştir.

Kend-i Seyyidler

“Nihāvend hākinde cümle halkı sādāt-ı kirām Sünnilerdir” (SN IV, 308b).

Arapça kökenli sādāt sözcüğü “seyyitler, ulular” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2012, s. 1059). Arapça kökenli kirām sözcüğünün ise “soyundan gelenler, soyu temizler; ulular, şerefliiler” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 600). Evliya Çelebi, köydeki bütün halkın “seyyit soyundan gelen Sünniler” olduğunu belirterek Seyyidler köyünün adının kökenini açıklamıştır.

Şehr-i Sīne

“Vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehr-i Sīn'de niçe biñ şahābe-i kirām kabri vardır. Anıñcün Sīn derler” (SN IV, 319b)

Arapça kökenli sīn sözcüğünün “Çukur, delik, kabir” anlamları mevcuttur (Şemsettin Sami, 2015, s. 1090). Dankoff da (2013) *sin* sözcüğünün “mezar” anlamı olduğunu belirtmiştir (s. 212). Arapça kökenli sādāt sözcüğü “seyyitler, ulular” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2012, s. 1059). Arapça kökenli kirām sözcüğünün ise “soyundan gelenler, soyu temizler; ulular, şerefliiler” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2012, s. 600). Evliya Çelebi, “Sīn şehrinde binlerce

seyyit soyundan gelenlerin kabri bulunduğu için” Sine şehri ismiyle isimlendirildiğini ifade etmektedir.

2.1.13. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Niteliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde yaşayan kişilerin niteliklerine dayanarak açıklamıştır. *Bapır köyünde* yaşayan kişilerin özelliği hâkim olmaları iken, *Dinç şehrinde* yaşayan kişilerin ortak özelliği dinç olmaları olarak belirtilmiştir.

Ḳarye-i Bapır

“Nām maḥalle üç yüz âdemle varup Bapırn̄ ya‘nī ḥâkimleriniñ ḥânesine nüzül edüp (...)” (SN IV, 216a).

Evliya Çelebi, “Bapırn̄ ya‘nī ḥâkimleriniñ ḥânesine” indiğini belirterek Bapır köyünün adının bu yerde bulunan hâkimlerin hanesinden geldiğini ifade etmiştir. Kürtçe bir sözcük olan “*bapır*”ın “yaşlı adam, koca herif, dede, aşiret reisi, şeyh” (Dankoff, 2013, s. 70) anlamlarına bulunmaktadır. Arapça kökenli “*hâkim*” sözcüğü ise “hükmeden, amir, galip” anlamlarına sahiptir (Şemseddin Sami, 2015, s. 421). Evliya Çelebi, köyün adının köken açıklamasını yaparken sözcüklerin anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmıştır.

Şehr-i Dinc

“Ḥaḳḳā ki şehr-i Dinc olmağıla āb [u] hevāsınıñ leṭāfetinden ḥalkı dincdir ve memāliki günçdür.” (SN III, 86a).

“*Dinç*” sözcüğünün “Vücudu sağlam, kuvvetten düşmemiş, tüvana, tendürüst” anlamları bulunmaktadır (Şemseddin Sâmi, 2015, s. 260). Evliya Çelebi, şehrin “suyu ve havasının güzel olması nedeniyle” halkının dinç olduğunu ifade ederek bu yer adının köken açıklamasını yapmıştır.

2.1.14. Çevrede Tanınmış Bir Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede tanınmış bir coğrafi unsura dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, *Deliklitaş* köyünün adını, belli bir rivayet eşliğinde, çevrede bulunan bir kayadan aldığı belirtilmiştir.

‘Ayn-i Şül

“Nām maħalle varılup şıkıf nāhiyesinde ‘Ayn-i Şül nāmında bir kayadan ayn-ı hayāt şu çıkup aşağıda bir buhayrecik olur” (SN III, 38a).

Evliya Çelebi, ‘Ayn-i Şül adında bir kayadan hayat pınarı su” çıktığını belirterek ‘Ayn-i Şül köyünün adının nereden geldiğini belirtmektedir.

Ƙarye-i Deliklitaş

“Hatta bu delikli kayā içün bu diyār halkı Hazret-i ‘Alī Düldül’ün bu kayaya bağlamak murād edindikde mübārek dest-i şerīfiyle bu kayayı delüp Düldül’ün bağladıklarından Deliklişaya derler, deyü hikāye etdiler” (SN IV, 244b).

Evliya Çelebi, bölgedeki halkın bilgilerine dayanarak köken açıklaması yapmıştır. Rivayete göre, “Hazret-i Ali Düldül’ünü bu kayaya bağlamak istediğinde mübarek kutsal elleriyle bu kayayı delip Düldül’ün bağladığından” dolayı Deliklitaş köyü denildiğini belirtmiştir.

2.1.15. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerin coğrafi yapısına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, ele alınan yer adlarının adını; çevrede bulunan nice gölden (*Biñgöl*), coğrafi yapısının yokuşlu oluşundan (*Belen kasabası*), tehlikeli bir yerde bulunmasından (*Ƙarğa Sekmez*) ve kat kat mağaralara sahip olmasından (*Ƙarye-i Mağār*) dolayı aldığı ifade edilmiştir.

Biñgöl

“Biñgöl derler, ammā niçe biñ göl vardır” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, bu yere Bingöl denildiğini, ancak mübalağalı bir anlatım kullanarak “nice bin göl” olduğunu belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Bingöl adının “üzerinde çok sayıda buzul gölü bulunan ve günümüzdeki şehre adını veren Bingöl Dağı”ndan aldığı belirmektedir (Tuncel, 1992, s. 183).

Belen kasabası

“Lisān-ı Türkmān'da "belen" bir yoğuş olan yire derler” (SN III, 21b).

Evliya Çelebi, Türkmen dilinde yokuş olan yere “belen” denildiğini belirterek ele alınan kasaba adının nereden geldiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, *beleñ (bilen)* sözcüğünün “dağlık, sarp yer, dağ beli” (Dilçin, 2018, s. 42) anlamları vardır. Tietze (2016), *belen* sözcüğünün biçim ve anlam açısından “*belek III* ile aynı kelime veya aynı kökten” (s. 643) gelebileceğini, ancak “ikisi arasındaki münasebet izaha muhtaç” (s. 643) olduğunu belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1965), “*belek VIII*” sözcüğünün “üzerinden yol geçen tepe” (s. 609) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “*belen*” sözcüğünün anlamına uygun olarak Belen kasabasının köken açıklamasını yapmıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında *belen* sözcüğü Türkçede “iki dağ arasındaki yer, geçit” anlamına gelir. Anadolu’da bu isimde pek çok yer adına rastlanmaktadır. Kelime kaynaklarda “Bilân ve Beylân (بيلان) şeklinde de” (Halaçoğlu, 1992, s. 403) geçtiği ifade edilmiştir

Ƙarğa Sekmez

“Nām beli yüz biñ belā-yı hırāş-ı cān çekerek bārān-ı rahmet içerek ol maḥall-i muḥātarayı ‘ubūr edüp aña Ƙarīb Gök Gedik nām maḥalli daḥi geçüp (---) sā ‘atde (...)” (SN III, 21b).

Evliya Çelebi, Karga Sekmez adlı tehlikeli yerden geçerken “yüz bin candan bezdiren belalar çekerek yağmur suları içerek” geçtiğini belirterek köken açıklamasında bulunmuştur. Karga Sekmez adı, bu yerin ne kadar tehlikeli olduğunu belirtmektedir.

Ḳarye-i Mağār

“Bu maḡallerde bir ḳayalı derelerde Benī İsrā’īl şehirlerinden şehir-i Ḥayyān nām bir şehir var imiş. Lākin cümle mağārlarda sākinlermiş kim ḳat-ender-ḳat mağāra-i ‘azīmlerdir.” (SN III, 44a).

Arapça kökenli *magār* sözcüğü “mağara” anlamına sahiptir (Redhouse, 1890, s. 1918). Rivayete göre, bu yerde Hayyan şehri adında bir şehir varmış ve bu şehrin halkı kat kat büyük mağaralarda oturmuş. Evliya Çelebi, Magar köyünün halkının “mağaralarda oturduğunu” belirterek köyün adının halkın oturduğu mağaralardan geldiğini ortaya koymuştur.

2.1.16. Yerleşim Yerinde Tanınmış Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde tanınmış bir yapı adına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan Fener kasabasının adı “tepesi fenerlerle aydınlatılan kale”den gelmektedir.

Ḳaşaba-i Fener

“Fener nāmıyla müsem mā olmasının aşlı oldur kim Ebü'l-feth Ğāzī ‘Aşrı’nda henüz feth olmuş diyār-ı nevşār olmağıla dağlarında olan küffār bu büleydeyi nehb ü ğāret edip yine [171a] kūh-ı hıyābanları cāy-ı menāş edinirlerdi. Āḫir Meḡemmed Ḥān-ı Ğāzī’ye bu büleyde ahālisi tazallum edüp bu rabṭa ḡāricinde eflāke ser çekmiş bir ḳulle-i bālā inşā edüp içine müstaḡfızān ḳodu kim ḡaydud küffārı bu büleydeyi nehb ü ğārete geldikde bu ḳulleden ṭoplar ve tüfengler atılıp ḳulleniñ tā zīrve-i a’lāsında fānūs lar ve āteşler ile çerāġān ederlerdi. Bu çerāġistānı sā’ir ḳurālardan görenler ve leb-i deryāda Silivri ḳal’ası ‘askeri görüp atlarına süvār olup bu Fener ḳaşabası imdādına yetişüp küffārdan ḡalāş ederlerdi. Anıñçün bu rabṭaya ḳaşaba-i Fānūs-ı Vize derler” (SN III, 170b/171a)

Rivayete göre, Fatih Sultan Mehmet döneminde yeni ele geçirilen kasaba olması nedeniyle bu yerin dağlarında yaşayan kâfirlerin kasabayı talan edip tekrar ormanlık dağa sığınınca kasabadaki halk bu durumu Fatih Sultan Mehmet’e şikâyet eder. Bu durum üzerine, “bu kasaba dışında göklere baş çekmiş yüksek bir kule inşa edip içine muhafızlar” koyar. Kâfirler tekrar kasabayı yağmalamaya gelince kuleden “toplar ve tüfengler” atılır ve kulenin en tepesi fenerler ve ateşler ile aydınlatılır. Aydınlanmayı gören diğer köydekiler ve deniz kıyısındaki Silivri

Kalesi askerleri, Fener kasabasına yardıma gelip kâfirlerle savaşır. Bu nedenden dolayı, kasabaya “Fânūs-ı Vize” denilmiştir. Arapça kökenli *fânūs* sözcüğünün “içinde mum yakılan büyük fener, camlı mahfaza, abajur” (Devellioğlu, 2015, s. 286) anlamları mevcuttur. *Fenar/fener II* “lamba ve ışığı koruyan mahfaza” sözcüğü ise “Yunanca φανάρι (fanári)” kökünden gelmektedir (Tietze, 2016, s. 55).

Diğer kaynaklara bakıldığında, Bizans zamanında Fanarion kentine “A. van Millingen’in 1351 tarihli bir belgeye dayanarak Fanari adını taşıdığını kaydettiği bir kapıdan” (Artan, 1995, s. 341) giriliyordu. Osmanlı döneminde Fener Kapısı olarak adlandırılan kapıya 16. Yüzyıla ait bazı haritalarda “Porta Fari ve Porta del Faro denilmesi, bu bölgede Haliç kıyılarının önemli bir deniz fenerinin” (Artan, 1995, s. 341) bulunduğunu göstermektedir.

2.1.17. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde bulunan boy, aile, topluluk ve kavim adlarına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını yerleşim yerinde yaşayan topluluktan alan yer adları (*Şehr-i Zov; Kaşaba-i Übülle; Tatarbâzarcığı; Tatarlar Mezârlığı*) ve adını yerleşim yerinde yaşayan halkın ırkından alan yer adları (*Ķarye-i İzoli; Kend-i Vestân*) olmak üzere köken açıklamaları yer almaktadır.

Şehr-i Zov

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu al‘anıñ cānib-i Őimālisindeki küh-ı ‘azımlere Cebel-i Zov derler. al‘a binā olmazdan muaddem araoyunlu‘dan ara Yūsuf Ĥān‘ıñ ara Zov abīlesi ol dağlarda sākin olduğıyçün küh-ı Zov derlerdi. Anlarıñ cem‘iyyeti sebebiyle bu Ĥazzo zemīninde bir Őehr-i müzeyyen olup Őehr-i Zov derler” (SN IV, 220a).

Evliya Çelebi, Zov Şehrinin adını Zov kabilesinden aldığı belirtmiştir. Kalenin kuzeyindeki Zov Dağı bulunmaktadır. Kale yapılmadan önce “Karakoyunlu‘dan Kara Yusuf Han‘ın Kara Zov kabilesi” bu dağlarda yaşadığı için Zov Dağı denilmiştir. Zov kabilesinin toplanması nedeniyle, “Ĥazzo zemininde güzel bir Şehir kurulunca” Zov kabilesinin ismi ile isimlendirilmiştir.

Ḳarye-i İzoli

“Cümle ahālîsi ḥırsız u ḥarāmî ve ḳuttâ‘u‘ṭ-ṭarîḳ İzoli Kürdleridir” (SN IV, 197a).

Evliya Çelebi, İzoli köyünün tüm halkının “hırsız, haramî ve haydut olan İzoli Kürtleri” olduğunu belirterek İzoli köyünün adının nereden geldiğini açıklamaktadır.

Ḳaşaba-i Übülle

“Müverriḥân-ı selef taḥrîri üzre Ḥazret-i İskender-i Zülkarneyn bu ḥāk-i pāke ḳadem başıḳda Ḥazret-i Ḥızır İskender ile bile olup bu şehri inşâ edüp ismine dâr-ı Ebülhe derler, ya‘nî Oğuz şehri demek olur. Ammâ ḥâlâ elsine-i nâsda mâ-ḳablinde elifi zamme ile ḳırâet edüp mâ-ba‘dinde zamîri taḥfîf-i kelâm için ref‘ edüp Übülle derler” (SN IV, 363b).

Evliya Çelebi, eski tarihçilerin yazdıklarına dayanarak, Übülle kasabasının adının kökeni ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Belirtilene göre, Hazret-i İskender-i Zülkarneyn burada Hazret-i Hızır ile birlikte Übülle şehrini inşa edip ismine “Dâr-ı Bülhe, yani Oğuz şehri” demişlerdir. “Ama ḥâlâ halk dilinde sözcüğün başındaki elifi zamme ile okuyup sonundaki zamiri hafif söyleyerek Übülle” demişlerdir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Dankoff (2013), *bülh*, *bülüh*, *bülhe* sözcüğünün “bön, saf, andavallı” (s 78) anlamına sahip olduğunu belirtmiştir.

Kend-i Vestân

“Cümle ahālîsi ḳavm-i Ekrād-ı Vestânîdir” (SN IV, 374a).

Evliya Çelebi, köyün “tüm halkı Vestan Kürdü” olduğunu için “Vestân” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Tatarbâzarcığı

“Ġâzî Ḥudâvendigâr bir ḳabile Tatar ḳavmi iskân etdirdiğiçün Tatarbâzarı [136b] derler” (SN III, 136a/b).

Evliya Çelebi, I. Murat’ın Tatar kavmini buraya iskân ettirdiği için Tatarpazarı denildiğini belirtmiştir.

Tatarlar Mezarlığı

“Sene târihinde (---) (---) ‘Aşrı’nda Yanbolu ve İslimye ve Kızılağaç’da oturan sultânlar bahânesiyle niçe biñ Tatar Edirne’ye şebhün edüp mahpūs olan hânı ıtlâka sa’y ederlerken cümlesin dendân-ı tîğdan geçirüp ol cebbânedede hânlarıyla defn etdiklerinden Tatarlar Mezarlığı derler” (SN III, 167b).

Evliya Çelebi; “Yanbolu, İslimye ve Kızılağaç’da oturan sultanlar bahanesiyle nice bin Tatar Edirne’ye gece baskınları edip mahsup olan hanı kurtarmaya çalışırlarken hepsi kılıçtan geçirilip o mezarlıkta hanlarıyla birlikte defnedildiklerinden” dolayı Tatarlar Mezarlığı ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.1.18. Halkın İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini halkın inancına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Belde-i ‘Ubbādān

“Şehr-i ‘Ubbādān nāmıyla mevşūf olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehriñ ahālîsi Hazret-i ‘İsā nübüvvetinde cümle ‘İsevîler idi. Hazret-i ‘İsā Hazret-i Risâlet-penâhiñ altı yüz yıl şoñra Hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Muştafâ geleceğın bu hâlka tebşîr etdikde cümlesi altı yüz yıl muqaddem Hazret'e İmân getirdiler. Cümlesi müslim ü mü'min ü muvahhid oldular. Ba'dehū Bağdād'da Tāk-i Kısra münhedim olup ‘Urfa'da âteşgede-i Nemrūd sönüp niçe biñ ‘alâmetler zühür edüp Hazret-i Resül vücūda geldiği gice cümle kavm-i ‘Ubbādān tecdîd-i İmân etdiler. Anıñçün bu kavme kavm-i ‘Ubbādān deyü tesmiye olunmuşdur. Ba'dehū Hazret-i Resül'e kırk yaşında nübüvvet geldikde bu kavim cümle Hazret'e varup tecdîd-i İslâm etdiklerinde Hazret buyurdular kim "Yâ kavm-i ‘ibādullah-i ‘ābidān-ı ‘Ubbādān! Size müjde olsun kim Cenāb-ı Allah siziñ üzeriñize ve şehriñiz üzre cennetden bir kapu açdı kim şubh u mesâ size ve hayvânlarıñıza ve türāb-ı pākîñize ve cümle mevtāñıza ol rahmet kapusundan rahmet saçılıp yetmiş ‘aded āfāt-ı semāvî ve ‘āfāt-ı arızîden hâlâş olduñuz." deyü bu kavm-i ‘Ubbādān'a tebşîr etmişdir” (SN IV, 363b).

İfade edilene göre; bu yerde yaşayan halk, Hazret-i İsa peygamberliği döneminde İsevî iken Hazret-i İsa'nın altı yüz yıl sonra son peygamber olan Muhammed Mustafa'nın geleceği haberini vermesi üzerine tüm halk altı yüz yıl önceden Hazret-i Muhammed'e iman edip Müslüman olurlar. Altı yüz yıl geçtikten sonra Hazret-i Muhammed gelince bu yerde yaşayan

tüm halk imanlarını yenilemiştir. Onun için bu kavme Ubbâdân kavmi denilmektedir. Hazret-i Resûl'e 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman bu kavim Hazret-i Muhammet'e gidip İslâmlıklarını yenilediklerinde Hazret "âbidân-ı Ubbâdân kavmi" olarak hitap eder.

Arapça kökenli olan *'ābid* sözcüğünün "ibâdet (kulluk) eden, tapınan" (Devellioğlu, 2015, s. 4) anlamlarına sahiptir. Arapça kökenli *'ubbâd* sözcüğü ise "'ābid'in çoğul şekli"dir (Kuşeyri, t.y.). Diğer kaynaklara bakıldığında, şehir "VIII veya IX. yüzyılda Abbâd b. Hüseyin adlı bir din adamı tarafından" (Gürsoy, 1998, s. 6) kurulmuş ve onun ismiyle isimlendirilip 'Abbâdân adını almış, ancak "1935'te Rızâ Şah'ın İran'daki Arapça yer adlarını Farsçalaştırma politikası sonucunda Âbâdân'a çevrilmiştir" (Gürsoy, 1998, s. 6).

2.1.19. Halkın Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini halkın belli bir özelliğinden yola çıkarak açıklama eğilimi göstermiştir. Oluşturulan sınıflandırmada yer alan *Mühennāvī Kalesi* ile burada oturan "kınalı elli hatunlar" arasında bir ilişki kurularak kalenin isimlendirilme nedeni belirtilmiştir.

Ḳal'a-i Mühennāvī

"Sene 241 tārīhinde Hārūnu'r-Reşīd hātūnu Zübeyde Sultān bināsıdır. Anıñçün Ḳal'a-i Sultānī {derler ammā} Ḳal'anın lūgāt-i şahīhi ba'zı müverrihīn ḳavli üzre Mühennāvī derler. Zirā bunda zamān-ı hulefâda cümle hınnâ destli havâtınler sâkin olmağile Ḳal'a-i Mühennâ ya'nī kınalanmış Ḳal'a derlerdi. Ğalaṭ-ı meşhūr evlâ olmağile Ḳal'a-i Mühennāvī derler" (SN IV, 363a).

Evliya Çelebi, "Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Sultan'ın yapısı" olduğu için Sultan kalesi denildiğini, ancak bazı tarihçilere göre kalenin doğru söylenişi "Mühennāvī" olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, "burada halifeler döneminde kınalı elli hatunlar oturduğundan Mühennâ Kalesi yani "Kınalanmış Kale" denilmiş ve "bozulmuş söylenişi yaygınlaşarak Mühennāvī" adını almıştır.

Arapça kökenli *hınâ/hınnâ* sözcüğünün "kına" anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 416). *Muhanna* sözcüğünün ise "kına ile renklendirilmiş" anlamı vardır (Redhouse, 1890, s. 1768). Evliya Çelebi, sözcüklerin anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

2.1.20. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini bir kişinin sahip olduğu unvana dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Belde-i Babadağı

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Hazret-i Sarı Saltık Muhammed Buḥārī hazretleri Hacı Bektāş-ı Velī ile Ḥorāsān'dan ḥurūc edüp Rūm'a teveccüh etdiklerinde Bektāş-ı Velī'niñ izn-i şerīfiyle bu Babadağı maḥallinde tavaṭṭun edüp Leh ve Çeh ve Nemse ve İsfac ve Moskov memleketlerinde Saltık nāmıyla seyāhat edüp şöhre-i şehre olup nihānīce niçe yüz biñ kefere dīn-i İslām ile müşerref olup cümle kāfiristān kendülere mu'tekid olup āḥir vaṭan-ı muḳaddemi olan Babadağı'nda sākin ü medfūn olunduğıyün ḥālā Babadağı derler. Ammā muḳaddemā bir ḥıyābān ormanistān-ı çengelistan imiş. Bāyezīd-i Velī anları rü'yā-yı şāliḫalarında görüp bu şehri anlara vakf eylemişdir” (SN III, 126b).

“Tā bu mertebe şāhib-i 'uzlet Bāyezīd-i Velī iken Ḳal'a-i Kili ve Aḳkirmān Ḳal'alarına müteveccih olduklarında Babadağı'na gelüp "Aya Babadağı niçün derler" deyü su'āl buyurlar. A'yān-ı kübbār-ı memleket eydür "Pādişāhım, zamān-ı ḳādīmde bu şehir içre Sarı Saltık nām bir türbe-i pür-envār var idi. Müngerin türbesin münhedim edüp üzerine ḥār [u] ḥāşāk-ı muzahrefāt dökerek ḳabr-i şerīfi gā'ib oldu" dediklerinde hemān Bāyezīd-i Velī ol maḥall-i mezbelistāna varup bir seccāde üzre Kara Şemseddīn ile ikişer rek'at namāz ḳılup istiḫāre niyyetiyle ḥāb-ālūd olurlar” (SN III, 128a).

Evliya Çelebi, beldenin adını “Hazret-i Sarı Saltık Muhammed Buharî” hazretlerinden geldiğini üçüncü cildin iki ayrı yerinde ele almıştır. Rivayete göre; Hazret-i Sarı Saltık Muhammed Buharî, Hacı Bektaş-ı Veli'nin iznini alarak Babadağı yerinde yurt edinir ve çeşitli memleketlerde Saltık ismiyle gezerek meşhur olur. Daha sonra, önceki vatani olan Babadağı'nda oturup burada gömüldüğü için Babadağı denilmiştir. İkinci metinde de, bu bilgiye ek olarak, şehrin içindeki Sarı Saltık'ın türbesini inkarcılar tarafından yıkılması üzerine kabrinin kaybolduğu belirtilmiştir. Bu konuyu ele alan diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi, Babadağı'nın adı “Rumeli'nin Türkleştirilmesinde büyük hizmetleri geçen ve civar tepelerden biri üzerinde türbesi bulunan Sarı Saltuk Baba'dan” (Aktepe, 1991, 371) geldiği görülmektedir.

2.2. YAPI ADLARI

Evliya Çelebi, gezip gittiği kapı, kuyu, cami, saray, köprü, tekke, hamam, kale, kule, hisar gibi yerlerin adlarıyla ilgili çeşitli köken açıklamaları yapmıştır. Bu bilgileri bazen “*tevārīhlerde, müverrihler, Tevārīh-i Yanvan, Rūm tevārīhlerinde, Tevārīh-i Şerefnāme, Müverrihān-ı İrān-zemīn*” gibi kaynaklara dayandığını belirtmiş, bazen de “*ḥakḳā ki*” ifadesiyle aktardığı bilgilerin doğruluğunu ortaya koymuştur.

Evliya Çelebi, “gibi ifadelerle farklı diller hakkında bilgisi olduğunu ifade etmiştir. Sözcüklerin kökenini açıklarken “*sebeb-i tesmiyyesi, galaṭ-ı meşhur, derler, vech-i tesmiyyesi oldur kim*” gibi ifadeler kullanmış ve bazen sözcüğün kökenini “*lisān-ı ‘Arab, lisān-ı Ekrād, luḡat-i ‘Arabī ve ‘İbrī, kavm-i Moḡol, lisān-ı Ermenī*” gibi farklı dillerle ilişkilendirmiştir.

2.2.1. Bir Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki kapı, kuyu, cami, köşk, köprü, tekke, hamam, kale, kule, hisar adlarının büyük bir çoğunluğunu kişi adına dayanarak köken açıklamaları yapmıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan köken açıklamaları, belli bir sistem içinde ilerlemiş ve büyük bir çoğunluğu yapıcısının adına dayandırılmıştır. Ele alınan yapı adlarına baktığımızda, adını çevrede nazargâhı ve binası olan bir kişinin adından (*‘Alī Hammāmı*); çevrede nazargâhı olan ve bu muhitte doğan kişiden (*Ḥazret-i Seyyid Baṭṭāl Ġāzī Tekkesi*); imar eden kişiden (*Ayaşofya, Ḳal‘a-i Salmas*); yapıcısı olan kişiden (*Ḳaşr-ı Şīrīn, Cāmi‘-i Āḥund Ḥānum, Ḳal‘a-i Şataḥ*); hayrat sahibinden (*Bıyıklı Meḥemmed Paşa Cāmi‘i*); sahibinden (*Cāmi‘-i Emīr Ḳay*); ruhuna hibe edilen kişinin adından (*Cāmi‘u'n-Nüreddīn*); tamir eden kişiden (*Ḥondī Ḥanum Ḥammāmı*); yapıcısının lakabından (*Ḳal‘a-i Ḳarnıyarık*); çevrede gömülü olan bir kişiden (*Ḳaplı Ḳulle*); bir kahramanlık gösteren kişinin adından (*Ketaḡaç Paşa Sarayı*) alan yapı adlarına yönelik köken açıklamaları yer almaktadır.

Alī Hammāmı

“Zīrā Bi’z-zāt Ḥazret-i ‘Alī’niñ nazargâhı olduğundan ve bir kûbbe-i ḥavzını Ḥazret-i ‘Alī binā etdiğinden ‘Alī Hammāmı derler” (SN IV, 404b).

Evliya Çelebi, burada “Hazret-i Ali’nin nazargâhı olduğundan ve bir havuzlu binasını Hazret-i Ali yağmasından” dolayı Ali Hamamı denildiğini belirtmiştir.

Ayşofya

“Tâ Hazret-i ‘İsâ ‘Aşrı’nda Alina kral İslâmbol’u ‘imâr ederken Makedonya olan Filibe şehrinde Ayşof nâm bir kıızı nâmdâr olup serîr [ü] devletine ‘asker cem’ edüp kavm-i Şırfâ elinden şehir-i Şırfâ’yı alup yüz elli sene mu‘ammere olup Vitoş dağında niçe künüz-ı dahme-i Şırfiyâyiller bulup ol defîne-i gencîne ile Şırfiye şehrin müceddeden ‘imâr etdiğiçün Ayşofya dediler. Ba‘dehû bu Ayşof nâm kralıñ dahme-küşâ olduğun babası Alina kral İslâmbol’da istimâ’ edüp biñ ‘araba ve hıntov mâl ile kıızı Ayşof’u İslâmbol’a da‘vet edüp Ayşof kıız ol mâl-ı kenz ile kırk yılda Ayaşofya deyrini ‘imâr etdiğiçün Ayaşofya dediler” (SN III, 137b).

Evliya Çelebi, Ayasofya’nın adını imar edicisi olan “Aysof”tan aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, “Hazret-i İsa döneminde, Alina kralın İstanbul’u imar ederken” Makedonya’da “Ayasof adında bir kız ünlü olup tahtına ve devletine asker toplayarak Sırfa kavmi elinden” Sırfa şehrini alır. Vitoş Dağı’nda bulunduğu hazinelerle “Sırfiye şehrini yeniden imar ettiği için Aysofya” denilmiştir. “Daha sonra Babası Alina kral, Aysof adlı kralın çukur açan (defineci) olduğunu işitip kıızı Aysof’u İstanbul’a davet etmiştir. Aysof, “define mallarıyla kırk yılda Ayasofya Kilisesi’ni imar ettiği için Ayasofya” demişlerdir.

Kaynaklara bakıldığında, Ayasofya adının “Yunanca Αγία Σοφία (Hágia Sofia) “ilâhi hikmet, Tanrı’nın alîmliği” (Tietze, 2016, s. 503) anlamındaki sözcükten geldiği belirtilmiştir. “Yunanca ve İtalyancadan alınma kelimeler arasında *-ya* ekiyle bitenler bulunuyor. Bunların birçoğu Yunanca *-ia* veya İtalyanca *-ia* ile biten nomen abstractum (soyut isim) manasında substantiva feminina’dır (dişil ad). Fakat Yunancadan gelenler neutra çoğulu da olabilir” (Tietze, 2016, s. 215). Ayasofya adında mevcut olan *-ya* eki, Yunancadan gelen *-ya* ekidir (Tietze, 2016, s. 215).

Bi’r-i Tennür-ı Nüh Nebî

“Tūfân-ı Nüh’da ibtidâ mâ-i zulumât bu tennür-ı şerîfden tülû’ etmiştir” (SN IV, 357b).

Arapça “*tavf, tavaf*”dan türetilen *Tūfân* (Şemseddin Sâmî, 2015, s. 1257), “Hz. Nüh zamanında yoldan çıkmışları tedibetmek için Allah tarafından hem gökten yağdırılan, hem de yerden kaynayan bütün dünyayı kaplayan su” anlamına sahiptir. *Seyahatname*’de ifade edilene göre,

yerden kaynarak tüm dünyayı kaplayan suyun ilk çıkış noktası “Nuh Nebî Tandır Kuyusudur”. Bu açıklama aynı zamanda “Nuh Nebî Tandır Kuyusu”nun adının köken açıklamasını ortaya koymaktadır.

Câmi‘-i Peygamber

“Şāhibü'l-ḥayrātuñ vākı‘asına Ḥazret-i Risâlet girüp anlaruñ ta‘limiyle binâ olunmağın Peygamber câmi‘i nâmiyle meşhurdur” (SN IV, 200b).

Evliya Çelebi, “Hayır sahibinin rüyasına “Hazret-i Risâlet girip caminin onların öğretmesiyle yapıldığı için Peygamber Camisi adıyla meşhur” olduğunu belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, caminin “minaresinde bulunan kitâbelerin birçoğunda Hz. Peygamber’in sözleri “kâle’n-nebî” ifadesiyle nakledildiğinden yapıya Nebî Camii, Peygamber Cami veya Câmiu’n-nebî” (Gündüz, 2006, 472) ismi ile isimlendirilmiştir.

Câmi‘-i Sülupeyân

“Ba‘dehū Cebel-i Cūde üzre Ḥazret-i Nūh bir câmi‘ binâ edüp ḥālâ ol câmi‘e ḳavm-i Ekrād Câmi‘-i Sülupeyân derler, ya‘nî ḥalâş olanlar câmi‘i demekdir” (SN IV, 383a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Nūh’un Cūde Dağı üzerinde bir cami yaptığını ve Kürtlerin yapılan camiye “Sülupeyân Camisi, yani Kurtulanlar Camisi” dediğini ifade etmiştir. Dankoff (2013), Kürtçe sülupyan sözcüğünün “kurtulanlar” (s. 216) anlamına sahip olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Ḳaşr-ı Şīrīn

“İbtidâ bānisi ekāsire-i Enūşirvāniyân’dan Melik Pervīz’dır. Ba‘dehū Hārūnu’r-Reşīd’iñ duḫter-i pākīze-aḫteri Şīrīn nām bir bint-i benām bu maḥalde bir ḳaşır binâ etmeğile ol kerīme-i şāhib-i keremiñ ismiyle müsemmā olup Ḳaşr-ı Şīrīn derler. Yoḫsa ibtidâ ismi tevārīḫlerde Ḳaşr-ı Pervīz’dır” (SN IV, 313b).

Evliya Çelebi, “ilk yapıcısı Enûşirvâniyân hükümdarlarından Melik Pervîz” olup daha sonra “Harun Reşid’in temiz yıldız kızı Şirin adlı ünlü kızı bu yere bir *kaşr* “köşk, kâşâne, saray” (Devellioğlu, 2015, s. 568) yaptırdığı için” onun ismiyle isimlendirilip “Kaşr-ı Şîrîn” denildiğini belirtmiştir.

Bıyıklı Mehemmed Paşa Cāmi‘i

“Selīm Hân-ı Evvel’iñ vüzerâlarından fâtiḥ-i Diyârbekir Bıyıklı Mehemmed Paşa ḥayrâtıdır” (SN IV, 201a).

Evliya Çelebi, “I. Selim Han’ın vezirlerinden Diyarbakır fatihi Bıyıklı Mehmed Paşa” hayratı olduğunu belirterek ele alınan cami adının nereden geldiğini açıklamıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında, Bıyıklı Mehmet Paşa’nın “Diyarbakır’da inşa ettirdiği bir camisi” bulunmaktadır, ancak “Kubbesinin kurşunla kaplı olmasından dolayı halk arasında Kurşunlu Cami olarak bilinen bu cami Fâtih Paşa Camii adıyla da” (İlhan, 1992, s. 117) isimlendirilmektedir.

Cāmi‘-i Âḥund Hânım

“Mülük-i selef ḥanî’leriniñ Âḥund nām bir melike ḥatunuñ cāmi‘idir kim medrese ve ‘imâreti vardır ve cemā‘ati vefret üzredir” (SN III, 64a).

Evliya Çelebi, “eski padişah eşlerinden Âḥund isimli bir melike hatunun” camisi olduğunu onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Cāmi‘-i Bedlīs

“Ḳal‘ayı binā eden İskender-i Kübrā’nıñ ḥazīnedârı Bedlīs bināsıdır, ammā ol zamān deyr imiş” (SN IV, 224a).

Evliya Çelebi, Bedlis Camisi’ni yapan kişinin “Büyük İskender’in hazinedarı Bedlis” olduğundan onun ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Cāmi‘-i Deylemî

“Vācibü's-seyr bir cāmi‘ü'n-nür ender nürdur kim şāhib-i tefsîr Deylemî inşā edüp "Tefsîr-i Deylemî bu cāmi‘de te'lîf olunmuşdur." derler” (SN IV, 314b).

Evliya Çelebi, “tefsir sahibi Deylemî inşā etmesinden dolayı” onun ismi ile isimlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Cāmi‘-i Dühük

“Bu cāmi‘i ‘İmādiyye’de Dühük ƙal‘asın binā eden Āl-i ‘Abbāsî’den Şeyh Dühük ƙazretleri binā etmişdir” (SN IV, 314b).

Evliya Çelebi, camiye “Abbasîlerden Şeyh Dühük ƙazretlerinin yaptığını” belirterek, köken açıklamasında bulunmuştur.

Cāmi‘-i Emîr Ƙay

“Bu cāmi‘ şāhibi Emîr Ƙay bu şehr-i ƙadîmiñ muƙarriri olmağile (...)” (SN IV, 239b).

Kay sözcüğünün “padişah” (Dankoff, 2013, s. 144) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan caminin sahibinin şehrin yazıcısı olan Emir Kay olduğunu belirterek, bu caminin adını sahibi olan kişiden aldığı ifade etmiştir.

Cāmi‘-i Hüsrev Paşa

“Süleymān Hān vüzerālarından Ƙoca Hüsrev Paşa'dır kim şehr-i Bitlîs içre bezzāzistānı ve kârgîr binā sūƙ-ı sultānî ve Rahova şahrāsındaki hānı binā eden Hüsrev-i Şîr cāmi‘idir kim Van hâkimi iken bu cāmi‘-i şerîfi binā etmişdir kim cāmi‘i ƙıbābları ve medreseleri cümle raşāş-ı hāş-ı nîlgün ile mestür olmuş bir cāmi‘-i pür-nürdur” (SN IV, 256b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han vezirlerinden Koca Hüsrev Paşa'nın Van hâkimi iken burayı yaptığını belirterek caminin onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur. Diğer kaynaklara

da bakıldığında caminin “Osmanlı idaresinin Diyarbakır’daki ikinci valisi Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa tarafından” (Eyice, 1999, s. 45) yaptırıldığı görülmektedir.

Cāmi‘-i Süleymān Hān

“Evvelā mātaḳaddem Yūsuf Şāh Cāmi‘in Süleymān Hān ‘imār edüp Süleymān Hān Cāmi‘i derler” (SN IV, 245a).

Belirtilene göre, önceden Yusuf Şah’ın olan bu camiyi, Süleyman Şah imar ettiği için Süleyman Han Camisi ismiyle isimlendirilmiştir.

Cāmi‘u'n-Nūreddīn

“Cāmi‘u'n-Nūriyye, ibtidā bānisi Āl-i Atabegān'dan {Seyfeddīn Ġāzī'dir}, cemā'atden ğarīb bir muşanna' cāmi‘-i ‘acībdir. Ba‘dehū bu Cāmi‘u'n-Nūriyye Şām'da Nūreddīn Şehīd pādīşāhıñ duḡter-i pākīze-aḡteri bināsıdır. Lākin şavābın pederi rūḡuna hibe etdiġinden cāmi‘u'n-Nūreddīn derler” (SN IV, 402a).

Belirtilene göre, Nūriyye Camisi’nin ilk yapıcısı Atabeglerden Seyfeddīn Gazi’dir. Daha sonra Nuriyye Camisini Şām’da Şehit Nureddin padişahın temiz kızı yapıp “sevabını babasının ruhuna hibe ettiği için Nureddin Camisi” denilmiştir.

Cısr-i Çoban Deli Kāsım Aġa

“Bu Çoban Kāsım Aġa bu cısr maḡallinde koyun güderken Cenāb-ı Bārī kendüye İslām müyesser edüp mürūr-ı eyyām ile dergāh-ı ‘ālī yeñiçeri ocaġında ḡul kethüdāsı olup Sultān Murād Hān-ı Rābi‘iñ ḡapsinde iken " ‘Ahdim olsun bu girdābdan rehā bulursam koyun gütdüġüm yerde bir cısr binā edeyim!" deyü ‘ahd edüp ba‘de'l-ḡalāş "*El-kerīmu izā ‘uhide vefā*"⁷ maẓmūnu üzre dörd yüz kīse-i Rūmī maşrūf edüp bu cısr-i ‘aẓīmi inşā etmişdir” (SN III, 170a).

Evliya Çelebi, köprünün adını yapıcısı olan Çoban Deli Kasım Aġa’dan aldığı belirtmiştir. Rivayete göre; “Çoban Kasım Aġa, köprü yerinde koyun güderken, Tanrı ona İslam’ı kolaylıkla

⁷ Kerem sahipleri sözlerinde dururlar.

nasip etmiştir. “Günlerin geçip gitmesiyle padişah kapısı yeniçeri ocağında kul kethüdası” olmuştur. Ancak, VI. Murad’ın hapsinde iken “Sözüm olsun bu girdaptan kurtulursam koyun göttüğüm yerde bir köprü yapayım” der. Bunun üzerine, hapisten kurtulduktan sonra da koyun otlattığı yerde söz verdiği köprüyü yapmıştır.

Çoban Köprüsü

“Hattā Pasin Şahrāsı’nda Nehr-i ‘Araz üzre Çoban Köprüsü bu mezkūr Çoban Bāy’ındır” (SN III, 10b).

Evliya Çelebi, Çoban Bay’ın köprüsü olması nedeniyle “Çoban Köprüsü” denildiğini ifade etmektedir.

Hazret-i Seyyid Battāl Ğāzī Tekkesi

“Bi’z-zāt kendüleri bunda tevellüd edüp nazargāh olmuşdur” (SN IV, 194a).

Evliya Çelebi, Seyyid Battal Gazi’nin burada doğduğunu ve nazargâhının olduğunu belirterek, tekkenin isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Hondī Hanım Hammâmı

“Hazret-i Risālet’iñ mevlüdi gecesi kandil-i siric sönüp hammām mu‘attal qalmışdır. Ba‘dehū Dânişmendiyān melikelerinden Hondī Hānım bu hammāmı ta‘mīr u termīm etmişdir deyü müverrihler taḥrīr etmişlerdir” (SN III, 66a).

Evliya Çelebi, tarihçilerin yazılarına dayanarak, “Hundī Hanım’ın bu hamamı tamir etmesi” nedeniyle hamama onun adının verildiğini açıklamıştır. Rivayete göre, “Hazret-i Muhammed’in doğduğu gece siric kandili sönüp hamam boş kalması üzerine Dânişmend melikelerinden Hundī Hanım bu hamamı tamir ettiğini tarihçiler tarafından yazmıştır”.

Ḳal‘a-i Aydos

“Bu ḳal‘ayı daḫi Yunaniyāndan Aydos nām kefere-i vesvās binā etmişdir” (SN III, 108b).

Evliya Çelebi, kaleyi “Yunanlı Aydos”un yaptığundan dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Āzerzād

“İbtidā bānīsi Āzeroğullarından Melik Āzer olmağile Ḳal‘a-i Āzerzād derler” (SN IV, 376a).

Evliya Çelebi, kalenin “ilk yapıcısı Āzeroğullarından Melik Āzer olduğu için” Āzerzad ismiyle isimlendirildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Başke

“Melik Zopi’niñ Başke nāmında Moğol ḳavminden bir vezīri binā etmegile Başke Ḳal‘ası derler” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, kaleyi “Melik Zopi’nin Başke adında Moğol kavminden bir veziri yaptığundan dolayı” onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Bedlīs

“Zīrā bu ḳal‘ayı İskender’in fermānyıla İskender ḫazīnedārı Bedlīs nām ğulām-ı hümām inşā edelden berü bu ḳal‘anıñ burc u bārūları eyle balyemez toplar yememiştir” (SN IV, 271a).

Evliya Çelebi, “bu kaleyi İskender’in fermanıyyla İskender’in hazinedarı Bedlis adlı kölesi inşā ettiğini” belirterek, kalenin isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Ca‘ber

“Melik-i Mender’in ‘abdī Dūseriyye nām, bir vezīr-i benām, ibtidā inşā eden ol hūmām idi. Ba‘dehū Ca‘fer Kuşeyrī mālik-i mülk-i ümem-i ‘āmm olup bu al‘ayı gāyetü'l-gāye istiḥkām ve metānet üzere ta‘mīr ü termīm edüp yetmiş sene mutasarrıf olduğundan anıñ Ca‘fer nāmiyle ma‘rūf lisān-ı Etrākde Ca‘ber al‘ası derler” (SN III, 59a).

Evliya Çelebi, kale adının Cafer Kuşeyrî’den geldiğini belirtmiştir. Rivayete göre, kaleyi ilk defa Melik Mender’in kölesi Duseriyye isimli şöhretli bir vezir yapmıştır. Ancak, daha sonra Cafer Kuşeyrî buranın halkına ve toprağına sahip olup kaleyi dayanıklılık ve sağlamlık üzere tamir edip yetmiş sene mutasarrıf olduğundan onun Cafer adıyla bilinir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, kalenin ilk adı Devser olup adını “kurucusu Hıre Hükümdarı Nu‘mān b. Münzir el-Lahmî’nin adamlarından Devser’den” (Taneri, 1992, s. 525) aldığı belirtilmiştir. Daha sonra, “Selçuklular döneminde kaleyi Ca‘ber b. Sâbık el-Kuşeyrî ele geçirdi ve kale daha sonra onun adıyla” (Taneri, 1992, s. 525) anılmaya başlamıştır.

al‘a-i Cem-cenāb

“Bānisi ekāsirelerden Melik Pervīz-i Cem-cenāb’dır. Anıñ ismiyle müsemmə bir al‘a-i zībā-yı muşanna‘dır kim ḥaqqā ismiyle müsemmə bir al‘a-i merğūbdur” (SN IV, 313b).

Belirtilene göre, “yapıcısı kisralardan Melik Pervīz-i Cem-cenāb” olduğu için onun ismiyle isimlendirilmiş bir kaledir.

al‘a-i Cemşīd-kenīzek

“Sebeb-i teşmiyyesi oldur kim Cemşīd’in bir gūlāmı bir (---) firār edüp bu şa‘b diyārda karar edüp māl-i ārūn’a mālīk olup Cemşīd ḥavfından bu al‘ayı inşā etdiklerinden Cemşīd-kenīzekden gālaṭ Çemişkezek derler” (SN III, 84a).

Farsça kökenli *kenīzek* sözcüğünün “küçük cāriye veyâ acındırma mânâsında cāriyeniz” (Develliođlu, 2015, s. 584) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “Cemşīd’in bir kölesi kaçıp bu sarp bölgede yerleşip Kārūn malına sahip olunca Cemşīd korkusundan bu kalenin inşā edildiğı için Cemşīd-kenizek’den bozma Çemişkezek” olarak adlandırıldığını belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Cihān Şāh

“Bu kendiñ hāyilindeki kūh-ı bülend üzre Ḳal‘a-i Cihān Şāh nām bir Ḳal‘a-i tamām vardır kim Āzerbaycān şāhlarından Cihān Şāh binā etmeğile anıñ ismiyle müsemmə bir Ḳal‘a-i bālādır” (SN IV, 374a).

Belirtilene göre, “Azerbaycan şahlarından Cihan Şah yaptığı için onun ismiyle isimlendirilmiş” bir kaledir.

Ḳal‘a-i Dārāca

“Ve yine İskender-i Yunan Dārā Şāh’ıñ cümle vüzerā ve vükelā ve şehzādelerin cümle ser-i kārda olan ‘Acem serdārların kayd [ü] bend ile Rüm'a getirüp Üsküdar ile İzmit Ḳal‘ası mābeyninde sāhil-i ḥalīc-i Rüm'da bir yalçın kıya üzre Ḳal‘a-i Ḳahkahā'dan nişan verir bir sūr-ı üstüvār inşa eyleyüp Dārā Şāh’ıñ cümle şehzādelerin ol Ḳal‘a-i bülende ḥaps-i ebed etdügünden ol Ḳal‘aya ḳavm-i Rüm Dārā Piğados derlerdi. Ba‘dehū sene 827 tārīḫinde Ḳal‘a-i mezbūru Çelebi Sultān Mehemmed Ḥān fetḥ edüp piğadosunu ref‘ edüp Dārāca Ḳal‘ası dediler” (SN IV, 391a)

Evliya Çelebi kale isminin verilış nedenini, belli bir olay eşliğinde, kişı adına dayanarak açıklamıştır. “Yunanlı İskender Dārā Şah’ın bütün vezirlerini, vekillerini, şehzadelerini ve iş başında olan bütün Acem serdarlarını bağlayarak Rum'a getirip” sağlam bir hisar inşa edilir. “Dārā Şah’ın bütün şehzadelerini buraya hapsedildiğinden Rum kavmi anılan kaleye Dārā Piğados demiştir”. Daha sonra bu kaleyi “Çelebi Sultan Mehmed Han ele geçirip Piğados'unu kaldırır ve kale Darıca Kalesi olarak adlandırılır.

Ḳal‘a-i Dühük-i Dihkânī

“İbtidā bānisi yine Āl-i ‘Abbāsiyān vüzerālarından Dühük-i Dihkân nām bir vezīr-i dilīr binā etdiğinden Ḳal‘a-i Dühük-i Dihkân derler. Lisān-ı Ekrād'da Dühük (---) (---) derler. Dihkân ekinciye derler” (SN IV, 382b).

Evliya Çelebi kalenin “ilk yapıcısı Āl-i Abbasiyān vezirlerinden Dühük Dihkân adlı yiğit bir vezir olması nedeniyle Dühük Dihkân Kalesi” olarak adlandırıldığını ve Kürtçede *dihkân* sözcüğünün ikinci anlamı olduğunu ifade etmiştir.

al‘a-i Eğin

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim ayāsıralardan ayser Āvīḥ kıızı Āđin nām bir duḥter binā edüp sene (---) tārīḥinde Ḥāzret-i ‘Ömer evlādlarından fātīḥ-i Malāṭiyye Emīr ‘Ömer ibn Loqmān fetḥidir” (SN III, 81b).

Evliya elebi, Eğin Kalesi’ni kayserlerden kayser Avih’in kıızı Agin yaptığından dolayı onun ismiyle anıldığını belirtmiştir.

al‘a-i Erdebil

“İbtidā bānisi Ermen meliklerinden Erdebil veled-i Erdemini binasıdır” (SN IV, 306a).

Evliya elebi, Erdebil Kalesi’nin “ilk kurucusu Ermen padişahlarından Erdemini’nin ođlu Erdebil” olduğu için onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. “Bazı eski Arap kaynaklarında şehrin adı Erdübil şeklinde geçerken X. yūzyılda yazılmış Farsça *Ḥududü’l-‘ālem*’de Erdevil imlāsıyla” (Aliev, 1995, 276) kaydedildiği görölmektedir.

al‘a-i Esedābād

“Sene (---) tārīḥinde Esedüddīn Kirmānī nām bir řāḥ-ı benām binā etmeğile al‘a-i Esedābād derler” (SN III, 317a).

Evliya elebi, kaleyi “Esedüddin Kirmanī isminde tanınmış bir padişah yaptığı için” onun ismiyle isimlendirilerek Esed-ābād Kalesi denildiğini belirtmiştir. Farsça kökenli olan *-ābād* sıfatının “māmur, şen, bayındır” (Devellioğlu, 2012, s. 3) anlamı bulunmaktadır.

al‘a-i Eski Poloz

“Edirne tekürü aqrabālarından Poloz nām bir ruhbānīn bu maḥalde bir deyri var idi. Anıñ sebebiyle bu al‘ayı Edirne kıralı binā edüp lisān-ı Yunaniyān üzre Pürgaz-ı Poloz derler. Poloz ve aleyoroz ve Mavramoloz ve Zarbayoroz lisān-ı Urüm’da cümle papas ve bīṭrik ismidir” (SN III, 108b).

Belirtilene göre, Edirne tekfuru akrabalarından Poloz isimli bir rahibin bu yerde bir kilisesi olması nedeniyle bu kaleyi Edirne kralı yapmıştır. Yunancada Pürgaz-ı Poloz “Poloz Kalesi” denilip Rum dilinde Poloz, Kaleyoroz, Mavramoloz ve Zarbiçeyoroz papas ve patrik adıdır.

Ḳal‘a-i Eskişehir

“Müverrihler bu şehir için Sām bināsı olduğuçün Eskişehir derler” (SN III, 6b).

Evliya Çelebi, tarihçilerin görüşüne dayanarak, “Sām yapısı olduğu için” Eskişehir denildiğini ifade etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Hasan b. Kahtabe şehrin civarlarına gelince Arap kaynaklarında şehrin adı “Durûlye, Derveliye” (دروليه) biçiminde geçip Araplardan sonra Türk akınına uğramış ve “Dorylaion “Eskişehir” haline” gelmiştir (Oğuzoğlu ve Emecen, 1995, s. 398).

Ḳal‘a-i Finik

“Ba‘dehū yetmiş seneden sonra Mîr Hân Buhtî merhûm olup yerine evlād-ı ferhunde-aḥteri Mîr Finik Hân taht-nişîn olup cihân-ārā bir melik oldu ve māl-ı firāvāna mālîk olup bu Ḳal‘ayı binā etdiğinden ḥālā cümle tevārîḥlerde Cizre Ḳal‘ası’nın ismine Finik derler” (SN IV, 384b).

Evliya Çelebi, tarihlerde yazılan bilgiler eşliğinde, kalenin adını yapıcısı olan Mîr Finik Hân’dan aldığını belirterek isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Rivayete göre, “Mir Han Bûhtî ölünce yerine evladı Mîr Finik Hân” geçer. “Çok mala sahip olunca bu kaleyi yaptırdığı için tüm tarihlerde Cizre Kalesi’nin ismine Finik” denilmektedir.

Ḳal‘a-i Hāmā

“Lisān-ı ‘Arab’da “*Hamā*” derler. Tūfāndan sonra ibtidā bānisi Hām b. Nūḥ ‘aleyhi’s-selāmdir” (SN III, 25a).

Evliya Çelebi, kalenin adını “ilk kurucusu olan Hām b. Nuh”dan aldığını ifade ederek isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Eski Ahit’te adı Hamath olarak geçen Hama, Helenistik dönemde Kral Antiokos IV. Epifan (Antiochos IV. Epiphane)

adına dayanılarak Epifanya (Epiphania)” (Mantran, 1997, s. 396) ismiyle isimlendirildiği görülmektedir.

Ḳal‘a-i Ḥasanī

“Sene (---) tārīhinde Āzerbaycān pādīşāhlarından Sulṭān Uzun Ḥasan binā etdiğiyçün Ḥasanī Ḳal‘a derler” (SN IV, 287a).

Evliya Çelebi, kaleyi “Azerbaycan şahlarından Sultan Uzun Hasan yaptığı için” onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḥilletü'l-Fīhā

“Sene (---) tārīhinde Āl-i ‘Abbāsiyān’dan el-Melikü'l-Fīhā Cedallah ibn el-Mütevekkil ‘Alallah binasıdır” (SN IV, 352a).

Eviya Çelebi, kaleyi “Abbasioğulları’ndan el-Melik el-Feyhā Cedallahb. El-Mütevekkil Alallah” yaptığı için onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur.

Ḳal‘a-i İskenderün

“İbtidā bānisi İskender-i Kübrā olduğundan İskenderün derler” (SN III, 21a).

Evliya Çelebi, kalenin “ilk kurucusu Büyük İskender olduğundan” onun ismiyle isimlendirildiğini açıklamıştır. Tietze (2016), İskenderun şehrinin kökeninin “Klasik Yunanca Αλεξάνδρεια (Aleksándreya)” (s. 640) adından geldiğini belirtmiştir. “Onu başka Alexandrialardan ayırmak için Orta Çağ’da Aramiceden gelen “ün” küçültme eki takıldı ve Arapça İskenderün adını” (Tietze, 2016, s. 640) almıştır.

al‘a-i arnıyarık

“Sene 922 tārīhinde arnıyarık nāmıyla mülakab bir hān binā etmeile arnıyarık derler” (SN III, 288b).

Evliya elebi, kalenin “arnıyarık adıyla lakaplı bir hkmdarın yaptıı iin” onun ismiyle isimlendirildiini belirtmitir.

al‘a-i āsımıye

“Sene (---) tārīhinde gzelce āsım Paa binā etd ve leb-i deryādan bir op menzili ba‘īd bir pšte zre Nehr-i Rıtān ve Nehr-i Tennr kenarında ayda eyāleti hkmnde ubaılı ve nihāyet olduu al‘a iinde be on hāne olup ekl-i murab-ba‘ bir kcck dizdārsız al‘a olduu, acca [38b] mteveccih olduumuz sene cild-i (---) mizde mufaal tahrīr olunmudur” (SN III, 38a-b).

Evliya elebi, kalenin “Gzelce Kasım Paa” tarafından yapıldıından dolayı onun ismiyle isimlendirildiini belirtmitir.

al‘a-i avala

“Andan yine Rm keferelerinden avala al‘ası āhibi Filikos olu avala‘da bir kenz-i ‘azīm bulup (...)” (SN III, 148b).

Evliya elebi, “Rum kāfirlerinden Filikos olu Kavala’nın Kavala Kalesi sahibi” olduunu belirterek kken aıklamasında bulunmutur. Kiel (2002), “ehrin imdiki adı Frank igaline kadar gider ve buranın at deiiminin yapıldıı bir posta istasyonu, yani menzil noktası olmasıyla” (s. 61) ilgili olduunu belirtmitir.

al‘a-i ayeriyye

“İbtidā bānīsī Hāzret-i Zekeriyyā ‘Arı’nda ayer Erci’dir” (SN III, 63b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısının “Hazret-i Zekeriyâ döneminde Kayser Erciş” olduğunu ve onun ismiyle isimlendirildiğini açıklamıştır.

al‘a-i Kerk k

“Ba‘deh  sene (---) t r hinde  l-i Emeviyy n’u  Merv n-ı H m r’da inır z olduğu senede yine Zor ibn ahh k-i M r  neslinden Moğol Kerk k n m bir ben m-ı merd-i h m m ba‘zı ab ’il-i Ekr d ile yek-dil [ ] yek-cihet olup anlar n isti‘ netiyle Őehrez r’u m caddeden ‘im r edüp ismine al‘a-i Kerk k-i Moğol derler. Mur r-ı eyy m ile elsine-i n sda Đala-ı meŐh r evl  olmağile h l  al‘a-i Kerk k derler” (SN IV, 372a).

Belirtilene göre, “Dahh k-i M r  oğlu Z r” soyundan Moğol K rk k isimli ünlü bir yiğidin bazı Kürt kabileleriyle anlaŐıp onların yardımlarıyla Şehr-i Z r’u yeni baŐtan imar edince adına “Kerk k-i Moğol Kalesi” denilmiştir. Zamanla halk dilinde kale adının meşhur bozulmuş biÇimi daha uygun olup Kerk k Kalesi denilmiştir.

al‘a-i Kestiğ n

“ay sıralar n duğterlerinden Kestiğ n n m bir b kire-i n - ze-i n -Ő k fte inŐ  etmişdir ” (SN III, 80b).

Evliya Çelebi, kaleyi “Kayserlerin kızlarından aılmamıŐ bir b kire olan Kestigan” ismindeki bir kızın yaptığı belirtilerek kalenin onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur.

al‘a-i ızılca

“Sene 915 t r hinde Ő h  sm ’ l’i n ızılca H n n mında bir ben m h nı Sel m H n-ı Evvel h vfinden bu s r-ı  st v r  inŐ  etmişdir” (SN IV, 371a).

Evliya Çelebi, “Şah  sma l’in ızılca Han ismindeki ünlü bir hükümdarı, Yavuz Selim Han’dan korktuğu iin” 915 tarihinde bu sağlam suru inŐ  ettiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Kirmānşāhī

“Sene 915 tārīhinde Şāh İsmā‘īl binā eylediğinden Kirmān-ı Şāhī derler” (SN IV, 311b).

“Bu Ḳal‘a daḫi muḳaddemā bālāda Şāh İsmā‘īl binā etdiğiyçün Kirmānşāhī dedikleri ve ğayrı evşāfları taḫrīr olunmuşdu” (SN IV, 328a).

Evliya Çelebi, kaleyi inşa eden Şah İsmail olduğundan dolayı “Kirman-ı Şahî” olarak adlandırıldığı ifade etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, kurucusunun “Hamdullah el-Müstevfi’ye göre tahta çıkmadan önce Kirmanşah (Kirman valisi) unvanını taşıyan IV. Behram (388-399; *Nüzhetü’l-Ḳulûb*, s. 108)” olduğu belirtilmiştir (Bazın, 2002, s. 67). Evliya Çelebi’nin kaleyi Şah İsmail’in kurduğunu belirtmesiyle “ilk defa onun tarafından tahkim edildiğini anlatmak istemiş olsa gerekti” (Bazın, 2002, s. 67).

Ḳal‘a-i Manşūriyye

“Sene 111 tārīhinde Āl-i emeviyyûndan el melikül manşūr Devānīkī binā etdiğinden Ḳal‘a-i Manşūriyye derler.” (SN IV, 358b).

Evliya Çelebi, “Abbasîlerden el-Melik el-Mansur Devānīkī yaptığundan Manşuriye Kalesi” denildiğini ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Mıdık

“Sene (---) tārīhinde Sulṭān Nüreddīn şehīd’iñ Mıdık nāmında bir vezīri binā etmeğile ol ismile müsem mā bir Ḳal‘a-i zībā-yı gūyā nev-binā-yı sūrcağızdır” (SN III, 24b).

Evliya Çelebi, “Sultan Nureddin Şehid’in Mıdık adlı bir veziri yaptığı için” onun ismiyle isimlendirilmiş bir surcağız olduğu belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Mudurnu

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Tevārīḥ-i Yanvan kavli üzre Yanḳo ibn Madyan'dan ōñra Ḥazret-i Zekerıyyā ‘aleyhi's-selām ‘Aşrı’nda bānīsı Bursa tekürünñ bir duḫter-i bed-aḫteri binā edüp ismi Mudurnı olmağıla lisān-ı Yunaniyān üzre ol duḫteriñ ismiyle müsem mā bir ḳal‘a-i köhne-ābāddır” (SN III, 95a).

Evliya Çelebi, kalenin adının kökenini Yanvan Tarihi'ndeki bilgilere dayanarak açıklamaktadır. Rivayete göre, Yanko ibn Madyan'dan sonra Hazret-i Zekerıyya döneminde Bursa tekfurunun Mudurni adındaki bahtı kötü kızı yaptığı için Yunan diline göre bu kızın ismiyle isimlendirilmiş bir kale olduğu ifade edilmektedir.

Ḳal‘a-i Mut

“Bānīsı Ḥaḍramut Sulṫān binā etdiğinden Ḳal‘a-i Mut derler” (SN IV, 316b).

Evliya Çelebi, “Hadramut Sultan yaptırdığından dolayı” Mut Kalesi denildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Nerīmān

“(…) Ḳal‘a-i Nerīmān'dır kim Melik Nerīmān binā etmişdir” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı “Melik Neriman” olduğu için onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Nuḳūd

“Bu sūr-ı ḳadīmīñ ibtidā bānīsı Ḳapus Şāh ibn Menūçehr Şāh'ın Ḥoca Nuḳūd nām tāciriniñ bināsıdır. Amñçün sūr-ı Nuḳūd derler” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, kalenin ilk yapıcısı “Kâpûs Şah ibn Menûçehr Şah'ın Hoca Nukud adlı tâciri” yaptığı için onun ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Pilever

“Sene (---) tārīhinde bānīsī Şehrezūr hākimi ḳavm-i Moğol'dan Pilever Hān inşā etdiğiçün Ḳal‘a-i Pilever derler” (SN III, 313a).

Kalenin yapıcısı “Şehrezūr hākimi Moğol kavminden Pilever Han” olduğundan dolayı onun ismiyle isimlendirildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Salmas

“Evşāf-ı Ḳal‘a-i Salmas, ya‘nī Şehr-i Ḳadīm Dilmas: Ba‘dehū sene (---) tārīhinde Cihān Şāh'ın Salmas nām bir vezīri ‘imār edüp ismine Salmas dediler. Ya‘nī selām esen ḳal‘ası demek olur” (SN IV, 300a).

“Dilmas Kalesi”ni “Cihan Şāh'ın Salmas adlı bir veziri” imar ettiğinden dolayı onun ismi ile isimlendirilmiş bir kale olduğu belirtilerek Salmas adının “Selam Esen” anlamı verilmektedir.

Ḳal‘a-i Sehend

“Ve sebab-i tesmiyyesi oldur kim Āl-i ‘Abbāsiyān sene (---) tārīhinde iştiḥār bulup Īrān Turan'a ve Hindistān u Luristān ve Moltān u Ḥorasān ve Belḡ [u] Buḡārā ve Dağıstān u Şām ve Mısr u Ḥabeş'e mālīk olup şa‘şa‘a-i ‘Abbāsī ‘alemler şaldıḳlarında ḳavm-i Tatar'dan Hulāgū Hān Moğol u Ḳumuḳ ve Ḳaytaḳ u Ḳozāḳ ve Bulḡar u Ḳılmaḡ ḳavimleriyle Hulāgū yek-dil ü yek-cihet olup Çamapur ‘askeri gibi derinti ceyš-i pīş ile diyār-ı ‘Acem'i urduḳda Āl-i ‘Abbāsiyān'dan El-Mustansır Billah'ın Sehend nām bir vezīr-i dilīri bu şehr-i Āvend'de hākim idi. El-Mustansır Billah Sehend'e fermān edüp bir ḳal‘a binā edüp ismine Sehend deyü vech-i tesmiyye olmuşdur” (SN IV, 306b).

Rivayete göre, Abbasilerin saldırısına karşı “ḳavm-i Tatar'dan Hulāgū Hān Moğol u Ḳumuḳ ve Ḳaytaḳ u Ḳozāḳ ve Bulḡar u Ḳılmaḡ ḳavimleriyle Hulāgū” birleşip Acem'i vurunca Abbasilerden el-Mustansır Billah, veziri ve Āvend şehrinin hākimi olan Sehend'e kale yapması için ferman etmesi üzerine kaleye yapıcısı olan “Sehend”in adı verildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Silivri

“Yanḳo ibn Madyan’ın Silvir nām bir oḒlu binā etmeḒile lisān-ı Yunaniyān ūzre yād olunur bir Ḳal‘a-i cihān-nūmādır (...)” (SN III, 105b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı “Yanko ibn Madyan’ın Silvir adlı bir oḒlu” olduḒu için Yunan dilinde onun adı ile adlandırıldıḒını açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Sinn-i Ruhā

“ ‘Urfa Ruhā’sı’n binā eden Ruhā Nemrūd’dan evvel binā edüp bunda fevt olup defn olunduḒuḒün Sinn-i Ruhā derler” (SN III, 60b).

Kalenin yapıcısının, “Urfa Ruhā’sı’nı yapan Ruhā” olduḒu ve burada ölüp gömüldüḒünden dolayı kaleye Sinn-i Ruhā “Ruhā’nın Mezarı” isminin verildiḒi belirtilmektedir.

Ḳal‘a -i Sivas

“Ḳarkil’in bir ḳarındaşı ḳayser Cimcime Mar‘aş’ı binā etdi. Bir ḳarındaşı ḳayser Sives Ḳal‘a-i Sivas’ı inşā edüp birbirine mu‘ādil şehir-i ‘azīmler idi kim ol ‘aşırda Mısır ve Şām ve ‘Irāḳ’dan soñra bu bilād-ı selāse nazīre şehir yok idi” (SN III, 63b).

Evliya Çelebi, Harkil’in kardeşlerinden biri olan “Kayser Sives”in Sivas Kalesi’ni yapması nedeniyle kalenin onun ismiyle isimlendirildiḒini ortaya koymuştur. DiḒer kaynaklara bakıldıḒında, şehrin “ismini Roma Sebasteiası’ndan” (Demirel, 2009, s. 278) aldıḒı görülmektedir.

Ḳal‘a-i Süleymānī

“Sıtāyiş-i Ḳal‘a-i Hoşāb: Ba‘dehū - Süleymān-ı zamān nām bir ‘azīmü’ş-şān bir hān bu Ḳal‘ayı tevsī’ edüp cānib-i şarḳīsinde sehel havālesi olmaḒile ol havāleye hā’il Süleymān BeḒ bir Ḳal‘a-i Süleymānī inşā etmiş (...)” (SN IV, 286a).

Evliya Çelebi, Süleyman zamanında adında “hân” bulunan bir kişi Hoşâb Kalesi’ni genişlettiğın ve kalenin doğu tarafında biraz engeli olması nedeniyle Süleyman Bey o engele “Süleymaniye Kalesi” yapması üzerine onun ismiyle isimlendirilmiş bir kale olduğunu belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Şataḥ

“Ḥālā Cizre ḥākimi ḥükmünde ḳal‘ası ‘imârdır kim el-Melik Şataḥ binā etdiğiyçün Ḳal‘a-i Şataḥ derler” (SN IV, 383b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı “Melik Şataḥ” olduğı için onun ismiyle isimlendirildiğı belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Şamük

“Enüşirvân-ı ‘Âdil ‘Aşrı’nda Büzürcimihr’iñ karındaşı Şamük nām bir pehlivân-ı benām ‘imâret-i tamām etdiğiyçün Ḳal‘a-i Şamük derler” (SN IV, 372a).

Evliya Çelebi, “Âdil Enüşirvân zamanında “Büzürcimihir’in kardeşı Şamük adlı ünlü bir pehlivan” kalenin yapımı tamamladığından dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Şecer

“Sene (---) târiḥinde Mışır ḥulefâlarının ḥâtûnlarından şecerü‘d-dür nām bir Râbi‘a-i ‘Adviyye Diyâribekr eyâletinde Ḥısn-ı Keyfâ‘da oğlunu ziyârete giderken bu maḥalde şecerü‘d-dür Ḥâtûn‘u ḥârâmiler başup ceng-i ‘azîm ile ḥalâş olup oğluna Ḥısn-ı Keyfâ‘da Mışır ḥilâfeti müyesser olup ‘avdetde bu maḥûf u muḥâṭara yerde bu ḳal‘ayı binā etdüğünden ol ḥâtûnuñ ismiyle müsemmâ Ḳal‘a-i Şecer derler” (SN III, 24b).

“Ol ḥâtûnuñ ehli merḥûm olunca cümle a‘yân-ı Mışır meşveretiyle ve cemî‘i kuluñ talebiyle Şecerü‘d-dür nām ḥâtûnu Mışır‘a melike edüp derḥâl evlâdına yedi Mışır ḥazînesi māl gönderüp (...). Ba‘deḥü şehzâde bu Ḥaşînkeyf‘den Mışır‘a gelirken vâlidesiniñ mālıyla Şâm kırbünde bir ḳal‘a binā edüp ismine Şecer Ḳal‘ası dediler. Zîrâ Şecerü‘d-dür’üñ Ḥaşînkeyfâ Ḳal‘ası’ndan artan māl ile binā olunmuş Ḳal‘a-i Şecerü‘d-dür’dür” (SN IV, 388b).

Evliya Çelebi, aynı kişi adına dayanarak farklı olaylar eşliğinde, “Şecer Kalesi” adının isimlendirilme nedenini ortaya koymuştur. İlk metinde, “Mısır halifelerinin hatunlarından Râbia-i Adeviyye gibi Şecerüddür isimde bir kadın Diyarbakır ilinde Hisn-ı Keyfa'da oğlunu ziyarete giderken bu yerde” haydutların saldırısına uğrayıp aralarında büyük savaş olmuş ve kurtulmuştur. Daha sonra, oğluna Hisn-i Keyfa'da Mısır halifeliği nasip olunca dönüşte bu korkulu ve tehlikeli yerde bir kale yaparak annesinin ismiyle isimlendirildiğinden “Şecer Kalesi” denildiği ifade edilmektedir. İkinci metinde ise, kocasının ölmesi üzerine tüm Mısır’ın ileri gelenlerin danışmasıyla ve bütün kulların isteğiyle Şecerüddür adlı hatun Mısır’a melike edilmiştir. Bunun üzerine, Şecerüddür Hatun evladına 7 Mısır hazinesi kadar mal göndermiştir. Hasîn-keyfâ Kalesi’nin inşasından sonra şehzâde, Hasankeyf’den Mısır’a gelirken annesinin malıyla Şam yakınında bir kale yapıp ismine “Şecer Kalesi” denilmiştir. Bu kalenin, Şecerüddür’ün Hasîn-keyfâ Kalesi’nden artan malı ile yapılmış “Şecerüddür Kalesi” olduğu ifade edilmiştir.

Ƙal‘a-i Şemîrân

“ ‘İlm-i nücûmda ve cemî‘i ‘ulûmda yegâne-i ‘aşr-ı Şemîr olup bu Ƙal‘ayı inşâ etdiğinden Ƙal‘a-i Şemîrân derler” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, “astroloji ve bütün ilimlerde döneminin seçkini olup ele alınan kaleyi inşa etmesi nedeniyle Şemîrân Kalesi” denildiğini ifade etmiştir.

Ƙal‘a-i Şehrezûl

“Müverrih Mıgdîsî tahrîri üzre bu Ƙal‘a-i Şehrezûl’u ibtidâ binâ eden Zûr ibn Daħhâk-i Mârî’dir. Aşlında Şehr-i Zûr’dur. Ğalaţ-ı meşhûru Şehrezûl’dur, şahîhi Şehr-i Zûr’dur” (SN IV, 372a).

Evliya Çelebi, tarihçi Mıkdîsî’nin yazdıklarına dayanarak, “Şehrezûl Kalesi”ni ilk defa “Dahhâk-i Mârî oğlu Zûr”un yaptığını belirterek kalenin onun ismi ile isimlendirildiğini ortaya koymuştur. Meşhur galatının Şehrezûl olduğu, ancak doğrusunun Şehr-i Zûr olduğu ifade edilmiştir.

“Müslüman coğrafyacılar Erbil ile Hemedan arasında kalan, içinde üç şehirle köylerin yer aldığı bölgenin aynı adı taşıyan merkez şehrinin, Medâin’den Sâsânîler döneminde Mecûsîler’e ait tarihî âteşkedenin bulunduğu Şîz şehrine giden yolun orta kısmında, Şa’rân ve Zalm dağlarının yakınında Kistrâ Zûr b. Dahhâk veya Kubâd b. Fîrûz tarafından kurulduğunu ve iki şehir arasındaki yolun ortasında kaldığı için Nîmrâh (Nîmezrâh, Nîmezrây) olarak da isimlendirildiğini söyler. Ancak bazı araştırmacılar, bu şehrin tarihinin Asurlular dönemine kadar indiğini ve Aşurnasirpal devrinde (m.ö. 883-859) Lullu halkının yaşadığı Zamua idarî bölgesinin merkezi olduğunu kabul eder (*İA*, XI, 397).” (Gündüz, 2010, s. 473)

Ḳal’a-i Şıķıf

“Sene (---) târîhinde Ḳuds-i şerîf, kefere-i Freng-i bed-reng destinde iken bu Ḳal’a-i şıķıfı şıķıf nâm bir Dürüzî beğiniñ i’ânetiyle İspaniye binâ etmişdir” (SN III, 37b).

Evliya Çelebi, kalenin “Şıķıf adlı bir Dürzî beyinin yardımıyla” yapılmasından dolayı “Şıķıf Kalesi” olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal’a-i Uruscuk

“İbtidâ bânîsi Ḥazret-i ‘Ömer ibn ‘Abdülaziz hilâfetinde ümmet-i Muḥammed Şâm'dan birkaç kerre İslâmbol üzre ḥurûc edüp Ḳoştantiniyye'yi muḥâşara etdiklerine ılgar ile niçe biñ mücâhidîn bu semtlerden mâl-ı ğanâyimler aldıkları sene Niğebolu Eflâķ krallarından Uruscuk nâm bir kral-ı bed-nâm bu Ḳal’ayı binâ edüp Dobruca kralı üzre teğallübe kaşd etmişdi” (SN III, 112a).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı olan Niğebolu Eflâķ krallarından “Uruscuk isminde kötü şöhretli bir kral olduğu için” onun ismiyle isimlendirilmiş bir kale olduğu belirtilmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Ruscuk ismi Bulgarca adı olan Ruse’ye Golyamo Yurgovo’nun karşı yakasındaki Malko Yurgovo’nun (Küçük Yurgovo) karşılığı olarak Türkçe küçültme ekinin eklenmesiyle” (Kiel, 2008, s. 247) ortaya çıktığı görülmektedir.

Ḳal’a-i Zâlim ‘Alî

“Sene 921 târîhinde Selîm Ḥân-ı Evvel ‘Aşrı’nda Şâh İsmâ’il’iñ Zâlim ‘Alî nâm bir ḥânı binâ etmişdir (...)” (SN IV, 371a).

Evliya Çelebi, “921 yılında I. Selim Han döneminde Şâh İsmail’in Zâlim Ali isimli bir hanı” yaptığı için onun ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ƙal‘a-i Ziştovi

“Ammā sebab-i tesmiyyesi Ziřva nām bir Eflāk hatmanı bināsıdır kim Ğāzī Hudāvendigār Rümeli'n feth [ü] fütüh etmeğe başladıkda anıñ havfından Ziřtva bu Ƙal‘ayı binā edüp ol ecilden Ziřtva Ƙal‘ası derler” (SN III, 113a).

Evliya Çelebi, Gazi Hudavendigâr Rumeli'ni fethetmeye başladığı zaman onun korkusuyla Zişva adlı Eflāk hatmanı bu kaleyi inşa ettiği için “Ziştva Kalesi” denildiğini belirtmiştir.

Ƙaplı Ƙulle

“Ve TopƘapu'dan aşağı cānib-i ğarba Ƙal‘a köşesinde Ƙaplı Ƙulle dibinde pīřvā-yı Bektāşiyān'dan Sultān Ƙaplı Dede, ziyāretgāh-ı ünāsdır” (SN III, 167b).

Evliya Çelebi, “Ƙaplı Kule'nin dibinde Bektaşî reisi Sultan Ƙaplı Dede” olduğu belirtilerek kulenin adının isimlendirilme nedeni açıklamıştır.

Ƙaşaba-i Hārūniyye

“Sene 244 tārīhinde Hārūnu'r-Reřid Ğalīfe inşa etdięiyçün Hārūniyye derler” (SN IV, 328b).

Evliya Çelebi, 244 tarihinde Harun Reşid Halife yaptığından dolayı” onun ismi ile isimlendirildiği belirtmiştir.

Ƙaşr-ı Ca‘feriyye

“Sene 192 tārīhinde Āl-i Bermekiyān'dan Ca‘fer-i Bermekī ‘imār u termīm etdiğinden Ƙaşr-ı Ca‘ferī derler” (SN IV, 366b).

192 yılında “Bermekîlerden Cafer-i Bermekî” yaptığı ve tamir ettiği için onun ismi ile isimlendirilip “Caferiye Kasrı” denilmiştir.

Ketağaç Paşa Sarayı

“Evvelā aṣağı Őehirde Ketağaç Paşa Sarayı; Ğāyet mükellef kā‘alı ve müte‘addid hücreli ve kapusu demir zincirli sarayıdır. Hatta bir kerre zincirin Ketağaç Paşa kılıç ile çalup iki pāre edüp hālā kapu üzre maşlūbdur kim mağdūr-ı beşer değıldir. Anıñçün Ketağaç derler, "ketağaç" kılıç demektir” (SN III, 22b).

Evliya Çelebi, Ketağaç Paşa’nın sarayın kapısında bulunan demir zincire kılıç ile vurup iki parça ettiğinden dolayı onun ismi ile isimlendirilip kılıç denildiğini ifade etmiştir.

Mihāl Beğ Köprüsü

“Ammā bu kañtara-i ‘azīm Ebü'l-feth Sultān Meħmed pederi hilāfet-i evvelinde Ğāzī Mihāl Beğ inşā etmişdir kim cisriñ yanında nehr-i Meriç ceziresi üzre bir cāmi‘-i ‘azīmi var” (SN III, 163a).

Köprünün yapıcısı “Fatih Sultan Mehmed’in babasının önceki padişahlığında” Gazi Mihāl Bey tarafından yapıldığı için onun ismi ile isimlendirildiğı belirtilmiştir.

Sinhişār

“Ve bānisi Kayşer-i Rūm kıızı Sine nām bir kırale binā etdüğünden Rūm tevārīhlerinde Sinehişār derler” (SN III, 8b).

Evliya Çelebi, ele alınan hisarı, Rum Kayseri kıızı Sine isimli bir krale yaptığı için Rum tarihlerinde “Sinehisar” denildiğini belirtmiştir.

Sūr-ı Haşîn-i Manşūr

“Vech-i tesmiyesi oldur kim ibtidā bānisi Manşūr b. Ca’üne b. el-Hārişü'l-‘Āmirī inşā etmiştir. Lafz-ı "Haşîn" kal’a ma’nāsına olmağın Haşîn ismi Manşüre izāfetiyle Haşîn-i Manşūr derler, ammā efvāh-ı nāsda ğalaṭ-ı meşhūr evlā olup Hısn-ı Manşūr derler” (SN III, 61a).

İlk yapıcısı “Mansur b. Ca’üne b. el-Hārisü'l-Āmirī” olduğundan onun ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir. Evliya Çelebi, *hasin* sözcüğünün “kale” anlamında olması nedeniyle Hasîn ismi Mansur’a eklenmesiyle Hasîn-i Mansur deniliş, ama halk dilinde meşhur galatı daha çok kullanıldığından “Hısn-ı Mansûr” derler.

Sūr-ı Himmār

“Bu kal’a-i sene 121 tārīhinde Āl-i Emeviyyūn’dan Mervān-ı Himmār binā etdiğiçün Kal’a-i Himmār derler” (SN IV, 366a).

Evliya Çelebi, 121 yılında “Emevîlerden Mervan-ı Himmār” yapması nedeniyle “Himmār Kalesi” denildiğini ifade etmiştir.

2.2.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki bazı kale, kule ve iskele adlarını belli bir olaya bağlı kalarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan adların; bir amaç (*Bender-i Böğürdelen*, *Kal’a-i Deylem*, *Kanlı Kulle*, *Zindān Kulesi*), imarı (*Kal’a-i Arabkīr*), vergi alınması (*Kal’a-i Bārgīrī*, *Kal’a-i Kapān*), yapısı (*Kal’a Hasīnkeyfā*), dini bir olay (*Kal’a-i Semāvāt*), tarım unsuru (*Kal’a-i Karaḥarman*) ve ele geçirilme biçimi (*Kal’a-i Kaşrū'l-Luşūş*) çevresinde gerçekleşen bir olay ile açıklanıldığı görülmektedir.

Bender-i Böğürdelen

“(…) bender-i Böğürdelen'dir kim şāhī ḍarbzen ṭoplar ile ‘Acem’iñ ve Fireng gemileriniñ böğrün deler şāhāne ṭop-ı küpları vardır” (SN IV, 365b).

Evliya Çelebi, Böğürdelen Limanı'nın kale döven toplarına sahip olup Acem'in ve Frenk gemilerinin böğrünü deldiğini belirterek limanın adı ile ilgili köken açıklamasında bulunmuştur. Böğürdelen, “Yugoslavya'nın Sırbistan bölgesindeki Šabac şehrinin Osmanlılar dönemindeki” (Dávid, 1992, s. 323) adıdır. “Belgrad'ı tehdit eden bir yerde bulunması sebebiyle muhtemelen “yandan vuran tabya veya istihkâm” manasında buraya Böğürdelen adı” (Dávid, 1992, s. 323) verilmiştir.

Ḳal'a-i Arabkîr

“Lakin Hazret-i Risâlet-penâh yedi sinne bâliğ iken ‘Arab Hâtem-i Tayy Medâyin'de Enüşirvân derdinden Mekke'ye gelüp Hazret-i Resûl'e buluşup Hazret'iñ dedesi ‘Abdülmüttalib yüz yigirmi yaşında idi. Anlarıñ izniyle bu Hâtem-i Tayy bu ‘Arabkîr'e gelüp mesken edinüp Enüşirvân taşaddurundan hâlâş olup bu ‘Arabkîr'de ‘asker şâhibi olup Enüşirvân üzre zafer bulup bu ‘Arabkîr'i mâl-ı ğanâ'im-i Enüşirvân ile ‘imâr etdüğünden ‘Arabkîr derler” (SN III, 82a).

Rivayete göre, Hazret-i Risâlet-penâh yedi yaşına ulaştığında Arap Hâtem-i Tayy Medayin'de Enuşirvan derdinden Mekke'ye gelip Hazret-i Resulle buluştuğu zaman Hazret'in dedesi Abdülmüttalib 120 yaşındaydı. Onların izniyle Hâtem-i Tayy Arapkir'e gelip yer edininip Enuşirvan'ın baskısından kurtulur ve Arapkir'de asker sahibi olunca Enuşirvan'a galip gelerek Arapkir'i Enuşirvan'dan aldığı ganimet mallarıyla imar ettiği için “Arapkir” denilir. Kaynaklara bakıldığında, “Arapgir/Arapkir” adının “Ermenice Arapker (?)” dayandığı belirtilmiştir (Darkot, 1940, s. 553; Tietze, 2016, s. 419).

Ḳal'a-i Bârgîrî

“Bu Ḳal'aya Bârgîrî demesiniñ sebab-i tesmiyyesi oldur kim Āzerbaycân pâdişâhlarından Kılıç Arslan Şâh bu Ḳal'a-i derbend-i çalındırı bir boğazda binâ edüp cemî'i âyende vü revendegân, tüccârân-ı berr ü bihârdan bâc aldığıyçün Ḳal'a-i Bârgîrî ya'nî Yük Alınur Ḳal'a demekdir. Ba'zılar Bârgîr Ḳal'ası, ya'nî [246a] Rüzgâr Gelecek Ḳal'a derler” (SN IV, 245b/246a).

Evliya Çelebi, Azerbaycan padişahlarından Kılıç Arslan Şah bir boğazda kale yapıp, “her türlü tüccardan bâc aldığı için “Yük Alınır Kale” anlamındaki Bârgîrî Kalesi denildiğini, ancak bazılarının “Rüzgâr Gelecek” anlamına sahip olan Bârgîr ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Farsça *bâr-gîr* sözcüğünün “yük tutan, yük kaldıran” (Devellioğlu, 2012, s. 80) anlamı

bulunmaktadır. Evliya Çelebi sözcüğün bu anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Böğürdelen

“Sene (---) tārīhinde ‘Acem’iñ böğrün delmek için ‘alā rağmi’l-a‘dā ḥāk-i ‘Acem’de kuvvet-i bāzū ile bu ḳal‘a[yı] (---) (---) binā edüp nāmına Böğürdelen dediler” (SN IV, 365b).

Evliya Çelebi, kalenin “Acem’in böğrünü delmek için” yapıldığını ve bu nedenle adına “Böğürdelen Kalesi” denildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Deylem

“ ‘Irāk-ı ‘Acem’de ḥāk-i Ğazvīn’de ḥālā sultānlıktır kim biñ nökere mālīk Pīr Yār Sultān’dır. Bānisi Āl-i ‘Abbāsiyān’dan el-Müstekfī Bi’llah’dır. Ğazūb pādīşāh olmağıle oğlu el-Müstemsik Bi’llah’ı bu kende nefy-i beled edüp bu ḳal‘ayı evlādı ḥaps olmağıçün binā edüp ismine anıñçün Deylem dediler. Ḥālā Deylem-i ‘Irāk derler, ya‘nī ‘Irāk zindanıdır” (SN IV, 317a).

Evliya Çelebi, kalenin “Abbasîoğulları’ndan el-Müstekfi Billah” tarafından oğlu “el-Müstemsik Billah”a sinirlenmesi üzerine “bu kaleyi oğlunun hapsedilmesi için” inşa ettiğini ve kalenin bu olaya dayanarak “Deylem Kalesi” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir. Arapça kökenli *deylem* sözcüğünün “zindan” (Dankoff, 2013, s. 100) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi deylem sözcüğünün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Ḳal‘a Ḥasīnkeyfā

“Ḥātūnuñ ehli merhūm olunca cümle a‘yān-ı Mışır meşveretiyle ve cemī‘i ḳuluñ talebiyle Şecerü’d-dür nām ḥātūnu Mışır’a melike edüp derḥāl evlādına yedi Mışır ḥazīnesi māl gönderüp "Elbette ne keyfiyyette olursa benim oğlum bir ḥaşīn inşā idesin" deyü evlādına fermān edüp "Ḳal‘a itmāmından soñra Mışır’a gelüp müstakīl pādīşāh olasın" deyü şehzāde-i āzādeye vālidesi tarafından yedi Mışır ḥazīnesiyle bu güne fermān varınca derḥāl ḳal‘anıñ esāsına sa‘d-ı sā‘atde ve burc-ı seretān-ı beyt-i ḳamer-i mā‘i’de mübāşeret edüp ḳal‘a itmām bulunca ismine Ḥasīnkeyfā dediler. (...) Ammā efvāh-ı nāsda ḡalaṭ-ı meşhūr evlā olup Ḥasankeyf Ḳal‘ası derler. Bu güne ḡalaṭ-ı meşhūr ile dest-i Āl-i ‘Osmān’da (---) ‘aded Ḥasan nāmında ḳal‘alar vardır” (SN IV, 388b).

Rivayete göre, Şecerüddür Hatun'un kocası ölünce Mısır'a melike olur. Bunun üzerine, evladına yedi Mısır hazinesi mal gönderir ve oğlundan hasîn kale inşa etmesini buyurur. Kale tamamlandıktan sonra adına “Hasîn-keyfâ” denilmiştir, ancak halk dilinde bozulmuş hali yaygınlaşarak “Hasankeyf Kalesi” adıyla anılmıştır. Arapça kökenli olan *hasîn* sözcüğünün “müstahkem, kuvvetli, sağlam [yer]” (Devellioğlu, 2012, s. 385) anlamı bulunmaktadır. “Roma ve Bizans kaynaklarında, Süryânîce kifo (kaya) kelimesinden türetilmiş Kifos ve Cepha/Ciphas” adlarıyla görülen şehir, “Arapça kaynaklarda Hısnu Keyfâ / Keybâ” biçiminde olup, “Osmanlı belgelerinde Hısnıkeyf, halk arasında da Hasankeyf şekline dönüşmüştür” (Oğuzoğlu, 1997, s. 364-365).

Ḳal‘a-i Ḳaraḥarman

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bir hevādār zemīn-i maḥşūldār olmak ile Şarı Şaltık Sultān, ya‘nī Muḥammed Buḥārī Şaltık Bay ḥazretleri bu maḥalde fuḳarālarıyla zirā‘at edüp maḥşülün bu maḥalde ḥarman edüp ismine Ḳara Ḥarman deyü nefes etmişlerdir” (SN III, 126a).

Evliya Çelebi, yerin havası ve verimli toprağı nedeniyle, Muhammed Buharî Saltık Bay hazretleri fukaralarıyla birlikte burada tarım yapıp mahsulünü harman ettiği için Kara Harman denildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Kapān

“Ḳapān nāmıyla müsem mā olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu ḳal‘a Hürmüz deryāsı boğazında binā olunup āyende vü revende keştilerden bâc u ḳapān aldığıçün Ḳal‘a-i Kapān derler” (SN IV, 363b).

Evliya Çelebi, “kalenin Hürmüz Denizi boğazında yapılıp gelen ve giden gemilerden bâc ve kapan aldığı için Kapan Kalesi” denildiğini belirtmiştir. Farsça kökenli *bâc* sözcüğünün “vergi, harç” (Devellioğlu, 2015, s. 69) anlamı bulunmaktadır.

izāle olan ādemleri ol kulle-i bālādan aṣağı endāht edüp pāre pāre olur. Anıñçün ol şark tarafında kulle-i ‘ālīye "Kanlı Kulle" derler” (SN IV, 223a).

Evliya Çelebi, kalenin doğu tarafının yüksekliğini ve tehlikeli oluşunu anlatmak için kalenin aṣağı deresini cehennemde bulunan gayyâ kuyusuna benzetmiş ve kuleden bu yere öldürülmesi şart olan adamlar atıldığı için Kanlı Kule denildiğini belirtmiştir.

Zindān Kullesi

“Zindān kulesidir kim yine Nehr-i Meriç sāhiline nāzır taraf-ı kıbleye nāzır burc-ı pür-borçdur kim cemī’i borclu ve kātıl ve kuttā’u’t-tarīk-i vācibü’l-izāle olanlar bu Zindān Kulesinde mescün u maḥpūs olunmuşlardır” (SN III, 149b).

Evliya Çelebi, ele alınan kulede “bütün borçlu, katil ve yok edilmesi gereken haydutlar Zindan Kulesi’nde” hapsedildiğinden dolayı Zindan Kulesi denildiğini ifade etmiştir.

2.2.3. Ünleme Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yapı adlarının kökenini ünleme dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. *Havār* Kalesi’nde de *havār* sözcüğünden hareketle köken açıklaması yapılmıştır.

Qal’a-i Havār

“Sene 99 tārīhinde bu Qal’ayı ‘Abdullah b. Hazret-i ‘Ömer ibnü’l-Ḥattāb binā etmişdir kim Hazret-i ‘Ömer’den sonra bu Melik ‘Abdullah b. ‘Ömer ‘azīmü’ş-şān pādīşāh-ı zīşān olup diyār-ı Başra vü Bağdād u Medāyin ve Şhrezül u Muşul’a mālīk olup velvele-ārā bir şāh-ı dilārā olduğundan Mervān-ı Ḥımār oğlu ‘Abdülme-lik Şām-ı cennet-meşām şāhı iken merkūm ‘Abdullah ibn ‘Ömer’iñ diyār-ı ‘Acem’e ve Başra ve Laḥsa ve ‘Ummān’a ve ‘Irāk’a mālīk olup Havāra Qal’asın Şhrezül ḥākinde binā etdiğin ‘Abdü’l-melik ibn Mervān-ı Ḥımār istimā’ edüp Şām’dan ‘asker-i ‘azīm ile ‘Abdullah ibn Hazret-i ‘Ömer üzre gelüp Havāra Qal’ası altında ceng-i ‘azīm olduğundan Havāra qal’ası {halkı} gördü, bir kerre "havār havār" deyüp dal şatūr-ı Muḥammedī olup ‘Abdü’l-melik ibn Mervān’iñ ceş-i menḥūsuna bir şatūr-ı Muḥammedī urup Qal’a-i Havāra’yi Āl-i Mervāniyān’dan ḥalāş etdikleri için Havāra Qal’ası derler. Muḥaddemā ismi lisān-ı Ekrādca Keyḥū Kirmān derler. Ol ceng-i ‘azīmden sonra qal’a-i Havār nāmıyla meşhūr-ı āfāk bir qal’a-i (---) dir” (SN IV, 370a).

Evliya Çelebi, kalenin adını Abdullah ibn Hazret-i Ömer ile Abdülmelik ibn Mervan'ın arasında yapılan savaşta Abdullah ibn Hazret-i Ömer'in ordusunun yapılan kalenin altında "havâr havâr" Mervanoğulları'na saldırmasından dolayı aldığını ifade etmiştir. Rivayete göre, 99 yılında "Abdullah ibn Hazret-i Ömer'in Acem diyarına, Basra, Lahsa, Umman ve Irak bölgesine sahip olup Havar Kalesi'ni Şehrezûl toprağında bina ettiğini Abdülmelik ibn Mervan duyunca Şam'dan büyük ordu ile Abdullah ibn Hazret-i Ömer üzere gelip Havar Kalesi altında büyük savaş olduğundan Havara Kalesi halkı gördü, bir kere "havâr havâr" deyip dal-satur olup Abdülmelik ibn Mervan'ın uğursuz ordusuna bir Muhammedî satır vurup Havâra Kalesi'ni Mervanoğulları'ndan kurtardıkları için Havâra Kalesi derler". Derleme Sözlüğü'nde (1993), *havar II* sözcüğünün "yaygara, çılgılık" anlamı bulunmaktadır (s. 2309). Evliya Çelebi bu sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

2.2.4. Yerin İşlevsel Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki yerin işlevsel özelliğine bağlı kalarak özel adların kökenini açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Atbâzârı kapusu

"Der-sitâyiş-i Eşkâl-i Kal'a-i Konya: Cānib-i (---) nāzır Atbâzârı kapusu üzere zincirler üzere asılmış bir kuru at kafasına gem urup ibret-nümâ olmağičün komuşılardır. Zîrâ bu memleket fârisü'l-hayl sipâh diyâridir. Anlara nasîhat olsun için "Avrete ata i'timâd etmeyüp, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayup licâm-ı zimâmın elde zabt edesin" demektir" (SN III, 11a).

Evliya Çelebi, kapının üzerinde bulunan zincirlere asılmış "bir kuru at kafasına gem vurup ibret verici olması için" konulduğunu belirterek Atbazarı Kapısı'nın adlandırılma nedenini açıklamıştır. Burası iyi at binici sipahilerin yeri olduğu için, kapı üzerinde bulunan atın anlamı "Avrata, ata güvenmeyip, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayıp ipini elinde tutasın" demektir.

2.2.5. Çevrede Üretilen Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki bulunan yapı adlarını, çevrede üretilen bir ürüne dayanarak köken açıklaması yapmıştır. Bu sınıflandırmadaki yer alan

yapı adlarında “sal, kayık” ve “halı, kilim” üretimine dayanarak yapının kökeninin açıklandığı görülmektedir.

Cisr-i Kelek

“Hısn-ı Keyfâ'ya ve Cezîre ve Muşul'a ve Bağdâd'a Şağ ile giden tulumdan kelek gemileri bu cisr dibinde binâ olmur tulumdan gemilerdir kim üzerleri tahta döşeli.” (SN IV, 217b).

Evliya Çelebi, “Hasankeyfâ'ya, Cezire, Musul ve Bağdad'a Şatt (büyük nehir) ile giden tulumdan kelek gemileri” ele alınan köprü dibinde yapıldığı için “Kelek Köprüsü” adı aldığını ortaya koymaktadır. Kaynaklara bakıldığında *kelek VIII* sözcüğünün “sal, kayık” (Derleme Sözlüğü, 2009, s. 2728) anlamının olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi sözcüğün anlamına uygun olarak köken açıklamasında bulunmuştur.

Kal'a-i Zile

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim lisân-ı Türkîde hâlî ve kilime zili derler. Bu şehirde hâşıl olmakla Zile der” (SN III, 91a).

Evliya Çelebi, “Türk dilinde halı ve kilime zili” denildiğini ve bu şehirde halı ve kilim dokunduğu için Zile ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. “Zili” (<Farsça *zîlû* “fakirlerin giydiği bir tür yün battaniye”) sözcüğü “ağızlarda *sili* olarak da geçmektedir” ve “kilim, yünden dokunmuş yaygı; yere serilen ince uzun kilim, halı ve keçe, yolluk” (Ere, 2020, s. 591) anlamına sahiptir. Ağızlarda s-’nin z-’ye dönüşümüne “karşılık olarak sili biçiminde z-’nin s-’ye çevrildiği” (Eren, 2020, s. 591) dikkat çekmektedir. Tarama Sözlüğü’nde (2018), *zili* sözcüğünün “halı, kilim” (s. 269) anlamı mevcuttur. Derleme Sözlüğü’nde de (1979), *zili* sözcüğü “kilim, renkli uzun yolluk” anlamı ile yer almaktadır (s. 4386). Evliya Çelebi, zili sözcüğünün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.2.6. Çevredeki Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki bulunan yapı adlarını, çevrede bulunan bir yapı adına dayanarak kökenini açıklamıştır.

Medrese-i Kophan

“Ammā bu medrese-i ‘azīm Cısr-i Kophan yanında olmağile kavm-i Ekrād bu medreseye Medrese-i Kophan derler” (SN IV, 379a).

Evliya Çelebi, “Kobhan Köprüsü yanında olduğu için” Kürt kavminin bu medreseye “Kobhan Medresesi” dediğini belirtmiştir.

2.2.7. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan yapı adlarının, çevredeki bir akarsu adına dayanarak köken açıklamasını yapmıştır. Bu sınıflandırmadaki yapı adları, adını çevresinde bulunan “nehrin” adından almıştır.

Cısr-i Mehresin

“Mezkūr Nehr-i Mühresin Payaş'ın şark cānibindeki mezkūr yedi yaylalardan cem' olup bu Mühresin Cısrı altından güzer edüp (...)” (SN III, 21a).

Evliya Çelebi'nin, “Anılan Mehresin Nehri, Payas'ın doğu tarafındaki anılan yedi yaylalardan toplanıp bu Mehresin Köprüsü altından geçip” ifadesiyle Mehresin Köprüsü'nün adını, altından geçen Mehresin Nehri'nden aldığı görülmektedir.

Qal'a-i Beç

“Nehr-i Beç Alaman dağlarından tülū' edüp Nemse çesarının tahtı olan Gülvar Qal'ası dibinde Nehr-i Tuna'ya munşab olur. Bu nehir sebebiyle Qal'a-i Beç derler. Ammā ismi Gülvar'dır” (SN III, 116a).

Evliya Çelebi, Beç Nehri'nin Gulvar Kalesi dibinden geçtiği için bu kaleye Beç Kalesi denildiğini, ancak gerçek isminin Gulvar olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Türklerinin Macarcadan aldıkları *Beç* ismi, “şehrin/hisarın dışında” (varošta) gibi bir anlama sahiptir ve Macarca külváros kelimesiyle örtüşmektedir (Beydilli, 2013, s. 113).

Ḳal‘a-i Hoş-âb

“Vech-i tesmiyyesi oldur kim Ḳal‘anıñ kayası dibinden nehr-i Hoşâb cereyân [286a] etdiğinden Ḳal‘a-i Hoş-âb derler, ammâ ism-i ḳadîmi Erçek-i Bâlâ’dır” (SN IV, 285b/286a).

“Netîce-i kelâm {ḳal‘a} dibinden cereyân eden Nehr-i Hoşâb olmağile ol isimile müsemmâ bir ḳal‘a-i zîbâdır ” (SN IV, 286a).

Evliya Çelebi, Hoş-âb Kalesi adının köken açıklamasına iki yerde yer vermiştir. İlk metinde, “kalenin kayası dibinden Hoşâb Nehri aktığından” dolayı bu kaleye Hoşâb denildiği, ancak eski adının “Erçek-i Bâlâ” olduğu ifade edilmiştir. İkinci metinde de kalenin dibinden Hoşâb Nehri aktığından dolayı bu isim ile isimlendirildiği ortaya konulmuştur. Diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi’nin aktarmış olduğu bilgilere uygun olarak, kalenin “Hoşap suyunun (Güzelsu) kenarında yükselen kaya kütlesi üzerine kurulmuş bir iç kale” (Uluçam, 1998, s. 247) olduğu belirtilerek adının nereden geldiği açıklanmıştır.

2.2.8. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini bulunduğu konuma bağlı kalarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Vasaṭan

“(…) Hakkârî’niñ Şataḳ Ḳal‘ası’yla Van Ḳal‘ası mâbeyninde olmağile nāmına Vasaṭan Ḳal‘ası dediler” (SN IV, 283a).

Evliya Çelebi, “Hakkârî’nin Şatak Kalesiyle Van Kalesi arasında olduğundan” dolayı kalenin bu isimle isimlendirildiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *vasaṭ* sözcüğünün “orta, iki şeyin arası” anlamları olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi, bu sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.2.9. Yerin Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini yerin yapısına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda bulunan yapı adlarının kökeni; yerin balçıklı (*Balçık İskelesi*) ve kumlu (*Kal'a-i Rimle*) oluşuna ve kalenin bulunduğu yerin yüksekliğine (*Kal'a-i 'Amik*) dayanarak açıklanmıştır.

Balçık İskelesi

“Bir tarafı şāfī balçıklı liman olmağıla Balçık İskelesi derler” (SN III, 124b).

Evliya Çelebi, “bir tarafı katıksız balçıklı liman olduğundan” dolayı “Balçık İskelesi” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Kal'a-i 'Amik

“Sebeb-i Tesmiyye-i Kal'a-i 'Amik: Bu kal'a eyle bülendir kim cemī'i tīr-endāz kemāndārān-ı kemānkeşānlar bu Kal'a-i 'Amik'iñ zīrinden bālāsına tīr bārān etmişlerdir kim pīşrev ve hekkī vü āzmāyış okları ile zirvesine irememişlerdir. Hatta Süleymān Hān bu kal'ayı temāşā eder kim 'asker-i Āl-i 'Osmān'da olan atıcılara fermān edüp tīr bārān etdirmişdir. Mümkün olup bir sehmi hadeng irememişdir. (...) bu kal'a önünde Van Deryāsı ol kadar 'amikdir kim niçe yüz kulaç şākūleli ipler ka'r-ı 'umquna ermedüğünden Kal'a-i 'Amik derler, ammā gālat-ı meşhūru beyne'l-Ekrād Amik derler {ve Amük derler}” (SN IV, 246a).

Evliya Çelebi, kalenin adını önünde bulunan Van Deryası'nın derinliğinden aldığını ve nice yüz kulaç şākūleli ipler dibine ermediği için Amik Kalesi denildiğini ifade etmiştir. Kalenin ne kadar yüksek olduğunu ortaya koyacak bir rivayet anlatılmıştır. Rivayete göre, kale öyle yüksektir ki bütün okçular, yaycılar Amik Kalesi'nin eteklerinden yukarısına ok atsalar da önden giden, tecrübeli okların hiçbirisi kalenin zirvesine erişememiştir. Süleyman Han bu kaleyi seyredip Osmanlı askeri içinde olan atıcılara ferman edip ok attırılmışsa da hiçbir ok kalenin en üstüne erişememiştir.

Arapça *umk* kökünden türetilen *amik* sözcüğü “derin” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 35). Evliya Çelebi bu sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Ḳal‘a-i Rimle

“Şāfi rimālistān içre vāḳı‘ olmağıla Ḳal‘a-i Rimle derler” (SN III, 46b).

Evliya Çelebi, kalenin “katıksız kumlar yurdu içinde bulunduğundan” dolayı “Rimle Kalesi” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *riml/reml* “kum” sözcüğünün çoğul biçimi olan *rimāl* sözcüğü “kumlar” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 1045). Evliya Çelebi, bu sözcüğün anlamından yola çıkarak köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.2.10. Renk Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini renk özelliğine dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan sözcüklerin kökenleri; yapı taşlarının rengine (*Akḫalvet*, *Ḳal‘a-i Ḳara Āmid*, *Ḳal‘a-Ḳaracahisar*) ve kalenin aldığı ışığa (*Ḳaraḫalvet*, *Ḳaranlık Ḳapu*) bağlı kalınarak açıklanmıştır.

Akḫalvet

“Ve ḫalvet gāyet rūşen ve beyāz mermer-i ḫāmlar ile döşendiğinden "Akḫalvet derler” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, halvetin “oldukça aydınlık ve beyaz ham mermerler ile döşendiğinden” bu yere “Ak halvet” denildiğini belirtmiştir. Tarama Sözlüğü’nde (2018), *ağ* sözcüğünün “ak, beyaz; duru, berrak” (s. 14) anlamına sahip olduğu görülmektedir.

Ḳal‘a-i Ḳara Āmid

“Diyārbekir Ḳal‘asınıñ zemīnin ve eşkālın ve dā’iren-mādār cirmin beyān eder: Ve bu ḳal‘a-i müzeyyen siyāh seng-i tırāş ile mebnī olduğundan "Ḳara Āmid" derler” (SN IV, 200a).

Evliya Çelebi, kalenin taşlarının “yontulmuş siyah taşla yapılmış olduğundan Kara Āmid” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, kalenin bulunduğu şehrin “eski adı

Amida olup bu isim hakkında çeşitli rivayetler varsa da kelimenin nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir” (Göyünç, 1994, s. 464).

Ḳal‘a- Ḳaracaḥiṣār

“Evṣāf-ı Ḳaraḥiṣār-ı Van-ı Kürdistan: Ḳavm-i Ekrād bu ḳal‘aya Ḳaraca Ḳal‘a derler. Zīrā ekseriyyā seng-i siyāh ile Āl-i ‘Abbāsiyān’dan Ğiyāṣeddīn ibn el-Muḳtedir Bi’llah binā etmiş ḳal‘a-i köhne-ābāddır” (SN IV, 286b).

Evliya Çelebi, kalenin “genellikle siyah taşlar ile” yapıldığı için Karacahisâr ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳaralar

“Bu çölü ‘Urbān-ı ‘uryān ‘aşkıyāsından ḥalāṣ için binā edüp etrāfına ve derūn-ı ḳal‘aya on iki biñ cürd atlı ḳara zengī ‘Arab ‘askeri ḳoyup rūh-ı Şām emīn olduğiyçün Ḳaralar Ḳal‘ası derler. Ammā Ḳal‘ası bu çölistān içre bir yalçın ḳara ḳayalar üzre ṣekl-i muḥammes seng-binā bir ḳal‘a-i bālādır” (SN III, 50a).

Evliya Çelebi, “Çöl Araplar eşkıyalarından kurtulmak için yapılan” kalenin adını, çevresine ve içine “on iki bin kısa tüylü atlı Kara Zenci Arap askerleri” konulmasından ve “yalçın kara kayalar” üzerinde olduğundan dolayı “Karalar Kalesi” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ḳaraḥalvet

“Ve birine "Ḳaraḥalvet derler, hakkā ki muzlimdir” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, “gerçekten de karanlıktır” ifadesiyle Karahalvet’in isimlendirilme nedenini karanlık oluşuna bağlamaktadır.

Ḳaranlık Ḳapu

“Ve bir muzlim yerde vāḳi‘ olmağile Ḳaranlık Ḳapu derler”(SN IV, 341a).

Evliya Çelebi, kapının adını “karanlık bir yerde bulunmasından” dolayı aldığını belirtmiştir.

2.2.11. Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini yapının belli bir özelliğine dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda; yapının duvarlarına ait belli bir özelliğe (*Cāmi'-i İparīyye*, *Diñer Kurna*), yapının görünüşüne (*Cāmi'-i Mu'allak*, *Cāmi'-i Üçşerīfeli*, *Cisr-i Yalñuz Göz*), yapıya ait belli bir unsura (*Cāmi'-i Müşebbek*, *Qal'a-i Sīn*) ve yapıda bulunan esere/eserlere (*Oğlan Hammāmi*, *Sarāy-ı Hān*) dayanarak olduğu köken açıklamaları yer almaktadır.

Cāmi'-i İparīyye

“(…) der-i dīvārı kirecine yetmiş yük misk-i Hoten maḥlūṭ edüp bu cāmi'i binā etdiğiçün İparī ya'nī miskli cāmi'i demek olur. Haḫḫā ki bir nemnāk havāda dīvārların şemm etseñ müşg rāyihası ādemūñ dimāğın mu'aṭṭar eder” (SN III, 201a).

Evliya Çelebi, “cami duvarı kirecine yetmiş yük Hoten miski katılıp” bu camiyi yapıldığı için *İparī* “miskli” Cami denildiğini belirtmiş, ayrıca nemli havalarda caminin duvarlarından misk kokusunun insanın şuurunu güzel kokulu ettiğini ifade etmiştir. Derleme Sözlüğü'nde (1993), *ipar* sözcüğünün “yüksek dağların kar tutmayan yerlerinde yetişen bir çeşit dikenli otun, kurusa bile kokusu uzun zaman gitmeyen sarımtırak çiçekleri, misk, amber” anlamları olduğu görülmektedir (s. 2545).

Cāmi'-i Mu'allak

“Ve Mu'allak Cāmi'i nāmiyle şöhret bulmasınıñ aşlı oldur kim bir çār-kūşe mināre-i 'ālisi var. Üstād-ı bennā bu mināre-i ser-āmedi beş 'aded 'amūd-ı müntehā üzre edüp mināreniñ çār-kūşe temelin dörd sütün üzre şan'at-ı sihr-āşār ile binā etmiş. Beşinci 'amūdu minārenüñ temeli ortasına edüp cümle minārenüñ ḫaml-i şaḫīli bu bir 'amūd üzeredir. Sā'ir dör[d] 'aded 'amūd ālet-i mülāḫaza durduğiçün bu mināreye Mināre-i Mu'allak dediklerinden cāmi' daḫi ol mināre ismile müsem mā olmuşdur” (SN III, 201a).

Evliya Çelebi, Muallak Cami denmesinin nedenini, caminin beş sütunlu olmasına rağmen beşinci sütunun minarenin temelini ortasına yapılıp, görünüşte dört adet direk olduğu için

görünmeyen minareye “Muallak Minare” denildiğinden caminin ismi de bu minare ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, dört köşe yüksek bir minaresi olan bu camiyi yapan usta “başta bulunan minareyi beş adet yüksek sütun üzere yapıp minarenin dört köşe temelini dört sütun üzere sihirli bir sanat ile yapmış. Beşinci sütunu minarenin temeli ortasına yapıp bütün minarenin ağırlık merkezi bu bir sütun üzerindedir. Diğer dört adet direk görünüşte durduğu için bu minareye Muallak Minare dediklerinden cami de o minare adıyla adlandırılmıştır”. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *mu‘allaq* sözcüğünün “ta’lik edilmiş, asılmış, asılı; havada, boşlukta duran” (Devellioğlu, 2015, s. 765) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Cāmi‘-i Müşebbek

“Kıble kapusu bir bāb-ı vācibü's-seyr bir dervezedir kim vaşında lisān k̄āşır bir müşebbek bāb olduğundan ol bāb ile müsem mā Cāmi‘-i Müşebbek derler. (...) Rūm u ‘Arab u ‘Acemde bu ḥaḳīr böyle bir bāb ı kebīr ve eyle kārı ḥurdegīr görmedim. Niçe biñ ‘ilmi hendese üzre gūnā-gūn ḥayāli pesend ṭaşarrufları vardı. (...)” (SN IV, 314b).

Evliya Çelebi, caminin kible kapısı “müşebbek kapı olduğundan o kapı ile isimlenip Müşebbek Camii” denildiğini belirtmiştir. Rum, Arap ve Acem’de söz edilen kapıdaki gibi “ince işçiliğe” tanık olmadığını ve kapı üzerinde “nice bin geometri ilmi üzre türlü türlü tasarımlar, çizgiler” olduğunu bizlere sunmuştur. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *şebek* sözcüğünden türetilen *müşebbek* sözcüğünün “şebeke şekline sokulmuş, ağ ve kafes gibi örülmüş olan; muşabak, tersi ve yüzü ayrı ayrı kullanılabilen sîm ve renkli iplerle yapılmış hesap işi nakış” (Devellioğlu, 2015, s. 883) anlamlarına sahiptir. Evliya Çelebi de kapının müşebbek oluşundan, ince işçilikle işlendiğinden ve çeşitli geometrik çizimlerin bulunduğu bahsederek, “müşebbek” sözcüğünün anlamına uygun bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Cāmi‘-i Üçşerīfeli

“Ve bu ḥaremiñ cānib-i erba‘asında çār-rūkn-miṣāl dörd ‘aded mināre-i serāmedi var kim her biri eflāke ser çekmiştir. Ammā sağ tarafında olan mināre-i zībā Üçşerīfeli olduğundan bu cāmi‘e Üçşerīfeli derler” (SN III, 152b).

Evliya Çelebi, bu caminin dört minaresi olduğunu, ancak sağ tarafta bulunan süslü minarenin üç şerefli olmasından dolayı “Üçşerifeli Camii” olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Rivayete göre, “Bu haremın dört tarafında dört direk gibi dört adet başta bulunan minaresi var ki her biri göklere baş çekmiştir, ama sağ tarafında olan süslü minare üç şerifli olduğundan bu camiye Üç Şerifli derler”. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *şefere* sözcüğünün “minârede ezan okunan yer” (Devellioğlu, 2015, s. 1156) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “*şeref*” sözcüğünü, “*şerîf*” biçiminde ele alıp köken açıklaması yapmış bulunmaktadır. Diğer kaynaklara bakıldığında, “camiye adını veren üç şerifeli” (Akçıl, 2012, s. 279) olan minaresidir.

Cisr-i Yalnız Göz

“Yalnız Göz nâmiyla müsemmâ bir göz cisr-i ra'nâdır (...)” (SN III, 163b).

Evliya Çelebi, köprünün bir gözü, yani bir boşluğu olduğundan dolayı “Yalnız Göz” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiş. *Göz* (6.) sözcüğünün “delik, boşluk” anlamı bulunmaktadır (TDK, 2019). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Çifte Hân

“(...) anda yine cānib-i kıbleye yokuş aşağı dere ve depeli sengistān ve şa'b çengelistan yerleri aşup Çifte Hân nām bir müfīd [u] muhtaşar iki 'aded hānlardır” (SN III, 18b).

Evliya Çelebi, Çifte Han'ın iki handan oluştuğunu belirterek köken açıklamasında bulunmuştur.

Diñer Kurna

“Ve bir kurnaya "diñer kurna" derler, havz-ı kebîriñ şol cānibindedir. Kurnaya ba'îd dīvārda bir delik vardır, ol deliğe bir âdem parmağın şoksa yāhūd ol deliğe ağzıyla üflese ol kurnaniñ şuyu akmaz olur. Parmağın çeküp üflemese yine aqmağa başlar, 'aceb temāşadır” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, “kurnaya uzak duvarda bir delik” olduğunu ve bu deliğe biri “parmağını sokarsa veya deliğe üflerse” kurnanın suyunun akmadığını, parmağını çekip üflemezse de tekrar akmaya başlayacağını belirterek kurnanın isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Sīn

“Ve Lur hākimi tahtı olan Sine Ḳal‘ası derecesi üzre altışar vukıyye ādem dişleri vardır. Aşhâb-ı Fîl dişidir, derler. Luğat-i ‘Arabî’de ve ‘İbrî’de dişe sīn derler. Ol dişler Sīn şehrinde maşlûb olduğuyçün Ḳal‘a-i Sīn derler, deyü tahrîr etmişler. Hālâ yine bu Şahrâ-yı Erbîl’de Aşhâb-ı Fîl’iñ niçe üstühânları ve niçe dendânları bulunur” (SN IV, 371b).

Arapça kökenli *okka* sözcüğünün “1283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü” (Devellioğlu, 2015, s. 1303) anlamı bulunmaktadır. Arapça kökenli *sinn* sözcüğü ise “diş” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 1114). Evliya Çelebi, “Sine Kalesi üzerinde altışar okka adam dişleri” olduğunu ve bu dişlerin “Sin şehrinde asılı olduğu için Sīn Kalesi” denildiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu dişlerin “Ashâb-ı Fil dişi” olduğunu, “Arabî ve ibrî dilinde dişe sīn” denildiği ve “Erbil Sahrası’nda Ashâb-ı Fil’in nice kemikleri ve nice dişleri” olduğunu ifade etmiştir.

Kur‘ân-ı Kerîm’in 105. sûresi olan “Fîl Sûresi”nde “ordu mensuplarından ashâbü’l-fil şeklinde bahsedilmesi askerin önünde bir fil bulunduğunu” (Fayda, 1996, s. 70) göstermektedir. Evliya Çelebi de kalenin üzerindeki ve şehirdeki dişlerin “Ashâb-ı Fil” ordusunda bulunan fillere ait olduğunu belirtmektedir.

Oğlan Ḥammâmı

“Ahî Çelebi Ḥammâmı’na Oğlan ḥammâmı derler. Zîrâ bir ḥalvetinde bir kurna yanında beyâz mermer-i ḥāmdan bir maḥbûb pençe-i āfitâb dellâk cüvâmî taşvîri var kim gūyâ ol şüret zî-rûhdur. Her ne tarafından ol şürete nazar etseñ ol daḥî saña nazar edüp tebessüm eder zann edersin. Anıñçün bu ḥammâma Oğlan Ḥammâmı derler” (SN III, 164a).

Evliya Çelebi, hamamın “bir halvetinde bir kurna yanında beyaz ham mermerden bir sevgili güneş parçası dellâk genci resmi” olduğunu ve bu resmin canlıymış gibi “her ne tarafından o resme baksan o da sana bakıp tebessüm ettiğini” sanacağını ifade etmektedir. Bu nedenle, Ahî Çelebi Hamamı’nın Oğlan Hamamı ismi ile isimlendirilme nedeni açıklanmıştır.

Sarāy-ı Hân

“Biñ on seneden berü gelen hân-ı hânân mülük-ı selâtin-i ‘Abbâsiyân’ın her biri birer âşâr-ı binâ zamîme ederek kaşr-ı Havernak-mişâl bir sarāy-ı pür-kemâldır” (SN IV, 378a).

Evliya Çelebi, ele alınan saraya “1010 seneden beri gelen hanlar hanı Abbasîl sultanlarının hükümdarlarının her biri birer bina eseri” eklediğini belirterek “Hân Sarayı” ismi ile isimlendirilmesinin nedenini açıklamaktadır.

2.2.12. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini boy, aile, topluluk ve kavim adlarına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan yapı adlarının kökeni mezhebe (*Câmi’-i Şâfi’î*), kavme (*Ḳal’a-i Dümbülî*) ve topluluğa (*Ḳal’a-i Rûm*) dayanarak belirtilmiştir.

Câmi’-i Şâfi’î

“Cümle Şâfi’î mezhebinde olanlar bunda ‘ibâdet ederler” (SN IV, 200b).

Evliya Çelebi, “bütün Şâfi mezhebinde olanların burada ibadet ettiğini” belirterek “Şâfi Camisi’nin adını orada ibadet eden insanların ortak özelliğinden aldığını ortaya koymaktadır.

Ḳal’a-i Dümbülî

“Müverrihân-ı İrân-zemîn taḥrîri üzre (...) İbtidâ bu Ḳal’aniñ ismi Telvân idi ve Hârûnu’r-Reşid ḥilâfesinde ‘imâr olmağ için Terekeme Dümbülî Ḳavmini bu Telvân Sahrâsında meḳ etdirdiklerinden Dümbülî Ḳal’ası derler” (SN IV, 298a)

Evliya Çelebi, İran ülkesi tarihçilerini yazılarına dayanarak Dümbülî Kalesi’nin isimlendirilmesi ile ilgili bilgi vermektedir. Belirtilene göre, önceki ismi Telvân olan bu kalenin adı “Harun Reşid halifeliğinde imar olması için Terekeme Dümbülî kavmini bu Telvân

Sahrası'nda yerleştirdiklerinden” dolayı bu kavmin adını alarak “Dümbülî Kalesi” olarak adlandırılmıştır.

Ḳal‘a-i Rūm

“Esmā-i büldān mābeyninde dörd Erzen vilāyeti vardır. (...) Dördüncüsü bu Rūm Ḳal‘a'dır. Ḥazret-i ‘Ömer ḥilāfetinde ḳayşer-i Rūm bināsı olduğundan elsine-i nāsda Rūm Ḳal‘a derler” (SN III, 54a).

Evliya Çelebi, “Ḥazret-i Ömer halifelğinde Rum kayseri yapısı olduğundan insanların dilinde Rum Kalesi” denildiğini belirterek ele alınan kale isminin isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

2.2.13. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini benzetmeye dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada bir unsurun görünüşüne (*Ḳal‘a-i Gülek*, *Ḳal‘a-i Kesik*) ve bir bölgenin özelliklerine (*Ḳal‘a-i Rūm Nāḥiye*) benzemesine dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Ḳal‘a-i Gülek

“Mısır pādīşāhı Yūsuf Şelāḥaddīn'in ḥavfinden Ramazānoğulları şekl-i müdevver ‘ulbe ve külek gibi inşā ettiğiinden elsine-i nāsda Ḳal‘a-i Külek ve Kūvlek ve Gülek Ḳal‘ası derler seng binā bir ḳal‘a-i ra‘nādır” (SN III, 19a).

Evliya Çelebi, kalenin görünüşünü yuvarlak şekle sahip olan bir fiçiya veya tahta kovasına/ su kovasına benzeterek “Gülek Kalesi”nin isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Belirtilene göre, bu kalenin “Mısır padişahı Yusuf Selâhaddin'in korkusundan Ramazanoğulları” tarafından “yuvarlak şekilde fiçi ve külek gibi inşa ettiğinden” dolayı “Gülek Kalesi” olarak adlandırılmış ve “halk dilinde Külek Kalesi, Kūvlek ve Gülek Kalesi” biçimleri ile yer almıştır. Dankoff (2013), sözcüğü “*külek/kūvlek*” biçiminde “tahta kova” anlamıyla ele almıştır (s. 162). Tarama Sözlüğü'nde (2018), sözcük “*külek (gülek, güvlek)*” biçiminde “tahta kova, gerdel” anlamları olduğu ifade edilmektedir (s. 162). “*Kilek, kilik (V), küleyh*” biçimlerinde görülen *külek*

sözcüğünün “(I) tahta kova” ve “(III) yel” (Derleme Sözlüğü, 2009, s. 3029) anlamlarına ek olarak “*gülgülü (III) ve gülek (II)*” biçimlerinde de görülen “gülek (I)” sözcüğünün “ağaçtan yapılmış kap (süt, yağ vb. konulur)” ve “bir tahıl ölçüsü” (Derleme Sözlüğü, 1972, s. 2218) anlamları mevcut bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün “tahta kova” veya “su kovası” anlamlarına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Kesik

“Bu Ḳal‘adan mā‘adā cānib-i şarkda muḳaddemā deve boynuna beñzer dediğimiz maḥalde Kesik derler bir Ḳal‘a-i şağīr daḥi vardır kim gūyā deve kellesi üzre başka bir Ḳulle-i ‘azīm vardır. (...) Haḳḳā ki deve gerdāni gibi birkaç ḳaya üzre deve kellesine müşābih bir yalçın ḳayada bir Ḳal‘a-i şağīredir” (SN IV, 251b).

Evliya Çelebi, ele alınan kalenin deve boynuna benzeyen bir kaya üzerinde yer almasından dolayı çevrede bulunan coğrafi unsurun bir özelliğine bağlı kalarak isimlendirildiğini açıklamıştır. İfade edilene göre, kale “sanki deve kellesi üzerinde” yer almaktadır. Bu bilgilerin ardından, Evliya Çelebi “Haḳḳā ki” deyip verilen bilgileri pekiştirerek tekrardan kalenin “deve boynu gibi birkaç kaya üzerinde deve kellesine benzer bir yalçın kayada” bulunduğunu belirtmektedir.

Ḳal‘a-i Rūm Nāhiye

“Diyār-ı Rūm gibi āb u hevāsı laṭīf ve Rūm gibi ḥāki maḥşūldār olduğundan Rūm diyārına beñzedüp Rūm Nāhiye derler” (SN IV, 353b).

Evliya Çelebi, kalenin bulunduğu yerin “Rumeli diyarı gibi suyu, havası tatlı ve Rumeli gibi toprağı verimli olduğundan Rum diyarına benzetip Rum Nahiye” denildiğini ifade etmiştir.

2.2.14. Çevredeki Belli Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini belli bir hayvan türüne dayanarak açıklamıştır.

Kuşlar Kāl'ası

“Kuşlar Kāl'ası nāmıyla meşhūr-ı āfāk olmanñ aşlı oldur kim zamān-ı cehāletde bu Kuşlar Kāl'ası zemīninde bir rāhib var idi. Bu kāl'a zemīninde bir deyr kehenesi var idi. Ol papas gāyet kehene idi. Ol deyrde bir kulle-i bālā inşā edüp kullede niçe biñ güvercin murġu besleyüp bu rū-yı arzıñ eķālīm-i seb'asında olan bitriķ ü kıssīs ü rāhiblere aḥvāl-i 'Irāk-ı Medāyin'i yazup bir kebūteriñ boğazına ol varaġı bir muḥalsam ile geçirüp murād [u] merāmı olan diyāra ol murġ-ı zeyrek pervāz urup papasın dostu ḥānesine varup gelen ḥabere göre ḥaberler ve ġayrı ḥavādişātler yazup yine vefķ ile ol murġuñ boğazına aşup berķ-i hātif gibi ol murġ yine gelirdi. Ol papasıñ dā'imā kārı bu idi. Ba'dehū leyle-i Mevlūd-ı Nebi'de Tāk-i Kisrā ile ol deyr münhedim olup ḥālā eṣer-i binālarına deyr-i hümām derler ve ḥālā ol isim ile müsem mā olup Kuşlar Kāl'ası derler” (SN IV, 343a).

Evliya Çelebi, Kuşlar Kalesi'nin adını, bir kilise rahibinin kilisesinde yaptığı kulede güvercin kuşları besleyip bu kuşlarla dünyanın her yerinde bulunan bitrik, papaz ve rahiplere iletişim kurması üzerine, o kuşların adı ile anılıp “Kuşlar Kalesi” denildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, Cāhiliye döneminde, Kuşlar Kalesi'nin yerinde kalan bir kilise kāhini rahip kilisede yüksek bir kule yapar. “Kulede binlerce güvercin kuşu besleyip yeryüzünün yedi ikliminde olan bitrik, papaz ve rahiplere Irak-ı Medayin'in durumunu yazıp bir güvercinin boğazına o kâğıdı tılsım ile geçirip, istenilen ve niyetlenen diyara hızlı güvercin uçup papazın dostu hanesine varıp gelen habere göre haberler ve başka haberler yazıp yine tılsımla o kuşun boğazına asıp görülmeyen şimşek gibi yine gelirdi”.

2.2.15. Belli Bir İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini belli bir inanca dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan *Ṭālī' Çeşmesi* adının oraya varan kişiye şans getireceğine inanılmasından dolayı verildiği ifade edilmiştir.

Ṭālī' Çeşmesi

"Bunda bir kayada çeşme vardır, aña ṭālī' çeşmesi derler. Varıñ anda ṭālī' ṭutuñ" deyü bizi ol dere içine götürdü” (SN III, 142b).

Evliya Çelebi'nin ele alınan çeşme ile ilgili “Varın onda tâlih dutun” demesinden anlaşılacağı üzere, çeşmenin buraya varan kişilere şans getirmesine bağlı olarak “Tâli’ Çeşmesi” adı ile anıldığı ortaya konulmuştur.

2.2.16. Önceki Kullanılışına Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini yapının önceki kullanılışına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada ele alınan *Van Kalesi* de adını eskiden kilise olarak kullanılmasından dolayı almaktadır.

Ḳal'a-i Van

“(…) ibtidâ İskender bu hîle ile Ḳal'a-i Van'ı feth edüp Deyr-i Câlût'a "Vang" deyü nâm koydu. Lisân-ı Ermenî'de vang, kenîseye derler. (...) Andan hâlâ bu vang ismi Van'ıñ ḳalup ḡalaṭ-ı meşhûru elsine-i nâsda Van derler” (SN IV, 249b).

“(…) deyr iken aña Ermenîler Vang derlerdi. Hâlâ ol deyriñ ismiyle müsemmâ olup Vang'dan ḡalaṭ Van derler” (SN IV, 252a).

Evliya Çelebi, Van Kalesi'ne eskiden bir kilise olduğu için Ermenicede Vang adının verildiği ve “vang” sözcüğünün Ermeni dilinde kiliseye denildiğini belirtmiştir. Van adı ile ilgili iki yerde köken açıklaması görülmektedir. İlk metinde, “İskender hile ile Van Kalesi'ni fethedip Câlût kilisesine "Vang" diye ad koydu. Ermeni dilinde vang kiliseye derler. Hâlâ bu vank ismi kalıp yaygın bozulmuşu ile halk dilinde Van” denildiği belirtilmiştir. İkinci metinde ise, “Kilise iken Ermeniler ona vank derlerdi. Hala ol kilisenin ismiyle isimlendirilip Vank'dan bozma Van” denildiği ifade edilmektedir.

2.2.17. Yansıma Sese Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini belli bir yansıma sese dayanarak açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Dūmdūmī

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu Ḳal‘a ḳayası Rūmiyye Deryāsı kenārında vāki‘ olmağile talaṭṭum-ı deryā bu Ḳal‘a ḳayaları mağaralarına urduḳça Ḥüsrevānī küp gibi güm güm ve düm düm şadā verdiğinden Dūmdüm Ḳayası derler. Bir rivāyette Ḥazret-i Süleymān bunda Dūmdüm nām bir dīv-i benāmı ḥabs edip anıñ düm düm şadāsı istimā‘ olduğundan Dūmdüm Ḳayası derler. Ḥālā ol şadā istimā‘ olunur. Ammā talaṭṭum-ı deryādan olsa ba‘īd olmaya” (SN IV, 297a).

Evliya Çelebi, Dūmdüm Kayası’nın isimlendirilme nedeni ile ilgili iki rivayet olduğunu ifade etmiştir. İki rivayette de yansıma sese dayanarak köken açıklaması yapılmıştır, ancak ilk rivayette “dalgaların kayaya çarpma sesinden” dolayı bu ad verilirken, ikinci rivayette “Dūmdüm adındaki devin düm düm seslerinden” dolayı bu ad verilmektedir. İfade edilene göre, Rumiye Gölü kenarında bulunduğu için gölün dalgası kalenin kayarında bulunan mağaralara vurduğu zaman “Hüsrevânî küp gibi güm güm ve düm düm” sesleri çıkardığından dolayı yansıma sese dayanarak Dūmdüm Kayası ismi ile isimlendirilmektedir. Diğer rivayette ise “Ḥazret-i Süleymān burada Dūmdüm adında ünlü bir devî hapsedip onun düm düm sesi duyulduğundan Dūmdüm Kayası” denilmektedir. Ele alınan kale de kayanın sahip olduğu belli bir özelliğine dayanarak onun ismi ile isimlendirilmiş bir kaledir.

2.2.18. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi bazı yapı adlarının kökenini, binanın bulunduğu yerdeki hâkimin (*Ḳal‘a-i Tikrit*) veya yapıcısının (*Sūr-ı Ḥātūniyye*, *Ḳal‘a-i Sultāniyye*, *Ḳal‘a-i Sultānī*) sahip olduğu unvana dayanarak açıklama eğilimi gütmüştür.

Ḳal‘a-i Tikrit

“Evvelā vech-i tesmiyyesi oldur kim lisān-ı Moğol’da bu Ḳal‘aya Dikrit derler. Zīrā Hulāgū ‘Aşrı’nda ḥâkimine Dikrit derlerdi, ḥālā ol ismile müsemmâdır. Ve bānisi ibtidā Erdeşir Bābek’dir kim bu şehir cümle âteşperestler idi” (SN IV,405b).

Seyahatname’de, Moğol dilinde ele alınan kaleye “Dikrit” adı verildiği ve Moğol hükümdarı Hulāgū Han döneminde “hâkime” *Dikrit* denildiği belirtilmiştir. “Tarihî kayıtlarda Tikrit’in adı ilk defa Batlamyus’un coğrafya eserinde Birse” (Demirci, 2019, s. 598) olarak geçtiği görülmektedir. Arap kaynaklarında yer alan şehirle ilgili efsanelerden biri “şehrin Sâsânîler’in

kurucusu Erdeşîr'in oğlu I. Şâpûr tarafından tesis edildiği, adını da Tikrît bint Vâil isminde bir Hristiyan kadından aldığı” (Demirci, 2019, s. 598) biçimindedir.

Sûr-ı Hâtûniyye

“Bânîsi, Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım binâ ettiği için Kâl'a-i Hâtûniyye derler, amma bi-kavli Tevârih-i Şerefnâme, Melik Sincâr'in vâlidesi binâ etmeğile Sûr-ı Hâtûniyye derler” (SN IV, 212a).

“Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım bu kâl'ayı inşâ ettiği için Hâtûniyye Kâl'ası derler” (SN IV, 390b).

Evliya Çelebi, Hatuniyye Sûr'unun isimlendirme nedenini açıklarken iki farklı kişi adına dayanan köken açıklaması ortaya koymaktadır. Öncelikle kendi görüşünü söyleyip daha sonra Şerefnâme Tarihi'nde yazan bilgileri bizlere sunmaktadır. Belirtilene göre, bu sûru Harun Reşid'in eşi Zübeyde Hanım yaptırdığından dolayı “Hatuniye Kalesi” denilmiş, ancak Şerefnâme Tarihi'ne göre, Melik Sincar'ın annesi yaptırdığı için “Hatuniye Kalesi” olarak adlandırıldığı yer almaktadır.

Kâl'a-i Sultânî

“Sene 241 târihinde Hârûnu'r-Reşîd hâtûnu Zübeyde Sultân binâsıdır. Anıñ için Kâl'a-i Sultânî {derler ammâ} kâl'anıñ luğat-i şahîhi ba'zı müverrihîn kavli üzre Mühennâvî derler” (SN IV, 363a).

Evliya Çelebi, bazı tarihçilerin Mühennâvî olarak adlandırdığı bu kaleyi, 241 tarihinde Harun Reşid'in eşi olan Zübeyde Sultan yapmasından dolayı Sultan Kalesi olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.

Kâl'a-i Sultâniyye

“Sene 920 târihinde Selîm Hân-ı Evvel 'Aşrı'nda Çıldır muhârebesinde şâh-ı gümrâha imdâd eden Zülkadırlı Şâhrûh Beğ oğlu Muhammed Şâh Beğ Çıldır'da münhezim olup Selîm Hân havfinden bir dağ Mar'aş'a varamayup Şâh İsmâ'îl

kendüye bu ülkeyi şadaka edüp bu al‘ayı binā etmeğile al‘a-i Sultāniyye derler” (SN IV, 304b).

Evliya elebi, kalenin yapıcısı “ah İsmail” olduğu için kaleye onun ismini temsil eden bir isim verildiğini ortaya koymuştur. Rivayete göre, 920 yılında ıldır Savaşı’nda yolunu şaşmış şaha yardım eden “Zlkadirli řāhruh Bey’in oğlu Mehmed şah Bey” ıldır’da yenilip ıldır’da bozguna uğrayıp Selim Han korkusundan bir daha Maraş’a gidemez. Bunun zerine, şah İsmail kendine bu ülkeyi (Zlkadriye şehrini) sadaka edip kaleyi yaptığı için “Sultaniye Kalesi” olarak isimlendirilmiştir.

2.3. KİŞİ ADLARI

Evliya elebi, seyahat ettiği yerlerde bulunan ziyaret yeri, türbesi olan, bir yere adını veren kişilerin veya rastladığı isimlerin kökenini bir olaya, ebced hesabına, sahip olduğu özel güce, sahip olduğu belli bir şeye, kişisel özelliğe, doğum yeri veya gelinen ülke, il, ile ve köye, fiziksel özelliğe, yaşayışına veya mesleğine dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

2.3.1. Bir Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya elebi, *Seyahatname*’nin nc ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini bir olaya dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmada yer alan kişilerin; hediye vermesine (*Armaėanī Meħemmed Efendi*), savaşta kaçmasına (*Hasan Badrak*), bir yere iki defa gidip gelmesine (*Hüseyin-i z’l-cenāheyn*), eşyaların emanet edilmesine (*Kefīl Peyėamber*) dayanarak isimlendirildiği belirtilmektedir.

Armaėanī Meħemmed Efendi

“ocaeli’nden akrabāları buna misket ve Fireng elması gönderdiklerinde bu dağı İslāmbol a’yānlarına ve bi’z-zāt Sultān Aħmed ve Sultān Muřtafā ve Sultān ‘Ořmān ve Ėāzī Murād Hān’a varınca "Güzel ādem, güzel elma, armağan alma." deyü cümleye elma armağan verdiğinden Armaėanī Meħemmed Efendi derlerdi (SN IV, 396b).

Rivayete göre, “ocaeli’nden akrabaları” Armağan Mehmed Efendi’ye, “misket ve Frenk elması gönderdiği zaman bu zat da İstanbul ayanlarına ve bizzat Sultan Ahmed, Sultan Mustafa,

Sultan Osman ve Gazi Murad Han'a kadar "Güzel âdem, güzel elma, armağan alma" diye herkese elma armağan verdiğiinden” dolayı “Armağan ismi ile anılmıştır.

Hasan Badrak

“Türkmān mābeyninde Sultān Hasan'a Badrik lakab komuşlardır. Zīrā sene (---) tārīhinde Tercān Şahrāsı'nda Uzun Hasan Ebū'l-feth Sultān Mehemmed Hān Gāzī ile ceng-i 'azīm edüp iki kerre yüz biñ ādemi dendān-ı tīg-ı Mehemmed Hān'dan geçüp yüz biñi esīr-i pāy-beste olup hatta oğlu Yakūb Şāh dahī esīr oldu. Uzun Hasan Şāh-ı gümrāh yetmiş ādem ile firār edüp cānın Āzerbaycān'da hālāş edüp inhidāmına tārīhdir: "Buţlanu keydü'l- hā'inin"⁹ Sene [818]. Uzun Hasan firār etdüğünden Türkmān aña badrak derler. Lisān-ı Türkmān-ı Moğolīde luğat-i kadīmdir. Anıñçün Kırım halkına Noğay Tatarları cümle badrak derler. Zīrā Tohtamış Hān ile Timur Kırım ceziresinde ceng-i 'azīm edüp Kırım halkı yan verüp firār etdikleriçün Kırım halkına da badrak derler. Ammā bu Hasan Badrak Uzun Hasan Şāh 'Aşrı'nda gāyet 'imār imiş” (SN IV, 192b).

Evliya Çelebi, Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed Han Gazi ile yaptığı savaştan kaçması üzerine “Badrak” lakabını aldığı belirtmiştir. Rivayete göre; Uzun Hasan, “Fatih Sultan Mehmed Han Gazi ile büyük savaş edip” yenilgiye uğramaya başlayınca “70 adamı ile kaçıp Azerbaycan taraflarına” gittiği için Türkmenler arasında Sultan Hasan'a “Badrik” lakabı konulmuştur. Evliya Çelebi, bu bilgiyi destekleyen bir bilgi vererek, Moğol-Türkmeni dilinde, “Tohtamış Han ile Timur Kırım bölgesinde savaşınca Kırım halkı kaçtığı için Nogay Tatarları Kırım halkına da badrak” denildiğini ifade etmiştir.

Dankoff (2013), “kaçak, kaçkın” anlamına sahip “*badrak* (“Türkmān-ı Moğol)” sözcüğünü “bir kişi adı için verilen kurmaca köken açıklaması” olarak ele almıştır (s. 68). Tarama Sözlüğü'nde (2018) *badruk* sözcüğü “kaçak, firari” (s. 34) anlamlarıyla yer almaktadır. Derleme Sözlüğü'nde ise (1965) *bedruk* (II) için “sıra, saygı gözetmeyen, münasebetsiz (kimse)” anlamı mevcuttur (s. 597) . Tekin ve Tietze (1964), “sözcüğün aslı Farsça كردد bad- rag” (s.160) olabileceği önerisini yapmıştır. Steingass (1963), *bad-rag* sözcüğünün “kötücül/ hain” anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir (s. 163). Ayrıca Tekin ve Tietze (1964), Krş. Kürtçede *bedrik* “kötü, alçak, utanmaz” (s. 160) sözcüğünün yer aldığı belirtmiştir.

⁹ Hainlerin oyunları suya düştü.

Hüseyin Zü'l Cenâheyn

“Hazret’i ‘Ömer Medîne’den balçıklı eliyle kayseriñ gözün çıkarırım deyü Rüm’a doğru dest dırazlık edince bi emrillahi te‘âlâ Konya’da ol ân bir çamurlu desti şerîf gelüp kayser taht nişin iken gözi çıkar. Ba’de zamân Hazret’i ‘Ömer’den kayser elçisi gelüp kayseriñ gözün çıkmış görünce kral aḥvâli pür melâlin elçiye nakl edüp elçiyi bilüren kim Hazret’i ‘Ömeriñ ol gün çamurlu eliyle işâret edüp kraliñ gözi çıkduğıdır. Hemân elçi bir takrîb ile kaṭ‘ı menâzil ederek Hazret’i ‘Ömeri kudsi şerîf gâzâsında bulub huzûrî ‘Ömerde kayser elçisi imân ile müşerref olub Hazret-i ‘Ömer ismine Hüseyin diyüp iki kerre varup geldiğiçün Hüseyin Zü’l Cenâheyn deyü künye buyururlar.” (SN III, 10a).

Rivayete göre, Hazret-i Ömer Medine’den balçıklı eliyle, “Kayserin gözün çıkarırım” diye Rum’a doğru elini uzatınca Allah’ın izniyle Konya’da o an bir çamurlu mübârek el gelip kayser tahtında otururken gözü çıkarır. Daha sonra Hazret-i Ömer’den kayser elçisi gelip kayserin gözünü çıkmış görünce kral acınacak halini elçiye anlatıp “Elçi bilir ki, Hazret-i Ömer’in o gün çamurlu eliyle işâret edip kralın gözü çıktığıdır”. Bu durum üzerine elçi hemen Hazret-i Ömer huzuruna gelip iman ile şereflenir. “Hazret-i Ömer ismini Hüseyin deyip iki kere varıp geldiği için "Hüseyin-i zü'l cenâheyn" diye künye verirler”. Arapça kökenli *cenâh* “kanat, kuş kanatı” (Devellioğlu, 2015, s. 150) anlamındaki sözcüğe Arapça ikilik (tesniye) “+eyn” eki eklenerek “cehâneyn: iki kanat, iki yan” (Devellioğlu, 2015, s. 150) sözcüğü oluşturulmuştur. Arapça birleşik sıfat olan “Zü’l-cenâheyn” sözcüğünün ise “iki kanatlı” (Devellioğlu, 2015, s. 1391) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Kefil Peygamber

“Cemî’i ‘Arab-ı ‘Urbânîñ zî-kıymet metâ’ları bu Kefil Peygamber’iñ kubbesinde emânet durduğundan Kefil Peygamber derler. Ammâ aşıl Zülkifl Nebî’dir” (SN IV, 353a).

Evliya Çelebi, “Bütün bedevî Araplarının değerli malları Kefil Peygamber’in türbesinde emânet durduğundan” dolayı Kefil Peygamber denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli *kefil* sözcüğünün “kefâlet eden, kaçındığı takdirde birinin borcunu ödemeyi, birinin bir şeyi –yapması gerekirken yapmadığı takdirde o işi yapmayı kendi üstüne alan kimse” (Devellioğlu, 2015, s. 578) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, Kefil Peygamber’in türbesine bırakılan emanetlere kefil olduğu için “Kefil” ismiyle isimlendirildiğini, ancak gerçek adının “Zülkifl” olduğunu

belirtmiştir. Arapça kökenli “zû-” sözcüğünün ise “sahip” (Devellioğlu, 2015, s. 1389) anlamı bulunmaktadır. Bu bilgiler eşliğinde, *Zülkefl* “Kefalet Sahibi” anlamına sahiptir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Zülkefl ismi ile isimlendirilmesi konusunda çekişti görüşler mevcuttur. Buna göre, Elyesa’ peygamberin isteklerini öfkelenmeden, Allah’ın bir peygambere “gündüzlerini oruçla, gecelerini ibadetle geçirecek ve insanlar arasında hükmettiğinde öfkelenmeyecek birine teslim et” emrine ya da İsrailoğullarından bir kral ölmeden önce, “Kim benim yerime geçecek, ama asla öfkelenmeyecek?” isteğine uyduğundan (Harman, 2013, s. 569) Zülkefl adıyla anıldığını görüşündedirler.

2.3.2. Ebcad Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini ebcad hesabına dayanarak açıklamıştır. Ebcad değerine dayanılarak yapılan köken açıklamalarında “gün sayısına” bağlı kalınmıştır. Bu sınıflandırmada ele alınan adlar ana rahminde “üç yüz on dört gün” (*Sincâr*) ve “iki yüz on yedi günde” (*Tarh ibn Nûh-veled*) kalınmasına bağlı olarak isimlendirildiği ortaya konulmuştur.

Sincâr

“Bu ma’sûm-ı pâk rahm-ı mâderde üç yüz on dört gün kalup tevellüd etdiğiyçün cemî’i müneccimîn ve kâhinîn bu gulâmîñ ismine Sincâr dediler kim batn-ı ümde üç yüz on dört gün kaldığına delâlet eder bir ism-i sulţandır” (SN IV, 213a).

Evliya Çelebi, “Sincâr” adının ebcad değerini vererek köken açıklamasında bulunmuştur. Rivayete göre, “bu pâk masum ana rahminde üç yüz on dört gün kalıp doğduğu için” müneccim ve falcılar tarafından çocuğa “Sincâr” adı verilmiştir. Sincâr adının ebcad değerine bakıldığında, sin (س) “60”, nun (ن) “50”, cim (ج) “3”, elif (ل) “1”, rı (ر) “200” (Devellioğlu, 2015, s. 224) olmak üzere toplam üç yüz on dört olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi, Sincâr adının ebcad değerine uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled

“Bir nūr-ı İllāhī gulām-ı nā-tamām meğer raḥm-ı māderde toḳuz ay on gün ki iki yüz seksen gün tamām olmadan iki yüz on yedi günde bi-emri Ḥayy-ı Kadīr merḥūm tevellūd etdiğiyçün ismine Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled ḳodular. Lafz-ı Ṭarḥ ḥisāb-ı cifr-i ‘Alī üzre 217’dir”(SN IV, 384a).

Evliya Çelebi, Tarh ibn Nūḥ-veled’in “ana rahminde dokuz ay on gün ki iki yüz seksen gün tamamlanmadan iki yüz on yedi günde Allah’ın emriyle ölü doğduğu için adını Tarh ibn Nuh-veled” verildiğini belirtmiştir. Tarh adının ebced değerine bakıldığında (Devellioğlu, 2015, s. 224); (ط) “9”, (و) “200”, (ح) “8” olmak üzere toplam iki yüz on yedidir. Evliya Çelebi, “Tarh” adının ebced değerine uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca Arapça kökenli *Ṭarḥ* sözcüğünün “atma, koma, bırakma” anlam ile (Devellioğlu, 2015, s. 1205) Tarh ibn Nūḥ-veled’in ana karnında iki yüz seksen gün tamamlanmadan doğması, yani “atılması” ilişkili bir durumdur.

2.3.3. Sahip Olduğu Özel Güçlere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişinin sahip olduğu özel güçlere dayanarak açıklamıştır.

Balaban Baba

“Balaban Baba dā’imā pārsā-yı Muḥammedī’de balaban gibi şikār olup Yatağan Baba’ya kifāf-ı nefis getirirmiş” (SN III, 167b)

Balaban sözcüğünün “doğan (alıcı kuş)” (Derleme Sözlüğü, 1965,s. 496) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Balaban Baba’nın “dindâr toplanmasında balaban gibi av alıp Yatağan Baba’ya yiyecek getirdiğinden” dolayı “Balaban” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. Bu açıklamada, avını yakalama açısından güçlü bir kuş olan balaban, yani doğan kuşunun özelliğinin Balaban Baba’ya aktarıldığı görülmektedir.

Ebü’s-selc

“Dā’imā Şām halkına ḳar taşıyup bezl-i selc etdüğünden Ebü’s- selc derlermiş” (SN III, 34a).

Evliya Çelebi, “Şam halkına kar taşıyıp kar dağıttığından dolayı” Ebü's-selc denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli *ebû* sözcüğü “baba” (Devellioğlu, 2015, s.227) anlamına sahiptir. Arapça kökenli *selc* sözcüğünün ise “kar” (Devellioğlu, 2015, s. 1088) anlamı bulunmaktadır. Bu bilgiler eşliğinde, Ebü's-selc'e kar dağıtması sonucunda “Kar Baba” denildiği görülmektedir.

Hazret-i Hızır

“Hızır ismiyle müsemma olduğunun vech-i tesmiyyesi oldur kim Birberistân'da başduğu yerde yeşil ot bitdigiyün lisân-ı ‘Arab'da Hızır dediler. Ahzar, yeşil demektir. Tahfif-i kelâm edüp elifin hafz edüp Hızır derler.” (SN III, 36a).

“Ve bu rüy-ı zemînde Hazret-i Hızır'ın başup durup yatduğu yerler yeşil çemenzâr olduğiyün Hızır Nebî derler” (SN IV, 407a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Hızır'ın ismi ile anılmasının nedenini sahip olduğu özel bir güce dayandırmaktadır. Hazret-i Hızır'ın adı ile ilgili köken açıklaması, tez sınırları içinde, iki yerde yer almaktadır. Belirtilene göre, Hazret-i Hızır'ın “bastığı yerde yeşil ot” çıkmaktadır. Bu nedenden dolayı “Arap dilinde Hızır” ismi ile isimlendirilmiştir. “Ahzar, yeşil demektir. Kelimeyi hafifletip elifini kaldırıldığı için Hızır” biçimini almıştır.

“Arapça kaynaklarda *hadır* (*hadr*, *hıdr*) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime Türkçede Hızır ve Hıdır biçiminde kullanılmaktadır. *Hadır* “yeşil, yeşilliği çok olan yer” manasındaki *ahdar* ile eş anlamlıdır” (Çelebi, 1998, s. 406). Arapça kökenli *ahzâr* sözcüğünün de “yeşil” (Devellioğlu, 2015, s. 23) anlamı bulunmaktadır.

2.3.4. Kişinin Sahip Olduğu Belli Bir Şeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişinin sahip olduğu belli bir şeye dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan kişilerin malına/zenginliğine (*İmâm Boğabây*, *Bâyezîd*) ve sahip olduğu silaha (*Ketağaç Paşa*) dayanarak isimlerini aldıklarını belirtmiştir.

İmām Boğabāy

“Kırk biñ re’s cāmūsa mālīk olmağile Boğabāy derlermiş.” (SN IV, 297a).

Evliya Çelebi, İmām Boğabāy’ın “kırk bin baş camıza sahip olduğundan” dolayı Boğabāy denildiğini belirtmektedir. Eski Türkçede ‘Zengin, zengin bir adam’ anlamındaki *bay* (Clauson, 1972, s. 384), Anadolu Türk diyalektlerinde ‘zengin, ağa’ (Derleme Sözlüğü, 1965, s. 574) anlamına sahiptir. İmām Boğabāy’ın adında da yer alan “bay” sözcüğü zenginliği ifade etmek için kullanıldığı söylenilebilir.

Ketağaç Paşa

(...) kapusu demir zincirli sarāydır. Hatta bir kerre zincirin Ketağaç Paşa kılıç ile çalup iki pāre edüp hālā kapu üzre maşlūbdur kim mağdūr-ı beşer değildir. Anıñün Ketağaç Paşa derler, "ketağaç" kılıç demektir” (SN III, 22b).

Evliya Çelebi, Ketağaç Paşa’nın adını sahip olduğu silahtan aldığını belirtmiştir. Ketağaç Paşa Sarayı anlatılırken Ketağaç Paşa’nın saray kapısındaki zinciri kılıcı ile ilki parça ettiği ve Ketağaç’ın “*kılıç*” anlamının olduğu ifade edilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (2009), *ket III* sözcüğünün “ince uzun sopa, kazık” anlamına sahip olduğu görülmektedir (s. 2774). Bu bilgiden yola çıkarak “ketağaç”ın ağaçtan, yani odundan yapılmış ince uzun bir sopa olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, Ketağaç Paşa’nın sahip olduğu silahı “kılıç” olarak belirtmektedir.

Bāyezīd

“Ba‘de’s-şoḥbe şāh sarāyına giderken üç re’s mücevher zeynli küḥeylān at keşīde kılup şāh süvār olduğda ḳoltuğuna girüp yine farkına cevāhir ve dürr-i yetīm nisār eder ve ‘aḳīb-i şāhca üç kīse altun gönderüp şāhıñ cemī‘i nevkerlerin iḥsān ile Bāyezīd Ḥān bāy-ı yezīd eyledi” (SN III, 77b)

“Bayezid adının kökeni Arapça Abū Yazīd/ Abā Yazīd “Yazid’in babası” (Tietze, 2016, s. 617) sözcüğüne dayanmaktadır. Ancak, Evliya Çelebi bu adın kökenini, Anadolu Türk diyalektlerinde görülen *bay* ‘zengin, ağa’ (Derleme Sözlüğü, 1965, s. 574) anlamındaki sözcüğe

ve yezîd'e bağlamaktadır. Rivayete göre, Beyâzîd Han “şah (*Şah Tahmasb*) sarayına giderken üç baş mücevher süslü küheylân at çekip şah bindiğinde koltuğuna girip yine başına cevahir ve sedefinde tek olarak çıkan büyük inci saçar ve şahın ardınca üç kese altın gönderip şahın bütün kullarını ihsan ile Bayezid Han bâ-yı yezîd”eylemiştir.

2.3.5. Kişisel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişisel özelliğe dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Hzret-i Peyk-i Resûl ‘Amr-ı ‘Ayyâr

“Hzâr cevâb ve nüktedân ve nükteşinâs olduğundan ‘Amr-i Ümeyyetü't- Dâmîrî derler idi” (SN III, 27b).

Evliya Çelebi, “Hazır cevap, zarif ve nükteci olduğundan Amr-i Ümeyyetü't-Damîrî” denildiğini belirtmiştir.

Manşûr-ı Devânîkî

“Bu Manşûr-ı Devânîkî gâyet hasîs ü le‘îm ü nekes kes olup hisset denâ’etinden bir dankı hisâb ettiğiçün Manşûr-ı Devânîkî derlerdi. Gerçi gaddâr halk eyle derler ammâ Âl-i Emeviyyün'dan eyle bir şâhib-i kerem ve şâhibü'l-hayrât gelmemiştir” (SN IV, 333a).

Evliya Çelebi, “gayet cimri, alçak, eli sıkı olup cimrilik ve alçaklığından bir dankı hesap ettiği için” Mansûr-ı Devânîkî ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Ancak, daha sonra “Gerçi acımasız halk öyle derler ama Emevîlerden öyle bir kerem ve hayır sahibi gelmemiştir” diyerek bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Arapça kökenli *Devânîkî* adı “Abbâsî halîfelerinden Ebû Ca'fer Mansûr'un hasisliğinden bir şeyi ‘dânik: en ufak şey, mangır’a kadar hesap etmek âdeti olduğundan kendisine verilen lakap” (Devellioğlu, 2015, s. 204) anlamına sahiptir.

2.3.6. Doğum Yeri veya Geline Ülke, İl, İlçe ve Köye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişilerin doğduğu yere, geldiği ülke, il, ilçe ve köye dayanarak açıklama amacıyla bulunmuştur. Bu sınıflandırmaya dahil edilen kişi adlarının kökeni, kişilerin asıl vatani (*Hazret-i Şeyh Rūmī*, *'Abdülkâdir-i Cîlânî*, *Rūmiyye Şeyhi*) ve doğum yerine (*İmām 'Alī-i Kūfî*) dayanılarak ortaya konulmuştur.

'Abdülkâdir-i Cîlânî

“Şeyh 'Abdülkâdir'in vatan-ı aşlîleri olduğundan 'Abdülkâdir-i Cîlânî derler” (SN IV, 330a).

Evliya Çelebi, “Şeyh Abdürkâdir'in asıl vatanları olduğundan Abdülkâdir-i Cîlânî” denildiğini ifade etmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “470'te (1077) Hazar denizinin güneybatısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Arapçada “el-Cîlî, el-Cîlânî”, Farsçada “Gîlî, Gîlânî”, Türkçede ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle” (Uludağ, 1988, s. 234) meşhur olduğu bilinmektedir.

Hazret-i Şeyh Rūmī

“Ammā bu 'azîze "Rūmiyye şeyhi" denmesiniñ sebep-i tesmiyesi oldur kim vatan-ı aşlîleri şehri Rūmiyye'dir” (SN IV, 208b).

Evliya Çelebi, “asıl vatanlarının Rumiyye şehri” olmasından dolayı Hazret-i Şeyh Rūmī ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

İmām 'Alī-i Kūfî

“Bu şehzâde-i āzâde İmām 'Alī'niñ maskaṭ-ı re'sleri şehri Kūfe olmağıle İmām 'Alī-i Kūfî derler” (SN IV, 367b).

Evliya Çelebi, “Şehzade İmam Ali'nin doğum yerleri Kūfe olduğundan İmam Ali-i Kūfî” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Rūmiyye Şeyhi

“ ‘Azīz-i merhūm bu Rūmiyye'den olmağile Rūmiyye Şeyhi derler” (SN IV, 294b).

Evliya Çelebi, “Rumiye'den olduğundan Rumiye Şeyhi” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.3.7. Fiziksel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişilerin sahip olduğu fiziksel özelliğine dayanarak açıklamıştır.

Cehennem Bölükbaşı

“(…) Cehennem Bölükbaşı nām şaķī sa'īr-i be-nām bir zişt-rū-yı bed-likā başında demir tuğulkaşıyla ve egninde Dāvūdī zırhıyla ve kemerinde altı ‘aded tabancalı tüfengiyle ve zährında Haleb kalkanıyla gūyā bu bir ayaklı cebehāne ādem ejderhāsı idi” (SN III, 179a).

Evliya Çelebi, ele alınan kişinin adı ile dış görüşünü arasında ilişki kurarak köken açıklamasında bulunmuştur. Belirtilene göre, “Cehennem Bölükbaşı adlı bahtsız “Cehennem” namlı bir çirkin yüzlü pis suratlı başında demir başlığıyla, sırtında Davudî zırhıyla, kemerinde altı adet tabancalı tüfengiyle ve omuzunda Haleb kalkanıyla sanki bu bir ayaklı cebehane adam ejderhası idi”.

Cığalı Sultān

“Bi-emrillah rahm-i māderden müştakķ olduğda alında siñir gibi bir cığatıl gibi bir şey ile vücūda geldiğinden Cığalı Baba derler” (SN IV, 298b).

Evliya Çelebi, “Allahın emri ana rahminden doğduğunda alında sinir gibi bir cığa tel gibi bir şey ile vücuda geldiğinden Cığalı Baba” denildiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, *cığa* (*cıgal*) sözcüğünün “horoz, ördek, turna gibi hayvanların kuyruklarındaki uzun tüy” (Dilçin, 2018, s. 57) anlamına sahip olduğu görülmektedir.

Şems Efendi

“Şems Efendi Cāmi‘i: Ba‘dehū pederi sinne girüp evlādın der-āgūş edüp mezkūr kabri sütr edüp ol ma‘şüm gāyet maḥbūb olmağile ismine Şems derlerdi” (SN IV, 201a).

Evliya Çelebi, Şems Efendi Camisi anlatırken, “çok güzel olduğundan ismine Şems” denildiği belirtilmiştir. Arapça kökenli *şems* sözcüğünün “güneş” anlamı bulunmaktadır (s. 1153).

2.3.8. Yaşayışına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı kişi adlarının kökenini kişilerin yaşayışlarına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada kişilerin yaşayış tarzını etkileyen belli bir tutuma (*Pehlivān Zengüzer*), inanışa (*Dervīş Sünneti*), ve davranışa (*Yahyā-yı Hayātī*, *Yatağan Baba*) dayanarak köken açıklaması yapılmıştır.

Dervīş Sünneti

“Ve bir mışra’da saña kim derler, buyurduñuz. Bu zelil [ü] ḥaḳīre Dervīş Sünneti derler. Yed-i kudret ile mecnūn-ı müştak olduğumuzdan sünneti taḥallüş eder bir Sünni fuḳarāyız” (SN III, 175b).

Evliya Çelebi, bir diyalog eşliğinde, “Kudret eliyle mecnun ve âşık oldukları için Sünneti mahlasını kullandıklarını” belirlemiştir.

Pehlivān Zengüzer

“Paşa eyitdi: "Kaldırın şü siḥirbāzıñ ğararın. Ben şü perendebāz pehlivān-ı şāhbāzdan ḥazż etdim." dedikde yine meydān-ı muḥabbete Pehlivān Zengüzer, ya‘nī ‘avretten geçmiş mücerred pāk olmuş demektir, mezkūr pehlivān def ü kudümün çalmağa başladı” (SN IV, 232b).

Evliya Çelebi, “Pehlivān Zengüzer” adının “kadından geçmiş yalnız pāk olmuş” anlamında olduğunu belirtmiştir. Farsça kökenli *zen* sözcüğünün “kadın” (Devellioğlu, 2015, s. 1373) anlamı bulunmaktadır. Farsça kökenli *güzer* sözcüğünün ise “geçme, geçiş; geçen, geçici”

(Devellioğlu, 2015, s. 346) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Yaḥyā-yı Ḥayātī

“Ve bu Sultāna Yaḥyā-yı Ḥayātī demeleriniñ aşlı bir seccāde üzre taḥiyyātda ve ḥayātde oturur gibi oturduğundan Yaḥyā-yı Ḥayātī derler” (SN III, 58b).

Evliya Çelebi, “bir seccade üzerinde taḥiyyātda ve hayatta oturur gibi oturduğundan dolayı” Yaḥyā-yı Ḥayātī lakabı verildiği belirtilmektedir.

Yatağan Baba

“Yatağan Baba, kırk yıl şavma’asından çıkmayıp yatdığıyçün Yatağan Baba derler” (SN III, 167b)

Evliya Çelebi, kırk yıl ibadethanesinden çıkmayıp yattığı için Yatağan Baba” denildiğini ifade etmektedir.

2.3.9. Mesleğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı kişi adlarının kökenini kişilerin mesleğine dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḥabībi Neccār

“Yedi seneden sonra bu Ḥazret’i Ḥabībi Neccār bu Antākıyye şehrine gelüp cümle halkı dīni mesīḥe da’vet etdikde cümle ahālī beled Ḥabībi Neccārdan mu’cize isteyüb bizim melikimiziñ Yavḥid nāmında bir ‘ādil oğlu var idi. Yedi senedir merhūm oldı. Anı iḥyā imāna geelim dediler. . Derḥāl Ḥabīb-i Neccār kabr-i şehzāde üzre varup du‘ā edüp " *Ḳum bi-iznillah*" deyince bi-emri Ḥüdā şehzāde-i āzāde ‘azāb-ı kabrden āzād olup ḥayāt buldukda yedi sene mu’ammer olup cümle ehl-i Antākıyye İslām ile müşerref olup şehzāde yedi sālde ol kadar ‘adl-i ‘adāletler edüp deyr-i kebīrler ve ḥayrāt-ı vefīrler edüp şehri Antākıyye’i ‘imār ederken Ḥabīb-i Neccār kifāf-ı nefis için neccārlik etduğünden Ḥabīb-i Neccār derler” (SN III, 24a).

Evliya Çelebi, belli bir olay eşliğinde, Habib-i Neccâr'ın yaptı dülgerlik/marangozluk yapmasından dolayı bu isim ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Rivayete göre, Hazret-i Habib-i Neccâr, Antakya şehri halkını Mesih dinine davet edince halk Habib-i Neccâr'a yedi sene önce ölen şehzâdelerini diriltirse ona inanacaklarını söyler. Habib-i Neccâr istenileni yapınca tüm halk İslâm ile şereflenir. Dirilen şehzâde “Antakya şehrini imar ederken Habib-i Neccâr rızkı için neccârlık dülgerlik/marangozluk yaptığı için Habib-i Neccâr” ismi ile isimlendirildiği belirtilmektedir. Arapça kökenli *necr* sözcüğünden türetilen *neccâr*'ın “dülger; marangoz” (Devellioğlu, 2015, s. 955) anlamları bulunmaktadır. “Tefsir kitaplarında Habîb'in neccâr (dülger), ipekçi, kassâr (bez ağartan) veya ayakkabıcı olduğu” (Ateş, 1996, s. 373) görülmektedir.

2.3.10. Ailedeki Bir Kişinin Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, ele alınan grupta bahsi geçen kişinin ailesinden tanınmış bir kişinin adına dayanarak köken açıklamasında bulunmaktadır.

El-Mevlâ Husrevzâde Muştafâ Efendi

“Bursa'da Zeyneddîn Hâfî cebbânesinde te'lîf olunan *Dürer [u] Ğurer* mü'ellifi Mollâ Husrev'in sıbt-ı reşîdindendir” (SN III, 9a).

Evliya Çelebi, “*Dürer [u] Ğurer*” yazarı “Molla Husrev”in torunlarından olduğu için el-Mevlâ Husrevzâde Muştafâ Efendi ismi ile isimlendirildiğini ortaya koymaktadır.

2.4. COĞRAFÎ ADLAR

Evliya Çelebi, gezip dolaştığı yerlerdeki göl, nehir, pınar, ılıca, tepe, dağ, havuz, boğaz, ağaç, ova, yayla gibi coğrafi unsurların adları ile ilgili köken açıklaması yapmış bulunmaktadır. Bu açıklamalardaki bilgileri kimi zaman “müverrihânların tahtırleri üzre, bi-ğavli müverrihân-ı ‘Acem” gibi ifadeleriyle nereden aldığını açıklamış, kimi zaman da kendi gözlemlerine dayanarak çeşitli bilgiler vermiştir.

2.4.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafya adlarının kökenini kişi adına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

‘Ayn-ı Şakku'l-‘acüz

“Bir ‘aynū'l-ḥayātıdır. Ammā zamān-ı kādīmde bu Ḳal‘a-yı Hulāgū muḥāşara etdikde bir ‘acūze ḳarı siḥr ile ḳayadan ḳıḳardı, derler. Anıñçün {Şakku'l-‘acüz nāmiyle meşhūr olup} (...)” (SN IV, 202a).

Evliya Çelebi, Şakku'l-‘acüz Pınarı'nın isimlendirilme nedenini açıklarken, edindiği bilgilerin kaynağını “derler” ifadesiyle ortaya koymaktadır. Diyârbakır Kalesi'nin anlatıldığı bölümde, içkale sularından bahsederken, “bu kaleyi Hulâgū kuşattığında bir yaşlı karı sihir ile kayadan çıktığından dolayı “Şakku'l-‘acüz” ismi ile isimlendirildiği” belirtilmiştir. Arapça kökenli ‘acüz/‘acūze sözcüğünün “kocakarı, cadı karı (meczaz)” (Devellioğlu, 2015, s. 8) anlamlarına sahiptir. Arapça kökenli *şak* sözcüğünü ise “1. yarma, yarıma, çatlama; yırtma, paralama, kırma 2. yarık, çatlak” (Devellioğlu, 2015, s. 1140) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, isimde yer alan sözcüklerin anlamına uygun olarak, yaşlı bir kadının kayada oluşan yarıktan çıkmasından dolayı pınarın “Şakku'l-‘acüz” ismi ile anıldığını belirtmektedir.

‘Alī Ḳayası

“Ḥazret-i ‘Alī ejderhānıñ mağarasına gelüp görse derūn-ı ğārda ejderiñ yavrusu var. Ğāra girmeyüp taşra ḳaya üzre iki rek‘at şalāt-ı ḥācet ḳılıp du‘ā eder. Ba‘de's-senā bi-emrillah ğāriñ ḳapusu sedd olduĝu ḥālā mezkūr ḳayalarda zāhir ü bāhirdir. Müverriḥānlarıñ taḥrīrleri üzre bu Sübhān daĝı dāmeninde ‘Alī Ḳayası içre maḥpūs olan Ḥazret-i ‘Alī du‘āsıyla maḥpūsdur kim anıñçün " ‘Alī Ḳayası derler", deyü bir rivāyet daḫi böyle taḥrīr etmişler, ḥaḳḳā ki yahşi demişler” (SN IV, 244a).

Evliya Çelebi, tarihçilerin yazdığı bilgilere bağlı kalarak, ele alınan kaya içindeki ejderha yavrusunun Hazret-i Ali'nin duasıyla kayaya hapsedilmesinden dolayı “Ali Kayası” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, verilen bilginin doğruluğunu “mağaranın kapısını kapandığı hâlâ anılan kayalarda açık seçik görülür” ve “gerçekten de yahşi demişler” ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

Aznavur Depesi

“Sene 244 tārīhinde Hārūnu'r-Reşīd'īñ vūzerālarından ‘Aznavur nām bir hūmām niçe yüz biñ ādem cem’ edüp bu depeyi yıǵdıǵından ğalaṭ-ı meşhūr evlā olup Aznavur Depesi derler” (SN IV, 397b).

Evliya Çelebi, 244 yılında “Harun Reşid’in vezirlerinden Aznavur”adlı bir kişinin “yüz binlerce adam toplayıp bu tepeyi yıǵdıǵından” dolayı Anzavur ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

‘Ayn-ı İskender

“Kāl’a ardında ‘Ayn-ı İskender başıdır kim İskender’īñ boynuzu bu ‘ayn-ı zülālden nūş etmesi sebebiyle ğā’ib olduǵıyçün bu ‘ayn-ı hayātīñ tulū’ etdüǵi kaya zeylinde bir çemenzār ve lāle-‘ızār zemīnde bir hıyābān maştaba inşā etmişdir” (SN IV, 234b).

Asıl adı Alexandros olan İskender, (Kaya, 2000, s. 555) ele alınan pınardan içince boynuzu kaybolduǵu için “‘Ayn-ı İskender” ismi ile isimlendirildiği ifade edilmektedir.

Cebel-i Sincār

“Sebeb-i Tesmiyye-i Cebel-i Sincār: Bi-ķavli müverrihān-ı ‘Acem, (...) Bu ma’sūm-ı pāk raḥm-ı māderde üç yüz on dörd gün kalup tevellüd etdiǵıyçün cemī’i mūneccimīn ve kāhinīn bu ğulāmıñ ismine Sincār dediler kim baṭn-ı ümde üç yüz on dörd gün kaldıǵına delālet eder bir ism-i sulṭāndır kim bu cebel ol şehzāde-i āzādeniñ maskaṭ-ı re’si olduǵundan anıñ ismiyle müsemmə olup Cebel-i Sincār derler” (SN IV, 213a).

Evliya Çelebi, Sincār Dağı’nın adlandırılma nedenini Acem tarihçilerinin görüşlerini ele alarak belli bir rivayet eşliğinde açıklamıştır. Rivayete göre, “Sincar Dağı”nın adı, ana karnında üç yüz on dört gün kalıp ele alınan daǵda doğan bir şehzādenin adından gelmektedir. Rivayete göre; doğan şehzade “ana karnında üç yüz on dört gün kalıp doğduǵu için bütün mūneccimler ve falcılar bu çocuğun ismine Sincar” demişlerdir. “Bu daǵ da o özgür şehzadenin doğum yeri olduǵundan onun ismiyle isimlendirilip Sincar Dağı” denilmiştir.

Sincâr adının “üç yüz on dört gün kalıp doğduğu için” konulması, ebced hesabına dayanılarak oluşturulan bir köken açıklamasıdır. Bu adın ebced değerine bakıldığında, sin (س) “60”, nun (ن) “50”, cim (ج) “3”, elif (ل) “1”, rı (ر) “200” (Devellioğlu, 2015, s. 224) olmak üzere toplam üç yüz on dört olduğu görülmektedir. Sincâr adı için verilen ebced değeri, Sincâr Dağı için de geçerlidir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi dağın adı, doğrudan doğruya, kişi adına dayandırılmıştır.

Kūh-ı Nemrūd

“Evc-i āsumāne ser çekmiş çār-kūşe binā olunmuş ‘amelī bir kūh-ı bülenddir kim Nemrūd-ı la‘in ḥāṣā ṣümme ḥāṣā rubūbiyyet da‘vāsı etdiği ‘aşırlarda binā etmiştir” (SN IV, 342b).

Evliya Çelebi, ele alınan dağ “kovulmuş Nemrud’un tanrılık davası ettiği asırlarda” yapıldığı için Nemrūd Dağı ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Nemrud adının kökeni ile ilgili üç görüş bulunmaktadır. Bunlara göre, “Yahudi kutsal metinlerinde Nîkrod adının İbrânîce “marad (isyan etmek)” kökünden, “Talmud’da Nimrod kelimesi Amrafel (Amraphel)” adından ve “başka kaynaklarda Eski Mezopotamya tanrısı Ninunta” isminden geldiğini öne sürülmektedir (Batuk, 2006, s. 554) .

Lût Gölü

“Bu buḥāyre oldur kim Hazret-i Lût ‘Aşrı’nda kavm-i Lûtîlere Cenāb-ı Bārī hıṣm edüp lāşe-i murdârların Cenāb-ı Allah meleklerle emr edüp bu deryāya döküp cümle leşleri niçe zemān bu buḥayre üzre şināverlik edüp cīfe-i murdârlarından āb-ı buḥayre bed rāyiḥalı olup ilā yevminā hālā bir şaşık buḥayre ve siyāh-rū deryadır” (SN III, 46a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Lût döneminde, Cenāb-ı Bārī’nin “Lûtî kavminin pis leşlerini” bu denize dökmesinden dolayı “Lût Gölü” adını aldığını ortaya koymuştur. Rivayete göre, Lût kavminin leşler “nice zaman bu gölün üzerinde yüzdüğünden” gölün kötü kokuludur ve Evliya Çelebi “Hâlâ günümüzde bir kötü kokulu göl ve kara yüzlü denizdir” ifadesiyle bu kötü kokuya tanık olduğunu belirtmiştir. Lût Gölü’nün geçtiği diğer kaynaklarda da Evliya Çelebi’nin aktardığı bilgilerle uyuşan bilgiler yer almaktadır.

Ele alınan gölü Müslümanlar ve Batılılar farklı isim ile isimlendirmiştir. “Müslümanlar tarafından Hz. Lût’a izâfeten Lut gölü / Lut denizi” (Bilge, 2003, 230) olarak adlandırırken, Batılılar “Batılılar arasında da içinde ve kıyılarında canlı yaşamadığından (sadece gölü besleyen Ürdün / Şeria nehrinin ağzında yosun gibi bazı yeşillikler görülür) ve hakkındaki ölümcül efsanelerden dolayı “Ölüdeniz” anlamına gelen adlarla” (Bilge, 2003, 230) anmaktadır. Ayrıca, Lut Gölü’nden “Nâsır-ı Hüsrev, Yâkût el-Hamevî, İbn Battûta, Mes‘ûdî, Makdisî ve İstahrî gibi İslâm coğrafyacılarının “el-Buhayretü’l-müntine” (fena kokulu göl) ve “el- Lut gölünü” (Bilge, 2003, 230) biçiminde bahsettikleri görülmektedir.

Nehr-i İshâk

“Ve bu tur‘ayı Āl-i ‘Abbāsiyân’dan el-Mütevekkil Alallah emîrû’l-mü‘minîn iken vezîri İshâk ibn Ca‘fer hafr edüp nehri cereyân etdiğiçün hâlâ Nehr-i İshâk derler” (SN IV, 406a).

Evliya Çelebi, “Abbasiogulları’ndan el-Mütevekkil Alallah halife olduğu zamanda veziri İshak b. Cafer kazıp nehri akıttığı için” İshak Nehri ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Nehr-i Ma‘kal

“Hazret-i ‘Ömer hilâfesinde Başra feth olduğda Ma‘kal b. Beşâre emr edüp Başra nevâhîlerin rey etmeğiçün Nehr-i Şafrâydenk’i daği ziyâde tevsî’ ü taḥîr etdiğiçün aña mensüb ismiyle müsemmâ olup Nehr-i Ma‘kal derler” (SN IV, 206b).

Evliya Çelebi, “Hazret-i Ömer halifeliği zamanında Basra fetholdüğünde Ma‘kal b. Beşâre’nin emredip Basra köylerini sulamak için Safrâ-yı Dik Nehri’ni daha fazla genişletip temizlediği için onun ismiyle isimlendirilip Ma‘kal Nehri” denildiğini belirtmiştir.

Şolğay Yaylası

“Zira Şolğay Sultân Cüneyd-i Bağdadî hazretleriniñ baş ḥalîfesidir. Bu yaylada medfûn olduğundan aṣlâ ḥarâmî olmaz” (SN III, 20b).

Evliya Çelebi, ele alınan yaylada Şolgay Sultan'ın gömülü olmasından dolayı “Şolgay Yaylası” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.4.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adların kökenini belli bir olaya dayanarak açıklamıştır

Küh-ı Dehdīvān

“(…) Dehdīvān nāmıyla meşhūr bir kūh-ı bülend vardır, ol cebel-i ‘ālī üzre İskender-i Zülkarneyn Qal‘a-i Bitlīs'i hazinedârı olan Bedlīs elinden qal‘ayı feth etmek için bu dağda on gün müşāvere ve dīvān etdiğinden Dehdīvān Dağı derler” (SN IV, 225b).

“Küh-ı Dehdīvān'dır kim zirve-i a'lāsında olan İskender seddi Bitlīs fethiyçün on gün dīvān-ı müşāveresiçün binā etdiğinden Dehdīvān derler” (SN IV, 234b).

Evliya Çelebi, İskender-i Zülkarneyn hazinedârı olan Bedlis'in elindeki Bitlis Kalesi'ni fethetmek amacıyla Dehdivān Dağı üzerinde on gün süren danışma meclisi kurduğu için Dehdivan Dağı ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. Farsça kökenli *deh* sözcüğünün “on (sayı)” (Devellioğlu, 2015, s. 193) anlamı bulunmaktadır. Arapça kökenli *dīvān* sözcüğünün ise “büyük meclis” anlamı mevcuttur. Evliya Çelebi, isimde yer alan iki sözcüğün anlamlarına uygun olan bir olay eşliğinde köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Deşt-i Karağan

“Bu şahrāda Hulāgū Āl-i ‘Abbāsiyān'dan yetmiş biñ ādem katl edüp kanları buhayre gibi olduğundan Deşt-i Karağan derler” (SN IV, 304b).

Evliya Çelebi, ele alınan ovada “Hulāgū Abbasîyelerden yetmiş bin adam katledip kanları göl gibi olduğundan” dolayı Karakan Ovası ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, katledilen insanların kanlarının göl gibi olduğu ifadesinde mübalağalı bir anlatım söz konusudur.

2.4.3. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bu açıklama türünde coğrafi adların kökenlerini söz konusu coğrafyadaki yansıma seslere dayanarak açıklamaktadır.

Dümdüm Kayası

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu al’a ayası Rūmiyye Deryāsı kenārında vāi’ olmaile talatım-ı deryā bu al’a ayaları maaralarına urduça Hūsrevānī kp gibi gm gm ve dm dm adā verdiinden Dmdm ayası derler. Bir rivāyette Hāzret-i Sleymān bunda Dmdm nām bir dv-i benāmı habs edip anı dm dm adāsı istimā’ olduundan Dmdm ayası derler. Hālā ol adā istimā’ olunur. Ammā talatım-ı deryādan olsa ba’d olmaya” (SN IV, 297a).

Evliya Çelebi, Dmdm Kayası’nın isimlendirilme nedeni ile ilgili iki rivayet olduunu ifade etmitir. İki rivayette de yansıma sese dayanarak köken açıklaması yapılmı, ancak ilk rivayette “dalgaların kayaya arpma sesinden” dolayı bu ad verilirken, ikinci rivayette “Dmdm adındaki devin dm dm seslerinden” dolayı “Dmdm Kayası” ismi ile isimlendirildii belirtilmitir. İlk rivayette, Rumiye Gl kenarında bulunduu iin gln dalgası kalenin kayarında bulunan maaralara vurduu zaman “Hūsrevānī kp gibi gm gm ve dm dm” sesleri ıkardıından dolayı yansıma sese dayanarak Dmdm Kayası ismi ile isimlendirilmektedir. Dier rivayette ise “Hazret-i Sleyman burada Dmdm adında nl bir dev hapsedip onun dm dm sesi duyulduundan Dmdm Kayası” denilmektedir.

ecerl-Vava

“Yine Cenāb-ı Hālā-ı Ezel un’un izhār in tn-i Ādem-i aff’ni beāyāsından cezre-i Hindistān’da ecerl-Vava nāmında nie drat-ı ‘azm hāl etmidir. Anda benī Ādem gibi meyveler hāıl olup cemi’isi balarından malb imi. Bi-emri Hudā bu ecereni ādem-miāl meyveleri kemālin bulduda va va dey feryād ederek kır gnden zemne dp bir gne malqlar ol vavaı tenāvl ederler, bu dai tn-i Ādem’den hāl olmudur” (SN IV, 346a).

Evliya Çelebi, Hindistan adasında bulunan Vakvak aacında “ādemolu gibi meyveler olup hepsi balarından” asılı bir biimde durduunu ve “Tanrı’nın emriyle bu aacın insan gibi olan meyveleri olgunlaıp “vak vak” diye baırarak kır gnde yere dtinde bir eit yaratıkların vakvakı” yediini belirtmitir. Arapa kökenli olan *ecer* szcğnn “aa” (Develliolu, 2015, s. 1146) anlamı bulunmaktadır. “Farsa korkak adam demek olan vakvak” adlı aacın

adını “Hicrî 1066 isyanında Avcı Sultan Mehmet’e zorla öldürttükleri saray ağalarının çınar ağacına baş aşağı asılmasından” aldığını açıklamıştır (Pakalın, 1972, s. 581).

2.4.4. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adlarının kökenini coğrafi yapısına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan sözcüklerin adları; coğrafi unsur benzemesine (*Adadepe*), çevresinde daimi bulunan bir unsura (Cebelü's-selc), yerin tehlikeliliğine (*Derbend-i Karağan, Derteng Boğazı*), yerin bitki örtüsüne (*Küh-ı Akra*) ve görünüşüne (Küh-ı Bî-sütün) dayanarak açıklama eğiliminde bulunulmuştur.

Adadepe

“Adadepe demekle meşhür cânib-i erba’a il-vilâyetden nümâyân yalınız bir tümsek depe-i ‘âlîdir” (SN III, 132a).

Coğrafi bir terim olan *ada* sözcüğünün “deniz veya göl suları ile çevrilmiş küçük kara parçası” (TDK, 2019) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, yerin “dört tarafındaki illerden vilâyetlerden görünen yalnız bir tümsek yüksek tepe” olduğunu belirterek bir adayı” andırmasından dolayı “Adatepe” ismiyle isimlendirildiğini ifade edilmiştir.

Cebelü's-selc

“(…) arz [u] semāvāt ‘ademden vücūda geleli ol cebel-i bālānîñ tâ zirve-i a’lāsında qar eksik değildir” (SN III, 34a).

Evliya Çelebi, yüksek dağda “yer ve gökler yokluktan yaratılalı o yüce dağın en yüksek tepesinde kar eksik” olmadığı için “Cebelü's-selc” ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir. Arapça kökenli *selc* sözcüğünün “kar” (Devellioğlu, 2015, s. 1088) anlamı bulunmaktadır. Arapça kökenli *cebel* sözcüğünün ise “dağ” (Devellioğlu, 2015, s. 143) anlamı mevcuttur. Evliya Çelebi, sözcüklerin anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Derbend-i Karağan

“Andan kâlkup niçe biñ renc [ü] ‘anâ çekerek Derbend-i Qaraqan'ı qara qan yudarak gücile ‘ubür ederler” (SN IV, 334a).

Evliya Çelebi, Karakan Boğazı’ndan geçerken “nice bin ağı ve zahmet çekerek” ve “kara kan yutruk güçlülükle” geçtiklerini belirtmiştir. *Kan yutmak* deyimini “pek çok sıkıntı, azap, ızdırap çekmek” (Dilçin, 2018, s. 136) anlamına sahiptir. *Kara kan yutmak* ifadesiyle hem yerin sıkıntılı oluşunu daha pekiştirmiş hem de yerin “Karakan” ismi ile isimlendirilme nedeni ortaya konulmuştur.

Derteng Boğazı

“*Ne ‘üzü-billah Allahümme ‘āfinā* bir maḥūf u muḥātara ve ḍayk u teng ü tār bir rāh-ı Derteng-i reng-i bārdır kim elbette cemī’i tüccārān ve sevdāgerānlarıñ metā’-ı bārları bu maḥalde develerden ve katırlardan yıkılıp pāy-māl ü rimāl olur. Ve piyāde ādemleri daḥi ‘usret üzre güzer etdiklerinden Serāh-ı Der-i Teng nāmıyla meṣhūr-ı āfāk Derteng Boğazı’dır. Lisān-ı Pārsī’de der; qapu, teng; daracık yire derler. Bu maḥalde Enūşirvān-ı ‘Ādil bir demir qapu icād etdiğinden Derteng derler” (SN IV, 328a).

Evliya Çelebi, yerin “çok tehlikeli, korkunç, tehlikeli, dar, sıkıntılı ve karanlık bir Derteng yolu” olduğunu ve “bütün tüccarların yüklü malları bu yerde develerden ve katırlardan yıkılıp ayak altında” kalıp kum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, “Fars dilinde der sözcüğünün “kapı”, teng sözcüğünün ise “daracık yere” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi’nin belirttiği gibi, Farsça kökenli *teng* sözcüğünün “dar, sıkıntılı (şey, yer)” (Devellioğlu, 2015, s. 1257) anlamı ve Farsça *der* sözcüğünün “kapı” (Devellioğlu, 2015, s. 197) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi bu sözcüklerin anlamına uygun bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Küh-ı ‘Akra

“Ammā üç merḥale ba’īd bir ‘uryān u bī-dıraḥt u bī- şemer bir Cebel-i ‘Akra’dır” (SN IV, 326b).

Arapça kökenli ‘*akra* sözcüğünün dağ için kullanılan “çıplak” (Devellioğlu, 2015, s. 26) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi de dağın “çıplak, ağaçsız ve verimsiz” olduğunu belirterek isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Küh-ı Bî-sütûn

“Bu küh-ı ‘ibret-şükûh direksiz durduğundan "Küh-ı Bî-sütûn" derler” (SN IV, 309a/b).

Bîsütûn Dağı, “âşık Ferhad’ın sevgilisi Şîrîn’in emriyle Kemaşah civârında deldiği dağ” (Devellioğlu, 2015, s. 124) olarak geçmektedir. Evliya Çelebi de dağın ibret verici bir şekilde direksiz durması nedeniyle “Bî-sütûn Dağı”, yani “Direksiz Dağ” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.4.5. Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adlarının kökenini çevrede bulunan belli bir yapı adına dayanarak açıklamıştır.

‘Ayn-ı Havz

“İskender-i Kübrâ nûş edüp bir havz-ı ‘azîm binâ etdiğiyçün ‘Ayn-ı Havz derler” (SN IV, 218b).

Arapça kökenli *havz* sözcüğü “havuz” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 397). Evliya Çelebi, Büyük İskender’in içip büyük bir havuz yaptığı için bu yere “Ayn-ı havz” denildiğini belirtmiştir.

Sâ‘at Depesi

“Evvelâ derûn-ı şehirde Sâ‘at Depesi derler, anıñ zirve-i a‘lâsında evc-i semâya ser çekmiş bir mîl-i minâre-vâr bir Sâ‘at Kulesi var, anda bir sâ‘ati vardır. Vaqt-i zuhurda on iki nevbet urur bir [135b] mehîb şadâsı var, Filibe şahrâsınıñ cârib-i şarkî ve ğarbîsinde şadâsı bir konağ yerde istimâ‘ olunur bir temâşâgâh Sâ‘at Kulesi’dir” (SN III, 135a/b).

Evliya Çelebi, Filibe şehrinde bulunan bu tepenin en yüksek yerinde “minare gövdesi gibi bir bir saat kulesi var, onda bir saati” olduğundan dolayı “Sâ‘atdepesi” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre kulenin öğlen on ikiyi vurduğu zaman heybetli sesi olan bir saat bulunmaktadır.

2.4.6. Çevredeki Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı coğrafya adlarının kökenleri çevrede bulunan coğrafi unsurlara dayanarak açıklanmıştır.

Küh-ı Seylân

“Seylân taşı ma’deni bunda olur” (SN IV, 306b).

Evliya Çelebi, dağın “Seylan taşı madeni” burada olduğundan dolayı “Seylân Dağı” ismi ile isimlendirilmiştir.

Şaṭṭ-ı Bâğın

“Buña ahālî-i Palı Şaṭṭ-ı Bâğın derler. Zîrâ Bâğın köyünde Bâğın Kayası’ndan çıkar” (SN IV, 204b).

Evliya Çelebi, Bâğın adlı büyük bir nehrin “Bâğın köyünde Bâğın kayasından” çıktığını belirterek adını kaynağın çıktığı taştan aldığını ifade etmiştir.

2.4.7. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adların kökenini çevrede bulunan bir hayvan türüne dayanarak açıklamıştır

‘Ayn-ı Balıklı

“Derûn-ı şehirde bir kaynağ-ı ‘azîmdir. Bir havz-ı kebîre rîzân olup içinde niçe biñ elvân mâhîler şînâverlik ederler” (SN IV, 202a).

Evliya Çelebi, şehrin içinde (Diyarbakır’da) bulunan "içinde nice bin renk balıklar yüzen" bir pınar olduğunu belirterek isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır.

Ꞑuş Gölü

“Bir Ꞑuşu şayyād şikār edüp zebḥ edüp bu gölde murġu ġasl ederken murġ ḥayāt bulup göle dalup ġā’ib olduğundan şoñra bi-emri Ḥudā biñ göl zāhir olup Ꞑankısı āb-ı ḥayāt gölüdür, ġā’ib olur. Anıñçün Ꞑuş Gölü derler” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, gölün adını olaġanüstü bir olay eşliğinde avlanan bir Ꞑuştan aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, avcı bir Ꞑuşu avlayıp ölüsünü ele alınan gölde yıkarken Ꞑuş dirilerek göle dalıp kaybolur. Daha sonra, bin göl ortaya çıkar ve hangisi ab-ı hayat gölü ise kaybolur. Bu nedenle “Ꞑuş Gölü” denilmiştir.

Nâka Kayası

“Bi-emri Ḥayy [u] Ḳadīr ol Ꞑaya iki şaḳ olup deve zāhir olduğu yer ve yine köçek deve girüp ġā’ib olduğu Ꞑaya yed-i kudret ile şaḳ olduğu eyle nümāyandır kim” (SN III, 43a).

Seyahatname’de, Nâka Kayası’nın ikiye çatlayıp devenin çıktığı ve tekrar deve yavrusunun kayaya girip kaybolmasından dolayı “Nâka Kayası” ismi ile isimlendirildiği yer almaktadır. Evliya Çelebi, bu bilginin doğruluğunu “Ꞑaya Allah’ın gücü ile çatladığı öyle görünürdür ki” sözleriyle ifade etmektedir. Arapça kökenli *nâka* sözcüğünün “dişi deve” anlamı mevcuttur (Devellioġlu, 2015, s. 938). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olarak, olaġanüstü bir olay eşliğinde, köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.4.8. Çevrede Üretilen Belli Bir Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coġrafi adların kökenini çevrede üretilen belli bir ürüne dayanarak açıklamıştır.

‘Ayn-i Rüz

“Ya’nī pirinç gölü demektir. Ꞑaçan Ḥazret-i ‘Alī *raḍiyallahu ‘anhu* Ḥazret-i Mu‘āviye ile bu maḥalde Şiffīn-i naḥsin cengin ederken bu maḥalde pirinç eküp bu ‘uyün ile reyy edüp ḥālā anlarıñ kerāmetiyle Ḥudāyī pirinç ḥaşıl olduğundan bu göle ‘Ayn-i Rüz derler” (SN III, 58b).

Evliya Çelebi, gölün adının Pirinç Gölü anlamında olduğunu ifade etmektedir. Rivayete göre, “Hazret-i Ali *radiyallahu anh* Hazret-i Muaviye ile bu yerde Siffin cengini ederken bu mahalde pirinç ekip bu akarsu ile sulayıp hâlâ onların kerametiyle Allahlık pirinç yetiştiğinden” dolayı ‘Ayn-i rûz ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara baktığımızda, Arapça kökenli “*rûzz*” sözcüğünün “pirinç” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1054; Dankoff, 2013, s. 202). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun bir köken açıklaması yapmıştır.

2.4.9. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bu tür köken açıklamalarında, coğrafya adının kökenini bulunduğu konuma göre açıklamıştır.

Buhayre-i Rûmiyye-i Kübrâ

“Ammâ Tebrîz bu deryâya meşâfe-i ba‘îde olup Rûmiyye karîb olmağile Rûmiyye Bahri denmeğile ma‘rûf bir buhayre-i mâlih-i mevşûfdur” (SN IV, 295b).

Evliya Çelebi, Rûmiyye Gölü’nün Rûmiyye’ye yakın olduğundan dolayı “Rûmiyye” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

2.4.10. Boy/Aile/Topluluk Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adlarının kökenini boy, aile, topluluk adlarına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan sözcüklerin kökenleri coğrafi unsurun çevresinde yaşayan bir kavim adına dayandırılarak açıklanmıştır.

Kûh-ı Şaçlı

“Bu Kûh-ı Sincâr’ın bir cânibine Şaçlı Dağı denmesinin aşlı cemî‘i halkı ‘avret gibi fetile fetile saçlılardır ve gâyet pis ü peîd (?) kavmdir. Bi-emri Hudâ pire ve kehle Hazret-i Nûh ‘Aşrı’nda bu cebelde yılan külünden hâşıl olmağile Şaçlı Yezîdîlerinin giysülerinde niçe kerre yüz biñ pire ve kevâhile âşiyân yapmıştır” (SN IV, 215b).

Evliya Çelebi, dağın “Saçlı” adını almasının nedenini “bütün halkı kadın gibi fitil fitil saçlılardır ve gayet pis ve pasaklı kavimdir” ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Rivayete göre, “pire ve bit Hazret-i Nuh asrında bu dağda yılan külünden oluştuğundan Saçlı Yezidîlerinin saçlarında yüz binlerce pire ve bit yuva yapmıştır”.

Kūh-ı Zov

“(…) Karakoyunlu’dan Kara Yūsuf Hān’ın Kara Zov kabilesi ol dağlarda sâkin olduğiyçün Kūh-ı Zov derlerdi” (SN IV, 220a).

Evliya Çelebi, “Karakoyunlulardan Kara Yusuf Han’ın Kara Zov kabilesi” bu yerde yaşadığından dolayı Zov Dağı denildiğini ifade etmiştir.

2.4.11. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adların kökenini benzetmeye dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda ele alınan adların kökeni hayvanların belli bir özelliğine (*‘Ayn-ı Arslan, Kesikkaya/ Deveboynu*) ve dişe (*Sin Kayası*) benzetilerek açıklanmıştır.

‘Ayn-ı Arslan

“Bir kayayı selef üstâdları arslan gibi taşvîr edüp ol esediñ ağzından ol âb gürleyüp bir havz-ı ‘azîme rîzân olur” (SN IV, 245b).

“*Aslan < arslan*” sözcüğünün “Afrika ve Asya’da yaşayan, erkekleri yelesi, kuyruğu püsküllü, çok koyu sarı renkli yırtıcı bir memeli türü” (Eren, 2020, s. 26) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “bir kayayı önceki üstadları arslan gibi yapıp arslanın ağzından su gürleyip büyük bir havuza” döküldüğü için ‘Ayn-ı Arslan denildiğini ifade etmiştir.

Kesikkaya/ Deveboynu

“Sıtāyiş-i Şahrā-i Qal‘a-i Van: Bu qaya çökmüş deve gibi olduqda başı cānib-i şarka nāzır Kesikkaya nāmıyla ma‘rūf ve Deveboynu daği derler. Haqqā ki gerdān-ı şütür gibi bir eğri kayadır” (SN IV, 251a).

Evliya Çelebi, kayanın çökmüş deveye benzemesinden dolayı “Kesikkaya” veya “Deveboynu” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, “Gerçekten de deve boynu gibi bir eğri kayadır” ifadeleriyle kayanın deve boynuna benzediğini doğrulamaktadır.

Sin Kayası

“Hālā keşī-i Nūh'a raħne viren maħalle Sin Kayası derler. Bir diş gibi kayadır kim Qal‘a-i Sincār'ın cānib-i şimālinde Qal‘a-i Naşībīn tarafındadır” (SN IV, 212a).

Arapça kökenli sin sözcüğünün “diş” (Devellioğlu, 2015, s. 1114) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, kayanın dişe benzediğini benzediği için “Sin Kayası” ismi ile anıldığını ifade etmektedir

2.4.12. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafya adlarının kökenini sahip olduğu belli bir özelliğe dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan köken açıklamaları genellikle coğrafi yapının sahip olduğu bir sihre (*‘Avretler Ilıcası, ‘Aynü'l-hayāt, Er Gölü, Kanlı Göl, Kıllı Göl, Qūh-ı Taklaban gibi*) dayanarak açıklanmıştır. Diğer sözcüklerin kökeni ise coğrafi unsurun tadına (*Acısu, Ballı Göl, Şūr Gölü*) ve suyunun sahip olduğu özelliğe (*‘Ayn-ı Erba‘ataş*) dayanılarak açıklanmıştır.

Acısu

“(…) bi-emri İlah şuları sehel nemekīn olduğundan acı şudurlar” (SN IV, 405a).

Evliya Çelebi, ele alınan suyun tadı tuzlu olduğundan dolayı “Acısu” denildiğini belirtmiştir.

‘Avretler Ilıcası

“Ricāl maḳūlesi girse saçı şakalı dökülüp dam dazlak bir maḥbūb ḳart cavlakī ışığına döner. Ammā nisā tā’ifesi girse cümle mūdān eşer ḳalmayup aṣağı ḳapular pāk olup şaḥme-miṣāl vücūdları ter olur” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, ele alınan ılıcaya erkekler girince “saçı sakalı dökülüp dam dazlak bir sevgili kart cavlakī ışığına” döndüğünü, kadınlar girince de “bütün kıllardan eser kalmayıp aṣağı kapılar pāk olup kaymak gibi vücūtları taze” olduğunu ifade ederek ‘Avretler Ilıcası’nın isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

‘Ayn-ı Erba’ataş

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim eyle mā’-i bāriddir kim içinden erba’a ‘aşer taş çıkarmağa bir ferd-i āferīde merd ḳādir değıldir. Anıñçün Erba’ataş derler” (SN IV, 202a).

Evliya Çelebi, diğeri adı Ulbataş olan ve halk arasında da ‘Alataş olarak bilinen (İlhan, 2017, s. 82) Erba’ataş suyunun çok soğuk olması sebebiyle “içinden on dört taş çıkarmaya yaratılmışlardan bir kimsenin gücü” yetmediği için “Erba’ataş” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Arapça kökenli *erba’a* sözcüğünün “dört” (Devellioğlu, 2015, s. 258) anlamı bulunmaktadır. *Taş* sözcüğü ise Eski Türkçede “taş” biçiminde (Clouston, 1972, s. 557) yer alıp günümüzdeki gibi “Kimyasal veya fiziksel durumu değışiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” (Türkçe Sözcük) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, *erba’a* ve *taş* sözcüklerinin anlamına uygun olan bir rivayet eşliğinde Erba’ataş Pınarı’nın isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır.

‘Aynü'l-ḥayāt

“Elbette yedi kerre nūş eden cemī’i emrāz-ı muhtelifeden ḥalāş olup tendürüst olur” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, ele alınan gölden yedi defa içenin “bütün çeşitli rahatsızlıklardan kurtulup sağlıklı” olduğunu belirtmiştir. Gölün hayat verici özelliğine dayanarak “‘Aynü'l-hayāt”, yani “Hayat Pınarı” ismiyle isimlendirildiği ortaya konulmuştur.

Ballı Göl

“Şekerden lezîz olup vaqt-i şabâh kenârında Diyârbekir'in gezengevîsi gibi kudret helvâsı bulunur” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, göl suyunun “şekerden lezzetli” olduğunu ve “sabah vakti göl sularının kenarında Diyarbakır'ın gezengevîsi gibi kudret helvası” bulunduğundan dolayı “Ballı” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. *Gezengevi* sözcüğünün “kudret helvası” anlamı bulunmaktadır (Derleme, 1995).

Er Gölü

“Bir âdem ğasl edüp taşra çıkınca küçük birâderi tuvakâna gelüp yine cimâ' eder” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, Er Gölü'nde “bir adam yıkanıp dışarı çıktığı zaman küçük biraderi tavakâna (erkeklik organı kalkma, sertleşme) gelip yine cima etmesinden” söz ederek gölün isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır.

Hatun Gölü

“Nüş eden kışır nisvân-ı şâhib 'işyân bi-emrillâh hâmile kalup cimâ'-ı lezîz ola” (SN III, 89a).

Evliya Çelebi, Hatun Gölü'nden su içen “kısır kadınlar Allah'ın emriyle hamile kaldığını” ifade ederek köken açıklamasında bulunmuştur.

İçme Gölü

“Üç kerre nüş eden on beş kerre müşhil şerbet içmiş kadar ‘amel edüp hekim şerbetine muhtâc olmayup tendürüst olur” (SN III, 88b).

Arapça kökenli *müşhil* sözcüğünün “ishal veren, bağırsakları temizleyen, kazûrâtı kolaylıkla dışarı attıran ilâç” (Devellioğlu, 2015, s. 867) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, “İçme Gölü”nden üç kere içen kişinin “on beş kere müşhil şerbet içmiş” gibi olduğunu ve hekim şerbetine, yani ilaca ihtiyacı olmadığını belirterek ismini sahip olduğu bu durumdan aldığını ortaya koymuştur.

Kanlı Göl

“Bilmeyüp girenden elbette her sene birer âdem ğark olur” (SN III, 88b).

Kanlı (3.) sözcüğünün “kan dökülmesine neden olan” (TDK, 2019) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, bu gölde “her sene birer adam” boğulmasından, yani kan dökülmesinden dolayı Kanlı Göl denildiğini ifade etmiştir.

Kıllı Göl

“Bir ma‘şüm-ı nâ-bâlig iken üç kerre girüp ğasl etse kıllı olup şahib-i riş [u] şevârib ola” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, ergenliğe erişmemiş bir çocuk burada üç defa yıkanınca “kıllı olup bıyık ve sakal sahibi” olduğunu belirterek gölün isimlendirilme nedenini açıklamıştır

Küh-ı Taklaban

“Haķîkat andan bir kerre düşen taķla ataraķ kendüyi Bitlîs şehrinde bulur” (SN IV, 264a).

Evliya Çelebi, “Gerçekte ondan bir kere düşen takla atarak kendini Bitlis şehri'nde bulur” ifadesiyle dağın isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır. Ayrıca, bu isimde Evliya Çelebi'nin Türkçe sözcüklere Arapça ekler getirme tutumu görülmektedir. Türkçede kullanılan *takla* ismine, Farsçada “isimden sıfat yapan *-ban* ekinin” (Bangı, 1972) getirilmesiyle Taklaban “Takla Atılan” adını almıştır.

Nehr-i Hoş-âb

“Elsine-i nâsda Hoşaf Şuyu derler. (...) ammâ bu Nehr-i Hoşaf haqqâ ki hoş-âbdır” (SN IV, 237a).

Farsça kökenli *hoş* sözcüğünün “güzel, iyi; tatlı” (Devellioğlu, 2015, s. 431) anlamları bulunmaktadır. Farsça kökenli *ab* sözcüğünün ise “su” anlamı mevcuttur. Farsça kökenli *Hoş-ab* sözcüğünün “hoşaf” (Devellioğlu, 2015, s. 431) anlamı vardır. Evliya Çelebi suyun hoş, güzel oluşundan dolayı “Hoşâb” ismini aldığını ve halk dilinde “Hoşaf” biçiminde geçtiğini belirtmiştir.

Şalbaş Gölü

“Birkaç kerre nüş eden başı şalbaş olur” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, ele alınan gölden “birkaç defa içenin başının şalbaş” olduğunu belirterek “serseri” anlamına gelen *Salbaş* (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3523) ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Selâm Kayası

“Bu cebele geldikde *"Es-selâmü 'aleyke yâ Cebelü'l-Lübnân"* dedikde cemî'i ervâh-ı enbiyâ *"Ve 'aleykümü's-selâm yâ Muhammed!"* deyü ‘aleyk şadâsı geldiği mahal hâlâ yüz yigirmi yerde, kayalarda mücellâ ve muşaykal delikler vardır. Yüz yigirmi delik, yüz yigirmi dörd mürsel peygamber ervâhı şadâsı geldiğin ‘alâmetdir. Anıñçün hâlâ ol maħalle "Selâm Kayası" derler” (SN III, 35b).

Evliya Çelebi, Selâm Kayası'nın bütün peygamberlerin ruhlarıyla karşılıklı olarak selamlaşabilme özelliğine dayanılarak isimlendirildiğini açıklamıştır. Rivayete göre, “Bu dağa

gelindiğinde “Es-selâmü aleyke ey Cebelü’l-Lübnan” deyince bütün peygamberlerin ruhları “Ve aleykümüsselâm ey Muhammed!” diye selâm aldıklarının sesi” geldiğinden dolayı “Selâm Kayası” ismi ile isimlendirilmiştir. Ayrıca, kayalar üzerinde bulunan yüz yirmi deliğin, gönderilen yüz yirmi dört peygamber ruhunun sesi geldiğinde işaret olduğu ifade edilmiştir.

Şûr Gölü

“Her kankı ta‘âm tabh olurken şudan kifâyet miqdârı ilkâ etseler a‘lâ lezîz tuz yerine tutar. Anıñiçün Şûr Gölü derler” (SN III, 89a).

Farsça kökenli olan *şûr* sözcüğünün “tuzlu” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, 1170). Evliya Çelebi, hangi yemek pişirilirse pişirilsin Şûr Gölü’nün suyundan yeterli miktarda konulduğunda tuz görevini gördüğü için bu isim ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.5. BOY/AİLE/TOPLULUK VE KAVİM ADLARI

Evliya Çelebi, Seyahaname’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan boy, aile, topluluk ve kavim adlarının kökenini belli bir olaya, inanca, sahip olduğu görüşlere ve kişi adına dayanarak açıklama amacıyla bulunmuştur. Bu bilgilerin kimi zaman “*nice tarihlerde, be-ğavl-i Tevārîh-i Latin ve ħavl-i Tārîh-i Şırf*” gibi ifadelerle

2.5.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan bazı sözcüklerin kökenini kişi adına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Âl-i Çobaniyân

“(…) bu Çoban-bây hilâfet sevdâsında olmayıp Sultân Ebû Sa‘îd’iñ vezîri nâmıyla Gürcîstân ve Aħıska ve Ķarş’a ve Nehr-i ‘Araz’iñ kıblesi tarafından ‘Avnik Ķal’ası ve Şuşek Ķal’ası ve Ziyâ’eddîn Ķal’ası ve Mekü Ķal’ası ve Bâyezîd Ķal’ası ve Malazcird Ķal’ası, Van Ķal’ası ve niçe yüz kal’alara [10b] hâkim olup Âl-i Çobaniyân deyü nâm verdi” (SN III, 10a-10b).

Evliya Çelebi, Çoban Bay'ın "Sultan Ebu Said'in veziri namıyla Gürcistan, Ahıska ve Kars'a ve Aras Nehri'nin kıblesi tarafından Avnik Kalesi, Şuşek Kalesi, Ziyaeddin Kalesi, Mekü Kalesi, Bayezid Kalesi, Malazcird Kalesi, Van Kalesi ve nice yüz kalelere hâkim olup" ismine "Çobanoğulları" adını verdiğini belirtmiştir.

Bulğar

"Bir oğlu Bulğarya'dır. Bulğar andan münteşir oldu" (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Bulğar kavminin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Bulkarya adındaki oğlundan yayılmış olduğunu ifade etmektedir. "Balkanlardaki Slav milletlerden biri" olan *Bulğarlar*, "Eski Türkçede bulğa- 'bulamak, karıştırmak' fiilinin -r eki ile yapılan geniş zaman fiil sıfatından (participium aoristi), aslında bir Türk kavmi olan Protobulğarlara verilen ad" (Tietze, 2016, s. 804) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hırvat

"Biri Hırabda idi, Hırvat andandır" (SN III, 137a)

Evliya Çelebi, Hırvatların Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Hırabda adındaki oğlundan yayılmış olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklara bakıldığında, "Hırvat (Croat) adının menşei, muhtemelen I. binyılın ikinci yarısında dil bakımından Slavlaşmış İranlı bir gruba" (Moačanin, 1998, s. 398) dayandığı görülmektedir.

Frenk

"Bir oğlu Franğa idi. Freng andandır" (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Freng'in Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Franka adındaki oğlundan geldiğini ifade etmektedir. "Aslı Frank olan kelime Türkçeye Frenk/Firenk/Firek, Arapçaya Efrenc (İfrence), Farsçaya Fereng/Freng/Firek" biçiminde geçmektedir (Demirkent, 1996, 173). Bu sözcük, "Osmanlılarda önceleri daha fazla ilişki içerisinde bulunulan İtalyanlarla Fransızları, XV. yüzyıl sonlarından itibaren Almanları, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren de tanışma sırasıyla diğer

Batı Avrupalı kavimleri” (Şakiroğlu, 1996, s. 197) içine almıştır. Buradan, “terimin Avrupalılar arasındaki coğrafi konum, daha doğrusu Batı Roma-Doğu Roma (Bizans) bölünmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır” (Şakiroğlu, 1996, s. 197).

‘Avrupalı’ anlamındaki *Frenk/Firenk* adı Eski Almancada bulunan “*Frank* ‘mühim bir Alman kabileye veya hanedanına mensup kimse’ (Tietze, 2016, s. 117) sözcüğüne dayanmaktadır.

Ƙavm-i Boşnak

“ Bir oğlu Boşnak idi, kavmi andandır” (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Boşnak kavminin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl’in Boşnak adındaki oğlundan geldiğini ifade etmektedir. ‘Bosnalı’ anlamındaki *Boşnak* adının kökeni aynı anlamdaki “Sırpça-Hırvatça Boşnyak” (Tietze, 2016, s. 768) sözcüğüne dayanmaktadır.

Ƙavm-i Buhtāniyān

“Andan yine Āl-i ‘Abbāsiyān’dan Buhtī nām bir mīr-i benām ‘ale’l-ğafle Bağdād’dan ılgar ile şebhūn edüp şehri feth edüp cümle Yezīdīleri dendān-ı tīğdan geçirüp Buhtī Hān yetmiş sene mu‘ammer olup ‘adl-i ‘adāletiyile Cizre ma‘mūr olup kavm-i Buhtī bī- hisāb güzīde ‘asker olduğundan hālā Cizre ahālīsine niçe tevārīhlerde kavm-i Buhtāniyān derler” (SN IV, 384b).

Evliya Çelebi, Buhtāniyān kavminin adını Abbasîoğullarından Būhtī adlı ünlü bir beyden aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, “Bağdad’dan hücum ile gelip gece baskını yapıp şehri fethedip bütün Yezidîleri kılıçtan geçirip Būhtī Han yetmiş sene yaşayıp adaletiyle Cizre mamur olup Būhtī kavmi sayısız seçkin asker olduğundan” dolayı nice tarihlerde Buhtāniyān kavmi” denildiğini ifade edilmektedir.

Ƙavm-i Dodoşka

“Bir oğlu Doşka idi, Alaman ile Venedik mābeyninde Dodoşka kavmi andandır” (SN III, 137a).

Bir oğlu Doşka idi, Alman ile Venedik arasında Dodoşka kavmi ondandır.

Evliya Çelebi, Dodoşka kavminin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Doşka adındaki oğlundan geldiğini ifade etmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, ‘Dalmaçya sahilinde 16. ve 17. asırlarda bir hükümdarlık’ olan *Duduşka/Duduşka* adının “H. Turková 1950’ye göre Sırpça-Hırvatça Koroška, Slovence Koroško ‘Avusturya’nın Kärnten (Karintiya) eyaletinden geldiğini belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 489).

Şırf tã’îfesi

“Hâlâ Şırf tã’îfesi Şırfâyıl oğlu Şırf’dan tenâsül bulup (...), be-ğavl-i Tevârîh-i Latin ve ğavl-i Târîh-i Şırf” (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Latin ve Sırp tarihlerinde yazılan bilgilere dayanarak köken açıklamasında bulunmuştur. Belirtilene göre, Şırf kavminin adı Şırfâyıl oğlu Şırf’dan türemiş ve onun ismi ile isimlendirilmiştir.

Voynuğ Kabilei

“ Bir oğlu Vornik idi. İzvornik’de sâkin olup Voynuğ kabilesi Vornik neslindedir” (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Voynuk kabilesinin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Vornik adındaki oğlundan geldiğini belirtmiştir. “Eflak askeri” anlamındaki *voynik* adının kökeni” Bulgarca vojnik ‘asker’” (Tietze, 2016, s. 439) sözcüğünden gelmektedir. “Bu kelimenin Bulgarcada doğrusu Vuynik olup eski tarih ve vesikalarda Arap harfleriyle Voynak, Voynuki Voyneyk, Voynok, Voynik okunuş tarzında da yazılmış olup Voynûgan diye de cemi’lendirilmiştir” (Pakalın, 1972, s. 595).

2.5.2. Görünüşüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan bazı sözcüklerin kökenini görünüşe dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḳavm-i Sekiz Bıyıklı

“Gözleri siyāh ve müdevverdir ve kaşları gāyet gürdür. Bunlara sāl-ir Ekrādlar sekiz bıyıklı derler. Zīrā iki bıyığı ve iki kaşı ve iki burnu deliğinden ve iki kulağı deliklerinden cümle bıyık gibi kıllar bittiğinden beyne'l-ekrād bu kavme sekiz bıyıklı derler” (SN IV, 215b).

Evliya Çelebi, ele alınan kavimin “iki bıyığı, iki kaşı, iki burun deliğinden ve iki kulak deliğinden”, toplamı sekiz eden, bıyığa benzeyen kılları çıktığından dolayı Kürtlerin onlara “Sekiz Bıyıklı” dediğini belirtmiştir.

2.5.3. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan bazı sözcüklerin kökenini olaya dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırma yer alan sözcüğün kökeni savaşı bir özelliğine dayanarak açıklanmıştır.

Ḳavm-i Ġāzīkīran

“Bu kavme "Ġāzīkīran" denmeğe bā'ış oldur kim bunlar evvel 'aşırda sekiz biñ 'asker olup şāh hānları Ġāzīkīranlılar ile Ḳal'a-i Revān'a imdāda giderken bunlar 'Acem'iñ önün alup eyle kılıç ururlar kim Kızılbaş bir baş cān hālāş idemez. Hālā ol 'aşırdan berü bunlara Ġāzīkīranlı derler” (SN IV, 289a).

Arapça kökenli olan *gazi* sözcüğünün “gazā eden, ordunun başına geçen, savaşı; savaştan sağ ve muzaffer dönen” (Devellioğlu, 2015, s. 326) anlamlarına sahiptir. Kırmak sözcüğünün ise “öldürmek, yok etmek, imha etmek” (Dilçin, 2018, s. 150) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan kavme “Şah hanları ile Gazikīranlılar, Revān Kalesi'ne yardıma giderken Acem'in önünü kesip Kızılbaşları öldürdüğünden” dolayı “Gazikīran” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.5.4. İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan bazı topluluk adlarının kökenini inanca dayanarak açıklamıştır. Bu grupta yer alan sözcüklerin kökeni; doğada bulunan bir unsura (Ḳavm-i Āfitāb-perest, Ḳavm-i Āteşperest, Tā'ife-i Āb-perest), hayvandan (Tā'ife-i Gāv-perest), iman etmeye (Ḳavm-i 'Ubbādān) dayanarak açıklanmıştır.

Ḳavm-i Āfitāb-perest

“Elbette şems-i āteş-tāb merkezinden tūlū‘ u ğurūb etdikde birer kerre perestiş ederler” (SN IV, 362b).

Farsça kökenli olan *âf-tâb* sözcüğünün “güneş; güneş ışığı” (Devellioğlu, 2015, s. 13) anlamı bulunmaktadır. Farsça birleşik sıfat olan *âftâb-perest* ise “güneşe tapan” (Devellioğlu, 2015, s. 13) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, ele alınan kavim güneş doğup battığında birer kere taptığından dolayı “Āfitâb-perest” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳavm-i Āteşperest

“Anlardan biri mürd olduğda paşaya niçe biñ ğuruş verüp akrabaları ol mel‘ünları Mühennāvī Ḳal‘asında ‘alā melei'n-nās āteşe yaqarlar. Eğer ‘avretiniñ muħabbeti var ise eriniñ ardı sıra kendüyi āteşe atar” (SN IV, 362b).

Farsça birleşik isim olan *Āteş-perest* sözcüğünün “ateşe tapan” (Devellioğlu, 2015, s. 56) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan kavimde, biri ölüğü zaman ölüsünün herkesin önünde yakıldığını ifade ederek kavmin isimlendirilme nedenini belli bir geleneğe, göreneğe, inanca bağlı kalarak adlandırıldığını ortaya koymuştur. Rivayete göre, kavimden biri öldüğü zaman “akrabaları paşaya nice bin kuruş verip o lanetlenmişleri Mehennāvī Kalesi’nde herkesin önünde ateşte yakarlar. Eğer avradının sevgisi var ise erinin ardı sıra kendini ateşe atar”.

Ṭā’ife-i Āb-perest

“Her şabah cümlesi Şatṭ kenārına çıkup "Dīdār-ı Hakk’ı görmüşdür ve biz hayātı şu ile bulmuşuzdur." deyü şuya taparlar ve secde ederler” (SN IV, 362b).

Farsça kökenli *âb* sözcüğünün “su” (Devellioğlu, 2015, s.1) anlamı bulunmaktadır. Farçada birleşik sözcük yapan *-perest* sözcüğünün “tapan, tapınan, taparcasına seven” (Devellioğlu, 2015, s. 1006) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, kavmin adını suya tapmaları ve secde etmelerinden dolayı “Āb-perest” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, kavim bireyleri her sabah Şat kenarına gidip “Dīdār-ı Hakk’ın, yani Tanrı’nın yüzünü görmüş ve hayatı su ile bulduklarına inanarak suya tapıp secde ederler.

Ṭā'ife-i Gāv-perest

“Bunlara kavm-i Gūrān derler. Başra içinde bāğ-ı İrem-miṣāl bir aḥurda bir sarı sığır vardır. (...) Bu bakarıñ necāsetin ḥuddāmları ḥıfz edüp cāmūsa secdeye gelenleriñ alınlarına parmaklarıyla sığır boku sürüp gider. Bu kıyāfette bāzārda rāygān gezerler” (SN IV, 362b).

Farsça kökenli olan *gāv* sözcüğünün “öküz, sığır” (Devellioğlu, 2015, s. 321) anlamları bulunmaktadır. Farçada birleşik sözcük yapan *-perest* sözcüğünün “tapan, tapınan, taparcasına seven” (Devellioğlu, 2015, s. 1006) anlamları bulunmaktadır. Farsça kökenli olan *gūr* sözcüğünün “yaban eşeği” (Devellioğlu, 2015, s. 338) anlamına gelmektedir. Evliya Çelebi, ele alınan kavmin “sarı sığıra” taptıklarından dolayı “Gāv-perest” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, İrem Bağı’na benzeyen yani Cenneti andıran bir ahırın içinde bulunan sarı sığırın “pisliğini hizmetçileri saklayıp sığıra secdeye gelenlerin alınlarına parmaklarıyla sığır boku sürüp” gitmektedirler.

Ḳavm-i ‘Ubbādān

“Şehr-i ‘Ubbādān nāmıyla mevşūf olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehriñ ahālisi Ḥazret-i ‘İsā nübüvvetinde cümle ‘İseviler idi. Ḥazret-i ‘İsā Ḥazret-i Risālet-penāhiñ altı yüz yıl şoñra Ḥātemü'l-enbiyā Muḥammedü'l-Muṣtafā geleceğin bu ḥalka tebşir etdikde cümlesi altı yüz yıl muḳaddem Ḥazret'e imān getirdiler. Cümlesi müslim ü mü'min ü muvahhid oldular. Ba'dehū Bağdād'da Tāk-i Kısra münhedim olup ‘Urfa'da āteşgede-i Nemrūd sönüp niçe biñ ‘alāmetler zuhūr edüp Ḥazret-i Resül vücūda geldiği gice cümle kavm-i ‘Ubbādān tecdīd-i imān etdiler. Anıñçün bu kavme kavm-i ‘Ubbādān deyü tesmiye olunmuşdur” (SN IV, 363b).

İfade edilene göre; bu yerde yaşayan halk, Hazret-i İsa peygamberliği döneminde İsevî iken Hazret-i İsa'nın altı yüz yıl sonra son peygamber olan Muhammed Mustafa'nın geleceği haberini vermesi üzerine tüm halk altı yüz yıl önceden Hazret-i Muhammed'e iman edip Müslüman olurlar. Altı yüz yıl geçtikten sonra Hazret-i Muhammed gelince bu yerde yaşayan tüm halk imanlarını yenilemiştir. Onun için bu kavme Ubbādān kavmi denilmektedir. Hazret-i Resül'e 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman bu kavim Hazret-i Muhammed'e gidip İslâmlıklarını yenilediklerinde Hazret “âbidân-ı Ubbādān kavmi” olarak hitap eder.

Arapça kökenli olan *‘ābid* sözcüğünün “ibâdet (kulluk) eden, tapınan” (Devellioğlu, 2015, s. 4) anlamlarına sahiptir. Arapça kökenli *‘ubbād* sözcüğü ise “‘ābid’in çoğul şekli”dir (Kuşeyri, t.y.). Kaynaklara bakıldığında, şehir “VIII veya IX. yüzyılda Abbād b. Hüseyin adlı bir din

adamı tarafından” (Gürsoy, 1998, s. 6) kurulmuş ve onun ismiyle isimlendirilip ‘Abbâdân adını almış, ancak “1935’te Rızâ Şah’ın İran’daki Arapça yer adlarını Farsçalaştırma politikası sonucunda Âbâdân’a çevrilmiştir” (Gürsoy, 1998, s. 6).

2.5.5. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan sözcüklerin kökenini benzetmeye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada yer alan açıklamada “görünüştün” birbirini andırması bakımından oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ꞑavm-i Yılan

“Bu daği bir ulu melek iken ayakları kesilüp yüzü üzre sürünerek yeryüzünde (---) şehrine süründü” (SN IV, 397a).

Evliya Çelebi, Yılan kavmi için “bir ulu melek iken ayakları kesilip yüzü üzere sürünerek yeryüzünde” sürüldüğünü ifade ederek kavmin adının nereden geldiğini belirtmiştir. Yılanın sürünerek ilerlemesi ile kavmin ayakları kesildiği için sürünerek ilerlemesi arasında benzerliğe dayanarak köken açıklaması yapılmıştır.

2.6. NESNE- VARLIK ADLARI

2.6.1. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan bazı sözcüklerin belli bir özelliğine dayanarak kökenini açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan “sabit bir noktada durması” özelliğine dayanarak köken açıklaması yapılmıştır.

Demirkazık Yıldızı

“Ya bilmez misiz kim bu vech-i arz üzre Demirkazık yıldızı niçe şâbitedir. Zîrâ yıldız rüzgârı cânibleri gâyet şiddet-i şitâ olduğundan o Demirkazık yıldızı ber-ķarârdır” (SN III, 52b).

Demirkazık yıldızının “Kutup yıldızı” (Derleme, 1969) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan yıldızın sabit olmasından dolayı “Demirkazık yıldızı” denildiğini ortaya koymuştur. İfade edilene göre, “yıldız rüzgârı tarafları gayet şiddetli kış olduğundan o Demirkazık yıldızı daimîdir”. Diğer kaynaklara bakıldığında, ele alınan yıldız “yerin dönme ekseninin göğü deldiği kuzey kutup noktasına çok yakın bulunur. Onun için bu yıldızı göğün günlük dönme hareketinde fark edilemeyecek kadar küçük bir daire” (“Demir Kazık,” 1966) çizdiği için Demirkazık ismiyle isimlendirildiği belirtilmiştir.

2.6.2. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan bazı sözcüklerin kökenini benzetmeye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada, görünüşü ve çağrışım oldukça önemli bir yer kapsar.

Zü's-sehâb

“Hazret-i Risâlet-penâh ‘*aleyhi's-selâm* Hazret-i ‘Alî'niñ ser-i sa‘âdetine Zü's-sehâb nâm bir tâc-ı imâmî ser-i sa‘âdet-i ‘Alî'ye giydirüp önüne ve ardına iki taylesân-ı Muhammedî şarkıddığıyçün bu tâca Zü's-sehâb dediler” (SN IV, 368b).

Arapça kökenli *zü* sözcüğünün “sahip” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1389). Arapça kökenli olan *sehab* sözcüğünün “bulut” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2015, s. 1086). Arapça kökenli olan *taylasân* sözcüğü ise “başa sarılan sarığın omuzlar üzerine salıverilen ucu; başa ve boyna sarılan şal v.b.” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2015, s. 1216). Evliya Çelebi; Hazret-i Risâlet-penâh, Hazret-i Ali'nin başına “Züssehâb” adlı tacı takarken “önüne ve ardına iki Muhammedî taylesanı sarkıttığı için bu tâca Züssehâb” denildiğini ifade etmiştir.

2.7. DİL ADLARI

2.7.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi bu köken açıklamalarında dilin, burun adlarını o dili kullanan yada o buruna mensup kişi adına dayanarak açıklama yapmaktadır.

Lisân-ı Kürd

“Bu diyâr-ı Mefâriķin'de peydâ olup hâlâ diyâr-ı Kürdistân'da isti'mâl olunan lisân-ı Kürd Hâzret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den qalmışdır” (SN IV, 219a).

“Aña lisân-ı Kürd, Hâzret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den qalmışdır” (SN IV, 212b).

Evliya Çelebi, Kürt dilinin “Hâzret-i Nuh ümmetinden Melik Kürdim'den” kaldığını belirterek ele alınan dilin isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Kaynaklara bakıldığında, “Kürtlerin kökeni ile ilgili farklı mitolojik rivayetler bulunup Kardukhoi, Gordyaei, Cordins, Gordyene ve Cyrtii gibi” (Akbaş, 2019, s. 115) adlarla ilişkilendirilmiştir.

2.8. CANLI ADLARI

2.8.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bu köken açıklama türünde canlıların adlarını mevzubahis canlı ile belirli kişi arasında ilişki kurarak açıklama yapmıştır.

Yünus Balığı

“{Hikmet-i Hudâ üçüncü qur'a Yünus Nebî'niñ deryâya atılmasına gelüp amân vermeden Hâzret-i Yünus'u Baħr-i Sefîd'e ilkâ ederler. Hikmet-i Hudâ ol ân} bir neheng-i 'azîm Hâzret-i Yünus'u yudar. Hemân ol ân neheng-i okyonus {görür kim yutduğı gıdâ bir nür-ı İlâhîdir kim cemî'i deryâlarıñ mähîleri gelüp qarnındaki kişiyi ziyâret ederler ve neheng kendi qarnı rahmet deryâsı kadar olmuş. (...) Ve mezkûr balık Hâzret-i Yünus ile kırk gün enîs-i ülfet edüp yedi deryâyı geşt ü güzâr etdirdiğinden hûsn-i ülfet edüp niçe sene Nehr-i Şaṭṭ içre şinâverlik edüp her bâr Hâzret-i Yünus'u ziyârete gelüp Hâzret-i Yünus bu mähîye nafaqa verirdi. Hâlâ ol mähîlere Yünus balığı derler” (SN IV, 374b/375a).

“Mezkûr balık kırk gün Hâzret-i Yünus ile üns-i ülfet etdiğinden niçe sene Şaṭṭ Nehri içre şinâverlik edüp her bâr Hâzret-i Yünus'u ziyârete gelüp Hâzret-i Yünus nünna nafaqa verirdi. Hâlâ ol mähîlere yünus balığı derler” (SN IV, 404a).

Hazret-i Yunus'u kurtaran canlının ilk metinde “neheng-i okyonus” olduğu belirtilirken ikinci metinde “balık” olarak ifade edilmektedir. Evliya Çelebi, bu canlının adını “Hazret-i Yunus”tan aldığını açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i Yunus Akdeniz'e atılınca büyük bir timsah/balık Hazret-i Yunus'u yutar. Bu canlı yuttuğu besinin ilâhî bir nur olduğunu fark edince denizdeki tüm balıklar Hazret-i Yunus'un ziyaretine gelir. Hazret-i Yunus ile kırk gün boyunca dostluk edip Hazret-i Yunus'u kayaya bırakınca da “nice sene Şat Nehri içinde yüzüp her defa Hazret-i Yunus'u ziyarete gelip Hazret-i Yunus balığına yiyecek verirdi ve bu nedenden dolayı “hala ol balıklara Yunus balığı” denilmektedir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, “İbrânîce Yonah (güvercin) kelimesi Grekçeye Ionas, Arapçaya Yûnus, Batı dillerine Jonas ve Jonah” (Harman, 2013, s. 597) biçiminde geçtiği görülmektedir. “Kelimenin Arapçada “görmek” anlamındaki ens veya “dostluk” anlamındaki ünsiyyet kökünden türediği yolundaki (Fîrûzâbâdî, VI, 53)” (Harman, 2013, s. 597) görüşün doğruluğu kabul edilmemektedir.

2.8.2. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı canlı adlarını o canlı türünün seslerinden (çıkardığı ses gibi) yararlanarak köken açıklamıştır. Örneğin (*leylek*) sözcüğünün kökeni kuşun çıkardığı sesle açıklanmaktadır.

Leylek

“(…) Fehvâsınca pîçe-i zâğ-ı siyâh âşiyân-ı laklakda harekât [u] sekenâta başladıkda leylek baba şayd [u] şikârdan gelüp görse kim iki dâne zâğ yavrusu hemân leylek baba tayrân edüp feryâd [u] figân ile şehir-i Sofya'nıñ enderün [u] bîrûnunda seyrân u deverân edüp laklak ile nice biñ mürğ-i laklak cem' edüp doğru Çelebi cāmi'iniñ kıbābları üzre gelüp meş edüp cāmi'îñ kıbābları ve sûtühlerinde leylek mürğlerinden kırşumlu kubbe [143b] görünmez oldu” (SN III, 143a/b).

Evliya Çelebi, kuşun adını çıkardığı “laklak” sesinden dolayı “leylek” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmektedir. Rivayete göre, leylek baba avlanmaktan gelince yuvada iki yavru karganın olduğunu görür. Bunun üzerine “hemen leylek baba havalanıp bağırıp çağırarak Sofya şehrinin içinde ve dışında gezip dolaşp laklak ile nice bin leylek toplar”. Tietze (2016), leklek adının Arapça *laklak* sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (s. 536).

3. BÖLÜM

KÖKEN YAKIŞTIRMA

Doğan Aksan, köken yakıştırma (folk-etymology) türlerini meydana gelişlerindeki farklı nedenlere göre üç ana gruba; Zeynep Korkmaz ise beş gruba ayırmıştır. Öncelikle, bu iki sınıflandırmanın neye göre yapıldığı, aralarındaki farkın ne olduğunu ve daha sonra tezde bu konu hakkında nasıl bir sınıflandırma oluşturulacağı belirtilmiştir.

Aksan'ın (1964) sınıflandırmasındaki ilk grup “Çağrışım Aracılığı ile Yardımcı Unsurun Yerine, Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)”dir. Bu bölümün içine giren sözcüklerde, yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurun anlamına, muhtevasına ve gösterdiği şeyin özelliklerine dikkat edilmeden, bu yabancı sözcüğün yerine, dil birliği mensuplarınca bilinen ve sesçe ona yakın olan yerli sözcüklerin getirilmesi söz konusudur (Aksan, 1964, s. 20). Bu sözcükler, halk psikolojisinin ve çağrışımın sebep olduğu, sözcükler arasındaki ses benzerliklerinin kolaylaştırdığı değişme olaylarıdır (Korkmaz, 1995, s. 278).

İkinci grup olan “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması”; “Bilgece Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere iki kısma ayrılır. “Bilgece Karşılıklar” bölümündeki sözcüklerde, “yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara, hatta bazı durumlarda Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelere, yabancı dillerle haşır neşir olmuş bir bilgin tutumu ile, çoğunlukla yabancı karşılıklar yakıştırılmakta; yapma, zorlama bir davranışla bunların etimolojileri açıklanmak istenilmektedir” (Aksan, 1964, s. 44). Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde sıklıkla rastlanılan bu etimoloji, “daha çok medrese eğitimi almış aydın zümrelerce yaratılmış olduğu için, bu gruba girenleri ‘softa etimolojisi’ diye adlandıranlar da olmuştur” (Korkmaz, 1995, s. 279). “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde ise yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara yerli dilden karşılıklar yakıştırılırken nükte ve benzetme yapma eğilimi görülmektedir (Aksan, 1964, s. 53). “Verilen karşılıkların yerli sözcüklerden alınmış olması ve bunların halk dilinde görülmeleri, halka ait olduklarını göstermektedir” (Aksan, 1964, s. 53). “Yabancı bir kelime Türkçeleştirilirken, yine yabancı kelime ile onun Türkçesi arasında bir anlam bağı düşünülmemiştir. Ancak, bu yerlileştirme bilinçli bazı etimolojilere dayandırılmak istenmiştir.

Hatta bunlardan bir kısmı için özel menkıbe ve efsaneler bile uydurulmuştur” (Korkmaz, 1995, s. 278). “Bu efsaneler, tıpkı Evliya Çelebi’nin yaptığı gibi açıklamaların halk tarafından da yapıldığını ve bunların zamanla yayıldığını akla getirmektedir” (Aksan, 1964, s. 53).

Sınıflandırmanın üçüncü bölümü ise “Dilin Kendi Unsurlarını Muhtevalarından ve Anlatılmak İstenilen Şeyin Özelliklerinden Faydalanılarak Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsurla Yerli Unsur Arasında Anlam İlgisi Kurulması”dır. Sözcük manası içinde, ikincil anlamlar ve birlikte duygular vardır. Bazen, yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurun çağrıştırdığı yerli sözcüklerin ikincil anlamları veya birlikte duyguları, yabancı sözcüklerin muhtevaları veya gösterdiği şeyi karşılamaktadır (Aksan, 1964, s. 62). Bu yerli sözcük yabancı sözcükle anlamsal bir ilişki kurunca yerli ve yabancı unsurlar arasında geçişmeler oluşabilmektedir. Bu gibi sözcüklerde, dilin fonetik eğilimleri ve fonetik değişimleri önemli bir rol oynamaktadır (Aksan, 1964, s. 62). “Burada “analogie” dediğimiz bir türlü yakıştırma ve yakıştırma yolu ile benzetme olayı söz konusudur. Ancak, bu yakıştırma ve benzetmede yer yer anlam da esas alınmıştır” (Korkmaz, 1995, s. 280).

Ayrıca, Zeynep Korkmaz bunların dışında, euphemismus olarak adlandırılan ve “çirkin adlar yerine güzel adlar verme eğilimine dayanan” köken yakıştırma (folk-etymology) grubunu ele almaktadır. Bu duruma örnek verilen yerlerden biri ise İzmir’in bir semti olan eski Kokaryalı adının Güzelyalı’ya dönüşmesidir (Korkmaz, 1995, s. 281). Ancak, *Seyahatname*’de bu tür köken yakıştırması bulunmadığından böyle bir tasnif çalışmamıza eklenmemiştir.

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki belirlenen köken yakıştırma (folk-etymology) örnekleri, Doğan Aksan’ın oluşturmuş olduğu sınıflandırma esas olarak yapılmıştır. *Seyahatname*’de belirlenmiş olan köken yakıştırma (folk-etymology) örneklerine göre “Çağrışım Aracılığı ile Yardımcı Unsurun Yerine, Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır.

3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEYEN GETİRİLMESİ

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan özel adların kökenini açıklarken, sözcüğün muhtevasına dikkat edilmeksizin, Osmanlı Türkçesi söz varlığı içerisinde yer alan ve sesçe ona yakın olan sözcüklerden biriyle açıklama amacına gitmektedir. Bu açıdan *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde tespit edilen yapı ve yer adları aşağıda incelenmiştir.

3.1.1. Yapı Adları

“Çağrışım Aracılıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” başlıklı grupta yer alan yapı adlarının kökenleri, sesçe ona benzeyen ve Osmanlı Türkçesi söz varlığı içerisinde bulunan bir kişi (*Ḳal'a-i Ḳaraḳan*) ve yapı adına (*Sūr-ı Dergezīn*) dayanarak açıklanmıştır.

Ḳal'a-i Ḳaraḳan

“Ammā varoşunu Şāh İsmā'īl'iñ Ḳara Ḥān'ı binā etdiğinden 'Acem tā'ifesi Ḳara Ḥān yerine Ḳaraḳan Ḳal'ası derler” (SN IV, 304b).

Han I/Ghan sözcüğünün kökeni Eski Türkçedeki *xağa:n* sözcüğüne dayanmaktadır (Tietze, 2016, s. 380). Eski Türkçede *xa:n* sözcüğü kullanışta *xağa:n* “bir kabilenin veya halkın bağımsız hükümdarı” anlamındaki sözcüğü ile eş anlamlı olan bir unvan iken daha sonra *xağa:n*'dan bir alt hükümdar olarak kullanılmıştır (Clouston, 1972, s. 630). Daha sonra Farsça *hān* “hükümdar, bey” sözcüğü görülmeye başlamış ve yerini *Han/Gha:n* “padişah unvanı”na bırakmıştır (Tietze, 2016, s. 380). Dankoff (2013), *Ḳan* sözünün “vezir, hâkim (Çin; Func)” anlamına sahip olduğunu ve bu sözcüğün İran'da *Ḳa'an* olarak yer aldığını ifade etmiştir (s. 139). Bu bilgiler etrafında, Eski Türkçedeki “kan” sözü daha sonra “han” olmuştur. Evliya Çelebi, Eski Türkçedeki “kan” sözcüğünü bilmediği için “han” olarak açıklamıştır.

Sūr-ı Dergezīn

“İbtidā bānisi Yezdecürd Şāh'dır. Vech-i tesmiyyesi oldur kim bu diyār-ı 'Irāk'ı 'Arab u Kürd ve Moğol kavimlerinden halāş için Yezdecürd Şāh mezkūr boğazıñ ağzıdır polad-ı Nahşevānī'den bir der-i 'azīm edüp her gice derbānlar mezkūr deri

derbend ederler. Ba‘dehū bu al‘ayı inā edūp nāmına Der-i Gūzīn, ya‘nī Gūzīde apu al‘ası demektir. Sebeb-i tesmiyyesi oldur. Hālā gūzīnden ala kāf-ı ikāfīn fethiyle Dergezīn derler” (SN IV, 312a).

Evliya elebi, Dergezīn adının nereden geldiđini aıklarken seslerin oluturduđu ađrıımdan yararlanmıtır. Yezdecūrd āh, Irak diyarını Arap, Kūrt ve Mođol kavimlerinden kurtarmak iin Nahevān demirinden būyūk bir kapı yapmı ve her gece bekiler bu kapıda beklemitir. Daha sonra bu kaleyi yapıp adını Der-i gūzīn, yani Gūzīde Kapu Kalesi koymutur. Farsa kōkenli *der*, “kapı” (Develliođlu, 2012, s. 197) anlamına sahiptir. *Gūzīn* sōzcūđünün ise ‘seen, seilmi, sekin” (Develliođlu, 2012, s. 346; Steingass, 1970, s. 1089; Redhouse, 1890, s. 1545) anlamları mevcuttur. elebi, “Sekin/Seilmi Kapı Kalesi” anlamında olan Der-i gūzīn sōzcūđündeki kāfın fetha, yani ūstūnlū bir ekilde okumasıyla “Dergezīn” biimine dōnūtūđünü belirtmitir.

3.1.2. Yer Adları

“ağrıım Aracılıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sese Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gōzetilmeden Getirilmesi” balıklı grupta yer alan yer adlarını kōkenleri, sese ona benzeyen ve Osmanlı Tūrkesi sōz varlığı ierisinde bulunan bir kii adına dayanılarak aıklama eğiliminde bulunulmutur.

abaa-i Derebun

“Lūgat-i ađīhi Deyrebun'dur. Lisān-ı Ekrād'da deyr millet-i Mesīhiyyeniñ kilisesine {derler}. Bunan nām bir bıtrīn bu ehirde kenīsesi olmađile Deyr-i Bun'dan ala Dereybun derler” (SN IV, 383a).

Metne gōre, Derebūn Kasabası'nın adı, ehirde bulunan Būnān adlı bir patriđin kilisesinden gelmektedir. Arapa kōkenli *deyr* adı, “manastır, kilise” (Develliođlu, 2012, s. 207) anlamında kullanılmaktır. elebi de bu noktaya deđinmi, Kūrt dilinde *deyr* sōzcūđünün “kilise” anlamında kullanıldıđını belirtmitir. Ancak, bu sōzcūk yerini bilinen bir sōzcūge bırakarak “dere” olmutur. *Dere* ‘kūuk ırma, ay’ sōzcūđū, Fārsa daryā ‘deniz; būyūk nehir’ sōzcūđünden gelmektedir (Tietze, 2016, s. 369). “Būnān” adı ise sōylenii kolaylatırmak iin, sondaki –ān sesinin dūūrūlmū, Deyr-i Būnān “Būnān'ın Kilisesi” yerine Deyr-i Būn “Būn'un Kilisesi” denilmitir. Bununla birlikte, “Deyr-i Būn” adı Arapa tamlama kurallarına gōre

oluşturulduğu için Türkçe tamlama kurallarına aykırı düşmüş, söyleniş zorluğu yaratmıştır. Bu nedenle, Deyr-i Bûn, Derebûn olmuştur.

Karadere

“Dārā Şāh şayd u şikārından hazz edüp vaqt-i temmuzda bunda sâkin idi. Vaqt-i şitâda Nusaybin kırbunda Karadere ya‘nî Kara Dārā nâm şehirde qarâr-dâde idi” (SN IV,210a).

“Zîrâ Dārā Şāh'ın bir tahtı bu Hemedân idi, bir tahtı Nusaybin kırbunda Karadere Dārâ tahtı olmağile hâlâ harâbistânına Karadere derler” (SN IV, 309b).

Çelebi, bu yer adının Dārā Şāh'tan geldiğine iki farklı yerde değinmiştir. İlk metinde, Dārā Şāh'ın kış aylarında burada kaldığından dolayı Kara Dārā'dan bozma Karadere olduğunu belirtmektedir. Dārā sözcüğü yerine, halk tarafından bilinen ve sesçe onu çağrıştıran “dere” sözcüğünü getirilmiştir. İkinci metinde de, Dārā Şāh'ın iki tahtından birinin Nusaybin yakınlarındaki Karadere'de olması nedeniyle bu adı aldığı görülmektedir.

Menzil-i Kal'a-i Hekimhâni

“Mısır diyârından Hâkim Bi-emrillah'ı Hısn-ı Mansûr'a nefy-i beled etdiklerinde bu mahalle memerr-i nâs emn [ü] emân olsun deyü Hâkim Bi-emrillah bu hânı binâ etdiğinden Hâkim Hânı'ndan ğalaṭ Hekimhâni derler” (SN IV, 192b).

Metinde Hekimhâni Kalesi'nin adı Hâkim Hanı'ndan geldiği görülmektedir. Rivayete göre, Mısır diyârından Hâkim Bi-emrillah'ı Hısn-ı Mansur'a sürgün ettikleri zaman bu mahalle insanların gelip geçtikleri yer güvenli olsun diye bu hanı yaptırdığından dolayı Hâkim Hanı'ndan bozma Hekimhanı denmiştir. “Hekim” sözcüğünün “Hâkim” daha yaygın kullanılması nedeniyle bu bozulmanın olduğu söylenilebilir. Kaynaklara bakıldığında, “M 1218/ H 615 yılında Malatyalı Ebulhasan el-Şammas el-Hekim Selim tarafından yaptırılan kervansaray nedeniyle o devirden beri Hekim Hanı veya Han-ı Hekim” (Nişanyan, 2020, s. 693) olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Menzil-i Karye-i İlḥānlar

“Ya‘nī ‘Alī Ḥān köyü demektir” (SN III, 117a).

Farsçada bulunun *İlhān* adı “(eskiden) Moğol hükümdarına verilen unvan” (Devellioğlu, 2015i, 492; Steingass, 1970, s. 131; Redhouse, 1890, s. 304) anlamında kullanılmıştır. Evliya Çelebi, bu yer adının nereden geldiğini açıklarken fonetik bir değişime giderek doğrudan doğruya “ ‘Alī Ḥān” adından geldiğini belirtmiş, çağrışım yolu ile sözcüğün söylenişini daha basitleştirme eğiliminde bulunmuştur.

3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEYEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan özel adların kökenini açıklarken, muhteva gözetilmeden yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura bilinçli bir şekilde karşılıklar yakıştırmıştır. Bu yakıştırmalar, Aksan’ın (1964) oluşturmuş olduğu “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” (s. 44) grubuna dâhil etmek uygun görülmüştür. Adı geçen grup, “Bilgece Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2.1. Bilgince Karşılıklar

Evliya Çelebi, yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura, bazen de Türkçe veya Türkçeleşmiş sözcüklere, birçok yabancı dil hakkında bilgisi olan bir bilgin edasıyla çoğunlukla yabancı karşılıklar yakıştırılmıştır. Bu açıdan *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde tespit edilen yapı, yer, coğrafya, kişi ve kavim adları aşağıda incelenmiştir.

3.1.1.1. Yer Adları

Arz-ı Muḩaddes

“Cemī‘i müfessirīniñ ḩavl-i şahīḩi üzre Arz-ı Muḩaddes oldur kim Cenāb-ı Bārī rūz-ı maḩşerde İsrāfīl Sūr'una nefḩ urup cemī‘i mevtā iḩyā olduḩda bu Arz-ı Muḩaddesi ḩādir-i Lem-yezeli ol ḩadar vāsi‘ede kim cemī‘i ins ü cān u cin u tuyūr ve {cümle maḩlūk-ı ḩudā'nıñ} su‘ālī ḩuds-i şerīf olup cümle maḩlūk bu Arz-ı

Muqaddes'de cem' ola. Anıñçün Arz-ı Muqaddes derler. Rivāyet-i uhrāda Hazret-i Dāvūd-ı Nebī 'aleyhisselām ile bir tābūt bile giderdi. Ol tābūt kaŋı şehre ve kaŋı hūdūda vardı ise ol maħalle arz-ı muqaddes dediler. Bu tābūt hikāyesi Qur'an-ı 'Āzīm ile müsbetdir. Āyet, sūre-i Bakara تَدِيكُم اِنْ مَلَكَ اِيَّةُ اَنْ نَبِيْهُم لَهْم اِي تَوْبَاتِلَا Āyeti delīldir, ammā bu tābūt Antakiyye ve Kefirnāhūn ya'ni Şifet'e ve şehir-i Mısır'a dāhil olmadığından cümle müfessirīn ve muħaddisīn [ü] müverrihīn bu üç şehir bi'l-ittifāk arz-ı muqaddes degildir, demişler ve bir rivāyetde peygamberler medfūn olduğu yerlere arz-ı muqaddes demişler” (SN III, 26b).

Evliya Çelebi, tefsircilerin görüşlerine dayanarak üç rivayet eşliğinde Arz-ı Mukaddes'i açıklamıştır. İlk rivayette, Kıyamet gününde ölümler dirildiği zaman Allah tüm canlı ve yaratıkları Arz-ı Mukaddes'te toplayacağı için Arz-ı Mukaddes denildiği ileri sürülmüştür. Diğer rivayette, Hazret-i Davut ile bir tabutun birlikte gittiği şehir ve sınırlara Arz-ı Mukaddes denildiği ifade edilir. Bu görüşü savunanlar kanıt olarak Bakara suresinin 248. ayetini vermektedirler ve bu tabutun Antakya, Safet ve Mısır'a varmadığı için bu üç şehrin Arz-ı Mukaddes olmadığını kanınsındadırlar. Bir başka rivayete göre “peygamberlerin gömülü olduğu yere Arz-ı Mukaddes” denilmiştir.

Arapça kökenli *arz* sözcüğünün “dünya; toprak” (Devellioğlu, 2015, s. 40) anlamları bulunmaktadır. Arapça kökenli *kuds*'ten türetilen *muqaddes* sözcüğünün “takdis edilmiş, mübârek, kutsal; temiz” (Devellioğlu, 2015, s. 677) anlamlarına sahiptir. Devellioğlu (2015), *arz-ı muqaddes*'in “Filistin ve havâlisi” anlamına sahip olduğunu belirtmiştir (s.40). “Kur'an'da “arz-ı mukaddese”, “berekatli arz” gibi ifadelerle anılan ve İsrailoğulları için yaratıldığı belirtilen bu yerin neresi olduğu açık olarak bildirilmemiştir” (Küçük, 1991, s. 444). Āyeti yorumlayanlar bu yerin neresi olduğu ile ilgili çeşitli görüşlere sahiptir. Bazıları arz-ı mukaddesin Şam ve Mısır olduğunu, bazıları Kudüs ve Lübnan dağının çevresinde bulunduğunu, bazıları ise Fırat ile Mısır arasında olan bir yer olduğunu savunmuştur (Küçük, 1991, s. 444).

Çorlu

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Koca Gāzī Hudāvendigār bu Ʒal'ayı feth etmede 'usret çeküp "şu Çorlu dahi feth olmadı" deyüp feth olduğda ismine Çorlu dediler. Gerçi yayla yerde hevāsı laţif yerdir ammā ekşeriyyā Çorlu halkı çorlulardır” (SN III, 106b).

“{Hemān Selīm Hān İslāmbol'dan 'azm-i Edirne deyü giderken iki gün şikast-ħātır olup üçüncü günde Çorlu nām maħalde çorlu olup merħūm oldu.}” (SN III, 156a).

Evliya Çelebi, ilk metinde Çorlu halkı için "... Çorlu halkı çorlulardır" ifadesi ile ikinci metinde Selim Han'ın ölümü üzerine "... Çorlu nām maħalde çorlu olup merhūm oldu" demesi ile şehrin isimlendirilmesi hakkında bilgi vermiştir. *Çor/Çör* sözcüğü "dert, keder, hastalık" anlamlarına sahip olup kökeni bilinmemektedir (Tietze, 2016, s. 253). Derleme Sözlüğü'nde (2009), *çorlu* (*çörü, çörüş (III), çörüşik -2*) sözcüğünün ise "hastalıklı, dertli, illetli" anlamları bulunmaktadır (s. 1272).

Kaynaklara bakıldığında, Çorlu adının kökeni Τζουρουλος "Tzouroulós" adına dayandırılmaktadır (Tietze, 2016, s. 255). Roma imparatorluğu döneminden itibaren kent adı "Tzurullos, Tzurolóê", "Zurlo", "Çorlu", "Tyrolóê" gibi çeşitli yazımlarla kaydedilmiştir. Bu değişimlerde Yunanca /ti/ > /tzi/ > Tr /ç/ ses evriminin olduğu görülür (Nişanyan, 2020, s. 914).

Şehr-i Dilmast

"İbtidā bānisi Bözürcümihr'dir. Bir maħşüldār ferah-fezāda olup gūsfend ve cāmūs ve mahtı çok olmağile hākim Bözürcümihr binā edüp bu şehre Dilmast nām kudu. Ya'nī Göñül Yoğurdu şehri demek ola" (SN IV, 300a).

Evliya Çelebi, bu şehri ele alırken koyunu, camızı (mandası) ve yoğurdu bol olması nedeniyle bu şehre Dilmast adının verildiğini belirtmektedir. *Dil* sözcüğü "gönül, yürek, kalp" (Devellioğlu, 2012, s. 210) anlamına gelmektedir. *Māst* sözcüğünün ise "ekşi, pıhtılaşmış süt; damla sakızı" (Steingass, 1970, s. 1140) gibi anlamları mevcuttur. Redhouse (1890) ise, "ekşi lordan yemek olarak hazırlandığından" bahsetmektedir (s. 1656). Ayrıca Derleme Sözlüğü'nde de (2009), *mas* "yoğurt" sözcüğüne yer verilmiştir (Aksoy ve diğerleri, 2009, s. 3132). Ancak şehrin ismine baktığımızda sondaki ünsüzün düşmesi nedeniyle "Dilmast" olduğunu görürüz. Bu ses olayının konuşma dilinde birçok örneği vardır. Dilmast adında da görülen bu konu ile ilgili, Demir ve Yılmaz (2011),

Türkçe sözcüklerin sonunda yer alan /st/ ünsüz çiftindeki /t/ sesinin düşmesi ile ilgili Farsçadan alınan az sayıda sözcükte, konuşma dilinde ve yerel söyleyişlerde yalın halde düşme eğilimi gösterdiğini, buna örnek olarak yazı dilinde "dost, rast, dürüst, abdest" sözcüklerinin konuşma dili ve ağızlarda "dos, ras, dürüs, aptes" biçiminde kullanıldığı görüldüğünü (s. 91) belirtmiştir.

Kaşaba-i İlğın

“Elsine-i nāsda ba‘zılar İlqın derler, niçeler İlqın derler, ammā ılıcası olmağıla sebeb-i tesmiyyesi İlqın'dır. Zīrā Etrāk kavmi ılıcalara ılıqın, ya'nī kudretten ılı ve ıssı şu demektir” (SN III, 9b).

Evliya Çelebi, kasabanın adına “ılıcası olduğu için” ılıqın denildiğini ve Etrāk kavminin *İlqın* sözcüğünün “kudretten ılı ve ıssı şu” anlamında kullandıklarını ifade etmiştir. İlqın “ılıca” (Dilçin, 2018, s. 121) sözcüğünü Tietze (2016) “Osmanlıca ılıqın “ılıca” < ılı/ılık + mana ve köken açıklaması (etymology) meçhuldür” (s. 537) biçiminde ele almıştır. Kaşgarlı Mahmut, Oğuzlar ve Kıpçakların isim ve fiillerin başında bulunan ی harfini فـا e ya da ج ye çevirmesine “onlar “ılık su’ya” غـي ووس yılıg suw” örneğini vermiştir (Atalay, 2018, s. 31).

Kaşaba-i İhtimān

“Sene (---) tārīhinde Ġāzī Ĥudāvendigār ‘Aşrı’nda be-dest-i Lala Şāhin Paşa Bulğar destinden dest-bāzū kuvvetiyle cebren ve qāhren ‘ahd-i emān ile bā-şulh kal‘ayı feth etdüğünden ‘ahd-i emān ile bā-sulh kal‘ayı feth etdüğünden ahd-i îmāndan ġalaṭ İhtimān derler” (SN III, 136b).

Arapça kökenli ‘ahd/ ‘aht sözcüğü “1. söz vermek 2. and, yemi 3. devir, gün, zaman” (Devellioğlu, 2012, s. 17; Dilçin, 2018, s. 17) anlamlarını taşımaktadır. “Eminlik, korkusuzluk, rahatlık” anlamına sahip Arapça *emn* (Devellioğlu, 2015, s. 249) kökünden gelen “imān” sözcüğünün “inanma, inanç” (Devellioğlu, 2015, s. 498) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, bu şehrin adını aslında bir olaya bağlayarak, kökenini “ahd-i îmāndan ġalaṭ İhtimān” olarak açıklamıştır. Gazi Hudavendigār, yani I. Murat döneminde Lala Şahin Paşa’nın Bulgarların hâkimiyetinde olan bu yeri güç bela, ahd-i aman ile ve barışla kaleyi ele geçirdiğinden dolayı bu adın verildiğini belirtir. Evliya Çelebi, bu şehrin kökenini açıklarken çağrışım yoluyla muhteva gözetilmeden sesçe “ihtimān” sözcüğünü andıran “ahd-i îmān” şeklinde bilgin edasıyla bir tutum izlemiştir. Kaynaklara bakıldığında İhtimān adı, Osmanlı kuvvetleri bölgeyi ele geçirince bölge halkının barış yoluyla yeni yönetime boyun eğdiğini ve zimmîliği kabul ettiğini anlatan “ahd ü emān” birleşiminin Türkçedeki söylenişinden oluşmaktadır (Kiel, 2000, s. 571).

Makedone

“Hele diyār-ı Rūm'da evvel binā olunan bu Filiboz Qal‘ası ve Makedone şehridir. Hālā lisān-ı Leh ve Çek ve İsaç ve Eflağ u Boğdan'da "done" kıralarıñ ‘avretlerine

derler. Bu Filibe şehrini İskender kızını Make binā etdüğüçün Makedone şehri derler. Bu ‘avret İslāmbol'a daği kırale melike olduğundan İslāmbol'a daği Makedone-opol derler. Ba‘dehū Kıoştantīn ‘imār etdüğüçün Kıoştantīn-opol derler” (SN III, 133b).

Evliya Çelebi, Rum diyarında ilk yapılan şehirlerden biri olan “Makedona”, “İskender kızını *Make*” tarafından yapıldığından dolayı “Make” denilip, “dona” için ise Lehçe, Çekçe, İsveççe, Eflak ve Boğdan dillerinde “kralların eşlerine” denildiğini belirterek şehrin adını bilgin edasıyla açıklamıştır. Belirtilene göre, burayı daha sonra Konstantin imar ettiğinden dolayı Kostantinopol denilmektedir.

Şehr-i Köstence

“Zamān-ı Bulğar'da ismi İspavod idi, ya‘nī Allah Şuyu. Bu şehirde kudret ılıcası olmağıla İspa-voda derlerdi. Şırp t̄ā’īfesi bu şehre Köstence derlerdi, ya‘nī İlıca derlerdi” (SN III, 146a).

“Evşāf-ı Kāl‘a-i Hārāb, Şehr-i ‘Atīk Köstence: Zamān-ı Bulğar'da ismi İspavod idi, ya‘nī Allah Şuyu. Bu şehirde kudret ılıcası olmağıla İspa-voda derlerdi” (SN III, 146a).

Evliya Çelebi, bu yer adının şehirde bulunan “kudret ılıcası”ndan geldiğini ve bu nedenle şehre Bulgarların İspavod “Allah suyu”, Sırpların ise Köstence “ılıca” dediğini belirtmiş, “İspavod” yer adını, yabancı dillerle aşır neşir olmuş bilgin edasıyla “İspa-voda” biçiminde açıklamış, “köstence” adının ise “ılıca” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bulgarca *voda* (вода) sözcüğünün “su” anlamı bulunmaktadır (Zafer, 2018, s.559), ancak “*İspa*” sözcüğü hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Köstence* “ılıca (Sırpça)” adı ise “kösten” ile eşanlamdır. (Dankoff, 2013, s. 158). Yörükler ılıcaya “*kösten*” demektedir (Dankoff, 2013, s. 158; Dilçin,2018, s. 159).

Şehr-i Malatıyye

“Ammā füşeḥā [vü] bülegā-yı Rüm Malatıyye derler. Ammā şehriñ a‘yān [u] kibārlarınıñ kavilleri üzre şehrimiziñ ismi Māl-ı ātiye'dir derler. Zīrā daḥme-i Efrāsiyāb bu Aşpuzan Dağlarında bulunup Efrāsiyāb "Māl Ātiye" dediler. {Ya‘nī Māl Geliyor" dediler. Efrāsiyāb bu şehre "Māl-i Ātiye" dedi.} andan galaṭ-ı meşhūr evlā olmağın defter-i pādişāhīde Malatıyye derler” (SN IV, 193b).

Evliya Çelebi, Malatya adının, belli bir hikâye eşliğinde, Rum ülkesi fasih ve beliğlerinin Malatıyye dediğini, ancak şehrin ileri gelenleri, şehrin adının Mâl-ı âtiye olduğunu belirtir. Arapça kökenli *âti* sözcüğünün müennesi olan *âtiye* “ gelecek, gelen” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 57). *Seyahatname*'ye göre, Efrâsiyâb'ın kabri Aspuzan Dağları'nda bulunmakta ve Efrâsiyâb'a mal âtiye “mal geliyor” denilmektedir. Efrâsiyâb da şehre "Mal âtiye" der. Şehir de bundan dolayı Mâl-ı âtiye “mal geliyor” olarak adlandırılır. Kaynaklara bakıldığında, Malatya adının “Klasik Yunanca Μελιτηνη (melitēnē)” den geldiğini belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 128). Bu ad, en eski çivi yazılı metinlerinde “Melita, Malazia, Malita, Maldia, Maldiya, Maldija” olarak görülür ve sözcük, Hititçe “bal” anlamına gelmektedir (Göğebakan, 2003, s.469)

Şehr-i Şumnu

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim sene (---) târîhinde Yıldırım Hân ‘Aşrı’nda ‘Alî nâm vezîr-i hümâm feth ederken vefret üzre meşakkat çekilüp "şu şumnu feth olmayup kaldı" deyü nefes etdüğü dem kal’adan vere bayrakları zâhir olup Bulkar keferesi elinden dest-i İslâm'a girüp memâlik-i İslâm'a zâam olunup ismi şumnu kaldı. Ammâ bânîsi ma‘lûmum değildir” (SN III, 111a).

Yıldırım Han zamanında Ali adlı bir vezirin bu kaleyi fethetmekte zorluk çekmesi nedeniyle “Şu şumnu feth olmayup kaldı” demesi üzerine, bu yer adına Şumnu ismi verilmiştir. Burada “şu şumnu” ifadesine oldukça dikkat çekicidir. Evliya Çelebi, “Şumnu” yer adı ile “şu” işaret zamiri arasında bir bağ kurup, şehrinin adının nereden geldiğini açıklamıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Şumen’in bölgeyi tanımlayan ve “yaprak, yeşillik, ormanlık” anlamına gelen Bulgarca “şuma”dan türediği düşünülmektedir. Ayrıca, eski adı olan Simeonis’ten geldiği de belirtilir” (Kiel, 2010, s. 227).

Şehr-i Pertek

“Sebeb-i tesmiyesi lisân-ı Moğolîde per-teng kârakuşa derler. Kal’ası üzre tûcdan bir kârakuş timsâli var idi. Her sene nevrüz-ı Hârezmsâhîde safîr urup cümle Ekrâd ve Mıgdîsî kavmi şayhasın istimâ’ edüp bu şehir bâzârına cem’ olup benî Âdem ile bir hengâme-i kübrâ olurdu. Hicret-i Nebeviyyeniñ sene 19 târîhinde Hâlid ibn Velîd (ibn Velîd) Diyârbekir Kal’asın feth edüp ba‘dehû bu Kal’a-i Perteng’i feth edüp timsâl-i tûyûru hedm edüp cem’iyet-i kübrâ olmaz oldu. Hâlâ ol murğ tılsımı mahalli zirve-i kal’ada ma‘lûmdur. Ol muţalsam murğ ismiyle bu şehre pertengden gâlaţ-ı meşhûr evlâ olup taḥfîf-i kelâm ile Pertek derler” (SN III, 83b).

Evliya Çelebi, Moğolca *per-teng*'in karakuşa anlamına geldiğini, şehir kalesi üzerinde ye alan tunçtan oluşan bir karakuş heykeli olduğunu ve bu şehre, o kuşun ismiyle “Per-tengden meşhur galat daha yaygınlaşarak ve kelime hafifleştirilerek Pertek” denildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, her yıl Harzemşah nevrusunda bu karakuş heykelinden ıslık sesi çıkarmış ve bunu sesi duyan Kürt ve Mığdısı kavmi kalabalıklar halinde bu şehrin Pazar alanına toplanırmış. Diğer kaynaklara bakıldığında, *per-teng* sözcüğünün Moğolca *pertenek* “kartal” sözcüğünden geldiği ve “kara kuş” anlamına sahip olduğu görülmektedir (Dankoff, 2013, s. 194). 1597 yılına ait Kürtçe adı Pertek olarak görülen şehir, 1878 yılına ait Ermenice kaynaktaki adı Pertag Բերդաշ (Ermenice "kalecik") olarak geçmektedir (Nişanyan, 2020, s. 962).

Üsküdâr

“Bu Üsküdâr, Eskidâr'dan gâlağ üstü açık bir zindân-ı dârdır” (SN III, 31b).

Evliya Çelebi, “Üsküdâr” adının “Eskidâr”dan geldiğini belirtmiştir. Çağrışımın da etkili olduğu bu açıklamada, bilinmeyen bir unsurun yerine bilineni koyma çabası hâkimdir. Kaynaklara bakıldığında, Üsküdar adıyla ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Bu şehrin “altın şehir anlamındaki khrysopolisten veya Roma hâkimiyeti döneminde scutari denilen, deri kalkan kullanan imparatorluk muhafızlarının yerleştiği yeri ifade eden scutariondan geldiği belirtilmiştir” (Bostan, 2012, s. 364).

Ayrıca bu yer adının, “menzilhâne, menzil atı, ulak, ulakların mektup koydukları kese” anlamlarına gelen Farsça esküdar kelimesiyle ilişkilendirildiği de görülür. Halk rivayetlerinde ses benzeşmesinden hareketle “eski” ve “dâr” (ev) kelimelerinden meydana geldiği yolundaki bilgiler bir önceki görüş gibi anlamsızdır” (Bostan, 2012, s.364). Nişanyan (2022) ise “Farsça üsküdâr `menzil, ulak istasyonu` sözcüğüyle ilgili” olması ihtimalini dile getirmiştir.

3.1.1.2. Yapı Adları

Qal'a-i Abağay

“Vech-i tesmiyye Abağay'dan gâlağ Abağay derler. Qay, pâdişâha derler. Mısır pâdişâhlarından Qaytabay ve Qayabay ve Kayaqay mişilli isimler vardır. Bu qal'ayı da Āl-i 'Abbâsiyân'dan

Abağay nāmında bir pādīshāh binā etmeğile Qal‘a-i Abağay’dan gālat Abağay derler” (SN IV, 286b).

Evliya Çelebi, bu kale adının Abbasilerden Abagay adında bir padişah yaptığından Abakay’dan bozma Abagay olduğunu ve “kay”ın padişaha denildiğini belirtmiştir. Aktardığı bu bilgiyi, Mısır padişahları arasında Kay-tabay, Kay-akay, Kay-abay gibi isimlerin olduğu içeren bir bilgi ile de desteklemiştir. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere uygun olarak, Dankoff (2013) *kay* sözcüğünün “padişah” anlamına sahip olduğunu belirtmiştir. (Dankoff, 2013, s. 144)

Qal‘a-i ‘Ahdim-var

“Ve sebab-i tesmiyyesi oldur kim kaçan Hazret-i Risālet-penāha kırk yaşında Mekke-i Mükerrime içre nübüvvet gelüp ibtidā İslām ile müşerref olan Hazret-i Ebābekri’s-Sıddīk’dır kim ibtidā Hazret-i Risālet anları diyār-ı Ermenīstān-ı Enūşirvān vilāyetlerinde Qal‘a-i Van’a gönderüp mezkūr Cālūt’uñ deyrinde olan papası İslām ile müşerref eder. Bu cezīrede olan papaslar harācı kabūl edüp Hazret-i Ebābekir’iñ ‘aķībince Mekke’ye gidüp Hazret-i ‘Oşmān’iñ hattıyla Hazret-i Risālet-penāh’dan ‘ahd [ü] emān kāğızın alup ümmetlerinde hıfz [u] emānda olalar. Mürūr-ı eyyām ile sene 955 tārīhinde Süleymān Hān Qal‘a-i Van’ı fetḥ edüp bu qal‘a içinden ruhbānlar ‘azīm toplar atup şādumānlar ederler. Ba‘dehū Süleymān Hān’a cevāhirli kūtū içre ‘ahd [ü] emān-ı Resūlullah’ı gösterdiklerinde Sultān Süleymān yüzüne gözüne sürüp "Bunlarıñ destinde ‘ahd [ü] emān-ı Resūlullah var imiş." deyü bir mu‘āfnāme-i hatt-ı şerīf {verüp} Qal‘a-i ‘Ahdim-var buyururlar. Anıñçün hālā aña ‘Ahdim-var Qal‘ası derler, ammā kavm-i Ekrād Aḥtīmār derler” (SN IV, 281a).

Evliya Çelebi, bu kale adını belli bir olay eşliğinde “Ahdim-var”, yani “Sözleşmem var” olarak açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i Risālet-penāh, 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman İslamiyeti ilk kabul eden Hazret-i Ebubekir es-Sıddık’ı Van Kalesi’ne gönderip Cālūt’un kilisesindeki papazi İslām ile onurlandırır. Bu adadaki papazlar haracı kabul ederek Hazret-i Ebubekir’in arkasından Mekke’ye giderler ve Hazret-i Osman’ın hattıyla Hazret-i Peygamber’den ahidāme kâğıdını alarak ülkelerinde güvende olurlar. 955 [1548] yılında Süleyman Han, Van Kalesi’ni ele geçirip bu kale içinden rahipler toplar atınca, Süleyman Han’a mücevherli kutudaki Resulullah’ın ahd-i emānını gösterirler. Bundan dolayı ona Ahdim-var Kalesi denildiği belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, ‘ahd sözcüğünün “söz” anlamı vardır (Dilçin, 2018, s. 17). Nişanyan (2022), bu yer adının nereden geldiğinin ve anlamının belirsiz olduğunu açıklamış ve “Ah Tamar!” seslenmesinden türetilme görüşünün de folklorik bir inanç olduğunu belirtmiştir.

Efsaneye göre, çobanlık yapan Müslüman bir genç, geceleri “Tamara” adlı kızı görmek için adaya yüzermiş. Bu durumu anlayan babası, âşıkların buluşma işareti olan ışığın yerini değiştirmesiyle sonucu çoban “Ah Tamara!” sesleri ile boğulup ölmüştür (Öney, 1990, s. 3).

Ḳal‘a-i Albak

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim sene 694 tārīhinde Meḥammed Şām-ı Ğazan ‘Aşrı’nda şāhbender-i Tebrīz olan ‘Alī Bākī bu ḳal‘ayı binā edüp ‘Alī Bākī’den ğalaṭ ḳavm-i Moĝol ve ḳavm-i Ekrād Altunçayırı derler. Niçe mülūka intiḳāl etmiş bir ğurābhāne-i ḥarābdır kim ḳal‘ası ‘Ālī Baḳ’dır” (SN IV, 288b).

Evliya Çelebi, bu kalenin yapıcısı “Ali Bākī” olduğundan dolayı “Alī Bākī’den ğalaṭ Albak” denildiğini belirtmiştir. Bu durumdan yola çıkarak, söylenişi kolaylaştırmak için “Alī” adının sonundaki /ī/ sesi ile “Bākī” adının sonundaki /ī/ sesi düşmüş ve “Albak Kalesi”nin adı oluşmuştur.

Ḳal‘a-i Antakıyye

“Ba‘dehū Ḥazret-i (---) ‘Aşrı’nda Taḳyanus tahtı olmaĝıla An Taḳyanus’dan ğalaṭ Antakıyye derler” (SN III, 22a).

Evliya Çelebi, bu kale adının Takyanus tahtı olması nedeniyle “An Takyanus”dan bozma Antakıyye denildiğini ifade etmektedir. Kaynaklara bakıldığında, Sahillioĝlu (1991), bu şehrin adının bir kişi adından geldiğini belirtmiştir. İskender’in ölümünden sonra imparatorluğu paylaşan kumandanlarından Seleukos, Antigonos’u bozguna uğrattıktan sonra onun Samandaĝı ve Amik gölünde kurduĝu şehirleri yıkıp Samandaĝı’nda Selucia Pieria ile babası Antiochos adına Antiochia’yı kurdu (s. 228).

Ḳal‘a-i Baĝdād

“Çünkim Ḥazret-i Risālet’e kırk yaşında قلخ يذلا كبر مسابارقا¹⁰ emriyle nübüvvet geldikde Bāĝ ibn Dād bin ‘Anḳāyi’d-Dār-ı ber-murād evlād-ı ‘Amāliḳa’dan idi. Ḥazrete gelüp Bāĝ ve pederi Dād ḥuzūr-ı Resül’de ĩmān ile müşerref olup Melik Bāĝ bir ḳal‘a ābād etmeĝe Ḥazret’den izin taleb etdi. Ḥazret

¹⁰ Kur‘ân, Alak, 1: “Yaratan Rabbinin adıyla oku.”

dağı izin verüp “Dār-ı Nu‘mān-ı na‘īmān dārü'l-ḫilāfe-i Dār-ı Bağdād ola” buyurmuşlar. Andan Bāğ ve pederi Dād [333a] ḫāk-i ‘Irāk’a gelüp ḫālā şimdiki Bağdād’ın esāsına şürü‘ edüp Ḥazret’in nübüvveti gününden tā hicret-i Resül’ün evvelki senesinde tamām olup Bāğ ve pederi Dād binā etmeğile Qal‘a-i Bağdād denilmesiniñ vech-i tesmiyyesi oldur” (SN IV, 332b/333a).

“Sebeb-i ‘İmāristān-ı Bağdād: (...) Ba‘dehū Eski Bağdād zelzeleden ḫarāb ḫalup Ḥazret-i Risālet’e kırk yaşında nübüvvet geldikde ahālī-i Irāk’dan ve evlād-ı ‘Amālīk’dan Bāğ ve pederi Dād {nām kimesneler} Ḥazret’e varup imān getirüp Bāğ ve pederi Dād bir qal‘a binā etmeğe Ḥazret’den me’zūn olduklarında Ḥazret buyurdular kim "Ey Bāğ ve Dād, {binānız} dār-ı Nu‘mān-ı na‘īmān-ı dārü'l-ḫilāfe-i Bağ-Dād ola" deyü buyurdular. Andan Bāğ ve Dād ḫaṭ‘-ı menāzil ederek ḫāk-i ‘Irāk’a gelüp Bāğ ve Dād qal‘a bünyād etdiklerinden anıñçün vech-i tesmiyyesi Bağdād’dır” (SN IV, 340a).

Seyahatname’ye göre, bu kalenin adı, yapıcıları olan Bağ ve babası Dād’dan gelmektedir. Rivayete göre, Hazret-i Risālet’e 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman, Bağ ibn Dād bin Ankāyi’-d-Dār bin Murad, Amalika halkındandır. Bir gün, Bağ ve babası Dād Resulullah’ın huzurunda İslamiyeti kabul edip Melik Bağ bir kale yapmak için Hazret’ten izin isterler. Hazret de "Bolluk, cennet yurdu, saltanat yeri Bağdad ola" buyurmuştur. Bunun üzerine, Bağ ve babası Dād, Bağdad’ın temellerini atıp, Bağ ve babası Dād yaptığında “Bağdad Kalesi” denilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında bu yer adı ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Bir görüş “Tanrı’nın ihsanı veya armağanı” (ed-Dûri, 1991, s. 426) anlamına geldiğini ileri sürmüş, diğer görüş ise bu yer adının Ârāmice kökenli olduğunu ve “koyun ağılı” (ed-Dûri, 1991, s. 426) anlamına geldiğini belirtmiştir. Tietze ise (2016), Arapça Bağdādi isminin çok eski olduğunu ve kökeninin bilinmediğini belirtmiştir (s. 549).

Qal‘a-i Bitlīs

“ “Bre meded, işte āb-ı ḫayāt bunda imiş. Başra şehrinden berü nef’in müşāhede ede ede nūş etdiğimiz āb-ı zülāl meğer bu mā-i Kevşer imiş kim Şaṭṭu’l-‘Arab’a dāḫil olurmuş. Bre Bedlīs nām ḫazīnedāri kıyıñ.” deyü fermān etdükte Bedlīs gelüp eydür: "Ey gulām-ı ḫāş! Eğer ḫāşşu’l- ḫāş olmağ dilerseñ benim mālımdan niçe biñ kīse māl-ı firāvān ḫarc edüp bu maḫalde baña Bedlīs bir qal‘a inşā eyle kim Cemapur memleketinden biz gelince itmām bulup ‘azametimle ben ol qal‘ayı muḫāşara etsem fethinde ‘usret çekem." deyü böyle bir qal‘a-i ḫışn-ı ḫaşīn ve sedd-i metīn binā olunmasın Bedlīs ḫazīnedāra fermān edince "el-Emrū emrüküm" deyüp qal‘ayı *Bismillah* ile esāsına şürü‘ etmede. Andan İskender bir ḫarn ile Cemapur diyārına gitmede” (SN IV, 222b).

“İskender eydür: "Bre mel'ün, niçün baña 'āšī olup bu kadar 'askerim helāk eylediñ?" der. Hemān Bedlīs eydür: "Pādişāhım! Kaçan kim baña bir ƙal'a-i metīn inşā et kim 'azametimle ben muhāşara etsem, fethinde 'usret çekem, baña eyle bir ƙal'a yap!, buyurduñuz. Ben daħi emriñize fermān-berlik edüp işte böyle bir sedd-i İskender ƙal'a binā etdim. Fermān pādişāhımındır" deyince İskender inşāf edüp ƙal'aniñ hükümetin Bedlīs'e ihsān eyledi. Anıñçün Bedleys'den ğalať Betlīs derler, sebab-i tesmiyyesi oldur ve bānisi ta'līm-i İskender ile yine Bedlīs'dir" (SN IV, 222b).

Evliya Çelebi, bu kale adının İskender'in Bedlīs adlı bir kumandanından geldiğini ve “Bedleys'den ğalať Betlīs” olduğunu belli bir hikāye eşliğinde ele almıştır. *Seyahatname*'ye göre İskender'in “...bu mahalde bana Bedlis bir kale inşa eyle ki... ben o kaleyi kuşatsam fethinde zorluk çekem” emri üzerine Bedlīs adlı kumandan kaleyi İskender'in istediği gibi sağlam ve dayanıklı bir biçimde yapar. Büyük İskender Bedlīs'in kaleyi tamamladığını duyunca Muş Ovası'na gelip yerleşir. Ancak, Bedlīs Kalesi'ne geldiğinde, Bedlīs kaleden İskender'e taş, ok atması üzerine gün 40 gece süren bir savaş olur. Bunun üzerine İskender, “Bre mel'ün, niçün baña 'āšī olup bu kadar 'askerim helāk eylediñ?” demesi üzerine ona “baña bir ƙal'a-i metīn inşā et kim 'azametimle ben muhāşara etsem, fethinde 'usret çekem” emrini hatırlatır. Bunun üzerine İskender kale'nin yönetimini Betlīs'e verir.

Diğer kaynaklara baktığımızda ise, “Bitlis şehrinin özünü oluşturan kalenin yerinde ilk defa kimlerin yerleşmiş olduğu bilinmemektedir. Yalnız bütün eski kaynaklarda anlatılan efsaneye göre bu kaleyi Büyük İskender'in emri üzerine onun kumandanlarından Badlīs kurmuş ve şehrin bugünkü adı bu kumandanın adından geldiği”(Tuncel, 1992, s. 226) belirtilmiştir. Nişanyan (2020), yerin adı ile ilgili bu tür efsaneleri temelsiz görmektedir. 610 yılına ait Yunanca kaynakta “Balaleisa”, 653 yılına ait Ermenice kaynakta “Bağağeş / Bağeş” ve 870 yılına ait Arapça kaynakta “Badlīs” biçimlerinde geçmektedir ve bunlar *Balalêş biçimine işaret etmektedir (s.267).

Ƙal'a-i Çār-Melik

“Ya'nī dört pādişāh ƙal'ası derler. Haĳīkatü'l-hāl müverrihleriñ taħrīrleri üzre ekāsirelerden üç birāder bu kal'ayı binā etdiklerin hālā efvāh-ı nāsda Çār-Melik Ƙal'ası derler” (SN III, 54b).

Farsça kökenli olan çār sözcüğünün “dört” anlamı mevcuttur. Arapça kökenli “melik” sözcüğü ise “pādişāh, hākan, hükümdar” anlamlarına sahiptir. Evliya Çelebi ise bu kalenin “dört pādişāh ƙal'ası” olduğunu, ancak bu kaleyi “üç birader” inşa ettiğinden dolayı “Çār-Melik” olarak

adlandırıldığı belirtmiştir. Burada “üç” sayısının yanlış yazılması muhtemeldir. Nişanyan (2020), 1917 yılına ait bir haritada “Çarmelik” olarak geçtiğini belirtmiştir (s. 893).

Ḳal‘a-i Destpol

“Bānisi ma‘lūmum deġildir. Ammā lisān-ı Moġol'da Despol çolaġ ādeme derler” (SN IV, 313b).

Çelebi, “Destpol Kalesi” adının nereden geldiğini, Moġol dilinde “Despol çolaġ ādeme derler” ifadesiyle açıklamıştır. Dankoff (2013), “*Des pul*: Tek kollu adam (‘Moġolca’), *des pul*= çolak adam” olarak belirtip “yakıştırmaya dayanan yer adı” (s. 116) olduğunu ifade etmiştir. *Dest* sözcüğünün “el” anlamı vardır (Devellioġlu, 2015, s. 201; Redhouse, 1890, s. 900).

Ayrıca, Dilmast adının kökenini açıklarken “Türkçe sözcüklerin sonda yer alan /st/ ünsüz çiftindeki /t/ sesinin düşmesi” (Demir ve Yılmaz, 2011, s. 91) durumu, “Destpol” adının nereden geldiğini açıklarken de karşımıza çıkmaktadır. Kale'nin adı “Destpol” olup Moġol dilindeki “Despol” sözüyle ilişkilendirilmesinde, /t/ sesinin düşme durumu görülmektedir.

Ḳal‘a-i Diyārbekr

“Sebeb-i tesmiyesiçün niçe biñ gūne kīl ü kāl taḥrīr etmişler, ammā ibtidā sebeb-i bināsı: Ḥazret-i Yūnus Nebī ‘*aleyhisselām* Muşul-ı ‘atīķde sākin olup ol diyārlarūñ ḥalkını dine da‘vet edüp aślā bir ferd-i āferīdeden bir kimesne īmāna gelmediklerinden ġāyet müte‘ellim olup Muşul ḥalkına bed-du‘ā edüp eski Muşul ḥarāb oldu. Andan Diyārbekr'e geldikde ahālisi mu‘cize istemeden cümlesi İslām ile müşerref olduklarından Yūnus Nebī ‘*aleyhisselām* maḥzūz olup “İliniz vilāyetiñiz ma‘mūr u ābādān ve ḥalkıñız dā‘imā mesrūr [u] şādān olup cümle evlād u iyāllerinüz mu‘ammer ü mu‘ammere olup necīb ü reşīd olalar!” deyü du‘ā-ı ḥayr edüp Fıs Ḳayası nām maḥalde bir ġār-ı yetīmān içre yedi yıl sākin oldu. Ḥikmet-i Ḥudā ol ‘aşırda bir duḥter-i pākīze-aḥter melīke var idi kim ‘Amalāķ kızlarından idi. Yūnus Nebī'ye īmān getirüp müslime oldu. Ve ġāyet zengine idi kim niçe biñ kenz-i Ḳārūn'a ve daḥme-i Efrāsiyāb'a mālīke idi. Ḥazret-i Yūnus'uñ ta‘līmīle ol melīke bu Diyārbekr'i siyāh seng-i ḥārādan Fıs ḳayası'nda binā etdiġiçün ol kızın nāmīle müsem mā olup müverriḥ-i ‘Acem “Diyār-ı Bīkr” derler, ya‘nī “Ḳız şehri”dir, ammā müverriḥān-ı Rūm-ı zevī'l-mefhūm cümle der-i dīvārī seng-i ḥārā (---) (---) olmaġile “Ḳara Āmid” derler” (SN IV, 198b).

Evliya Çelebi, kökeni bilinmeyen “Diyārbekr” şehrinin adını, hikāyeleştirek “Diyār-ı Bīkr”den geldiğini belirtir. Rivayete göre, Hazret-i Yunus, eski Musul'da oturduğu zamanda o bölgelerin halkını dine çağırması, ancak hiç kimse ona inanmamıştır. Bu nedenden dolayı Musul

halkına beddua edince eski Musul harap olmuştur. Buradan Diyarbakır'a gelince tüm halkı mucize istemeden Müslüman oldukları için Yunus Peygamber sevinip, halk için hayır dualar eder ve Fiskayası adlı yerde eşsiz bir mağara içinde yedi yıl oturur. O zamanda Amalak kızlarından bir melike vardır. Oldukça zengin (Kârûn hazinesine ve Efrâsiyâb malına sahip) olan bu kız melike Yunus Nebî'ye iman getirip Müslüman olur. Hazret-i Yunus'un öğretisiyle söz edilen melike Diyarbakır'ı sert kara taştan Fiskayasında yaptığından dolayı o kızın adıyla isimlendirildiği için İran tarihçileri "Diyâr-ı Bîkr", yani "Kız şehri" demişlerdir.

Arapça kökenli *diyâr* sözcüğü "memleket, ülke" anlamındadır (Devellioğlu, 2012, s. 215). Arapça kökenli olan *bîkr* sözcüğü ise "dokunulmamış, kızıoğlan kız, genç kız; kızlık" anlamlarına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 116). Göyünç (1994) bu yer adının, "Müslüman Araplar bölgeyi fethettikten sonra, Rebîa Araplarının iki büyük kabilesinden biri olup Dicle kenarlarında yaşayan Bekir b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara verilen Diyâr Bekr veya Diyâr-ı Bekr" (s. 464) adına dayandığını belirtmiştir. Redhouse (1890), Diyârbekr'i "Bekr toprakları" (s.931) olarak açıklamıştır. Tietze (2016) de, bugün "Diyarbakır" olarak yer alan şehrin kökenini Arapça Diyâr Bakr "Bakr bin Wâ'il isimli Bedevî Arap kabilesinin memleketi" olarak ifade etmiştir (s. 441).

Ḳal'a-i Erganî

"Bu Ḳal'anîñ bânîsi ibtidâ Âl-i 'Abbâsiyân'dan Sulṭân Evḥadullahzâde Erganî Sulṭân binâ etmişdir. (---) Ve sebab-i tesmiyyesi Er-Ġanî'den ġalaṭ Arġını derler" (SN IV, 198a).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı "Sultan Evhadullahzâde Ergani Sultan" olduğundan dolayı "Ergani Kalesi" olarak isimlendirildiğini ve "Er-Ġanî'den bozma Arġını" olduğunu belirterek kökenini açıklamıştır. Bu köken açıklamasında çağrışımın oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Kökeni bilinmeyen unsur yerine sesçe benzeyen ve bilindik bir karşılık bulunmuştur. Nişanyan (2020), bu yer adının kökenin belirsiz olduğunu ifade etmiş, MÖ 856 yılına ait Asurca yazıtta "Argnia/Argania", 1062 yılına ait Ermenice kaynakta "Arkni/Arġni", 1928 yılına ait Türkçe adı "Osmaniye" ve "Ergani + Osmaniye" biçiminde görüldüğünü ifade etmiştir (Nişanyan, 2020, s. 367).

Ḳal'a-i Ereçek

“Sene (---) târîhinde Âl-i ‘Abbâsiyân'ın kadre ermişlerinden bir kimesne "Er gerçek"den ğalat Erçek derlermiş” (SN IV, 286b).

Çelebi, kaynağı bilinmeyen “Erecek” adının kökenini açıklarken, bilinçli olarak, sesçe onu çağrıştıran “Er gerçek” sözüne bağlamıştır. Tarhan (1962), Erçek Kalesi'nin eski adının “Aréthuse” olduğunu ifade etmiştir (s. 13).

Ƙal‘a-i Erciş

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu diyâr dest-i Ermen'de iken bir ħarâbe zemîn-i bî-ĥâşıl idi. Bir gün bir ħabîle-i Ermenî bu maĥalden ‘ubûr ederlerken görseler kim bir alây-ı ‘azîm ‘asker ħayme vü ħargâhlarıyla mekş etmişler. Bu tâ‘ife-i Ermenî bunların mâbeynlerine girüp ba‘zî ħaymelerde mekş ederler. Görseler kim bir alây yüzü münevver âdemler, ammâ kimisiniñ gerdeninden kiminiñ ħolundan ve ħayrı vücûdlarından ħanlar cereyân eder ve cümle süvâr oldukları atları eĝerli ve uyanlı aslan u ħaplan ve bebr ü peleng ve câmûs-ı beyâbânî ve esb-i hâmunî ve şıĝın-ı kühî ve ejderhâ ve evren-i su‘bânî bu maĥûle ħayvânâtı bu ħabâ‘il-i Ermenîler gördüklerinde içlerinden biri su‘âl edüp eydür: "Sultânım siz kimlersiz" der. Ol ceyşden biri eydür: "Biz ricâlullahdan ħavm-i nücebâ vü ruķebâ vü büdelâ vü ümenâ ve evtâd u nuķebâ vü melâmiyyûn (---) (---) (---) vü ricâliyyûn ‘askerîsiyiz kim Muş şahrâsı cengine gideriz." derler. Hemân bu tâ‘ife-i Ermenîler cümle parmak getirüp İslâm ile müşerref olup ricâl-ı ħaybın fermanlarıyla bu İslâm ile müşerref olan âdemler ricâl-ı ħaybın ħaymeleriyle bu Erciş zemîninde ħalup ‘imârına sebep olup Erceyş'den ğalat Erciş derler. Sebeb-i tesmiyyesi oldur” (SN IV, 244b).

Evliya Çelebi, kale adı halkın zihninde yer edinebilecek biçimde hikâyeleştirerek “*Erceyş'den bozma Erciş*” olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, Ermeni kabilesi büyük bir asker topluluğunun çadırlarıyla konakladıklarını görüp içlerine katılırlar. Ermeni kabilesinden birinin "Sultanım siz kimlersiz" demesi üzerine, "Biz ricâlullahdan (Allah'ın erleri) nücebâ, ruķebâ, büdelâ, ümenâ, evtâd, nüķebâ, Melâmiyyûn (---) (---) (---) ve ricâlül'gayb (üçler, yediler, kırklar) kavmi askerleriyiz ve Muş Sahrası cengine gideriz." cevabını alırlar. O an Ermeniler parmak kaldırıp İslâmiyeti kabul eder. Riricâl-i gaybın fermanlarıyla bu İslâm ile şereflenen adamlar ricâl-i gaybın çadırlarıyla bu Erciş'de kalıp bu kalenin yapılmasına neden olduklarından dolayı buraya Erceyş'den bozma Erciş derler. “Ceyş” sözcüğünün “asker, ordu” anlamı vardır (Devellioĝlu, 2012, s. 156). Evliya Çelebi, bu hikâye ile birlikte Erceyş “Erkek ordusu”dan bozma “Erciş” olduğunu belirtmiştir.

Tietze (2016), “Erces/Erciyes/Erciyez” olarak belirttiği bu yerin adını “Yunanca Αργαίος (Argáios)” isminden geldiğini belirtmiştir (s. 626). Nişanyan ise (2022), 1902 yılına ait Ermenice kaynakta “Agants (Ermenice "gözeler")”, 1925 yılına ait haritada “Erciş | Akans (idari bölge)” olarak görüldüğünü ve bu adın Urartu kralı Arğişti’den bozma olabileceğini belirtmiştir

Ḳal‘a-i Ḳayşeriyye

“Efvāh-ı nāsda Ḳayşeriyye derler, ammā şahīhi Ḳaysariyye'dir, zīrā bānīleri ḳayāsıralardır ve taht-ı ḳayāsıradır. Lākin ḫarf-ı sīn ile ḫarf-i šād'ın ḳurb-ı maḫrecleri olduğundan ḡalaṭ-ı meşhūr evlādır deyü Ḳayşeriyye derler. {Ol ‘aşırda Rūm keferesi meliklerine ḳayşer-i Rūm derlerdi. Cem‘ olsa ḳayāsıra derler. Meşelā ‘Irāk pādīşāhlarına kisrā derler. Birḳaç kisrāya ekāsire derler.}” (SN III, 63b).

Çelebi, “Kayseriyye Kalesi”ni “bānīleri ḳayāsıralardır ve taht-ı ḳayāsıradır” ifadesiyle kayserler tarafından yapıldığını ve kayserlerin taht merkezi olduğunu belirtip adının nereden geldiğini açıklamıştır. Devamında ise, “sin harfi ile sad harfinin ses benzerlikleri olması” nedeniyle meşhur galatı uygun olmasıyla Kayseriyye denildiğini, Rum keferesi meliklerine Rum kayseri, çoğuluna kayasıra denildiğini görmekteyiz. Arapça çoğulu kayāsıra olan kayser sözcüğünün “eski Roma ve Bizans imparatorlarının lâkabı; Fransızca César” (Devellioğru, 2012, s. 573) anlamı bulunmaktadır. Şehre, “Kapadokya ülkesini Roma eyaleti yapan Tiberius (ö. 37) tarafından Augustos’un hâtırasına Caesarea” (İpşirli, 2002, s. 96) adı verilmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳurna

“Be-ḳavl-i müverriḫān-ı Rūm ve nükte-küşā-yı zevi'l-mefhūm ḳavilleri üzre ibtidā bu ḳal‘ayı İskender-i Zülkarneyn binā etmiştir. Sebeb-i bināsı oldur kim İskender'in alnında iki ḳarnı ya'nī iki boynuzu ḫāşıl olmuşdu. Anın vec'ine dermān arayup āb-ı ḫayāta gitmişti. Āḫirü'l-emr āb-ı ḫayātı bulmadan el yuyup ḫā'ib ü ḫāşir ḳaṭ'-ı menāzil ederek Başra'ya andan bu Cezīre-i Ḳurna'ya gelüp Nehr-i Furāt ve Nehr-i Şaṭṭ'ın birbirine maḫlūt olduğu maḫalde nehreyn-i zülāleynden nüş edüp ḳarneyninin vec'aynı teskīn olup ḫāb-ı rāḫata vardı. Ba'dehü ḫāb-ı rāḫatdan bīdār ve şarāb-ı Şaṭṭ'dan huşyār olup gördü kim bedenine ḫiffet [ü] kemākān şıḫḫat gelmiş ve ḳarnlarının acısı teskīn olmuş, hemān İskender şafā-yı ḫātırından cemī'i ḫükemāların cem' edüp eydür: "Ḥamd-i Ḥudā benim ḳarnımın acısı zā'il oldu. Tīz bu maḫalde Ḳarne nām bir şehir bünyād olunsun." deyü bir şehir-i mu'azzam inşā edüp ismine şehir-i Ḳanre dediler. Mürūr-ı eyyām ile efvāh-ı nāsda ḡalaṭ-ı meşhūr olan olup Ḳal‘a-i Ḳurna dediler kim ḳarndan ḡalaṭ Ḳurna derler” (SN IV, 359a).

Seyahatname'ye göre, bu kale İskender-i Zülkarneyn tarafından yapılmıştır. Rivayete göre, İskender, alnında iki karnı “iki boynuzu” çıkmıştır ve acısına aradığı dermanı, Fırat Nehri ile

Şat Nehri'nin karıştığı noktada iki tatlı nehirden içtiği zaman bulmuştur. Boynuzlarının ağrısı geçmesi üzerine, “Tîz bu maħalde Ķarne nām bir Őehr bünyād olunsun” diyerek büyük bir Őehir inşa edilir. Evliya Ķelebi, zamanın geçmesiyle “ĝalať-ı meŐhūr Ķal‘a-i Ķurna” ve “Ķarndan ĝalať Ķurna” olduğunu belirtmiŐtir. Ķarn sözcüĝünün “boynuz” anlamı mevcuttur (Devellioĝlu, 2015, s. 565).

İskender'in “Tîz bu maħalde Ķarne nām bir Şehr bünyād olunsun” emrinde Şehrin adının “Ķarne”; “...inŐā edüp ismine Şehr-i Ķanre dediler ” ifadesinde ise “Ķanre” olması oldukça önemlidir. Burada, “-r” ve “-n” seslerinin yer deĝiŐtirerek göçüŐme olayının yaşandığı görülür. Başka bir deĝiŐle, Ķelebi, “Ķurna” sözünün kökenini açıklarken göçüŐme olayından yararlanmıŐtır.

Ķal‘a Miyāfārikīn

“Sebebi tesmiyyesi ve ĝalaťı meŐhūrı oldır kim bu Ķal‘a Nehr-i Őať ile Nehr-i Baťmān mābeyninde vāķi‘ olup mābeyni nehreyi fark etdiĝiĝün Ķal‘a-i Mā-i Fāriķayn derler.” (SN IV, 217b/218a).

“Ancaĝ bu Ķal‘a Nehr-i Őať ile Nehr-i Baťmān mābeyninde vāķi‘ cezīrede mebnī olup nehreyi- ‘azīmeyn mābeynlerini fark etdiĝiĝün Mā-Fāriķayn derler. Ĥaĝķā ki böyledir” (SN IV, 218a).

Seyahatname'de, bu kalenin Şat Nehri ile Batman Nehri arasında bulduĝu için iki nehri ayırdığından dolayı Mā-fāriķayn olarak adlandırıldığı belirtilmiŐtir. Arapça kökenli “Ma” sözcüĝünün “su; meni; sperma” anlamı bulunmaktadır (Tietze, 2016, s. 99). Arapça sözcük yapımında ve fiil çekiminde nesnenin iki adet oluŐu, fiilde belirtilen öznenin iki kiŐi oluŐu +*eyn* ve +*ān* ekleri ile ifade edilmektedir. (Develi, 2018, s. 14). “Fāriķayn” sözcüĝünde de Arapça ikilik (tesniye) “+eyn” bulunmaktadır. Arapça kökenli “fark” sözcüĝünün ise “ayrılık, fazlalık veya eksiklik” (Tietze, 2016, s. 40) anlamları bulunmaktadır. Bundan yola çıkarak bu kale adının “Mā-fāriķayn” olarak açıklanması “İki farklı su” anlamına gelmektedir. Kaynaklara baktığımızda, “İslām kaynaklarında Māfārkīn, Mefārkīn ve Fārkīn Őeklinde de geĝen Őehir Grekĝede Martyropolis (Őehidler Őehri), Süryānice'de Mīpherkēt, Muhārikīn, Muphargin ve Ermenicede Nphkert adlarıyla tanınır. Yākūt el-Hamevī'ye göre (*Mu‘cemü'l-büldān*, V, 274) eski adı Medūr-Sālā'dır (dīn kurbanlarının Őehri)” (Savran, 2004, s. 511) .

Ḳal‘a-i Nigebolı

“Bānisi Rūm ḳrallarından İslāmbol bānisi Ḳoştanṡin-i ṡānī ḳarındāşı Nigeboli kraldır. Ya‘nī "Cennet Ḳuşu Ḳral" demek olur. Lisān-ı Yunan'da poli kuşdur. Nige bir uçmağın ismidir. Ol ḳralın ismiyle müsemma Nigeboli'den ğalaṡ Nigebolı derler. [113b] Rūy-ı dīvārlarında çok Urūm ḫaṡṡıyla tāriḫleri var. Ğāyet ḳal‘a-i ḳadīm imiş. Ba‘dehū sene (---) tāriḫinde Yıldırım Ḫān feth edüp Nīkbolı demiş. Ya‘nī eyisi çok dimek ola” (SN III, 113a-113b).

Evliya Çelebi, bu kalenin adını, Evliya Çelebi, bu kalenin adını yapıcısı olan II. Kostantin'in kardeşi Nigeboli'den aldığı belirtmiştir. İlk bakıldığında, kişi adına dayanılarak oluşturulan bir köken açıklaması gibi görülür. Ancak, Nigeboli adını, diğer dillerle aşır neşir olmuş bir biçimde bilgin edasıyla ortaya koymuştur. Belirtilene göre, Yunan dilinde "poli" kuş ve “Nige” de bir uçmağın (cennetin) ismidir. Bu şehir o kralın ismi ile isimlendirilip “Nigeboli'den bozma Niğebolu” olduğu belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara baktığımızda, Dankoff (2013), “nike “bir cennet adı” (“Yunanca” (< ? xristos nika: İsa muzafferdir)”) olarak belirtmiştir (s.184) νικη, ης, η sözcüğü “zafer, utku, galibiyet” (Çelgin, 2018, s. 526) ve πολις, εως, η sözcüğü ise “kent, şehir; polis, kent devleti, devlet” (Çelgin, 2018, s. 635) anlamlarına sahiptir. “Niğbolu (Nicopolis “zafer şehri”), 629'da Heraclius tarafından inşa edilip bir Bizans şehri olup, aynı mahalde Roma imparatoru Trajan'ın dacialılara karşı kazandığı zaferi hatırlatmak üzere, 101'de inşa ettirdiği Nicopolis ad Haemum yahut ad Istrum ile hiçbir alakası yoktur” (Tekindağ, 1988, s. 247).

Ḳal‘a-i Nihāvend

“Vech-i tesmiyyesi ve ibtidā bānisi oldur kim kaçan Ādem-i ṡānī ya‘nī Nūh Nebī ‘aleyhi's-selām ba‘de't-ṡūfān delīl-i ḳaṡ'ī olan bu āyet-i bürḫān ile āyet الٰجودى على¹¹ واد توت hükmü üzre Muşul ḳurbunda Cebel-i Cūde üzre keşṡi-i Nūḫ Necī ḳarār edüp cümle ümmet-i Nūḫ necāt bulduḳda Cūde şehrin Ḫāzret-i Nūḫ ‘imār eder. Andan bu Nihāvend semtlerini Nūḫ Necī deverān ü seyerān edüp āb u hevāsından ḫāzz edüp bu Nihāvend'in şehrin inşa etdüğinden Nūḫ-āvind'den ğalaṡ Nūḫ-āvend derler. Ğiderek ğalaṡ-ı meşḫūr olarak Nihāvend derler” (SN IV, 307a).

““Yā Ferīdūn sen daḫi cedd-i ṡānīmiz Ḫāzret-i ṡiṡ'in binā etdiği Ḫumeydiyye şehrin binā edüp Muşul'a vāşil eyle.” deyü emr edüp ol ān Ferīdūn şehri-i Ḫumeydiyye'yi ‘imār edüp ismine Muşul deyü nām ḳodı. Ammā Ḫāzret-i Nūḫ fermānıyla binā olunduğiyçün müverriḫān-ı ‘Arab bilād-ı Rebi‘ dediler. Zīrā ibtidā ṡūfāndan

¹¹ Kur‘ān, Hud 44, “(gemi) Cudi (dağının) üzerine yerleşti.

şoñra binā olunan Cūde şehridir, ikinci Nūh Āvind'den ğalaṭ-ı meşhūr Nihāvend şehridir, üçüncü Kūfe şehridir ve dördüncü bu Muşul şehri binā olduğıyçün bilād-ı Rebī dediler ve daħi vaḳt-i rebī'de hevāsı ğāyet laṭīf olduğıyçün bilād-ı Rebī' dediler" (SN IV, 400a).

Evliya Çelebi, Nihavend adının nereden geldiğini halkın zihninde kalabilecek özel bir rivayete bağlayarak bilgin edasıyla açıklama tutumunda bulunmuştur. Rivayete göre; Tufan'dan sonra, Nuh Necî Nihavend bölgelerini dolaşırken bu yerin suyunu ve havasını beğenip Nihavend şehrini inşa ettiğinden "Nūh Āvind'den ğalaṭ-ı meşhūr Nihāvend" olduğunu ve giderek bozuk söylenişi olan Nihavend'in yerleştiğini belirtmiştir.

Ḳal'a-i Ser-āh

"Lisān-ı Moğolī'de "Serāf" derler. Lisān-ı Ekrād'da "Serāv" derler, ya'nī "Baş-şu" derler, ammā aşıl luğatı "Serāh"dır. Cümle ḥalkı "Yā Ḳahhār" ismine mazhar olduklarından başdan ayağa varınca şağīr ü kebīri āh-ı ser çekdiklerinden Ser-āh derler" (SN IV, 305a).

Çelebi, bu yerdeki herkesin "Yā Ḳahhār" ismine ulaştıklarından āh-ı ser çektiklerini ve bundan dolayı bu kale adına "Ser-āh" denildiğini belirtmiştir. Arapça kahr sıfatından gelen ve Allah'ın sıfatlarından olan "Ḳahhār" sözcüğünün "ziyādesiyle kahreden, kahredici; yok edici" anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 553). "Āh" sözcüğünün "ah, yazık" (Devellioğlu, 2012, s. 16); Farsça kökenli "Ser" sözcüğünün ise "baş, kafa, kelle" anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 1096). Evliya Çelebi, "āh-ı ser" ile baş ağrısını kastetmekte ve kalenin adının buradan geldiğini açıklamaktadır.

Ḳal'a-i Sincār

"Müverrihān-ı 'Arab u 'Acem ḳavilleri üzre bu ḳal'a-i ḳadīme Sincār denmesiniñ aşlı oldur kim Ḥazret-i Nūh Nebī Ṭūfān'da zūlmet-i yemm üzre şināverlik ederken keştī-i Nūh talattum-ı deryā ile bu Kūh-ı Sincār'ın bir köşesine işābet edüp sehel keştī-i Nūh rahnedār olur. Ḥazret-i Nūh ğāyet müte'ellim olup cev-r-ḥār olur. Derūn-ı zevraḳda olan yetmiş yedi nefer kimesneler feryād u feza' u çeza'a āğāze ederler. Āḥir-ı kār yılan gelüp eydür "Yā nebiyyallah! Eđer beni benī Ādem etiyle toylarsañ bi-emri Ḥayy-ı Ḳadīr bu ḥıyye-i ḥaḳīr seniñ keştīni bu girdābdan ḥalās idem." deyü ta'ahhüd eder. Ḥazret-i Nūh daħi "Nola yā su'bān, seni ādem etiyle doylayayım" deyü 'ahd [ü] mīşāk eder. Hemān ān-ı mezkūr su'bān geminiñ rahnedār olan deliğine ḳuyruğun şokup vücūdun ḥalka ḥalka edüp yatur. Ḥikmet-i Ḥudā gemiye bir ḳatre āb-ı ğāzab girmez. Cümle ḥalk sürür [u] şādumān olup derūn-ı keştīye muḳaddemce giren şuyu yine deryāya döküp bī-bāk u bī-pervā

olurlar. Bu hâl üzere keştî-i Nûh selâmetle rûy-ı deryâda şinâverlik ederek mezkûr Sincâr Dağı'nın keştî-i Nûh'a rahne veren maħalline gelüp Nûh Nebî buyururlar kim "Hâzâ Cebel-i Sîn-cevr", ya'ni " Kaya dişî bize cevr etdi" derler. Anıñçün sin-cevrden ğalať taħfif-i kelâm edüp Sin-câr derler. Hâķikâtü'l-hâl bu Sincâr kayaları diş diş sivri sivri kaya olduğundan Cebel-i Sîn derler. Câr'ı aña muzâf edüp Sincâr derler. Hâlâ keştî-i Nûh'a rahne viren maħalle Sin Kayası derler. Bir diş gibi kayadır kim Qal'a-i Sincâr'ın cānib-i şimālinde Qal'a-i Nasaybin tarafındadır ve keştî-i Nûh bu Sincâr cebelinde qarâr etdüğü muħaķķaķdır kim Mığdısî târîhinde mufaşşal taħrîr olunmuşdur" (SN IV, 212a).

Evliya Çelebi, bu kale adını halkın zihninde kalabilecek özel bir rivayete bağlayarak bilgin edasıyla "sin-cevrden ğalať Sin-câr" olduğunu açıklamıştır. Hazret-i Nuh Nebî Tufan'da suda dolaşırken Nuh'un gemisi Sincar Dağı'nın bir köşesine çarpınca gemi su almaya başlar. Yılan da Nuh Nebî'a belirttiği şart üzerine geminin su alan kısmına halka halka yatıp, gemiye su girmesini engeller. Bu hâl üzere Nuh'un gemisi bu dağın gemiye zarar verdiği yerine geldiğinde, Nuh Nebî "Hâzâ cebel sin-cevr (Kaya dişî bize cevretti)" derler. Bu nedenle "sin-cevrden bozma Sin-car" olduğunu ve gerçekte de Sincar kayaları diş gibi "sivri sivri" olması nedeniyle Sin Dağı denilip adın ikinci hecesi olan "+Car" eklenir. Burada, köken yakıştırmasında (folk-etymology) sıklıkla görülen, sözcüğün bir parçası açıklanıp diğer kısmının anlamsız bırakılması durumu vardır. Sincar kayalarının "diş diş sivri sivri" olması nedeniyle Sin Dağı denildiğini belirtip, "+Car" kısmını için sadece "Câr'ı aña muzâf edüp Sincâr derler" ifadesi kullanılmıştır. Arapça sinn sözcüğünün "diş" anlamı vardır (Dankoff, 2013, s. 212; Devellioğlu, 2015, s. 1114). Tahran (1962), Sincar Dağı'nın adını "Singaras" olarak vermektedir (s. 9). Türk Ansiklopedisinde (1980), "Nûh'un gemisinin Sincâr dağına takıldığı ve burada altı ay sekiz gün kaldığı için Nûh Peygamber'in "bizi dağın dişî çekti" demesi üzerine bu adı aldığı söylenir. Aslında Sincâr adı, eski Singara'dan gelir" (s. 70) ifadesi bulunmaktadır. Sincar Şehri ve kalesi de, bu dağdan adını almıştır.

3.1.1.3. Coğrafya Adları

Cebel-i Sincâr

"Hâķikâtü'l-hâl bu Sincâr Kayaları diş diş sivri sivri kaya olduğundan Cebel-i Sîn derler. Câr'ı aña muzâf edüp Sincâr derler" (SN IV, 212a).

Evliya Çelebi, "Sincâr Dağı" adının "Sincar kayaları diş gibi sivri sivri olması nedeniyle Sin Dağı denilip adın ikinci hecesi olan "+Car" eklenir" ifadesiyle açıklamıştır. Burada, köken

yakıştırmasında (folk-etymology) sıklıkla görülen, sözcüğün bir parçası açıklanıp diğer kısmının anlamsız bırakılması durumu vardır. Sincar kayalarının dış dış sivri sivri olması nedeniyle Sin Dağı denildiğini belirtip, “+Car” kısmını için sadece “Cār’ı aña muzāf edüp Sincār derler” ifadesi kullanılmıştır. Arapça sinn sözcüğünün “diş” anlamı vardır (Dankoff, 2013, s. 212; Devellioğlu, 2015, s. 1114). Tahran (1962), Sincar Dağı’nın adını “Singaras” olarak vermektedir (s. 9). Türk Ansiklopesinde (1980), “Nûh’un gemisinin Sincâr dağına takıldığı ve burada altı ay sekiz gün kaldığı için Nûh Peygamber’in “bizi dağın dişi çekti” demesi üzerine bu adı aldığı söylenir. Aslında Sincâr adı, eski Singara’dan gelir” ifadesi bulunmaktadır (s. 70).

Cebel-i Ercīs

“Ba‘dehū bu Kayseriyye hālī ve mu‘aṭṭal ƙalup bir mülük ‘imār etmeğe cūr‘et edemediler. Bu "Kayseriyye'ye istilā ederiz" diyen küffārı Kayseriyye eñsesinde dağdan zuhūr eden ricālül-ğayb ‘askeri, küffārı kırdığıyçün hālā Kayseriyye'ye hā’il cebel-i ‘azīme Er-ceyş Dağı ya’nī Erenler ‘Askeri Dağı demeden ğalaṭ-ı meşhūr Ercīs Dağı derler” (SN III, 63b).

Evliya Çelebi, bu dağın adını “Er-ceyş dağı ya’nī erenler ‘askeri dağı demeden ğalaṭ-ı meşhūr Ercīs dağı derler” olarak açıklamıştır. “Ceyş” sözcüğünün “asker, ordu” anlamı vardır (Devellioğlu, 2012, s. 156). “Klâsik eski çağda Argaios, ‘Αργαίον ορος (< αργήσ “beyaz, parlak”; üzerinde daima kar bulunmasından dolayı), Argaeus, muâsır Avrupa dillerinde Argee, Argeo, bugünkü Türk ve Avrupa coğrafya eserlerinde umûmiyetle Erciyas” (Darkot, 1945, s. 286); halk arasında ise “Erciyas, Erciyes, Erceyis” biçimleri kullanılmaktadır (Darkot, 1945, s. 286). Tietze (2016), “Erces/Erciyes/Erciyez” olarak belirttiği bu yerin adını “Yunanca Αργαίος (Argáios)” ismine dayandırmaktadır (s. 626).

Payas Dağı Yaylağı

“Sebeb-i tesmiyyesi Kūh-ı Beyāz’dan ğalaṭ Payas derler” (SN III, 20b).

Evliya Çelebi, isimlendirme nedenini “Beyaz Dağı”ndan bozma “Payas” olduğunu belirtmiştir. Çağrışımın öneli olduğu bu açıklamada, yabancı sözcük olan “Payas”ı yerlileştirilirken yüzeysel benzerliklere ve çağrışımlara bağlı kalınmış, sesçe onu andıran “Beyaz” sözcüğü ile aralarında bağlantı kurulmuştur. Tietze (2015), Payas adının “Yunanca Βαῶι (Bayaây)” adından geldiğini

belirtmiştir (s. 512). Osmanlı zamanında Payās olarak yazılan “Arap kaynaklarında Bayās, daha önce Bayyās şeklinde geçen” (Darkot, 1988,s. 531) bu ad, kuşkusuz “eski çağa ait Baiiae (Balai)” (Darkot, 1988,s. 531) mevki adına dayanmaktadır.

3.1.1.4. Kişi Adları

Ecezāde

“Orhān oğlu Süleymān Paşa ile ibtidā diyār-ı Rūm'a geçen Ece Ya'kūb neslinden olmağıla Ecezāde derler. Lisān-ı Türki'de "ece", qarındaşa derler. Hikmet-i Hudā bu Monla Mehemmed ikiz doğmuşlardır. İki birāder-i cān-berāber bir anda merhūm olup Üçşerīfeli hāṭiresinde medfūn olup kabr-i Eceler derler” (SN III, 168a).

Evliya Çelebi, Molla Mehmed bin Yakub'un adının nereden geldiğini iki farklı açıklamayla ortaya koymuştur. Öncelikle, Süleyman Paşa ile ilk kez Rumeli bölgesine geçen Ece Yakub soyundan olması nedeniyle Ecezāde denildiğini belirtir. Daha sonra ise Türk dilinde kardeşe "ece" denildiğini, Molla Mehmed'in ikiz doğduğunu ve bu kardeşlerin aynı anda vefat ettiğini belirtmiştir. Ece sözcününün “reis, ulu, ileri gelen” anlamları mevcuttur (Dilçin, 2018, s. 90). Farsça kökenli olan “zade” ise burada “doğmuş, meydana gelmiş” anlamlarıyla birleşik sözcük yapmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 1357).

Destpot

“Ba'dehū bu şehir şahibesi Makedone Krale şırf krallarından Dest-put Kral ya'nī "Tuç Elli" kral-ı dāl Makedone 'avreti 'avretliğe almak ister” (SN III, 131a).

Dankoff (2013), Destpol adını “yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması” olarak ele almış, pot sözcüğünü “tunç, pirinç” olarak belirtmiştir (s. 197). Dest sözcüğünün ise “el” anlamı vardır (Devellioğlu, 2015, s. 201; Redhouse, 1890, s. 900).

Hazret-i Erfahışd

“(…) tahtında karār edüp 'adl [u] dād ederken kendüye cünün el verüp diyār-ı Rūm'da Filibe ve Tırhala ve Maşqolor panayırları semtinde hāşā şümme hāşā rubūbiyyet da'vāsında olup Cemşīd üzre şeddād ibn 'Ād hüruc edüp Cemşīd

Bogazhişar'dan Anadolu tarafına geçip deryâ-mişâl 'asker ile Ayaşuluğ nâm şehr-i kadîmîñ şahrâsında Cemşîd ile şeddâd oğlu ve Dahhâk ile ceng-i 'azîm edüp âhîr Cemşîd 'askeri münhedim olup Cemşîd'i kayd-bend ile Dahhâk'ın huzûruna getirüp iki levha mâbeynine Cemşîd'i koyup destere ile iki pâre ederken "Erre fahişda îmân getirdim. Erre fahişd! Erre fahişd" deyü iki pâre olup mürd oldu. Ba'zî müverrihîn {Cemşîd'îñ âhîr nefes îmân getürmesine} îmân-ı ye'sdir, demişler. Anıñçün Erfehişid ibn Sâm'a Erre Fahişid dañi derler" (SN III, 47a).

Nuh Tûfanı'ndan iki sene sonra Sâm 100 yaşında olduğı zaman Arpakşad (Erfahşed) isminde bir oğlu doğmuştur. (Taşpınar, 2009, s. 60). Evliya Çelebi'nin de bahsettiğı Hazret-i Erfahışd, Şam'ın oğlu Arpakşad'dır. Çelebi, Erfahışd adının bozulmuş biçimi olan "Erre fahişd!"an geldiğini belirtmektedir. Rivayete göre; Erfehişid, Rumeli bölgesinde "Filibe, Tırhala ve Maşkolor panayırları semtinde" "tanrılık davasında" kalkışmış, "Cemşid ile Şeddad oğlu ve Dahhâk" ile savaşmıştır. "Cemşid askeri yenilince Cemşid'i bağlayarak Dahhâk'ın huzuruna getirip iki levha arasına Cemşid'i koyup testere ile iki parça ederken "Erre fahişda iman getirdim. Erre fahişd! Erre fahişd" diye iki parça olup" öldüğü için "Erfahışd ibn Sâm'a Erre Fahişd" da denilir.

Hzret-i Muhammed Şâm-ı Ğazan

"Âl-i Cenġiziyân'dan iken İslâm ile müşerref olmağıle Ğzerbaycân'a pâdişâh olup bu maħalde kendüye bir şehbet binâ eder. Lisân-ı Moġolî'de şehbet mezar'a derler. Şehbetden ġalağ Şâm-ı Ğazan derler" (SN IV, 301a).

Evliya Çelebi, Hzret-i Muhammed Şâm-ı Ğazan'ın Azerbaycan civarlarında kendine bir şenbet yapmış olduğundan dolayı "Şehbetden ġalağ Şâm-ı Ğazan" denildiğini açıklamıştır. "Şenb (şenp) / Şembet sözcüklerinin "kabir/ mezar (*'Moġolca' – kastedilen Far. Şanb: kubbe*) (Dankoff, 2013, s. 219) anlamları bulunmaktadır.

Hzret-i Şîş Nebî

"Menâkıb-ı Hzret-i Şîş: Niçe müverrihler bu Hzret-i Şîş Nebî için, Hzret-i Ğdem cennet-i me'vâdan hûbûğ etdikde hâk-i Hindistân'da Cezîre-i Serendil'e kadem başdığda firâğ-ı cennet-i 'izzet ile zâr u feryâd etdikçe cümle hayvânât-ı vuħûş u tıyûr ve kerrûbiyânlar Ğdem'i ta'yîb etdiklerinden "Yâ Rabbî, yüzüm karasına bakma!" deyü tazarru' [u] nâlişler edüp "Bu dünyâda baña bir yâr-ı ġâr-ı ġâm-küsâr hemrâh ihsan eyle" deyüp ibtidâ Hzret-i Ğdem'e cennetden bir şevr ve bir at ihsân olunup onlar ile üns [ü] ülfet edüp süvar olarak Hzret-i Havvâ'yı cüst ü

cü edüp nām [u] nişānın bulmazdı. Hikmet-i Hūdā; bir gece menāmında ihtilām olup zülāle-i menīsi zemīne düşüp bi-emri Hayy [u] Kādīr toköz ay on günden soñra zemīnden edīm-i arza Hazret-i Şīs vüçüda geldi. Lisān-ı ‘İbrī’de "şīs" bitdi, demekdir. Anıñçün Şīs Nebī derler” (SN III, 37a).

Rivayete göre, Hazeret-i Âdem, bir gece rüyasında ihtilām olup menisi toprağa düşünce dokuz ay on gün sonra yerden Hazret-i Şis dünyaya geldiğinden dolayı bu ad verilmiştir. Evliya Çelebi, İbrī dilinde "Şis" bitti demek olduğunu belirtir. Tabarī; Şīs, Şaş ve Şās olarak kaydedilen bu adın Süryânice bir biçim olduğunu söylemektedir. Bu isim, “bedel, Tanrı mevhibesı” anlamına gelmektedir. Zira o, Hâbil’in yerine bağıştā bulunmuştur (Huart, 1979, s. 575). Dankoff (2013) da bu adı özel adın kurmaca ile açıklanması olarak ele alıp Şis “bitmiş, yetişmiş, neşvünema bulmuş (“İbrânice”)” olarak ele almıştır (s. 221).

İskender-i Zülkarneyn

“Anlarıñ kavli-i şahīhleri üzre İskender’iñ iki et pāresinden pekçe alında iki boynuzları olduğundan İskender-i Zülkarneyn dediler. Bir kavilde otuz iki seneye bir karn derler kim bu eflāk otuz iki yılda devr eder. İskender iki kerre devr-i felek karnı şāhibi olmağile Zülkarneyn dediler, ammā lisān-ı ‘Arab’da karn boynuzı derler. Eşāhh-ı rivāyet boynuzu olduğundan Karneyn dediler” (SN IV, 222a).

“İncā (---) bi-kavli tevārīh-i Mıkdīsī-i Yarmenī "İskender-i Zülkarneyn’iñ iki et parçasından pekçe iki boynuzları var idi. Lisān-ı ‘Arab’da karn boynuzı derler. Ya’nī iki boynuz şāhibi demekdir” (SN IV, 204b).

Arapça kökenli zü- “sahip” anlamında sözcükleri başına gelip birleşikler meydana getirmektedir (Devellioğlu, 2012, s. 1389). Arapça kökenli karn sözcüğü ise “boynuz” ve “yüz yıllık zaman; vakit, zaman” anlamlarına sahiptir (Develioğlu, 2012, s. 565). Bu ad, karn sözcüğünün tesniye (ikilik) kalıbıyla oluşturulmuştur. Evliya Çelebi, ele aldığımız sözcüklerin anlamlarına uygun olarak belli bir hikâye ile birlikte bu adın nereden geldiğini bilgin edası ile açıklamaktadır. Bir görüş, İskender’in alında iki boynuzu olması nedeniyle İskender-i Zülkarneyn denildiğini belirtirken, diğer bir görüş ise 32 seneye bir karn denildiğini ve bu feleklerin 32 yılda devrettiğini, İskender’in de iki kere felek devri karnı sahibi olduğundan Zülkarneyn denildiği öne sürmektedir. Evliya Çelebi, Arapçada karn “boynuz”a denildiğini ve iki boynuzu olduğundan Karneyn olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, bazı müfessirler karn sözcüğünün Arapçada “kâkül/zülûf” anlamı olduğunu belirterek, bu lakabın “iki örgülü” manasına geldiği görüşündedir. Bazı müfessirler ise Zülkarneyn’in Bizans ve İran’ı fethetmesinden dolayı Zülkarneyn “cihangir, cihan hükümdarı” denildiğini belirtmiştir (Öztürk, 2013, s.564).

Kemikli Baba

“Serdâr Mehemmed Paşa cümle ‘askeriyle Gürcî Nebî’niñ ‘akîbine düşüp Gekbeziye rāhı üzre Kemikli ‘Alî Baba’ya varınca Celâlîleri kırıp kemiklerin Kemikli Baba’da püşte edüp üçer biñ kelle ve bu kadar deve ve çatar ve bārḥâne şāhibi olup cümle ağavātları bāy olduklarından mā‘adā bir ḥarbendeleri bir çatar şāhibi oldu” (SN III, 33a).

Evliya Çelebi, halkın zihninde yer alabilecek bir olay eşliğinde, Kumandan Mehmed Paşa’nın Gebze yolu üzerinde Kemikli Ali Baba’ya varıncaya kadar Celâlîleri kırıp kemiklerini Kemikli Baba’da tepe yaptığını belirtmiştir. Kemikli Baba ile Celâlîleri kırıp kemiklerini Kemikli Baba’da tepe yaptırması arasında bir ilişki kurulmuş, Celâlîlerin nasıl kırılıp öldüğünü betimlemek için abartmalı bir anlatım kullanmıştır.

3.1.1.5. Kavim Adları

Ḳavm-i Macar

“Ammā Macar ‘Acem’den gelme Menuçehr evlādlarından Mençâr’dan ğalaṭ Macar ḳavmidir” (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, kavmin adını “Mençâr’dan ğalaṭ Macar ḳavmidir” olarak açıklamıştır. Kaynaklara bakıldığında Macar adının “Magyar”dan geldiği görülmektedir (Dávid, 2003, s. 286).

3.1.1.6. Kavram Adları

Ḥün-kār

“(…) istiḳbāl-ı Murād Ḥān’a vardıklarında ‘azîz daḥi muḥteşemâne üç biñ mülebbes dervîşāniyle ḥuzūr-ı Murād Ḥān’a bî-bāk u bî-pervā varup: "Es-selāmü

‘aleyke, hünkârım", deyü "hûn" lafzın keşîdelice ederler. Murâd Hân eydür: "‘Azîzim, hûn lafzın medlice etdiniz." der. "Belî, hünkârım, bu maħalden sa‘âdetle Bağdâd'a vardıkda muħâşara edüp mâh-ı Şa‘bânü'l-mu‘azzam (---) gününde kırk gün tamâm olup ba‘de'l-feth derûn-ı Bağdâd-ı behişt-âbâdda Kızılbaş'ın başların tîğ-i âteştâb ile tırâş edüp hûnların seylâb gibi revân etdirüp dest-i ‘Acem'de Revân içre şehîd olan sünniyânüñ kanları intikâmların alırsız. Anıñçün ‘Hûn-kârım’ deyü medd etdik." der” (SN IV, 208b).

“Ol ‘aşırda pâdişâhlara beğ derlerdi. Tâ Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân İslâmbol'u feth edüp Akşemseddîn Hazretleri sultân dedi ve İslâmbol fethiyçün cemî'i guzât-ı müslimîne Okmeydân'ında ziyâfet-i ‘azîm edüp eteğine ekmek doldurup şomâţ-ı Muhammedî başında cüyüş-ı muvahhidîne ekmek hûnı bezl etdiğiçün "Hûn-kâr" dediler” (SN III, 153a)

Hünkâr sözcüğünün köken açıklaması iki farklı şekilde yer almaktadır. İlk metinde, Murad Han'ın Bağdad içinde Kızılbaş'ın başlarını kesip “hûnlarını (kanlarını)” akıtıp Acem elinde acı içinde şehit olan Sünnîlerin kanlarının intikamlarını aldığından dolayı, hünkâr sözcüğünün 'hûn-kârım' olarak uzatıldığından bahsedilmektedir. İkinci merinde ise “Muhammedî sofrada Müslüman askerlere ekmek kanı dağıttığından dolayı "hûn-kâr" denildiği belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında Farkça kökenli hudâvend sözcüğünün “Allah, tanrı; efendi, sâhip, mâlik; hâkim, hükümdar” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 434). Farsça kökenli hudâvendigâr sözcüğü ise “âmir, hükümdar; Osmanlı pâdişahlarından I. Murâd'ın unvanı” anlamlarını karşılamaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 434). Osmanlıca Farsça hudâvandgâr'dan gelen hudavendigâr/hünkâr/hundgâr “Yaradan, Halik” aynı anlamdadır ve Osmanlı hükümdarlarının 14. ve 15. asırlarda kullandıkları unvandır (Tietze, 2016, s. 513).

3.2.2. Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi

Evliya Çelebi, yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura Osmanlı Türkçesinin söz varlığı içinden karşılıklar yakıştırırken bazen nükte ve benzetme yapma eğiliminde bulunduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmada yer alan sözcüklerin bir kısmı özel menkıbe ve etimolojilere dayanmaktadır. Bu açıdan *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde tespit edilen yer, yapı, coğrafya ve yemek adları aşağıda incelenmiştir.

3.1.1.7. 3.2.2.1. Yer Adları

Alacahân

“Menzil-i Alacahân: Der-i dīvārları münakkaş taş ile mebnî olup Alaben Hân derler” (SN IV, 192a).

Evliya Çelebi, “duvarları nakışlı taş ile yapılmış” olduğundan dolayı “Alaben hân” denildiğini ifade etmiştir. “Ala” sözcüğü “alaca, karışık renk” (Dilçin, 2018, s. 18) anlamlarına sahiptir. “Ben I” sözcüğünün ise “tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı” (Eren, 2020, s. 60) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Alacahân’ın “*Alaben Hân*”a, yani “alacalı, karışık renkte olan benli bir Hân”a dayandığını belirtmiştir.

İpşala

“Kelekler ile *Bismillah* ile Rûm'a geçüp şebhûrlar edüp ibtidâ İpşala'yı feth edüp ibtidâ cum'a namâzın anda kıldıkların "ibtidâ şalâ"dan gâlağ İpşala derler” (SN III, 149a).

Arapça kökenli İbtidâ sözcüğünün “1. Başlama, 2 başlangıç 3. (*zarf*) ilkin, en önce, başta” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 466). Arapça kökenli salâ sözcüğünün ise “cumâ namazına ve bazı yerlerde cenazeye çağırarak için minârelerde okunan salavât” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2012, s. 1070). Evliya Çelebi, ilk önce İpşala’nın fethedilip ilk cuma namazının burada kılınması nedeniyle "ibtidâ şalâ"dan, yani “İlk salâ”dan bozma İpşala denildiğini ifade etmiştir. Nişanyan (2020), 550 ve 640 yılına ait Yunanca kaynakta adı “Kypséla / Kypsála (Yunanca "kovanlık)”, 1484 yılına ait Türkçe adı ise “İpşala” olarak geçtiğini belirtmiştir (s. 386).

Çal’a-i Edirne

“Ba‘dehū İslāmbol bānī Alina kızısı Makedone bu Edirne'yi ‘imār etdi. Andan Hāzret-i ‘İsā ‘Aşrı’nda Rûm kral-ı dāllerinden İdrivne nām bir kral bir çal’a-i ‘azīm binā edüp onuñ ismiyle müsem mā bir çal’a-i zībā olup İdirven'den gâlağ Edirne nāmıyla meşhūr-ı āfāk olup dest-i Bulğar ve Sırf t̄ā'ifeleri destinden nice ban ve Hersek kral ellerine girüp günden güne eyle ‘imār oldu kim cihet-i erba‘ası üç günde devr olunurdu” (SN III, 148b).

Seyahatname'de yazılana göre; Edirne Kalesi'nin adı, yapıcısı olan İdrivne adındaki bir kraldan gelip "İdirven'den bozma Edirne" olmuştur. Evliya Çelebi, yabancı veya kaynağı bilinmeyen "Edirne" adını, nükte ve benzetme yapma yolu ile halk dilinde görülen "İdirven"den, yani "yaparım/yapıyorum" dan geldiği açıklamıştır. İdirven (İd-ir+ven: eylem- geniş zaman/şimdiki zaman + birinci teklik kişi eki) ile Edirne arasında herhangi bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır.

Trak kabilelerinden olan Odrisler tarafından kurulmuş, "Makedonyalılar burayı Orestlerin bir kolonisi haline getirmiş" ve şehre Odrisya, Orestas, Uscudama biçiminde de görülen "Orestia" adını vermişlerdir (Gökbilgin, 1994, s. s. 425). II. Yüzyılda ise "Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından yeniden kurulunca onun adına izâfeten Hadrianopolis" olarak adlandırılmıştır (Gökbilgin, 1994, s. s. 425). Tietze (2016), Edrene, Edrine, Edirne biçimlerinde geçen bu şehrin adının Yunanca Αδριανούπολις (Adrianópolis)'ten, yani şehri tekrar imar eden Roma İmparatoru "Adrian/ Hadrian"ın adından geldiğini belirtmiştir (s. 547). İslâm kaynaklarında Hadrianopolis'ten bozma "Edrenos" veya "Edrenaboli" biçiminde görüldüğü gibi I. Murad zamanında "Edrene" (ادرنه) imlâsı ile yer almıştır (Gökbilgin, 1994, s. s. 425).

Miskînler Mezâristânı

"Ve niçe biñ bî-tâb u bî-mecâl kalmış muharrâ tiryākîler ileri gitmeğe mecâlî kalmayup refîklerine eydür "Birâder, Allahu a'lem bizim 'asker bozulursa" direr kurnaz ve burnaz kôknaz İhtimâlcileri miskînler mezâristânı sedlerinde seng-i mezârlar üzre ferrâcelerin altlarına koyup kimi gemi meymûnu gibi oturur, kimi kazığa urulmuş gibi ayakların şarkıdup oturur ve âyende vü revendeye ta'n-âmîz nükteler ile zebân-dırâzlık edüp gözüne kestirdiği cenge giden âdemlere ve niçe a'yân [u] eşrâfa "Ağa uğurlar olsun ve ğazâñız kütlu olsun. Bolay kim eviñe oğlanıñ ile bir baş göndereydiñ" der. Biri dañi "Ağa sen bunuñ sözüne bakma ve tehlikeye kendiñi atma. Bu ceng yerinde baş çok olacaqdır. Bir baş şatın alup ehline geçinüp bir baş ile var", der. Ba'zısı "Ağa ğazâñ kütlu olsun. Bolay kim şu ğazâda saña şehâdet müyesser ola". Ba'zısı "Ġarîb âdemdir, Allah versin şehîdliği", der (...)" (SN III, 31b).

Rivayete göre, cengi seyreden tiryakiler aralarında eğlenirken üzerlerine mermiler düşmeye başlayınca kaçarlar. Evliya Çelebi, bu kaçıştan yorulan tiryakilerin daha ileri gitmeye mecali kalmayınca Miskinler Kabristanı'na girip nasıl oturduklarına ve gelip geçenlere kötü nükteler yaptıklarına değinmiştir. Arapça kökenli miskin sıfatının "1. âciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz adam 2. Cüzzam hastalığına tutulmuş olan" anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 759). Evliya Çelebi; Miskinler Mezaristanı adını tiryakilerin buraya yerleşmesinden dolayı aldığını, özel bir hikâye eşliğinde dile getirmiştir.

Şehr-i İzmit

“Ġalaṭ-ı meşhûru İzmit'dir kim İznim Ġit'den ġalaṭdır” (SN IV, 191b).

Halk tarafından kaynağı bilinmeyen “İzmit” adına, yerli dilde bulunan ve sesçe ona benzeyen “İznim ġit” karşılığı verilmiştir. Verilen bu karşılık ile İzmit arasında herhangi bir anlamsal bağ bulunmamaktadır. Tietze (2016), bu şehrin adının “İzmid/İzmid/ İznikmid “Kocaeli ilinin diğeri adı”< İsmid < İsmid < İznikmid < İsnigimide < Bizans Yunancası εἰς Νικομηδειαν (İs Nikomēdian)” isminden geldiğini açıklamıştır (s. 675). Bazı eski şehir isimlerin ön takısında bulunan ve Yunanca yer bildiren “iz/is” (Klasik Yunanca εἰς (eys) “içine”) edatı, İzmit Şehri’nde de bulunmaktadır (Nişanyan, 2020, 649; Tietze, 2016, s. 647). “Bitinya Kralı I. Nikomēdês” tarafından MÖ 264’te “Nikomedia” kenti kurulmuştur (Bostan, 2001, s. 536; Nişanyan, 2020, 649).

3.2.2.2. Yapı Adları

Câmi’i Sinoğlu

“Şems Efendi Câmi’i: Ya’nî Sinoğlu Câmi’i nâmiyle meşhûr bir câmi’-i ma’mûrdur. Bu nâm ile şöhre-i şehri olmasının sebep-i tesmiyesi oldur kim bu şâhibü'l-hayrât merhûm Şems Efendi rahm-ı mâderde iken peder-i büzürgvârı ġazāya giderken "İlâhî bu hâmile ehlimiñ karındaki evlādımı saña emānet eyledim", deyüp ġazāya müteveccih olur. Ba‘de'l-feth cihād-ı aşğardan gelüp görse kim ehli âhirete intikāl eylemiş. Ahālî-i mahalleden ehlinüñ ġurun su‘âl edüp eydür: "Biz ġazāya müteveccih olduġda ehlimüñ baṭnındaki evlādım i‘tikād-ı tām ile ol Ḥayyu'l-Ḥayyüm'a emānet verdim. Elbette ol evlād âfât-ı semāvîden ve âfât-ı arzîden maşûn [u] maḥfûzdur", deyüp mezâristāna varup ehlinüñ ġuruna varup eydür: "*Es-selāmü ‘aleyke yâ ehle'l-ḡubûr*" dedikde hemân sin içinde bir ma‘şûm şadāsıyla: "*Ve ‘aleykümü's-selām yâ mücâhidi fî sebîli'llah ebî*" der. Cümle ḥuzẓâr-ı meclis ḥayrân olup sinn-i meşhediñ ḡapusun küşāde edüp görseler üç seneye bâliġ olmuş yüzü bedr olmuş bir şems-i münevver ġulām-ı pür-enver validesinin sağ tarafında yatar. Vâlidesiniñ sağ tarafı memesi aslâ çürümeyüp ol ma‘şûm-ı pāk vâlidesiniñ emceġin şupur şupur emmeġe başlar. Perverdîġâr Rabbü'l- ‘izze ḡâdirdir kim "Ḥaranu gecede ḡara ḡarınca ḡara ḡaş içinde ḡadarınca nafaḡasın verir." Ol ki evlādın derûn-ı dilden Rabbullah'a emānet vere ol fenâ bulur mu? ان الله على كل شىء قدير ¹² Ba‘dehû pederi sinne girüp evlādın der-âġuş edüp mezkûr ḡabri sütr edüp ol ma‘şûm ġāyet maḡbûb olmaġile ismine Şems derlerdi. Efvāh-ı nâsda sinde müştak olduġiyçün Sinoğlu derler. Ba‘dehû bu Şems Efendi Diyârbekir içre ḡutbiyyete ḡadem başup niçe keşf [ü] kerâmetleri zâhir ü bâhir olup niçe kerre yüz biñ mürîde irâdet vermiş bir pişvā-yı tarîḡ [ü] ‘âşîḡ-ı

¹² Kur’ân, Bakara, 20; “Allah her şeye kadirdir.”

şiddik kimesne imiş. Ba‘dehū māl-ı helâl ile bu cāmi‘-i pür-envārı inşā edüp ismine Sinoğlu Cāmi‘i derler kim sebeb-i tesmiyesi oldur” (SN IV, 201a).

Evliya Çelebi, “Sinoğlu Camii” adının nereden geldiğini, menkıbe tarzında ve olağanüstülüklerle dolu olan bir hikâye ile açıklamıştır. Bu hikâyenin menkıbevi tarza yakın olması folklor ile doğrudan doğruya ilişkilidir. Bu konu ile ilgili, “köken yakıştırma (folk-etymology) ile folklor, birbirinden ayrılmaz bir parça olup iç içe girmiş durumdadır” (Korkmaz, 1995, s. 274) denilebilmektedir. Rivayete göre, annesi Şems Efendi’ye gebe iken babası gazaya gider ve onu Allah’a emanet eder. Fetihden sonra küçük cihattan geldiği zaman karısının öldüğünü öğrenir, ancak gazaya giderken evladını Allah’a emanet ettiği için evladının yaşadığına inanır. Karısının mezarı kazıldığı zaman üç yaşında bir çocuğun, annesinin çürümeyen sağ tarafındaki memeyi emdiği görülür. Çocuğun çok güzel olması nedeniyle ismine Şems; halk arasında ise mezarda (*sin*) doğduğu için Sinoğlu denilmiştir. Sonrasında, Şems Efendi Diyarbakır içinde tasavvufa ayak basınca tarikat önderi olmuştur ve helâl mal ile bu camii yapıp ismine Sinoğlu Camii demişlerdir. Dankoff (2018), *sin* sözcüğünün “mezar” anlamının olduğunu ve ağız sözcüğü ile kimi yer adlarında eskicil sözcük olarak yer aldığını belirtmiştir (s. 212).

Ḳal‘a-i Çapağçur

“Yine İskender [85b] hükemâlarının taḫrîkiyle seyâhat ederek Bitlis‘den bir günde Muş şahrâsına andan ḳaṭ‘-ı menâzil ederek âb-ı Murâd‘ı nûş ederek murâdına ermeğe bu Çapağçur Dağı zeylinde serâperde-i İskenderîsin ḳurup zevḳ [u] şafâya meşgûl olup Murâd‘ı nûş ederek bir ḳarn‘ı daḫi düşer. Nehr-i Murâd‘ın nef‘in müşâhede edince "Ne çapağ çur" der. Miğdîsî lisâmı üzre çapağ çur, cennet şuyu demektir. Hâlâ lisân-ı Ermenî-i Yârmenîde çur şuya derler. Ḥaḳḳâ ki nehr-i Murâd âb-ı ḥayâtdır. İskender hükemâlarından Filiḳos (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) ḳatına ḳıgırup eydür: "Bu ḳadar zamân benim yâr-ı ğâr [u] nedîmlerim idiñiz, benim ḳarnlarımıñ veca‘ına bir ‘ilâc etmeğe ḳâdir olmadıñız. Dâ‘-i devâ, Cenâb-ı Allah‘ın cennet nehirlerinden oldu. Tîz bu maḥalde benim-içün bir ḳal‘a-i ḥışn-ı ḥaşîn ü sedd-i metîn binâ olunup ismini Çapağçur ḳosunlar" deyü emr edince ḳal‘a‘yı 315 günde tamâm edüp ismine Çapağçur dediler. {Lafz-ı Çapağçur Ḳal‘anıñ şürû‘undan itmâmına varınca İskender fermâniyle târîḥ olmuştur.}" (SN III, 85a/85b).

Evliya Çelebi, yabancı ve kaynağı bilinmeyen “Çapağçur” adının nereden geldiğini, özel bir hikâye çerçevesinde, diğer dillerle aşır neşir olmuş bir bilgin edasıyla “"Ne çapak çur"” olarak açıklamıştır. Rivayete göre; İskender, Murat Nehri’nin suyundan içmesi üzerine bir boynuzu daha düşünce, "Ne çapak çur" demiştir. Çelebi, Ermeni dilinde cennet suyuna “çapak çur” denildiğini ve hâlâ Ermeni-i Yârmeni dilinde suya "çur" dediklerini belirtmiştir. Ancak,

Dankoff (2018), buna karşı çıkararak Ermenicede “cennet” anlamına gelen sözcüğün “draxt” olduğuna yer vermiştir, Çapakçur’u “yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması (halk etimolojisi?)” olarak ifade etmiştir (s. 88).

İskender, yaşanan olay üzerine, sağlam ve dayanıklı bir kale yapıp isminin Çapakçur konulmasını emreder ve kale 315 günde inşa edilir. Kalenin 315 günde bitirilmesi ise ebced hesabına dayanmaktadır. Cim (ج) “3”, pe (پ) “2”, elif (ا) “1”, kaf (ك) “100”, cim (ج) “3”, vav (و) “6”, ve rı (ر) “200”ü temsil etmekte ve bunların toplamı da 315, yani kalenin bitirildiği gün sayısına işaret etmektedir:

Çapakçur yerleşim yerinin adına “ilk defa Orta Çağ İslâm kaynaklarında Cebelü Cûr (Yâkût, II, 102) şeklinde rastlanmaktadır” (Tuncel, 1992, s. 596). Kuruluş dönemi kesin olarak bilinmeyen Çapakçur’un, “doğu-batı doğrultulu önemli yol üzerinde bu yolu kontrol etmek için erken dönemlerde kale yeri” (Tuncel, 1992, s. 596) olduğu varsayılmaktadır. Nişanyan (2022) ise, bu dağ adının Ermenice kökenli “Cabağçur (Arapça cebel Cûl/Cûr "Col/Cor dağı")” adından geldiğini ve Süryanicede “Cabal Cûr” biçiminde görüldüğünü belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Kefindir

“Bu Ḳal‘anıñ adı nedir? " Ğulām-ı mazlûm "Kefindir Ḳal‘ası derler" der. "Tiz Ḳara ‘Alî! Bunuñ kefenin boynuna ur." dedikde Cellād Ḳara ‘Alî faķir Ḳüsrev Ğulāmıñ kellesin teninden cüdā edüp Ḳal‘a-i Kefindir cenbinde kefenine şarup defn idince (...)" (SN IV, 221a).

Evliya Çelebi, “Kefindir Kalesi” adı ile sesçe ona benzeyen “kefen” sözcüğü arasında ilişki kurarak, Sultan IV. Murat Han ile şehit Hüsrev gencin arasında geçen konuşma çerçevesinde, kale adının nereden geldiğini açıklamıştır. Çağrışımın etkili olduğu bu açıklamada sözcüğün muhtevasında bakılmaksızın sadece ses benzerliğinden yola çıkılmıştır. Ayrıca, Cellat Kara Ali’nin fakir Hüsrev gencin kafasını kesip Kefender Kalesi’nin yan tarafında kefenine sarması da aynı zamanda “Kefindir Kalesi”nin adını aydınlatma amacı güder.

Ḳal‘a-i Pirevadi

“Ḳrallarınıñ qarārgāhı bu Pirevadi'dir. Niçe kimesne kitābetde Pirevādi, niçeler Pirevadi, niçeleri "Bir er var idi" yazar. Ḳaḳḳā ki Belḡ [ü] Buḡārā'da Türk-i

Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî hazretleri Hâcî Bektâş-ı Velî'yi Rûm'a Sarı Saltık ya'nî Muhammed Buḥârî hazretlerin gönderdikde Saltık-ı Buḥârî Sinop'dan Varna'ya, Varna'dan bu Pirevadi'de Dobruca kırala gelüp bir ejderhayı katl edüp bu Pirevadi'de neşv [ü] nemâ bulduğundan "Bir er vardı"dan ğalaṭ Pirevadi derler" (SN III,109b).

Pirevâdi, Pirevadi ve "Bir er var idi" biçiminde yazılan ve kaynağı bilinmeyen "Pravadi" adının yerli dilden "Bir er vardı"dan bozulma Pravadi" olarak benzetme yoluyla karşılık yakıştırılmıştır. Rivayete göre, Saltık Buḥârî, Sinop'dan Varna'ya, Varna'dan bu Pravadi'de Dobruca kırala gelip bir ejderhayı katledince bu Pravadi'de tanınıp meşhur olduğundan dolayı "Bir er vardı"dan bozulma Pravadi denildiği belirtilmiştir. Kiel (2007), bu yer adının "Yunanca Koyun (Çoban) Kalesi anlamındaki Provaton"dan geldiğini, "Bulgarca ve Slavca kaynaklarda Oveç" biçiminde görüldüğünü belirtmiştir (s. 339).

Miskînler Tekyesi

"Müddet-i medîd-i 'ömründe kapusundan taşra çıkup gün yüzü görmemiş lapadandin hoppa ve zır-zop bel-hop çelebiler Üsküdâr'da bāğlarda ve Kâraca Ahmed Sulṭân tekyesi ve Miskînler tekyesi yanında küme küme, cavḳ cavḳ olup mezâristân bāğistân içre ferrâcelerin altlarına koyup kimi hevâyî fişek atar ve kimisi yine urmaca top oynar, kimi murabba' ve kâr u naşş okur, kimi dübeyt ü taḳsîm ve varsağı okuyup def ü kudüm çalup günâ-gün şakalar eder" (SN III, 31a).

Evliya Çelebi, ömrü boyunca kapısından dışarı çıkıp gün yüzü görmemiş hoppa ve zır-zop çelebilerin bulunduğu yerlerden birini de Miskînler tekkesi yanı olarak vermektedir. Toplu halde bulunan bu insanların bağların ve mezarların içinde neler yaptığını değinmiştir. Arapça kökenli miskîn sıfatının "âciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz adam; cüzzam hastalığına tutulmuş olan" anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 759). Çelebi, bu gibi insanların Miskînler Tekkesinin yanında toplu bir biçimde bulunduğundan dolayı bu adı aldığını açıklamıştır.

"Miskînler tekkesi, miskînler dergâhı ve meczûmîn zaviyesi" gibi yerlere "tekke, zaviye veya dergâh denilmesinin nedeni, genellikle insanların tarikat pirinin türbesi yanında" grup halinde bulunmalarına uygun olan tekkeleri andırmasından ve "cüzzamlıların topluma karışmayarak tekke sakinleri gibi" yalnız yaşamalarından dolayıdır (Yıldırım, 2005, s.185-186).

Sûr-ı Dîvrîği

“İbtidā ‘imāretinde sebep *Tārīḥ-i Yanvan* kavli üzre Hazret-i Süleymān'dır. Dīvrīḡ nām bir div-i bī-āmān var idi. Aydıncık şehrinde Belkīs'e bir sarāy-ı ‘azīm binā ederken bu Dīvrīḡ hizmet etmede ta‘annüd edüp kayd-bend ile bu Dīvrīḡ kayasında ḡabs edüp bu yalçın kaya ḡārında niçe sene maḡbūs kalup ba‘dehū Hazret-i Zekeriyā ‘Aşrı’nda Sivas Kal‘ası şāhibi bu Dīvrīḡi binā edüp ismine Süleymān Nebī ḡabs etdüḡü devīñ ismin koyup Dīvrīḡi deyü tesmiyye etdiler” (SN III, 80a).

Divriḡ Suru adının nereden geldiḡi, olaḡanüstülüklerle örülü olan bir hikāye ile açıklanmıştır. Rivayete göre, Hazret-i Süleyman, Belkıs’a büyük bir saray yaptırırken Divriḡ hizmet etmemekte direnince, onu Divriḡ kaya mağarasına hapseder. Daha sonra Sivas Kalesi sahibi bu Divriḡ’i yaptırır ve Hazret-i Süleyman’ın hapsettiḡi devin ismini koyarak “Divriḡi” olarak adlandırır. Farsça kökenli olan dīv sözcüḡünün “1. Dev 2. Şeytan 3. Cin” (Devellioḡlu, 2012, s. 214) vardır. Bu yer ile ilgili diḡer kaynaklara bakıldığında, “Bizans devrinde Tephric (Tefrike)” (Darkot, 1988, s. 596) ismi ile isimlendirildiḡi görülmektedir. Tietze ise Divriḡi Kasabası’nın Yunanca “Τεφρικη (Tefrikē)”den geldiḡini belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 440).

3.2.2.3. Coḡrafi Adlar

Cebel-i ‘Arafāt

“Andan maḡām u mihrāb-ı Ādem Şafī ‘*aleyhi's-selām*, cennet-i Me’vādan ihrāc olunduḡu demde bu cāmi‘ maḡalline gelüp niçe yıl maḡām idinüp tazarru‘ u nālišler ile tevbe vü istiḡfār edüp tevbesi kabūl olup kırlanḡıç kuşu vāsıtası ile Hazret-i Ḥavvā ile mülākī olduḡu maḡal Cebel-i ‘Arafāt’dır” (SN IV, 348a).

“Andan ḡāk-i Laḡsa'ya andan ḡāk-i Yemen [ü] ‘Aden'e andan Mekke'ye varup cebel-i ‘Araf'da Ḥavvā ile buluşup ve bilişup müşerref olduḡuyçün ‘Arafāt daḡına Cebel-i ‘Arafe derler” (SN IV, 359b).

Evliya Çelebi, ‘Arafāt Daḡı’nın Hazret-i Ādem ile Havva’nın buluştuḡu yer olması nedeniyle bu ismi aldıḡını ve aynı sebepten dolayı, ‘Arafāt Daḡı’na ‘Arafe Daḡı denildiḡini belirtmiştir. Arapça kökenli A’raf sözcüḡünün “cennet ile cehennem arasında bulunan yer” anlamı vardır (Devellioḡlu, 2012, s. 39; Tietze, 2016, s. 420). Arapça kökenli olan ‘Arafāt isminin ise “Mekke yakınında hacıların Kurban Bayramı arifesinde toplandıkları tepe” (Devellioḡlu, 2012, s. 39; Tietze, 2016, s. 420) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi ‘Arafat Daḡı ile A’raf arasında bir ilişki kurarak sözcüḡün kökenini açıklama eğiliminde bulunmuştur. Kaynaklarda ise bu adın nereden geldiḡi ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

“Bu yere “Arafat” denilmesinin nedeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, birtakım görüşler ileri sürülmektedir. Kimine göre, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın yeryüzüne indikten sonra burada buluşup tanışmaları veya Cebrâil'in Hz. İbrâhim'e haccın nasıl ve nerelerde yapılacağını öğretirken Arafat'a geldiklerinde ona, “Arefte?” (anladın mı, tanıdın mı?) diye sorması, onun da “Areftü” (anladım, tanıdım) demesinden nedeniyle buraya Arafat veya Arefe denilmiştir. Kimine göre de, dünyanın her tarafından gelen insanların bu yerde birbirleriyle görüşüp tanışmaları veya günahlarını itiraf ederek Allah'tan af dilemeleri, af dileyenlerin affedilmelerinden sonra günahlarından arınıp Allah katında güzel bir kokuya sahip olmalarından dolayı bu ad verilmiştir.” (Boks, 1991, s. 261)

Cebel-i Sübhân

“Bu ejder Erzurüm'da taş olunca öbür eşi bu Sübhân Dağı dâmenindeki ‘Alî Kayası ğârı içre kalır. Hemân ‘Abdurrahmân Ğâzî kerâmet kuvvetiyle "Yâ Cebel-i Sübhân imsik bi-emrillah şu‘bân" deyince bi-emri Fettâh Allah kayanın mağâra kapusu sedd olup mezkûr ejder içinde maĥbûs olup ilâ hâze'l-ân kalmışdır. {Anıñçün bu küh-ı serbülende Şu‘bân Dağı}” (SN IV, 244a).

Evliya Çelebi, bilgin edasıyla belli bir olay çerçevesinde, Sübhân adının, dağın mağarasına hapsolmuş bir yılan olduğunu ve onun için bu dağa “Şu‘bân” denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli Su‘bân sözcüğünün “büyük yıla, ejderhâ” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s.1120). Çelebi, Sübhân adı ile sesçe ona benzeyen “Şu‘bân” sözcüğü arasında bağlantı kurmuştur.

Nehr-i ‘Âşî -i Antakıyye

“Ba‘dehû Ğâzret-i Risâlet-penâh "Yetiş yâ ‘Alî! Sihr ile nehr-i Nîl'i Arz-ı Muĥaddes'den taşra çıkarup Rûm'ı ĥarâb etmek ister, yetiş!." deyü Ğâzret-i Resûl ‘Alî'ye emr edince ‘Alî derĥâl Döldül süvâr olup Yahüdî'ye Cebel-i Gülbîn zeylinde yetişüp Yahüdî'yi ol maĥalde katl edince ĥoynundaki dördüncü şîşeniñ biri daĥi bu Gülbîn Dağı'nda kırılınca bi-emrillahi Te‘âlâ âb-ı Nîl şîşeden yire dökülünce Gülbîn kayasından "yâ Allah" şadâsıyla bir nehr-i ‘azîm cânib-i ğarba cârî olunca Ğâzret-i ‘Alî eydür: "Yâ Nehr-i ‘Âşî, cümle nehir ĥuzûr-ı Ğâĥĥa teveccüh edüp cânib-i kıbleye cereyân eder. Sen niçün cânib-i ğarba aĥarsın. Dön girü aĥ, ‘âsî olduñ " deyince bi-emri Ğayy [u] Ğadîr nehir lisân-ı ĥâle gelüp eydür: "Yâ ‘Alî emr-i Ğüdâ ile bu maĥalle gelmişken Ğımış ve Ğamâ ve niçe şehri reyy edüp şehir-i Antakıyye'de Ğabîb-i Neccâr'ı ziyâret edüp andan yine cânib-i kıbleye cereyân edeyim" dedükde Ğâzret-i ‘Alî "Dön, yoĥsa seni Zülfekâr-ı miczemimle iki pâre ederim" dedükde nehir eydür "Eĝer vurursañ yâ ‘Alî, bir pâremi kan, bir fırkamı iriñ aĥıdup devr-i kıyâmete dek ‘ibâdullah benden nef ĥâşıl edemezler" dedükde Ğâzret-i ‘Alî: "Seniñ adıñ ‘âşî olsun. Benî Âdem senden intifâ‘ görüp nüş eden ĥayât bulsun" deyüp Gülbîn cebeli dibinde Ğâzret-i ‘Alî nüş edüp ve Döldül'ün şuvarup ‘ibâdet etdüğü yire "Maĥâm-ı ‘Alî" derler. İbtidâ Nehr-i ‘Âşî nâmın Ğâzret-i ‘Alî buyurmuşdur” (SN III, 23b).

Arapça / ‘sy/ kökenli ‘āṣī sözcüğünün “isyan eden; serkeş, dik kafalı” (Tietze, 2016, s. 455) anlamları vardır. Evliya Çelebi, Âsi Nehri’nin adını, belli bir olay eşliğinde, kişileştirme (teşhis) sanatı ile açıklamıştır. Hazret-i Ali, Yahudi’yi öldürdükten sonra içerisinde Nil suyunun olduğu dördüncü şişeyi Gülbin Dağı’nda kırması üzerine büyük bir nehir kıbleye ters olan batı tarafına akmaya başlar. Hazret-i Ali, nehirden kıble yönünde akmasını isteyip onu tehdit eder. Bunun üzerine Âsi Nehri de “Eğer vurursan ey Ali, bir parçamı kan, bir parçamı irin akıtıp kıyamet gününe dek Allah’ın kulları benden fayda elde edemezler” deyince Hazret-i Âli ona bu adı uygun görür.

3.2.2.4. Yemek Adı

Alabaş

“Ve şalgam-mişāl bir güne şey olur, aña Alabaş derler, gāyet lezīzdir. Semiz et ile kalbe ederler, gāyet muḳavvī ve serīl-hazmdır. Şalgam lezzetine müşābeheti var ammā reng-i rūyu alaca olduğundan Alabaş derler. Ḥaḳḳā ki yine ādem başı kadar vardır” (SN III, 120a).

Derleme Sözlüğü’nde (200), Alabaş isminin “yaprakları lâhanaya benzeyen, kökü şalgamdan daha büyük olan ve yemeği yapılan bir çeşit bitki” (s. 173) anlamı bulunmaktadır. Ālā sıfatı “kırmızımsı renk” (Steingass, 1947, s. 91) anlamında kullanılmıştır. Evliya Çelebi, yemeğin adına görünüş rengi alaca olduğundan alabaş denildiğini, yani adını sahip olduğu rengin adından aldığını belirtmiştir. Ayrıca, bu yemeğin “adam başı kadar” olduğuna değinerek, birleşik adın ikinci kısmını oluşturan “baş” sözcüğünün nereden geldiğine açıklık getirmiştir.

4. BÖLÜM

ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi, bazı sözcüklerin kökeni ile ilgili iki veya ikiden fazla açıklama verme eğiliminde bulunmuştur. Genellikle iki farklı açıklama verilen bu sözcükler, ünlü gezginin açıklama yöntemine göre üç ana başlıktan oluşmaktadır. Buna göre; köken açıklamalarına dayanarak oluşturulan çoklu açıklamalar, köken yakıştırmasına dayanarak oluşturulan çoklu açıklamalar ve hem köken açıklamasında hem de köken yakıştırmasına dayanarak oluşturulan çoklu açıklamalar olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

4.1. KÖKEN AÇIKLAMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde bir sözcüğün kökeniyle ilgili farklı açıklamalar verme eğiliminde bulunmaktadır. Yapılan açıklamalar bazen “lisân-ı Moğol'da, lisân-ı ‘Acem” gibi farklı dillerde yer alan sözcüklerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, aktarılan bilgiler “vech-i tesmiyyesi, sebep-i tesmiyyesi oldur kim” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur. Bu gruplandırmada bulunan sözcüklerin bir açıklaması genellikle kişi adına dayanmaktadır.

4.1.1. Hem Kişi Adına Hem de Çevredeki Bitkiye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de çevrede bulunan bir bitki türüne dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Қал‘a-i Sorĥbīd

“Bānīsi Hārūnū'r-Reşīd'īñ Kızıl Oğlan nām bir nedīm-i benāmınıñ bināsıdır. Lisân-ı ‘Acem'de Sorĥbīd Қал‘ası derler, ya‘nī Kızıl Söğüdlük Қал‘ası derler (...) Nihāvend ĥākinde bir söğüdlü dağlar ve özler içre bir püşte-i ‘ālī üzre çār-küşe bir қал‘a-i şīrindir” (SN IV, 309a).

Farsça kökenli sürh sözcüğü “kırmızı, kızıl” (Devellioğlu, 2015, s. 1134; Redhouse, 1890, 1051) anlamlarına sahiptir. Farsça kökenli bîd sözcüğünün “söğüt ağacı” (Devellioğlu, 2015, s. 113). Ayrıca, “bîd-i sürh” “kızılsöğüt” ağacını ifade etmek için kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 113). Evliya Çelebi, Sorh-bîd Kalesi’nin isimlendirilmesinde “Harun Reşid’in Kızıl Oğlan adlı ünlü bir nedimi” yaptığından dolayı Farsçada “Kızıl Söğütlük Kalesi” anlamına gelen “Sürhbîd Kalesi” denildiğini ifade etmektedir. Daha sonra kendi gözlemlerinden yola çıkarak kalenin “Nihavend toprağında bir Söğütlü dağlar ve özler içinde bir yüksek tepe üzerinde” bulunduğunu belirtmiş ve kale adında bulunan “bîd” açıklamış bulunmaktadır.

4.1.2. Hem Kişi Adına Hem de Bir Nesneye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de bir nesneye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḳal’a-i Ba’albek

“Ba’l bir pâdişâhın ismi idi. Bek anın sıfatı idi. Bu Ḳal’aya sekiz yüz sene mutasarrıf olup ‘imâr etdüğünde anın ismiyle müsemmâ Ḳal’a-i Ba’albek'dir. {Ve bu Ba’albek'de Hazret-i İlyâs'ın bir câmi'i var idi. İlyâs Nebî ‘âlem-i seyâhatde iken Ba'al Pâdişâh bu câmi'e bir şanem koyup aña, ‘ibâdet ederlerdi. Ol şanemiñ ismine Ba'al derlerdi. Hâlâ bu Ḳal'a ol pâdişâh ve ol şanem ismiyle müsemmâdır” (SN III, 36b).

Evliya Çelebi, Ba'albek Kalesi’nin adını “Ba'al” isimli bir padişahın ve “Ba'al” isimli bir putun adından geldiğini, “bek” sözcüğünün ise “Ba'al” adlı padişahın sıfatı olduğunu ifade etmiştir. Rivayete göre, Ba'al adlı padişah “bu kaleye sekiz yüz sene mutasarrıf olup imar ettiğinde” kalenin ismi “onun ismiyle adlandırılmıştır”. Ayrıca, Ba'albek’de bulunan Hazret-i İlyas’ın camisinde “İlyas Nebî seyahatte iken Ba'al padişah bu camiye bir put koyup ona ibadete etmiştir ve “o putun ismine Ba'al” denilmiştir. Bu nedenle ele alınan kalenin hem Ba'al adlı padişahın hem de Ba'al adlı putun adı ile anıldığı ortaya konulmuştur.

Ba'al sözcüğünün “efendi, sahip, kral, hükümdar, baba, ağabey ” (Redhouse, 1890, s. 371; Steingass, 1963, s. 192) anlamlarının yanında “Câhiliyyet Zamânı'na ait bir put; Güneş Tanrıçası” (Devellioğlu, 2015, s. 78), “eski kâfir tanrısı” (Redhouse, 1890, s. 371) anlamları bulunmaktadır. “Bek” sözcüğü ise “beg” (Dilçin, 2018, s. 41), yani “küçük devlet başkanı; ileri

gelen, sözü geçen, nüfuzlu, zengin kişi” (Dilçin, 2018, s. 41) anlamlarına sahiptir. Clauson (1972), “be:g” sözcüğünü “bir klan veya kabile reisi, bir alt reis” anlamına sahip olduğunu ve “Çince *po* “ yüz adamın başı” anlamına gelen bir sözcükten alıntı olduğunu ifade etmiştir (s. 322). Ayrıca, “bazı fonetik değişmelerle (b-/p-; -e-/é-; -g/-y) ve sosyal yapıdaki değişmelerle varlığını sürdürmüştür” (Clauson, 1972, s. 322). “Arapçada Ba‘lebek şeklinde söylenen Baalbek adının Ken‘ânîlerin baş tanrısı Ba‘l‘den geldiği bilinmekte ve şehrin bu tanrının Bikā‘ vadisindeki en önemli kült merkezi olması sebebiyle kelimenin aslının “Bekā‘ın Ba‘l‘i” (Ba‘lü Bekā‘)” anlamına geldiği varsayılmaktadır (Bostan, 1992, s.9).

4.1.3. Hem Yapı Adına Hem de Ebcad Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem yapı adına hem de ebcad hesabına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Kaşaba-i Ruşāfe

“İbtidā bānisi bi-kaḅl-i müverriḅin-i muḅaddemīn, Hişām ibn ‘Abdülmelik ibn Mervān’dır. Şām’da Āl-i Emeviyyūn’a ve ḡayriye tā‘ūn müstevlī olup Hişām Şām’dan tā‘ūndan firār edüp bu çöl-i çölistānda ḡayme vü ḡargāhıyla meḡs edüp ḡazāl şikārından ve hevāsından ḡazz edüp bu maḡalde sākin oldu, ammā şuyu olmamaḡıla ‘ilm-i hendeseye mālik kimesneler ile müşāvere edüp zemīn üzre irtifa’ alup Nehr-i Furāt’ın ‘ālī yerinde cānib-i şarkdan bir raşif-i ‘azīm sedd edüp Nehr-i Furāt’ın tenezzül maḡallinde iki kerre yüz biñ ādem deryāsın üşürüp ḡayme ü ḡargāhı olan maḡalle deryā-mişāl Nehr-i Furāt’ı getirüp lafz-ı raşif üç yüz seksendir. Raşif ol günde tamām olduğuyçün ḡaymesi zemīnine bir şehir bünyād edüp ismine anıñ için Ruşāfe dediler” (SN III, 59b).

Evliya Çelebi, şehrin adının kökenini eski tarihçilerin görüşlerini belirterek açıklamıştır. Rivayete göre, Şam’da Emevîoğullarına ve diğerlerine veba hastalığı bulaşınca Hişam ibn Abdülmelik ibn Mervan, bu salgından kaçıp ceylan avını ve havasını beğenerek ele alınan şehrin olduğu yere yerleşir. Ancak bu yerde su yoktur. Bunun üzerine, geometri ilmini almış kişilere danışarak yere irtifa alıp Fırat Nehri’nin doğu tarafındaki yüksek bir yerinden bir rıhtım yapar ve sed çeker. Böylece, Fırat Nehri’nin alçaldığı yöne doğru su gelmeye başlar. “Rasif” sözcüğünün değerinin üç yüz seksen olduğu ve bu nedenle rasifin (rıhtımın) üç yüz seksen günde yapıldığı için şehrin adına “Rusafe” denildiği belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Arapça “rasef” kökünden gelen rasîf sözcüğünün “taş temel, rıhtım” anlamları mevcuttur (Devellioğlu, 2012, s. 1026). Arapça kökenli Rusāfe sözcüğü ise “duvarla desteklenen teras, geçit” anlamlarına sahiptir (Redhouse, 1890, s. 976). Evliya Çelebi, bu şehrin adını, zamanında Hişam ibn Abdülmelik ibn Mervan tarafından yapılan sağlam bir rıhtımdan aldığını, ancak bu rıhtımın üç yüz seksen günde tamamlandığı için şehrin adına “Rusafe” denildiğini açıklamıştır. Rasîf (رِصْر) sözcüğün ebced değeri rı (ر) ‘200’ + sad (ص) ‘90’ + ye (ي) ‘10’ + fe (ف) ‘80’ olmak üzere toplamda üç yüz seksendir. Evliya Çelebi hem şehirdeki belli bir yapı adına dayanarak hem de bu yapının ebced değerini belirterek köken açıklamasında bulunmuştur.

4.1.4. Hem Kişi Adına Hem de Coğrafi Özelliklere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de yerin coğrafi özelliklerine dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Qal’a-i Qotur

“Vech-i tesmiyyesi lisân-ı Moğol’da "qotur" sarplığa ve mu’ânid olan âdeme derler. Kavm-i Moğol, Cengiziyândan İslâm ile müşerref olan Muhammed Şâm-ı Ğazan Hâzretleri ki Tebrîz kurbunda medfündür. Anıñ zamân-ı hilâfetinde Qotur nâmında bir mu’ânid vezîri var idi. Muhammed Şâm-ı Ğazan ol vezîre eydür: "Ey Qotur, şu qotur u potur sengistânda bir qal’a binâ eyle." dedikte Qotur vezîr "El-emrû emrüküm." deyüp bu çengelistânda sene 693 târihinde bu Qal’a-i Qotur’u Qotur Hân binâ etdiğinden Qal’a-i Qotur derler. Ammâ haqqâ ki qotur yerde vâki’ olmuşdur” (SN IV, 288a).

Evliya Çelebi, “Moğol dilinde kotur sarplığa ve inatçı olan insana” denildiğini ifade ederek, kalenin adını Kotur adlı inatçı bir vezirden ve sarp kayalıklarda bulunmasından dolayı aldığını açıklamıştır. Rivayete göre; Muhammed Şam-ı Gazan, Kotur adlı vezirine “Ey Kotur, şu kotur u potur kayalıklarda bir kale bina eyle” demesi üzerine 693 tarihinde “Kotur Kalesi’ni Kotur Han yaptığından Kotur Kalesi” denilmektedir. Ancak, Evliya Çelebi bu bilgiye ek olarak kalenin “gerçekten de kotur yerde” bulunduğunu açıklayarak kalenin bulunduğu yerdeki coğrafi özelliklere dayanarak da isminin “Kotur” olduğunu belirtmiştir. Dankoff (2013), Moğolca kotur sözcüğünün “sarp arazi; inatçı adam” anlamında olduğunu ifade eder ve Kotur Kalesi’ni “yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması” olarak ele alır (s. 157).

4.1.5. Hem Kişi Unvanına Hem de Çevredeki Belli Bir Yapıya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişinin sahip olduğu unvana hem de çevrede bulunan belli bir dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Çasaba-i Babaeski

“Ba‘dehū sene (---) tārīhinde Şarı Şaltık Bāy Sultān, Pirevadi [170a] kırbunda Dobruca ‘Abdullah huzūrunda merhūm olduĝda Şaltık Bāy'ın vaşiyet-i sâbıkası ūze na‘ş-ı Muĝammed Şaltık'ı yedi ‘aded tabuta fuĝaraları koyup yedi kıral-ı dāl yedi tabutu alup her biri birer iĝlīme tabutları gōtūrūrken tabutlarda cesed-i Şaltık'ı bulup ĝamd-i Ĥudā bizdedir, deyū her bir kıral vilāyetlerine gōtūrūrler. Edirne kıralı cesed-i Şaltık Bāy'ı bir ĝarāb-ābād olan Baba ŝehrinde defn etdiĝiyĝün Babaeskisi derler” (SN III, 169b/170a).

“Bālāda menākīb-ı ŝerīfleri ‘ırĝ-ı tāhirden olup ĝacı Bektāŝ-ı Velī izniyle ibtidā diyār-ı Rūm'a ĝadem baŝan Şaltık Bāy Muĝammed Buĝārī olduĝları bālāda Babadaĝı ŝehri evŝāfında mufaŝşaldır. Ammā bu maĝalde medfūn olmasının ŝebebi yine kendūleriniñ vaşiyeti ile yedinci tabutu Edirne ŝāĝibi İdrivban bu maĝalde Yanĝo deyri iĝre defn edūp dōrd yūz seneden berū cemī’-i mileliñ ziyaretĝāhıdır (...). Ammā mūngerīnler evĝāfın ekl ederek evĝāfı za’īf olmuŝtur. Ĥudā ‘imār ede. Bu ŝehir anlarıñ ismiyle mūsem mā olup Babaeskisi derler” (SN III, 170b).

Evliya Çelebi, Babaeski Kasabası'nın adını iki ayrı yerde açıklamıŝtır. İlk metinde ele alınana gōre, Sarı Saltık Bay Sultan vefat edince, Saltık Bay'ın vasiyeti ūzerine, fukaraları cesedini yedi tabuta koyar ve yedi kıralın her biri bu yedi tabuttan birini alıp farklı iklimlere giderken, tabutlarda Saltık Bay'ın cesedini bulurlar. Bunun ūzerine, her bir kıral Saltık Bay'ın cesedinin kendilerinde olduĝunu dūŝūnūp tabutu vilāyetlerine gōtūrūrler. Edirne kıralı, Saltık Bay'ın cesedini harap bir yer olan Baba ŝehrinde gōmdūĝū iĝin “Babaeskisi” denilmektedir. İkinci metinde ise, Sarı Saltık Bay Sultan'ın İdriv Ban tarafından tapınak tūrbeeye defnedildiĝi, kasabadaki inkārcıların vakıfları yediklerinden dolayı bu ŝehrin vakıflarının zayıf dūŝtūĝū ve ŝehir onların adıyla adlandırıldıĝı ifade edilmiŝtir. Kaynaklara bakıldıĝında da, ŝehrin adının “Selĝuklar devrinde buraya gōĝ eden ve mezarı burada olan Sarı Saltuk Baba'dan” (“Babaeski,” 1966) geldiĝi gōrūlmektedir.

4.1.6. Hem Renk Özelliğine Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem renk özelliklerine hem de çevrede bulunan bir akarsuya dayanarak açıklamıştır.

Kaşaba-i Karasu

“Bu maḫal Dobruca içi olup şusuz maḫal olmağıla her sene Tuna Nehri tuğyānından azmaḫlar ḫalup şuları ḫara olduğından Karasu derler. Ve ḫarye-i Gökçe ḫurbunda ḫarasu nāmında bir ḫaynak şı vardır” (SN III, 129b).

Rivayete göre, Karasu kasabası Dobruca içinde susuz bir yerde bulunduğından dolayı “Tuna Nehri taşmasından azmaḫlar (bataklık, büyük su birikintisi)” kalır. Evliya Çelebi, bu yerin sularının kara olması ve “Gökçe Köyü yakınında "Kara su" adında bir kaynak su”yun olması nedeniyle “Karasu” ismini aldığıni belirtmiştir

4.1.7. Hem Yerin Konumuna Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Kaşaba-i Karapınarı Konya

“Rūmelinde daḫı Kıırkkilise Karapınarı olmağıla buña Konya Karapınarı derler.” (SN III, 16a).

Belirtilene göre, “Rumeli’nde de Kıırkkilise Karapınarı olması nedeniyle” bu yere Konya Karapınarı denilmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, kasabanın “eski adının Barata veya daha kuvvetli bir ihtimal Hyde olduğu” kabul edilip daha sonra “II. Selim’in burada yaptırdığı külliyyeden dolayı Sultāniye adıyla” anıldığı, ancak “halk arasında yakınındaki pınardan gelen Karapınar adı” unutulmayıp “zamanla Sultāniye’nin yerini” (Küçükdağ, 2001, s. 470) aldığı görülmektedir.

4.1.8. Hem Kişi Adına Hem de Bir Duruma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de belli bir duruma dayanarak açıklamıştır.

Қал'a-i Erez-i Şirîn

“Āl-i ‘Abbāsiyān'dan Sultān Hüseyin Āzāz binā etmişdir. Қadre erüp māl-ı Қārūn bulunup binā etdiginden Қал'a-i Araz'dan ğalaṭ Erez derler (...). Hākimi ‘İmādiyye hākimi Sultān Müşeyyed'in kethüdāsı (---) Aĝanıñ hükümündedir. Dörd biñ tüfeng-endāz ‘askere mālīkdir. Meşelā bu қал'a hükümeti hān kethüdālarına қānūn-ı ‘İmādiyye üzre hāş olduğundan Erez-i Şirîn derler” (SN IV, 382a).

Evliya Çelebi, Erez-i Şirin Kalesi'ni adını hem “Sultan Hüseyin Āzāz'dan” hem de “kale hükümetinin han kethüdalarına İmadiye kanunuyla has olmasından” aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, Abbasioğulları'ndan Sultan Hüseyin Āzāz, kadre erip Kârūn malı bulunca bu kaleyi yaptığından dolayı Ārāz Kalesi'nden bozma Erez olarak adlandırılmıştır. Hākimi İmadiye hākimi Sultan Müşeyyed'in kethüdāsı (---) Aĝa'nın hākimiyetinde olup dört bin tüfeng-atar askere sahiptir. Bu kale hükümeti han kethüdalarına İmadiye kanunu üzere has olduğundan Erez-i Şirin derler.

4.1.9. Hem Olaya Hem de Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem olaya hem de benzetmeye dayanarak açıklamıştır.

Қал'a-i ‘Adilcevz

“Қавm-i Ekrād Қал'a-i Cevz derler. Zīrā bir yalçm Қahқahā Қал'ası gibi evce ser çekmiş bir шаһre-i ‘ālī üzre ceviz gibi bir müdevver қал'a olduğundan göренler Ceviz Қал'ası derler, ammā Süleymān Hān ‘adl ile aldığından ‘Adilcevāz derler” (SN IV, 242b).

Evliya Çelebi, kalenin adını şekline ve ele geçirilme yoluna dayanılarak “Adilcevz” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, kalenin “yüksek bir kayanın üzerinde ceviz gibi

bir yuvarlak kale olduğundan görenlerin Ceviz Kalesi” demekte ve Kürt kavminin “Ceviz Kalesi” olarak isimlendirmektedir. Diğer yandan, kaleyi “Süleyman Han adaletle aldığından” Adilcevaz Kalesi adını ile anılmaktadır.

4.1.10. Hem Çevredeki Akarsuya Hem de Belli Bir Madene Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem çevredeki bir akarsu adına hem de belli bir madene dayanarak açıklamıştır.

Kaşaba-i Kösdemir

“Kösdem nāmında bir nehir kenarında vāqī‘ olup ol nehirde demir ma‘deni olmağıla Kösdemir derler” (SN III, 170b).

Evliya Çelebi, kasabanın “Kösdem adında bir nehir kenarında” bulunduğu ve “o nehirde demir madeni olduğundan” dolayı “Kösdemir” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

4.1.11. Hem Kişi Adına Hem de Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de olaya dayanarak açıklamıştır.

Hasan Tapdı Yaylası

“Hasan Tapdı Yaylası ki Sultān Hasan bu dağda gencīne-i Kārūn'a mālīk olup genc tapdığından Yaylağ-ı Hasan Tapdı derler” (SN IV, 246a).

Evliya Çelebi, yaylanın adına “Sultan Hasan bu dağda Kârūn hazinesine sahip olup hazine taptığından bulunduğu” dolayı “Hasan Tapdı Yaylası” denildiğini belirtmiştir. Tapmak sözcüğünün “bulmak, haiz olmak” anlamları mevcuttur (Dilçin, 2018, s. 215). Farsça kökenli genc sözcüğünün ise “hazīne, define” anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 327). Evliya Çelebi, yaylanın isminde yer alan iki sözcüğün de anlamına uygun bir köken açıklaması yapmıştır.

4.1.12. Hem Olaya Hem de Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem olaya adına hem de yapının belli bir özelliğine dayanarak açıklamıştır.

Küpelî Cāmi'

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim niçe tāk-i Havernāklarınıñ ortalarında üstād-ı mi'mār [u] mühendisīn-i bennā birer halkā-i ra'nā āvīzeler aşmışdır. Anıñçün Küpelî Cāmi' derler. Bu cāmi' Timur hādīşesinde nā-tamām kalup Yıldırım Hānzāde Çelebi Sultān Mehemmed ve binti Yıldırım Hān Küpelî Sultān bir menkūşun fūrūht edüp pederi cāmi'in itmām etdiklerinden Küpelî Cāmi' derler” (SN III, 152a).

İsimlendirilmesinin sebebi odur ki nice Havernakların ortalarında usta mimar ve yapıcı mühendisler güzel halkalar avizeler asmışlar. Onun için Küpelî Cami derler. Bu cami Timur olayında eksik kalıp Yıldırım Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed ve Yıldırım Han kızı Küpelî Sultan bir küpesini satıp babasının camiiini tamamladıklarından Küpelî Cami derler.

Arapça has isim olan “Havernak” sözcüğü “mimar Sinimmār tarafından, Fırat'ın Hıre yakınlarında yapılmış meşhur bir köşk”tür (Devellioğlu, 2015, s. 397). Evliya Çelebi, hem “nice Havernakların ortalarında usta mimar ve yapıcı mühendisler güzel halkalar avizeler” astığından dolayı “Küpelî Camii” denildiğini belirtmiş, hem de “Timur olayında eksik kalıp Yıldırım Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed ve Yıldırım Han kızı Küpelî Sultan bir küpesini satıp babasının camisini tamamladıklarından” dolayı “Küpelî Cami” denildiğini ifade etmiştir.

4.2. KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin köken yakıştırmasını birden fazla açıklama eğiliminde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada yer alan sözcükler bilgin edasıyla oluşturulmuş köken yakıştırılmalarıdır. Muhteva gözetmeksizin, ses benzerliğinin etkisiyle, kaynağı bilinmeyen adın yerine Osmanlı Türkçesinin söz varlığında mevcut olan bir sözcük getirilmiştir.

Ḳal'a-i Baytanūr

“Luġat-i şahīhi Bî-tennūr'dur. Zamān-ı kādīmde bu ḳal'a ḫāyilindeki kūh-ı bālāda bir ġār var idi. Bir ṫarafı ġermāb var idi. Herkes ḫamīrin ol ġāra ḳoyup ekmeġi pişerdi ve ġermāb ḫammāmına ġirüp şehre gelirdi. Bu şehir içre bir kimesne tennūra muḫtāc olmayup murād-ı merāmıları üzre mezkūr tennūrda nānları pişdiġiyçün şehir-i Bî-tennūr derler. Mürür-ı eyyām ile ġalaṫ-ı meşhūr olan evlā olmaġile Baytanūr derler. Ba'zı müverriḫīn ol ġār-ı tennūr Ḥazret-i Nūḫ'uñ du'āsı berekātıyla oldu, derler. Zīrā Ḥazret-i Nūḫ ba'de't-ṫūfān bu maḫalle bir menzil ḳarīb Cebel-i Cūde üzre keştiyle ḳarār etdiġi süre-i (---) āye *الناشئ على واد توت* naşşıyla müşbetdir. Andan bu kūh-ı bālāya ġelüp bu ġār-ı tennūrda du'ā edüp tennūr gibi olduġda ekmek pişirmişlerdir. Anıñçün bu ḳal'aya bî-tennūrdan ġalaṫ Baytanūr derler" (SN IV, 376a).

Evliya Çelebi, ele alınan kale adının “Bî-tenūr” olduğunu ve zamanla “Baytanūr” olduğunu ifade etmiştir. Arapça kökenli tennūr sözcüğünün “fırın; tandır” (Devellioġlu, 2015, s. 1259) anlamları bulunmaktadır. Farsça edat olan “bî-” ise sözcüklerin başına gelerek “-sız, -maz” (Devellioġlu, 2015, s. 112) anlamı katar.

Rivayete göre, kalenin eteğinde bulunan yüksek dağda bir tarafı sıcak su olan mağara olduğu için herkes ekmeğini orada pişirir ve ılıca hamamına girip şehre gelirdi. Bu nedenle, “şehir içinde bir kimse tandıra muhtaç olmayıp istedikleri gibi bu tandırda ekmekleri piştiği için” şehre “Tandırsız” anlamındaki “Bî-tenūr” adı verilmiş, “zamanın geçmesiyle bozulmuş şeklin meşhur olduğundan Baytanūr” denilmiştir. Bazı tarihçiler ise Kur'ân'da yer alan Hūd sûresinin kırk dördüncü ayetine (*gemi Cûdi daġının üzerine oturdu*) dayanarak mağaradaki tandırın “Hazret-i Nuh'un duası bereketiyle olduğu” görüşündedirler. Rivayete göre, Tufan'dan sonra gemi Cûde Daġı'nın üzerine oturunca Hazret-i Nuh “bu yüksek dağa gelip bu tandır mağarasında dua edip tandır gibi olunca ekmek pişirmişlerdir. Onun için bu kaleye Bî-tenūr'dan bozma Baytanūr” ismiyle anılmıştır.

Ḳal'a-i Ḥar-pūt

“Bî-ḳavl-i Tārīḫ-i Mıġdīsī Ḥazret-i Zekerıyyā ‘Aşrı'nda Buḫtu'n-naşr bināsıdır. Ba'dehū Ḥazret-i ‘İsā āsumāna ‘urūc edince ḫimār-ı ‘İsā ḳalup ḫavāriyyūnları ve ümmetleri ḫimār-ı ‘İsā'yı bu Ḥarput çerāġāhına ḳoyup tā Ḥazret-i Risālet-penāhıñ zamān-ı sa'ādetlerinde ḫimār ḫayātda olup cümle millet-i Mesīḫe ol ḫimāra ṫapdıklarından lisān-ı ‘Acemde bu şehre dār-ı Ḥar-pūt dediler. Bir ḳavilde yine lisān-ı ‘Acem üzre ḫavāriyyūna sāyedār olmuş bir dikenli söġüd dıraḫtı var idi. Anıñ için Ḥār-bīd dediler. Bir rivāyetde Ḥārberīd derler, ya'nī diken getirci derler. Niçesi Ḥar-bürd derler” (SN III, 82b).

“Zamān-ı kādīmde millet-i Naşāra bu hāra perestiş eylediklerinden {Har-put} şehri derler” (SN III, 83b).

Evliya Çelebi, Harput Kalesi'nin adını Mığdısı Tarihi'nin yazılarına dayanarak açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i İsa gökyüzüne yükseldiği zaman İsa'nın eşeği ardında kalınca İsa'nın havarileri ve ümmetleri eşeği Harput çayırına koyar. Eşek, “Hazret-i Risâlet-penâhın kutlu zamanlarında eşek hayatta olup bütün Mesih milletleri o eşeğe taptıklarından Acem dilinde bu şehre "Dâr-ı Har-put"” demişlerdir. Farsça kökenli *har* sözüğü “eşek” (Devellioğlu, 2015, s. 375) anlamına sahiptir. Farsça *but* kelimesine dayanan (TDK, 2019) *put* sözcüğünün ise “bazı ilkel toplumlarda doğüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne” (Eren, 2020, s. 432) anlamı bulunmaktadır. Farsça *but* kelimesi “Soğdca *but* ‘Buda’ (< Skr Buddha ‘Buda’) sözüne” (Eren, 2020, s. 432) dayanmaktadır.

Ayrıca, Evliya Çelebi kalenin adının “Har-bîd” ve “Hârberîd” sözcüklerinden geldiğini savunan görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, “Acem dilinde havarilere gölgelik olmuş bir dikenli söğüt ağacı” olmasından dolayı “Hâr-bîd” denilmektedir. Farsça kökenli *hâr* sözcüğünün “diken” (Devellioğlu, 2015, s. 375) anlamı bulunmaktadır. Farsça kökenli *bîd* sözcüğünün “söğüt ağacı” (Devellioğlu, 2015, s. 113) anlamı vardır. Ayrıca, diken getirici anlamındaki “Hârberîd” kelimesinden de geldiği ifade edilmektedir. Farsça kökenli *berîd* sözcüğünün “postacı, haberci, tatar, ulak” (Devellioğlu, 2015, s. 99) anlamları bulunmaktadır.

Çal'a-i Mardin

“Ol ‘aşırda bu cebele hüh-ı Şāhiķa derlerdi. Bu cibālîñ gārları içre bir ejderhā peydā olup Hāzret-i Yūnus'a imān getürenlerden niķe biñ ümmet-i Yūnus'u tenāvül etdi. Ba‘dehū Hāzret-i Yūnus'dan niķe münkerîñ mu‘cize isteyüp niķe biñ kavm-i Yahūd. "Bu Cebel-i Şāhiķa'da ejderi ķatl eyle, saña imān getirelim", dediler. Andan Hāzret-i Yūnus ‘*aleyhisselām* nübüvvet kuvvetiyle ol ejdere bir taş urup ķatl edüp üç biñ ‘aded münkirîñ İslām ile müşerref olup bu cebelde sākin olup Hāzret-i Yūnus ile hem-civār oldular ve günden güne bāy oldular. Bu cebelde ejder hāşıl olduğundan bu kūh-ı bülende Kūh-ı Mār dediler. Bir sebep-i tesmiyesi dañi yine ümmet-i Yūnus Nebî'den bir ulu beğ var idi, māl-ı firāvāna mālîk idi. Cenāb-ı Kibriyā aña Yūnus Nebî du‘āsiyle ol sene ikiz doğar iki evlādı hāşıl olup Hāzret-i Yūnus isimlerini “Merdeyn” deyü nām buyururlar. Bu iki fetā kırķar seneye bālîğ olduklarında Hāzret-i Yūnus'ua ta‘lîmiyle bu iki ķarındaş Cebel-i Mār üzre bir sūr-ı kebîr edüp itmām etdiklerinde Hāzret-i Yūnus bu çal‘aya Merdeyn buyurdular. Zîrā iki merd-i meydān binā etmişdir. Anıñçün Merdeyn'den ğalať Mardin derler, ammā diyār-ı ‘Acem'de yılan ve çıyan ve ejderhā kânı olduğundan Çal‘a-i Mār-ı dîn derler” (SN IV, 210a).

Evliya Çelebi, Mardin kalesinin adının kökenini “Tarihçi Mikdisî”nin vermiş olduğu bilgilere dayanarak iki biçimde köken açıklaması yapmıştır. Farsça kökenli “*mâr*” sözcüğünün “yılan” (Devellioğlu, 2015, s. 670) anlamı bulunmaktadır. İlk rivayette, “Mârdin” adı *mâr* sözcüğü çerçevesinde ele alınmıştır. Belirtilene göre, Şahika Dağı’nda bulunan mağaraların içinde ejderha ortaya çıkınca “Hazret-i Yunus'a iman getirenlerden nice bin Yunus ümmetini” yemiştir. Bu durum üzerine bazı inkârcılar Hazret-i Yunus'tan ejderhayı katletmesini ve bu mucizeyi gösterirse ona iman edeceklerini söylediler. Hazret-i Yunus “peygamberlik kuvvetiyle o ejdere bir taş vurup katledince üç bin adet inkârcı İslâm ile şereflenmiştir. “Bu dağda ejder çıktığında bu yüksek dağa Mâr Dağı” adının verildiği belirtilmiştir. Bu açıklamada, köken yakıştırmasında sıklıkla görülen sözcüğün bir kısmının açıklanıp diğer kısmının açıklanmaması durumu görülmektedir. “Mardin” adının ilk hecesi olan “mar”ın açıklama yapıp, ikinci hecesi olan “-din” ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır.

İkinci rivayette ise “Mârdin” adı *merdeyn* sözcüğü çerçevesinde ele alınmıştır. Belirtilene göre, Hazret-i Yunus’un ümmetinden olan ulu ve zengin bir beyin, “Yunus Nebî'nin duasıyla”, ikiz evladı olur. “Hazret-i Yunus isimlerini Merdeyn diye koyar. Bu iki yiğit 40 yaşlarına ulaştıklarında Hazret-i Yunus'un öğretmesiyle Cebel-i Mâr üzerine büyük bir kale yapıp tamamladıklarında Hazret-i Yunus bu kaleye” iki meydan merdi yaptığı için Merdeyn adını vermiştir. “Onun için Merdeyn'den bozma Mardin” denilmiştir. Bu açıklamada çağrışımın oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Farsça kökenli *merd* sözcüğünün “adam, insan; erkek; özü, sözü doğru, kabadayı, yiğit” (Devellioğlu, 2015, s. 718) anlamları bulunmaktadır. Bu sözcüğe Arapça ikilik (tesniye) “+eyn” eki eklenerek merdeyn “iki yiğit” anlamına sahip olmuştur.

4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMASINDA HEM DE KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde bir sözcüğün kökeniyle ilgili farklı açıklamalar verme eğiliminde bulunmaktadır. Yapılan açıklamalar bazen “isân ı Lâtin, Lisân ı Yunan, Rûm lisani” gibi farklı dillerde yer alan sözcüklerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, aktarılan bilgiler “vech i tesmiyyesi, sebeb i tesmiyyesi oldur kim, ba'zı müver-rihler” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur. Bu gruplandırmada bulunan sözcüklerin bir açıklaması genellikle kişi adına dayanmaktadır

4.3.1. Hem Kişi Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan bazı sözcükleri hem köken yakıştırmasına hem de köken açıklamasına bağlamaktadır. Bu gibi sözcüklerin bir kısmı hem kişi adına hem de köken yakıştırmasına dayanılarak oluşturulmuştur.

‘İmādiyye

“(…) Hāzret-i ‘Alī *kerremallahu veche* ‘asākır-i ‘Urbān ile bu ‘İmādiyye Kāl‘asın muhāşara edüp yedi ayda cebren ve kahren Enūşirvān oğlu ‘Amedān destinden dest-i kahr ile feth etdiğini müverrihān-ı ‘Arab u ‘Acem taħrīr etmişler. ‘Amedān Kral ibn Enūşirvān bir ‘amūd-ı muntehāya sarılıp mürd olmuş bulunduğu müverrih Mıgdīsī-i Yarmenī hūb taħrīr etmişdir. Melik ‘Amedān ‘imāda sarıldığından ‘İmādiyye deyi vech-i tesmiyyesi olunmuşdur” (SN IV, 376b).

“Ahvāl-i hākīmān-ı İmādiyye: Cümleten melik kendüsü hākim-i dünyadır. Ve ba‘zı müverrihler hākim-i Behdīnān derler. Ve hākim-i Seyyid Hān ve hākim-i ‘İmādiyye ve hākim-i Āmidiyye, Āmide bir melike ismidir. Bir zamān bu diyārda Hānzāde Hānım'e diyārında melike olduğu gibi Āmide daħi bu diyārda melike olmağın hākim-i Āmidiyye derler, ba‘zılar ‘İmādiyye, Āmidiyye'den ğalaṭdır derler” (SN IV, 377a)

Farsça ‘*imād* sözcüğünün “direk, dikme, sütun” (Devellioğlu, 2015, s. 497) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, İmadiyye Kalesi'nin adını kökenini Tarihçi Ermeni Mıkdīsī'nin yazısından yola çıkarak “‘*imād*” kökünden geldiğini açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i Ali zorla İmadiyye Kalesi'ni ele geçirdiği zaman “Enūşirvān oğlu Amdān Kral yüksek bir direğe sarılıp ölmüş” halde bulunmaktadır. Bu durumu, Tarihçi Ermeni Mıkdīsī, “Melik Amdān imāda sarıldığından İmadiyye diye isim konmuştur” sözleri ile açıklamıştır. Diğer kısımda ise, bazıları ise Āmidiyye'nin Āmide adlı bir melikeden geldiği ve İmadiyye'nin Āmidiyye'den galat olduğu görüşündedirler.

Kāl‘a-i Çirmen

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Hāzret-i Zekerıyyā nübüvvetinde Edirne şāhibi İdrivne Kral Zekerıyyā Nebī'ye imān getirüp terk-i tād u raḥt u baḥt edüp bu Çirmen eñsesinde bir deyr-i mu‘azzam binā edüp şavābın Zekerıyyā Nebī'ye hıbe edüp ol deyr-i kamāmede sākın idi. Bu İdrivne Kral'ın bir kıızı_mu‘ammere olup ismine Çirmene derlerdi. Lisān-ı Lātin'de çirmen ve sirmene dünyayı terk etmiş derler. Bu Sirmene krāle babası İdrivne Kral için bu maħalde bir kāl‘a binā edüp

ismine Çirmene kodular. Andan ğalat-ı meşhūr evlā olup sene 767 tārīhinde Ğāzī Hūdāvendigār vūzerālarından Timurtaş Paşa Rūm keferesi elinden feth edüp cümle guzāt bu kal‘aya Çirmen dediler. Zīrā niçe biñ ‘aded cüyüş-ı muvahhidīn çirmenüp geçdikleri için Çirmen dediler” (SN III, 148a).

(...) Hazret-i Zekerriyya peygamberliğinde (...) Bu İdrivne Kralın bir kızı yaşayıp ismine Çirmene derlerdi. Latin dilinde çirmen ve sirmene dünyayı terk etmişe derler. Bu Sirmene krale babası İdrivne kral için bu mahalde bir kale yaptı. İsmi Çirmene koydular. Ondan galat olarak meşhur oldu. 767 [1364-65] tarihinde Gazi Hudavendigâr vezirlerinden Timurtaş Paşa Rum keferesi elinden feth etti, Bütün gaziler bu ka leye Çirmen dediler. Zirâ nice bin adet Müslüman askerler çirmenip geçtikleri için Çirmen dediler.

Evliya Çelebi, Çirmen Kalesi’nin adının hem yapıcısı olan Çirmene/Sirmene adlı kızıdan hem de kale feth edilirken “nice bin adet Müslüman askerler çirmenip geçtikleri için” Çirmen Kalesi ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, Hazret-i Zekerriyya peygamberliği zamanında İdrivne Kralın “Çirmene” adında bir kızı vardır. “Latin dilinde çirmen ve sirmene dünyayı terk etmişe” denilmektedir. “Çirmene/Sirmene” adlı kız, bu yerde babası için bir kale yaptırdığından dolayı adına “Çirmene Kalesi” denilmiştir. Daha sonra Çirmen adı, “Ondan galat olarak meşhur” olmuştur. Dankoff (2013), Latince kökenli olan *çirmene/sirmene* sözcüğünün “dünyadan elini eteğini çekmiş kişi” (s. 93) anlamına sahip olduğunu belirtmiştir.

Diğer rivayette ise 767 tarihinde Gazi Hudavendigâr vezirlerinden Timurtaş Paşa Rum keferesi elinden” feth ettiği zaman tüm gaziler bu kaleye “nice bin adet Müslüman askerler çirmenip geçtikleri için” Çirmen Kalesi ismiyle isimlendirildiği ifade edilmektedir. Dankoff (2013), *çirmenmek* sözcüğünün “şalvarın paçalarını sıvamak, çemrenmek” (s. 93) anlamının olduğunu belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1968) de *çirmenmek* “paçaları sıvamak” anlamında görülmektedir (s. 1236). Tarama Sözlüğü’nde (2018) ise sözcük “çemremek (çermemek)” biçiminde görülüp “kolu, paçayı, eteği kıvrıp sıvamak” (s. 64) anlamlarına sahiptir.

Kal‘a-i Şağman

“Sebeb-i tesmiyyesi halk-ı İdrīs kavli üzere Āl-i ‘Abbāsiyān ‘Aşrı’nda Kara- Āmid meliki (---) bu kayalarda keklik murğu şikārı ederken bir kayadan şağmal şadāsı gelince hemān melik ol kaya üzere qurbānlar kesince kaya iki şakķ olup bir gün bir gece Taqyanus altunları ceryān edüp ol māl ile bu kal‘ayı inşā edüp ismine Şağmal’dan ğalat Şağman derler. Be-ķavl-i Bitlīs hānı ‘Abdāl Hān Şağman nāmında bir Ekrād beği binā etdi” (SN III, 84a).

Evliya Çelebi, İdrîs halkının yazdığı bilgilere dayanarak, Kara-Âmid padişahı “bu kayalarda keklik kuşu avlarken bir kayadan sağmal sesi gelince hemen melik o kaya üzerinde kurbanlar kesince kaya ikiye yarılıp bir gün bir gece Takyanus altınları akıp o mal ile bu kaleyi” yaptığından dolayı “ismine sağmaldan bozma Sağman” denildiğini belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde *sağmal* sözcüğü “sağımlik hayvan” (Ercilasun, 2000) anlamında bulunmaktadır. Bu açıklamada, kökeni bilinmeyen “Sağman” adının Osmanlı Türkçesi söz varlığı içinde bulunan sağman sözcüğüne dayandırılarak köken yakıştırılması yapıldığı görülmektedir. Kalenin adı ile ilgili diğer bir açıklama ise Bitlis hanı Abdal Han’ın, bu kaleyi "Sağman adında bir Kürt beyi” yaptığı için onun ismiyle isimlendirildiğini belirterek kalenin kişi adına dayanarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Şehr-i Ereğli

“Ba‘dehū kal‘asın Hazreti Ebābekir hilāfetinde aşhabı güzīniñ gūlgulesi havfinden Kayser Harkil bir kal‘a-i bī-‘Adīl binā edüp ismi Harkiliyye idi. Ba‘dehū sene 484 tārīhinde Sultān ‘Alāeddīn Sultānūl ‘ulemā ile bu kal‘ayı ceng i ‘azīm ve neberd-i elīm ile fetḥ edüp cemī‘i mecrūhlara ve marīzlılara Peygamber Pınarı’nın başındaki çamurdan mecrūhlara Sultānūl ‘ulemā sürünce cümle ehl-i derde ol kil i mübārek dā-i devā olduğundan “Er Kili” ya’nī “Er Çamuru” demeden ğalaṭ-ı Ereğli nāmıyla müsemma bir şehr-i nāzārgāh-ı Evliya şehr-i ra’nādır” (SN III, 16a).

Evliya Çelebi, öncelikle “Kayser Harkil eşsiz bir kale yapıp isminin Harkiliyye” olduğunu belirterek kale adının kökenini kişi adına bağlamıştır. Daha sonra ise “dört yüz seksen dört [1091] tarihinde Sultan Alāeddin, Sultanu'l-ulemā ile bu kaleyi büyük savaş” yapıp “bütün yaralılara ve hastalara Peygamber Pınarı'nın başındaki çamurdan yaralılara Sultanu'l-ulemā sürünce bütün dert sahiplerine o mübārek kil dert ilacı olduğundan "Er-kili" yani "Er-çamuru" demekten bozulma Ereğli adıyla” isimlendirildiğini belirtmiştir. Bu açıklamada, Ereğli adına, muhteva gözetmeksizin, çağrışım aracılığıyla Osmanlı Türkçesinin söz varlığı içerisinde bulunan “Er-kili yani Er-çamuru” sözcüğünden geldiğini ortaya koymuştur. Tietze (2016), *Ereğli* şehrinin adının “Klasik Yunancada Ηράκλεια (Hirákleya) yani Hiraklis mabetlerinin bulunduğu” (s. 627) yerlere denildiğini belirtmiştir.

Kal‘a-i Erbīl

“Bu Kal‘a-i Erbīl Āl-i Benī Ziyād'dan Erbīl ibn Behsitvān ibn Qābus ibn Menūchehr binā edüp Hazret-i Yahyā'ya īmān getirmişlerdir. {Anıñçün Kal‘a-i Erbīl derler. Ba‘zılar Aşhāb-ı Fīl'den kaldı derler ammā efvāh-ı nāsda Erbīl Kal‘ası derler}” (SN IV, 371b).

Evliya Çelebi, “Erpîl ibn Behsitvân ibn Kâbus ibn Menûçeher” yaptığından dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini, ancak bazılarının bu kalenin ismini “Ashâb-ı Fil”den aldığını belirtmiştir. Kökeni bilinmeyen “Erbîl” adının muhtevasına dikkat edilmeksizin, Osmanlı Türkçesi söz varlığı içerisinde yer alan ve sesçe onu çağrıştıran “Ashâb-ı Fil” adıyla açıklanmıştır.

4.3.2. Hem Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan bazı sözcükleri hem köken yakıştırmasına hem de köken açıklamasına bağlamaktadır. Bu gibi sözcüklerin bir kısmı hem çevredeki bir yapı adına hem de köken yakıştırmasına dayanılarak oluşturulmuştur.

Büleyde-i Burgaz

“Menzil-i Kaşaba-i Pürnâz ya'nî Büleyde-i Burgaz: Lisân-ı Yunan'da burğaz, Ʒal'a ismi olduğı ve bânîsi ve fâtihi ve Ʒal'asının sebep-i inhidâmı ve ba'dehû Süleymân Hân 'Aşrı'nda ŞoƷullu Mehemmed Paşa'nın 'imâr edüp hâlâ İbrâhîm Hânogulları nezâretinde evƷâf-ı 'azîm olduğı bâlâda sene 1061 târihinde Melek Aħmed Paşa efendimizle mühürden ma'zûl olup Özi eyâletine gittiğimiz maħalde bu Burgaz'a uğrayıp cemî 'i âşâr-ı binâları 'ale't-tafşîl taħrîr olunmuşdur” (SN III, 170b).

“Sebeb-i tesmiyyesi, Rûm lisânı üzre Ʒal'alara "Pirğaz" derler. Ol isim ile müsemmâ bir Ʒal'a-i zîbâ idi” (SN III, 107b).

Evliya Çelebi, Burgaz adı, hem “Pürnâz” sözcüğünden geldiğini belirterek köken yakıştırması (folk-etymology) yönünden ele almış hem de “Pirğaz” sözcüğü ile ilişkilendirerek çevredeki bir yapı adına bağlamıştır. Öncelikle ilk metninde görüldüğü gibi, Burgaz adının “Pürnâz”, yani “nâz dolu” olarak açıklanmasında çağrışımın oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Burada yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara, yabancı dillerle ilgilenmiş bir bilgin edasıyla yakıştırılma yapılarak sözcüğün kökeni açıklanmak istenmiştir. Sözcüğün ilk kısmında yer alan, Farsça pür “dolu” (Devellioğlu, 2015, s. 1016) anlamındaki sözcük ile “Burgaz” adının ilk hecesi olan “bur” arasındaki ses açısından bir benzerlik bulunmaktadır. Sözcüğün ikinci kısmında ise nâz “1. Kendini beğendirmek için takınılan yapmacıklık, 2. Bir şeyi beğenmiyormuş gibi gözükme 3. Şımarıklık 4. Yalvarma, rica” (Devellioğlu, 2015, s. 950) anlamlarındaki sözcük ile “Burgaz” adının ikinci hecesi olan “-gaz” arasında ses açısından bir benzerlik bulunmaktadır. Evliya Çelebi, bu benzerlikten yola çıkarak sözcüğün kökeni

açıklamıştır. İkinci metinde ise Rum dilinde kalelere “pirgaz” denmesinden dolayı şehre “Burgaz” adının verildiği belirtirmiştir. Burada çevredeki bir yapı adına dayanarak sözcüğün kökeni belirtilmiştir.

Burgaz adı Yunanca pyrgostan “kule” sözcüğünden gelir ve buradaki kalenin küçüklüğünü gösterir. Irmak kenarındaki Bizans dönemine ait bu kalenin bir kısmı hâlâ mevcuttur (Kiel, 2003, s. 25). Redhouse (1890), Burgaz adının “(Grekçe Πύργος) bir kule, bir kale”den geldiğini belirtmiştir (s. 356). Dankoff (2013) ise, bu adın “*pirgaz, burgaz, burgoz, burkaş, puğas, buğas*” biçimlerini vererek kökenini Yunanca purgos “büyük hisar” olarak açıklamıştır (s. 199). Tietze (2016) de, “Burgas “Bulgaristan’da bir şehir ve Karadeniz limanı” < Burgaz “kale” < Yun. πυργο (purgos) 'kule” (s. 814) olarak belirtmiştir.

Şehr-i Akşarāy

“Ve Kılıç Arslan bināsı olmağıla dārū's-sa‘ādesiniñ yemīn [u] yesārında tucdan iki ‘aded arslan-ı mehīb timşāli inşā etdirmişdi ve Mağrib-zemīn üstādlarından iki üstād-ı kāmīl bu esedlere birer ‘ilm ile tılsım edüp bir arslanın ağzından āteş feşān olurdu. Bir sübū‘iñ ağzında bir şayha-yı mühlik şādır olurdu. Tā ki bir ādem bu sarāyā kem kaşd ile girse yā sarāydan bir şey seriķa edüp taşra çıkarken bu arslan-ı āteş fişāniñ şerāresinden ve öbür esedūñ na‘rasından harāmī ve sārīķ herīfler helāk olurdu. Bu şehir bu sarāy-ı münevver ile cihān-arā olmağın bu şehre Akşarāy deyü tesmiye etdiler, ammā zamān-ı keferede bu şehre lisān-ı Yunan’da ilā hazā'l-ān Piğāhelinā derler. Hazret-i ‘İsā ‘Aşrı’nda ‘imār olduğun Rūmlar şihhat üzre yazmışlardır. Ba‘dehū sene (---) tārīhinde Karamānoğlu Ya‘kūb Beğ destine girüp andan sene (---) tārīhinde Yıldırım Hān destine girdi. Andan Timur Hān-ı pūr-zor sene (---) tārīhinde Yıldırım Bāyezīd Hān’a rağmen bu şehri harāb u yebāb ve halkın kebāb ve hāneleri Akşarāy’ı turāb etdiğinden hālā kavm-i Etrāk ol sarāya yazıklar geldiğinden ya‘nī acıdıklarından "Ah Sarāy" derler. Nicesi "Aķ Sarāy" derler. Bu güne ismiyle müsem mā bir şehri ra‘nādır” (SN III, 69b)

Evliya Çelebi, Kılıç Arslan yapısı olan sarayın “sağında ve solunda tunçtan iki adet heybetli arslan heykeli” olduğunu ve “bu şehir bu aydınlık saray ile cihanı süsleyen bu şehre Aksaray” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Daha sonra ise “zorba Timur Han’ın Yıldırım Bayezid Han’a rağmen bu şehri harap, yıkık ve halkını kebab, hanelerini ve Aksaray’ını toz toprak ettiğinden hâlâ Türkler saraya yazıkları geldiğinden yani acıdıklarından Ah Saray” denildiğini ifade etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında ise, Aksaray adının “Klasik Yunanca Αξαρα (Aksara)” (Tietze, 2016, s. 310) isminden geldiği görülmektedir.

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazmış olduğu on ciltten oluşan *Seyahatname* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki kökenbilim (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örnekleri tespit edilmiş, bu örneklerin dayandığı kaynağa bağlı kalınarak sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmada yer alan örneklerden hareketle, Evliya Çelebi'nin olağanüstü bir bakış açısına sahip olan bir dil ustası olduğu ve kelime oyunu yaparak sözcüklerin kökenlerini açıklama eğiliminde bulunduğu görülmektedir.

Ünlü gezgin, elli bir yıl boyunca gezip dolaştığı şehir, kasaba, köy gibi birçok yerin giysilerinden, hayvanlarından, bitkilerinden, coğrafyasında, türbelerinden, yapılarından, kişilerinden, gelenek göreneklerinden, dilinden, yemeklerinden çeşitli bilgiler vermiştir. İsimlerin kökenlerini ortaya koyarken kimi zaman isim ile kökeni arasında bir değişiklik yapmamış, kimi zaman da kelime oyunu ile belli bir dayanağa bağlı kalmıştır. Örneğin, “Bâlis Kasabası”nın adını Cafer Devanikî'nin veziri Bâlis'ten (SN III, 59b) aldığı belirtilirken, Erzurûm'un kökeni “Erzene'r-Rûm”a (SN III, 54a) bağlanmıştır.

Sınıflandırmanın ilk grubu olan “Köken Açıklamaları” başlıklı bölümde ele alınan adların niceliği aşağıdaki tabloda ele alınmıştır:

Tablo 1.

Mekân Adları	88
Yapı Adları	131
Kişi Adları	27
Coğrafi Adlar	49
Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adları	17
Nesne- Varlık Adları	2
Dil Adları	1
Canlı Adları	2

Evliya Çelebi mekân adlarının kökenini; kişi adına, belli bir olaya, ebced hesabına, çevredeki bir akarsuya, yerin konumuna, çevredeki yapılara, bitki örtüsüne, renk özelliklerine, hayvan türüne, bir bitki veya meyve türüne, çevrede yaygın olan bir mesleğe, yerleşim yerinde yaşayan

kişilerin özel niteliklerine, dini özelliklerine, bir coğrafi unsura, coğrafi yapısına, tanınmış bir yapı adına, boy/ aile/ topluluk adlarına, halkın inancına, halkın belli bir özelliğine, kişinin unvanına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmada ele alınan mekân adları arasından en çok kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Evliya Çelebi yapı adlarının kökenini; kişi adına, olaya, ünleme, yerin işlevsel özelliğine, üretilen ürüne, yapı adına, çevredeki bir akarsuya, yapının konumuna, yerin yapısına, renk özelliğine, yapının belli bir özelliğine, boy/ aile/topluluk/kavim adlarına, benzetmeye çevrede bulunan hayvan adına, inanca, yapının önceki kullanımına, yansıma sese ve unvana dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Yapı adları arasından sözcüklerin kökeni çoğunlukla kişi adına bağlı kalınarak açıklanmıştır.

Evliya Çelebi kişi adlarının kökenlerini olaya, ebced hesabına, sahip olduğu özel güçlere, sahip olduğu belli bir şeye, kişisel özelliğe, doğum yeri veya gelinen ülkeye, fiziksel özelliğe, yaşayışına, mesleğe ve ailedeki bir kişinin adına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubu arasında en çok bir olaya dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Evliya Çelebi coğrafi adların kökenini kişi adına, olaya, yansıma sese, coğrafi yapısına, çevredeki yapı adına, coğrafi unsura, bir hayvan türüne, çevrede üretilen bir ürüne, konuna, boy/aile/ topluluk adlarına, benzetmeye ve sahip olduğu belli bir özelliğe dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubu arasında en çok kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Evliya Çelebi boy, aile, topluluk ve kavim adlarının kökenini kişi adına, görünüşüne, olaya, inanca ve benzetmeye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubu arasında en çok kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almıştır.

Evliya Çelebi nesne-varlık adlarının kökenleri sahip olunan belli bir özelliğe ve benzetmeye; dil adlarının kişi adına dayanarak; canlı adlarının kökeni ise kişi adına ve yansıma sese dayanarak açıklanmıştır.

Tezin üçüncü bölümü olan “Köken Yakıştırma (folk- etymology)” bölümünde ise Doğan Aksan’ın oluşturmuş olduğu sınıflandırma esas alınarak “Çağrışım Aracı ile Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme –

Türkçeleştirme)” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır.

Köken Yakıştırma (folk-etymology) bölümünün ilk grubu olan “Çağrışım Aracı ile Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)” grubunda yer alan örneklerde yabancı unsurla yerli unsur arasındaki ses benzerliğinden doğan çağrışımla, anlam gözetmeksizin, yabancı unsurun yerine halk tarafından bilinen bir unsurun getirildiği görülmektedir. Bu gruba uygun olan, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam yedi sözcük bulunmaktadır:

Tablo 2.

Yapı Adları	2
Yer Adları	5

Köken Yakıştırma (folk-etymology) bölümünün ikinci grubu olan “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” grubu ise “Bilgince Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

Bilgince Karşılıklar bölümünde, Evliya Çelebi’nin kaynağı bilinmeyen veya Türkçe bir sözcüğün kökenini açıklarken yabancı dillerle ilgilenmiş bir bilgin edasıyla, çoğunlukla Yunanca, Bulgarca, Rumca, Sırpça, Moğolca, Arapça, Farsça gibi yabancı dile ait bir köken yakıştırması yapmaktadır. *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam kırk iki sözcük bulunmaktadır:

Tablo 3.

Yer adları	11
Yapı adları	19
Coğrafi adlar	3
Kişi adları	7
Kavim adları	1

Kavram	1
--------	---

“Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde yer alan sözcüklerde ise anlam ilişkisi olmaksızın yabancı unsur yerine benzetme yolu ile yerli dilden karşılıklar verilmiş, bu sözcüklerin bir kısmı için efsaneler uydurulmuştur. *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam on beş sözcük bulunmaktadır:

Tablo 4.

Yer adları	5
Yapı adları	6
Coğrafi adlar	3
Yemek adları	1

Diğer yandan Evliya Çelebi, bazı yer ve yapı adlarının nerenden geldiğini açıklarken birden fazla kökene bağlamıştır. Bu açıklamalar, “Harput Kalesi” haricinde iki köke bağlanarak yapılmıştır. Kimi sözcükler sadece köken açıklamasına dayanarak, kimi sözcükler sadece köken yakıştırmasına dayanarak, kimi sözcükler ise hem köken açıklaması hem de köken yakıştırması yoluyla belli bir kökene bağlanmıştır. *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam yirmi iki sözcük bulunmaktadır:

Tablo 5.

Köken Açıklamasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	12
Köken Yakıştırmasına (Folk-Etymology) Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	3
Hem Köken Açıklamasına Hem de Köken Yakıştırmasına (Folk-Etymology) Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	7

Evliya Çelebi’nin sözcüklerin kökenini açıklarken “*Mığdısî-i Yarmenî, müverrihân-ı ‘Arab u ‘Acem, Müverrihânlarıñ taħrîrleri üzre, Bi-ķavli müverrihân-ı ‘Acem, ba’zı müverrihîn ķavli üzre*” gibi kaynaklardan yararlandığı, halktan öğrendiği bilgileri orijinalliğini bozmadan

aktardığı ve kendi gözlemlerini de bizlere sunduğu görülmektedir. Kimi zaman verdiği bilgileri onaylayan ifadeler kullanırken kimi zaman da köken açıklamalarıyla ilgili verilen bilgiye kanıt niteliğinde Kur'an'dan alıntılar yapmıştır.

Sözcüklerin köken açıklamalarının farklı yerlerde bulunduğu da görülmektedir. Bu açıklamaların bir kısmı aynı bilgiyi kapsarken bir kısmı ilk söylenen bilginin devamı niteliğindedir. Bazı sözcükler ise birden çok kökene bağlanmıştır.

Seyahatname'nin söz varlığı içerisinde yer alan köken açıklamaları ve köken yakıştırmaları paha biçilmez bir değere sahiptir. Ünlü gezgin, bir dil ustası kişiliğiyle kelime oyunları yaparak sözcüklerin kökenini açıklamıştır. Tezde yer alan örneklerden hareketle Evliya Çelebi'nin sözcük açıklamasındaki tutumu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin benimsemiş olduğu bu tutum etrafında, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan sözcüklerin sınıflandırması yapılmış, Evliya Çelebi'nin sözcüklerin kökenini açıklarken izlediği yol ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2013). *Dil biliminin esasları* (M. Ceritoğlu, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Akalın, Ş. H. (2019). *Seyyâh-ı âlem/ evliya çelebi*. Türk Dil Kurumu.
- Akbaş, M. (2019). Kürtler. *İslâm Ansiklopedisi* (Göz.gez.bs., 3., c. 2, s. 115–118). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akçıl, N. Ç. (2012). Üç şerefeli camii ve külliyesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 42, s. 277–280). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aksan, D. (1964). Genel dilbilimi yönünden halk etimolojisi ve Türkçedeki örnekleri [Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim 1. 2. 3. Ciltler*. Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A., Dikmen, A., Barlas, A., Bayraktaroğlu, G., & Çıngı, A. (1968). *Çarğaçamı. Derleme Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Aksoy, Ö.A., Dikmen, A., Barlas, A., Bayraktaroğlu, A., Çıngı, A., Vardarlı, E. (1968). *Derleme Sözlüğü* (c. 2, s. 1972).
- Artan, T. (1995). Fener. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 12, s. 341–342). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atalay, B. (2018). *Divanü lügat-it-türk (c. I-II-III)*. Türk Dil Kurumu.
- Ateş, S. (1996). habib en-neccar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 14, s. 373–374). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Babaeski. (1966). *Türk Ansiklopedisi* (c. 13, s. 8). Milli Eğitim Basımevi.
- Balis. (1952). *Türk Ansiklopedisi* (Vol. 5, p. 151). Milli Eğitim Basımevi.
- Bangi, İ. (1972). *Farsça dilbilgisi (grameri)*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Başkan, Ö. (2003). *Lengüistik metodu*. Multilingual.
- Batuk, C. (2006). Nemrud. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 32, s. 554–555). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bayraktar, N. (2017). *Dil bilimi*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitimi Danışmanlık TİC. LTD. ŞTİ.
- Baysun, M. C. (1947). Evliya çelebi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, s. 400-412). yayıncılık
- Bazin, M. (2002). kirmanşah. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 26, s. 66–67). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Beydilli, K. (2013). Viyana. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 43, s. 113–119). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, M. L. (1996). Gazze. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 534–536). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, M. L. (2003). Lut gölü. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 239). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Boks, A. (1991). Arafat. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 261-263). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bostan, İ. (1992). Ba'lebek. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 5, s. 9–11). Türkiye Diyanet Vakfı
- Bostan, M. H. (2012). Üsküdar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 42, s. 364-368). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buniatov, Z. M. (1991). Azerbaycan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, s. 317–322). Türkiye Diyanet

Vakfi.

- Caferoğlu, A. (1957). Etimolojik araştırma denemeleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Beletten* 5(1), s. 1-11.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century turkish*. Oxford University Press.
- Çelebi, E. (2000), *Evliya çelebi seyahatnamesi Topkapı sarayı bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- dizini* (S. A. Kahrama ve Y. Dağlı, Haz. c. 3). Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2000), *Evliya çelebi seyahatnamesi Topkapı sarayı bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- dizini* (S. A. Kahrama ve Y. Dağlı, Haz., c. 4). Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, İ. (1998). Hızır. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 17, s. 406–409). İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dakot, B. (1940). Arapkir (arabgir). *İslâm Ansiklopedisi* (c. 1, s. 553). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dankoff, R. (2008). *Evliyâ çelebi seyahatnâmesi okuma sözlüğü* (S. Tezcan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2013). *Seyyâh-ı âlem evliyâ çelebi'nin dünyaya bakışı* (M. Günay, Çev.). Yapı Kredi Yayınları
- Darkot, B. (1945). Ercies dağı. *İslam Ansiklopedisi* (c. 4, s. 286-288). Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1988). Divriği. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 596-599). yayıncı
- Darkot, B. (1988). Payas. *İslam Ansiklopedisi* (c. 9, s. 531-532). Milli Eğitim Basımevi.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türkçe ses bilgisi* (H. Pilancı, Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, M. (2019). Tikrit. *İslâm Ansiklopedisi* (Göz.gez.bs., 3., Vol. 2, s. 598–600). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirel, Ö. (2009). Sivas. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 37, s. 278–282). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirkent, I. (1996). Franklar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 173–176). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demir Kazık. (1966). *Türk Ansiklopedisi* (c. 13, s. 2). Milli Eğitim Basımevi.
- Develi, H. (2004), Evliya çelebi seyahatnamesine göre XVII. yüzyıl azerbaycan-türkmen ağzı, *V. uluslararası türk dili kurultayı* (s. 767-786). Türk Dil Kurumu.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın.
- DİA. (1998). Hünkâr. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 18, s. 486). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Duman, M. (1997). Evliya çelebi seyahatname'sinin Türkçe açısından önemi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Beletten* 43(1995), s. 153-178.
- Ed-dûrî, A. (1991). Bağdat. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, s. 425-433). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Eren, H. (1972), Evliya çelebi ve anadolu ağızları, *Bilimsel Bildiriler* (s. 113-119). Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (2020). *Eren türk dilinin etimolojik sözlüğü (etdes)* (Ş. H. Akalın, haz.; 3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Hüsrev paşa camii. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 525–527). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1996). Gazi mihal köprüsü. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 461–462). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (2001). İznik. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 23, s. 543–545). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fayda, M. (1996). Fil Vak'ası. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 70–71). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gögebakan, G. (2003). Malatya. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 486-473). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gökbilgi, M.T. (1994). Edirne. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 10, s. 425-431). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Görgün, H. (2004). Mısır. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 29, s. 555–557). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 9, s. 464-469). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). Multilingual.
- Gündüz, A. (2010). Şehrizar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 38, s. 473–475). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gündüz, F. (2006). Nebi camii. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 32, s. 472–473). Türkiye Diyanet Vakfı.
- H. D. (1980). Sincar. *Türk Ansiklopedisi* (c. 24, s. 70). Milli Eğitim Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (1992). Belen. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 5, s. 403–404). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2003). Lut. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 227–229). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2013a). Yunus. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 43, s. 597–599). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2013b). Zülkifl. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 44, s. 569–579). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Huart, CL. (1979). Şis. *İslam Ansiklopedisi* (c. 11, s. 575-576). Milli Eğitim Basımevi.
- İlgürel, M. (1995), Evliya çelebi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 529-533). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlhan, M. (1992). Bıyıklı mehmed paşa. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 116–117). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlhan, M. M. (2017). Osmanlı suyolları: Diyarbakır suyollarının ve çeşmelerinin mahalle ve sokaklara dağılımı. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10–11), 69–116.
<https://dergipark.org.tr/en/download/issue-full-file/54602>
- İpşirli, M. (2002). Kayseri. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 25, s. 96-101). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İtil, A. (1963). *Sanskrit kılavuzu*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İz, F. (1979). Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi* (c. 7, s. 61-79).

- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Kahraman, S. A. (2013). *Evliya çelebi ile devr-i âlem*. Türk Dil Kurumu.
- Karaman, B.İ. (2017). *Terimbilimi*. Bilge Kültür Sanat.
- Karpat, H. (1994). Dobruca. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 9, s. 482–486). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaya, M. (2000). İskender. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 22, s. 555–557). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kayapınar, A. (2013). Voynuk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 43, s. 126–127). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kemik, F. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)* (Yayımlı no: 2501000075).[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/38267.pdf>
- Kiel, M. (2002). Kavala. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 25, s. 60–62). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2003). Lüleburgaz. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 255-256). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2007). Pravadi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 183-184). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2008). Rusçuk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 35, s. 246–250). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2010). İhtiman. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 21, s. 571-572). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2010). Şumnu. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 39, s. 227-230). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Korkmaz, Z. (1995). Halk etimolojisi ve folklor. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (c. 2, s. 274-281). Türk Dil Kurumu
- Kuran, E. (1989). XVII. asır anadolu tarihi kaynağı olarak evliya çelebi. *Türk Araştırmaların Dergisi, Evliya Çelebi Bildiriler* (s. 249-252). Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kurtuluş, R. (1993). Cürcân. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 8, s. 131–132). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurtuluş, R. (2002). Kaşan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 25, s. 3–4). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuşeyri, A. (n.d.). *Kubbealti Lugati - ubbad kelimesi anlamı, ubbad nedir?* Kubbealti Lugatı. <http://lugatim.com/s/ubbad>. Erişim tarihi 23.04.2022
- Küçük, A. (1991). Arzı-ı Mevud. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 442–444). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 321–329). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçükdağ, Y. (2001). Karapınar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 24, s. 470–472). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mantran, R. (1997). Hama. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 15, s. 396–398). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Miroğlu, İ. (1995). Erzincan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 318–321). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Moacanin, N. (1998). Hırvatistan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 17, s. 397–400). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Muhammedoğlu, A. S. (1995). Erdebil. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 276–277). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Nişanyan, S. (2020). *Türkiye yer adları sözlüğü*. Liberus
- Nişanyan, S. (2022, Nisan) *Türkiye ve çevre ülkeler yerleşim birimleri envanteri*. Nişanyan yer adları. <https://nisanyanmap.com/>
- Oğuzoğlu, Y. (1997). Hasankeyf. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 16, s. 364–368). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Oğuzoğlu, Y., & Emecen, F. (1995). Eskişehir. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 398–401). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ölmez, M. (2009). Türkçenin etimoloji sözlükleri ve soyağacı, *Journal of Turkish Studies 32-1* (s. 407-416).
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı
- Redhouse, W. (1890), *Turkish and english lexicon*. A. H. Boyajian.
- Sahillioğlu, H. (1991). Antakya. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 228-232). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Saussure, F. (1985). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.).Birey ve Toplum Yayınları.
- Savran, A. (2004). Meyyâfârikîn. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 29, s. 511-512). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Söylenmez, M. M. (2012). Vâsıt. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 42, s. 541–544). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Türk Kültürünü Arştırma Enstitüsü Yayınları.
- Steck (1968). İmâdiye. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 5, s. 978). Milli Eğitim Basımevi.
- Steingass, F. (1947). *A comprehensive persian-english dictionary*. Keyan Paul, Trench, Trubner Co.Ltd.
- Sümer, F. (1989). Ahlat. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 2, s. 19–22). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şakiroğlu, M. H. (1996). Frenk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 197–199). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taneri, A. (1992). Ca'ber kalesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 525–527). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşpınar, İ. (2009). Sâm. *İslâm Ansiklopedisi* (s. 60-61). Türkiye Diyanet Vakfı.
- TDK. (2019). Ada. *Türkçe Sözlük* (s. 23). Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2019). Altın. *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK. (2019). Göz. *Türkçe Sözlük* (s. 976). Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2019). Kanlı. *Türkçe Sözlük* (s. 1299). Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2019). Put. *Türkçe Sözlük* (s. 1954). Türk Dil Kurumu.
- Tekindağ, Ş. (1988). Niğbolu. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 9, s. 247-253). Milli Eğitim Basımevi.
- Tezcan, N. (2009). Seyahatnâme. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 37, s. 16-19). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (E. Yılmaz ve N. Demir, c. 5). Türkiye Bilimler Akademisi.

- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (S. Tezcan, Ed. c. 1). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (S. Tezcan, Ed. c. 2). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (S. Tezcan, Ed. c. 3). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tuncel, M. (1992). Bingöl. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 183-184). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tuncel, M. (1992). Bitlis. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 225-228). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tuncel, M. (2020). Muş. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 31, s. 368-371). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turan, A. N. (2010). Şanlıurfa. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 38, s. 336-341). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uluçam, A. (1998). Hoşap kalesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 18, s. 247-248). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1988). Abdulkadir-i geylani. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 1, s. 234-239). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Vardar, B. (1982). *Dilbiliminin temel kavram ve ilkeleri*. Türk Dil Kurumu.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Yakın, A. (1997). Etimoloji sözlükleri, *Türk Dili* 1997/1(541), s. 140-150
- Yazıcı, T. (1996). Gilan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 14, s. 68-69). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, N. (2005). Miskinler Tekkesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 30, s. 185-186). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zafer, Z. (2018). *Türkçe-Bugarca Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

EK 1. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 29/06/2022	
<p>Tez Başlığı : Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıttirmaları</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 252 sayfalık kısmına ilişkin, 29/06/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 6 'tır.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p>	
Tarih ve İmza 29.06.2022	
Adı Soyadı: Funda Kaya Öğrenci No: N19130884 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Dili	
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın _____ (Unvan, Ad Soyad, İmza)</p>	

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 29/06/2022

Thesis Title : Etymology and Folk-etymology in the third and Fourth volumes of Evliya Çelebi's Seyahatname

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 29/06/2022 for the total of 252 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 6 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
29.06.2022

Name Surname: Funda Kaya
Student No: N19130884
Department: Turkish Language and Literature
Program: Turkish Language- Master Degree

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın

_____
(Title, Name Surname, Signature)

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 29/06/2022	
<p>Tez Başlığı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları</p>	
<p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. 	
<p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
<p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p>	
Tarih ve İmza 29.06.2022	
<p>Adı Soyadı: Funda Kaya</p> <p>Öğrenci No: N19130884</p> <p>Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı</p> <p>Programı: Türk Dili</p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>	
<p>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</p>	
<p>Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın</p> <p>(Unvan, Ad Soyad, İmza)</p>	
<p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p>	
Telefon: 0-312-2976860	Faks: 0-3122992147
E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr	

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 29/06/2022

Thesis Title: Etymology and Folk-etymology in the third and Fourth volumes of Evliya Çelebi's Seyahatname

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
29.06.2022

Name Surname: Funda Kaya
Student No: N19130884
Department: Turkish Language and Literature
Program: Turkish Language and Literature
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın
 _____
 (Title, Name Surname, Signature)